

Міністерство освіти і науки України

Національний технічний університет

«Дніпровська політехніка»

Р. М. КУБРАК

В. В. ЛЕНЬ

ЗАСУДЖЕНІ З ПСИХІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК:
СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Монографія

Дніпро

Видавець Біла К. О.

2019

УДК 343.81
К 88

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
(протокол № 5 від 26 березня 2019 р.)*

Рецензенти:

Литвинов Олексій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України;

Назимко Єгор Сергійович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Олійников Георгій Вікторович – кандидат медичних наук, доцент.

Кубрак Р. М.

К 88 Засуджені з психічними відхиленням до позбавлення волі на певний строк: стан, тенденції, перспективи : монографія / Р. М. Кубрак, В. В. Лень. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. – 412 с.

ISBN 978-617-645-350-5

У монографії комплексно досліджено кримінально-виконавчу характеристику засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк, встановлено особливості виконання покарання, визначено особливості організації соціально-виховної роботи щодо цієї категорії та історичні аспекти, а також стан, тенденції, перспективи.

Книга розрахована на співробітників органів та установ виконання покарань, правоохоронних органів, суддів, а також тих, хто цікавиться розглядуваною проблематикою.

УДК 343.81

ISBN978-617-645-350-5

© Кубрак Р. М., Лень В. В., 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	10
ВСТУП.....	12

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ НАРИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОКАРАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ВІДНОСНО ЗАСУДЖЕНИХ З ПСИХІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ

1.1. Ретроспективний аналіз витоків становлення та розвитку системи покарань, пов'язаних з ізоляцією та позбавленням волі, їх застосування відносно осіб з порушеннями психіки.....	15
1.2. Історичний огляд нормативно-правової регламентації і практики застосування позбавлення волі на певний строк, відносно засуджених з психічними відхиленнями за часів радянської влади (1917 – 1991 рр.).....	54

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОНАННЯ І ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ЗАСУДЖЕНИМИ З ПСИХІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ

2.1. Аналіз основних кількісно-якісних показників та тенденцій виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк засудженими з психічними відхиленнями.....	70

2.2. Зарубіжний досвід виконання позбавлення волі на певний строк відносно стосовно засуджених з психічними відхиленнями.....	87
---	----

**РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНО –ВИКОНАВЧА
ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСУДЖЕНИХ З ПСИХІЧНИМИ
ВІДХИЛЕННЯМИ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК**

3.1. Соціально-демографічна характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.....	111
3.2. Соціально-психологічна характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.....	157
3.3. Психолого-психіатричні ознаки засуджених до позбавлення волі на певний строк з психічними відхиленнями.....	179
3.4. Кримінально-правова характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.....	207

- 3.5. Відбування засудженою особою покарання, як одна з головних ознак та індикатор результату її ресоціалізації.....223
- 3.6. Типологія засуджених з психічними відхиленнями233
- 3.7. Суб'єкти пенітенціарного та постпенітенціарного впливу на засуджених з психічними відхиленнями.....238

РОЗДІЛ 4. ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ З ПСИХІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ

- 4.1. Особливості виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленням.....278
- 4.2. Перспективні напрями та окремі методологічні питання удосконалення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо засуджених з психічними відхиленнями295

ВИСНОВКИ.....317

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....327

ДОДАТКИ357

- Додаток А** «Динаміка зміни кількості осіб, засуджених судами до позбавлення волі на певний строк протягом 2004 – 2018 рр.».....0.... 357

- Додаток Б** «Динаміка зміни кількості осіб, які трималися в УВП та СІЗО протягом 2004 – 2018 рр.».....057;
- Додаток В** «Кількісне та процентне співвідношення загальної кількості осіб, які трималися в УВП і СІЗО з особами, які мали психічні відхилення за період 2004 – 2017 рр.».....0.....582
- Додаток Г** «Співвідношення кількості осіб з психічними відхиленнями, які перебували під наглядом у психіатра із загальною кількістю осіб, які трималися в УВП та СІЗО 2004 – 2017 рр.».....583
- Додаток Д** «Співвідношення кількості осіб з психічними відхиленнями, які перебували під наглядом у психіатра із загальною кількістю осіб, які трималися в УВП та СІЗО 2004 – 2017 рр.».....584
- Додаток Е** «Динаміка зміни кількості осіб з психічними відхиленнями, які трималися в УВП та СІЗО, перебуваючи під наглядом у психіатра 2004 – 2017 рр.».....00585
- Додаток Є** «Структура психічних відхилень в межах осудності та обмеженої осудності серед засуджених в період 2004 – 2017 рр.».....586

- Додаток Ж** «Стан захворюваності (за видом психічного відхилення) осіб з психічними відхиленнями, які трималися в УВП 2004 – 2017 рр.».....00587
- Додаток З** «Порівняльний аналіз призначених судами кримінальні покарання щодо різних категорій осіб в період 2004 – 2016 рр.».....0588
- Додаток І** «Результати анкетування персоналу установ виконання покарань (551 особа)».....589
- Додаток Ії** «Узагальнення вивчення результатів анкетування 268 засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання в УВП та інших характеризуючих матеріалів».....00592
- Додаток Й** «Структура нозології психічних відхилень в межах осудності та обмеженої осудності серед засуджених, які пройшли лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні при Державній установі «Вільнянській виправній колонії № 20» та психіатричних відділеннях УВП в період 2004 -2016 рр. згідно підсумкових річних звітів організації охорони здоров'я в УВП та СІЗО».....5: 4
- Додаток К** «Статистичні дані надання засудженим наркологічної допомоги в УВП в період з 2004 – 2016 рр. згідно підсумкових річних звітів організації охорони здоров'я в УВП».....05: 5

Додаток Л «Кількісно-якісний склад засуджених до позбавлення волі на певний строк у період 2004 – 2016 рр».....5: 6

Додаток М « Результати анкетування персоналу УВП на предмет визначення морально-психологічного відношення до служби та стану їх професійної деформації (501 особа)».....5: 7

Додаток Н «Показник середньої тривалості перебування хворого по нозологіям психічних відхилень в межах осудності та обмеженої осудності серед засуджених, "*****" які пройшли лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні при Державній установі «Вільнянській виправній колонії № 20» в період 2004 – 2016 рр. згідно аналітичних довідок-звітів роботи за рік (середній ліжко день)».....5: ;

Додаток О «Показник кількості хворих, які проходили протягом року лікування психічних відхилень в межах осудності та обмеженої осудності в спеціалізованій психіатричній лікарні при Державній установі «Вільнянській виправній колонії № 20» в період 2004 – 2017 рр. згідно аналітичних довідок – звітів роботи за рік».....5; 2

Додаток П «Показник супутньої патології у засуджених з психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності, які пройшли лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні при Державній установі «Вільнянській виправній колонії № 20» в період 2004 – 2016 рр. згідно аналітичних довідок-звітів роботи за рік».....	5; 3
Додаток Р «Інформація про установи управління ДПтС України в Донецькій області».....	5; 4
Додаток С «Інформація про установи управління ДПтС України в Луганській області».....	05; 6
Додаток Т «Установи управління ДПтС України в Автономній республіці Крим, які у зв'язку з військовою агресією проти України залишились на території, що тимчасово не контролюється українською владою».....	5; 8
Додаток У «Інформація про переміщених засуджених з тимчасово окупованих територій України».....	5; 9
Додаток Ф «Результати анкетування персоналу уповноважених органів з питань пробації (73 особи)».....	5; ;
Додаток Х «Порівняльна таблиця запропонованих змін до Кримінально-виконавчого кодексу України та Закону України «Про пробацію».....	00628
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	00632

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК	Автономна Республіка Крим
ВТК	Виправно-трудоий кодекс
ВК	виправна колонія
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВЦВК	Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет
ДДУПВП	Державний департамент України з питань виконання покарань
ДКВС	Державна кримінально-виконавча служба
ДПтС	Державна пенітенціарна служба
ДІЗО	дисциплінарний ізолятор
ДУ	державна установа
ЄПП	Європейські пенітенціарні правила
ЗУ	Закон України
МЮ	Міністерство юстиції
н/л. ос. ч. ст.	неповнолітні особи чоловічої статі
н/л. ос. ж. ст.	неповнолітні особи жіночої статі
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КВУ	кримінально-виконавча установа
КДіР	карантину, діагностики і розподілу
КК	Кримінальний кодекс
КМУ	Кабінет Міністрів України
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я
МУПВКІП	Міжрегіональне управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації
НКЮ	Народний Комісаріат юстиції

НКВС ос.	Народний Комісаріат внутрішніх справ особи
ОУВП	органи і установи виконання покарань
п/л. ос. ч. ст.	повнолітні особи чоловічої статі
п/л. ос. ж. ст.	повнолітні особи жіночої статі
ПКТ	приміщення камерного типу
р.	рік
РФ	Російська Федерація
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РНК	Рада Народних Комісарів
ст.	стаття або століття (залежно від контексту)
СВР	соціально-виховна робота
СІЗО	слідчий ізолятор
СПС	соціально-психологічна служба
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УВП	установи виконання покарань
УДЗ	умовно-дострокове звільнення
УОПШ	уповноважений орган з питань пробації
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка ¹
УНР	Українська Народна Республіка

¹ Назва України з 06 січня 1919 року і до 25 січня 1937 року

***Присвячується 120-річчю
НТУ «Дніпровська політехніка»***

ВСТУП

Сьогодні кримінально-виконавча політика в Україні спрямована на подальшу гуманізацію виконання кримінальних покарань, пов'язаних з позбавленням волі (ізоляцією). Не зважаючи на це, кримінальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк у 2004 – 2018 рр. застосовувалося судами до кожної четвертої, в окремі роки п'ятої винної особи (від 20,4 % до 26,5% загальної кількості засуджених). При цьому серед осіб, які трималися в УВП протягом вказаного періоду від 7 % до 12 % становили засуджені з психічними відхиленнями. Забезпечення індивідуалізації і диференціації покарання є можливим лише при врахуванні особливостей даної категорії засуджених¹.

Кримінально-виконавча характеристика досліджуваної категорії осіб, визначення кола кримінально-виконавчих проблем, потребують правової регламентації, вивчення суті механізму впливу дефекту психіки на поведінку людини, виборі методів та способів корекції асоціальної поведінки цієї категорії осіб, добору ефективних запобіжних заходів вчинення ними повторних злочинів.

Ця проблема постійно привертала увагу вітчизняних, радянських і російських дослідників. Сучасний стан дослідження вказаних питань відображений в роботах вітчизняних вчених: В. Бадири, С. Беклеміщева, Л.Багрій-Шахматова, І. Богатирьова, І. Боднара, С.Бодюла, І. Даньшина, Т. Денисової, О. Джужи, В. Голіни, І. Жук, З. Журавської, О. Зайцева, А. Зелінського, Д. Зубова, В.Ємельянова, М. Книги, О. Колба, І. Копотуна, В. Куца, О. Лисодеда, О. Литвинова, Р. Лукашевич, В. Львовчкіна, О. Мартиненка, Л. Мостепанюка, А. Музики, В.Наливайка,

¹ Кубрак Р.М. Кримінально – виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. С.1.

Є.Назимко І. Обушевського, Н. Орловської, Ю. Орла, К. Остапко, В. Петкова, О. Плужніка, Т. Приходько, М. Пузирьова, М. Романова, М. Сербіна, А. Степанюка, В. Трубникова, С. Царюка, С. Фаренюка, О. Ходимчука, В. Шаблистого, С. Шаренко, І. Яковець та інших. Радянських і російських дослідників: Ю. Антоняна, З. Астемірова, М. Барабанова, Т.Бубнова, І. Брики, Л. Веселової, М. Власової, А.Волобуєва, Є. Гаврилюка, М. Гомонова, Я. Гілінського, О. Грішка, А. Долгової, С. Дементьєва, А. Дьяченко, В. Іванова, К. Ігошева, І. Каратнікова, І. Карпеця, В. Квашиша, М. Кіреєва, А. Кокуріна, М. Костюк, В. Крачуна, В. Кудрявцева, В. Кутковського, В. Лунєєва, Д. Лунца, Н. Лейкіної, Д. Майера, А. Михайличенка, В. Максимова, А. Маркова, К. Мазняка, М. Мелентьєва, С. Медведєва, Р. Міхеєва, О. Міхліна, Г. Назаренка, І. Ноя, С. Овчинського, В. Орехова, Б. Протченка, С. Расторопова, А. Ратінова, О. Ременсона, Д. Рівмана, А. Романова, Г. Саркісова, О. Сахарова, В. Селівестрова, В. Соколовського, Б. Спасеннікова, М. Стручкова, А. Теунаєва, Б. Утєвського, В. Філімонова, Г. Хохлякова, М. Шаргородського, Є. Ширвиндта, Д. Шестакова, І. Шмарова та інших.

Реформування пенітенціарної системи України висуває вимоги подальшої гуманізації системи виконання покарань, вивчення кримінологічних особливостей повнолітніх та неповнолітніх (далі – п/л, н/л) засуджених з порушеннями психіки, а це особи жіночої та чоловічої статі (далі – ос. ж. та ч. ст.), які відбувають покарання, з метою конструктивного впливу на них, корекції їх злочинної поведінки.

Нові невідворотні, назрілі, необхідні реалії реформаційних процесів зумовили необхідність проведення відповідного комплексного наукового пошуку.

При проведенні монографічного дослідження використані: дані ДСА України, статистики ДДУ ПВП, ДПтС, ДКВС України, ДУ «Центр охорони здоров'я», ДУ «Центр пробації» за 2004 – 2018 рр., тобто з набрання чинності нового КВК України, а це за 15

років, узагальнені результати анкетування 268 засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах (25 ос. ж. ст., 50 ос. ч. ст.), виправних колоніях мінімального (33 ос. ч. ст., 21 ос. ж. ст.), середнього (104 ос. ч. ст., 20 ос. ж. ст.) і максимального (15 ос. ч. ст.) рівнів безпеки Дніпропетровської, Луганської (до окупації), Полтавської, Запорізької, Чернігівської областей; результати анкетування 551 особи персоналу зазначених установ та 73 осіб уповноважених органів з питань пробації. Використана інформація, яка відображена в оглядах, бюлетенях, розпорядженнях, наказах та підсумкових звітах ДПтС, ДКВС, МЮ України, ДУ «Центр пробації», ДУ «Центр охорони здоров'я».

Сподіваємось, що наші зусилля не будуть марними, а їх результат зацікавить читачів. Автори висловлюють слова щирої вдячності рецензентам цієї роботи за слухні поради та справедливі і обгрунтовані зауваження: доктору юридичних наук, професору, заслуженому працівнику освіти України Литвинову Олексію Миколайовичу; доктору юридичних наук, старшому науковому співробітнику Назимку Єгору Сергійовичу; кандидату медичних наук, доценту Олійникову Георгію Вікторовичу.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ НАРИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОКАРАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ВІДНОСНО ЗАСУДЖЕНИХ З ПСИХІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ

1.1. Ретроспективний аналіз витоків становлення та розвитку системи покарань, пов'язаних з ізоляцією та позбавленням волі, їх застосування відносно осіб з порушеннями психіки

Важливим інструментом пізнання закономірностей еволюції, становлення та розвитку будь-якого соціального явища, в тому числі і правового інституту залишається його аналіз через призму історії. Вирішення сучасних наукових і практичних проблем немислиме без з'ясування їхньої історичної сутності. Тому знання історичних процесів формування і генезис пенітенціарної системи є необхідним для правильного розуміння і всебічного аналізу їх ролі і призначення серед державних інституцій. Останнім часом значна частина науковців і практичних працівників звертаються до зарубіжного досвіду виконання покарань, безапеляційно зазначаючи, що він є передовим та прогресивним, намагаються моделі пенітенціарних систем, які вже апробовані, добре себе зарекомендували в практичному застосуванні за кордоном, впровадити в Україні, при цьому забуваючи, нехтуючи про вітчизняний пенітенціарний досвід. Використання власних багаторічних напрацювань в пенітенціарній сфері, які вже склалися історично під впливом національної ментальності, ієрархічної структури державних інституцій, їх функціональної взаємодії відношення та вплив українського суспільства на питання виконання покарань інших факторів (чисельність населення та засуджених, соціально-економічні умови, географічне розташування, площа території тощо) при врахуванні позитивного зарубіжного досвіду є, на наш погляд, більш раціональним в

реформуванні кримінально-виконавчої системи України, аніж просте, а то й сліпе, безсистемне копіювання зарубіжних успішних моделей виконання покарань.

Еволюція УВП, пов'язаних з ізоляцією, суміжна з еволюцією тих проблем, які виникають при цьому. Аналіз історичного досвіду показує, що вже тривалий час, майже два століття, деякі з них, зокрема, незадовільні умови утримання засуджених, дискусійні питання про форми інструментарію залучення засуджених до праці, організація їх освіти та корегування поведінки, доцільність трансформації пенітенціарних установ у тюрми за західним зразком, недостатнє фінансування, при тому що в 1905 -1907 рр. на фінансування УВП виділялось вдвічі більше коштів ніж на освіту¹ тощо, є, на жаль, актуальними і до сьогодні, що свідчить про неефективне їх вирішення або ж, навіть, ігнорування.

Ретроспективний аналіз історичних особливостей власного досвіду надасть можливість пенітенціарним установам не повторювати раніше допущених помилок та розпорошення ресурсів на впровадження неефективного інструментарію в процесі ресоціалізації засуджених.

Кримінальне покарання у виді позбавлення волі має давню історію застосування. На процес зародження, становлення, розвитку системи покарань впливали різні соціально-громадські процеси, як-то політичні та національні державотворчі процеси, формування і становлення системи державних органів та інституцій, розвиток юридичної науки. У різних країн покарання, пов'язані з ізоляцією особи від суспільства, як в ті часи, так і сьогодні мають свої особливості, пов'язані з національною ментальністю, географічним розташуванням, темпами соціального та науково-технічного розвитку суспільства, кількості населення, тощо.

Утворення цілісної багатоступеневої системи покарання у виді позбавлення волі, як окремого виду, з відповідною

¹ Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва.: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1962. Т. 4: 1900 – 1917 гг. С.34.

нормативно-правовою регламентацією, окремою глибоко структурованою побудовою органів та установ, які забезпечували його виконання, відбувалося доволі тривалий період, у різних державах ці часові проміжки різні, але взагалі мають схожі риси. Розглядаючи історичний розвиток системи покарань України ми провели аналіз становлення карних систем окремих європейських держав та їх колоній, які здійснювали взаємний вплив на зміни та перетік реформаційних процесів в пенітенціарній сфері. Ряд схожих з ними загальних рис пенітенціарних процесів, на які ми звернемо увагу нижче.

З початку створення в'язниці, як соціальної інституції, вона постійно знаходилась в полі зору суспільства та була об'єктом реформації, експериментів, дискусії і досліджень.

Зауважимо, що про позбавлення волі вперше згадується у одній з найвідоміших пам'яток давньоруського права – Руській Правді. Однак, ми припускаємо, що ця практика склалася значно раніше, а вже у XII–XIII ст. знайшла своє відображення в законодавстві. В давньоруському кримінальному законодавстві покарання у вигляді тюремного ув'язнення не було основним, а мало додатковий характер. Тюремні установи згадуються вже в XV – першій половині XVI ст. Але тюремне ув'язнення до кінця XVII ст. застосовувалося в якості попереднього ув'язнення на час судового розгляду справи.

Найпершими формами вилучення порушників встановлених правил поведінки із суспільства є вигнання та смерть, згадки про які дає нам Біблія. Перші тюрми в Римській імперії, Англії, Франції, Греції, Єгипті, Ізраїлю та в інших державах, як і на територіях сучасної України, виконували роль місць попереднього ув'язнення та тримання божників, дезертирів, іноземних заручників при завоюванні територій сусідніх держав, слуг правителів за розтрата та халатність. Покарання, пов'язані з ізоляцією, аж до XVIII ст. не відігравали суттєвої ролі в системі існуючих покарань і не були поширеними порівняно з іншими видами, як то штрафи, конфіскації майна, потік, пограбування інші покарання майнового

характеру, вигнання, тілесні покарання (таврування, шмагання батогами, побиття палицями, скалічення шляхом відрубання, роздроблення, розчавлення чи пошкодження в інший спосіб кінцівок), прив'язування та тримання в такий спосіб тривалий час біля стовпів на загальний огляд, закування в ланцюги та кайдани, дерев'яні колодки, або смертна кара, що виконувалася миттєво, шляхом удушення, втоплення, спалювання, заливання через рот розпечених або отруйних речовин, відсікання голови та тривале виконання як то почергове відрубання окремих частин тіла, як правило, кінцівок чи приковування металевими скобами до стовпів, хрестів, вмуровування в склепи, металеві клітки та обмеження в їжі і воді, закопування живцем в землю. Це пов'язано, в першу чергу, зі значними складностями у виконанні та необхідністю матеріальних витрат для забезпечення виконання такого виду покарання, що полягало в необхідній наявності окремих приміщень або побудові нових спеціальних установ, забезпечення умов ізолюваного тримання в'язнів, їжею, одягом, залучення з числа службовців значної кількості спеціального персоналу, який би займався лише охороною та наглядом за в'язнями, підтримання в належному стані будівлі та елементи ізоляції. Тому тримання в ізоляції, в більшості випадків, виконувало функції попереднього ув'язнення та тримання боржників до повернення боргу чи продажу в рабство. В якості в'язниць використовувалися зерносковища, резервуари для води, ізолювані приміщення в баштах фортець, ями, підмурки фортифікаційних споруд, підвали ратуш, підземні камери.

Проте, вже в той час велись пошуки ефективних форм застосування даного покарання. Зокрема в Греції Платон пропонував тюрми поділяти на три типи. Перший – громадські будинки поблизу ринкових площ, що призначалися для звичайних порушників, які трималися не більше двох років. Другий тип призначався для осіб, які вчинили серйозні порушення, але не зі злим умислом, а в стані помутніння розуму, пияцтва, люті. Вони підлягали триманню не менше п'яти років, без можливості спілкування з іншими городянами, окрім представників «Нічної

Ради», які проводили виховні бесіди. Третій тип установ призначався для довічного тримання безнадійно невинуватих, особливо небезпечних злочинців. Такі заклади розташовувалися далеко за містами у відлюдних пустельних частинах держави. У якості тюремного персоналу, в тому числі і для нагляду та охорони, використовувалися раби. Виключалися будь-які зв'язки зі стороннім світом. Після смерті в'язня, його тіло викидалося за межі держави і не підлягало похованню.

В Київській Русі, як і в багатьох європейських державах, враховуючи дороговизну та інші складності забезпечення тюремного тримання, починаючи з XII ст. функцію перших місць ув'язнення виконували монастирі. Аналогічна практика існувала і в європейських державах, до кінця XII ст. початку XIII ст. кожен монастир католицької Європи мав свою в'язницю.

Система виправних установ вказаного періоду виконувала три основні функції. Це – ізоляція, залучення до фізичної праці, в тому числі до без вмотивованої, як то сходинокве колесо або жорна, просвітницька робота що полягала, як правило, в читанні Біблії, богослужіннях, проповідях священників. В'язниця являлася установою, створена для юридично обумовленого тримання осіб, винних у вчиненні злочинів (деліктів), ізолюючи їх від інших, членів спільноти, обмежуючи у виборі та межах комунікації як між ув'язненими, так і з іншими особами, регламентуючи розпорядок дня установи.

Перші прототипи місць ув'язнення виконували окремі функції відповідно за їх призначенням:

1) тимчасове тримання злочинців на час проведення слідства до моменту проголошення вироку та виконання призначеного покарання;

2) ув'язнення з метою дисциплінарного впливу на членів аристократії, заможних та титулованих сімей, які вели аморальний спосіб життя, займалися марнотратством;

3) тримання аристократичних та титулованих осіб з політичних міркувань, в тому числі за злочини, пов'язані з

боротьбою за владу, спрямовані проти державної влади, політичних противників;

4) тримання військовополонених та аристократичних осіб в якості заручників;

5) тримання боржників з метою дисциплінарного впливу, до моменту повернення боргу або продажу в рабство;

б) тримання і ізоляція волоцюг і жебраків;

Як зазначав М.Фуко: «Відомі всі вади в'язниці. Відомо, що вона небезпечна, якщо не марна. І все-таки ніхто не знає, чим її можна замінити. Вона – огидне рішення, без якого, очевидно, не обійтися»¹. Поступово набуло поширення застосування ув'язнення не тільки як додаткового, а і як основного покарання.

Поступово з поширенням в Європі християнства вище духовенство перебирало на себе судові функції та функції виконання покарань як щодо ченців та священників так і відносно мирян. Ув'язнення найчастіше застосовувалося за чаклунство, інцест, віщування, вбивства, виступи проти церковних канонів.

Тримання боржника в тюрмі (неволі) тривало 2 місяці, при цьому кожного дня виголошували на площі його борги. Після закінчення терміну, якщо борг не повертався, боржника мали право продати в рабство. В XIII ст. розквіт інквізиції спричинив значне перевантаження тюрем при монастирях, що вимагало побудову нових установ за рахунок конфіскованого майна єретиків та коштів королівської скарбниці.

В Англії в XII ст.- XIII ст. ув'язнювали боржників корони, тих, хто не з'являвся до суду, не підкорявся рішенням суду, неправдивих свідків, шахраїв. В XVI ст. в Англії перелік злочинів, за які призначалося покарання у виді ув'язнення значно розширився. До 1520 р. в загальному праві налічувалося 180 статей, які інкримінували ув'язнення².

В XIII ст. в Англії за загальноєвропейською тенденцією тюрми були переповнені.

¹ М.Фуко. Надзирать и наказывать. Москва, 1999. С. 387.

² Оксфордська історія в'язниць: практика покарання в західному суспільстві/ за ред. Норвала Моріса та Девіда Дж. Ротмена: пер. з англ. Київ: «Всесвіт», 2009. С. 57.

Що ж стосується європейського досвіду, то досить широко позбавлення волі застосовувалося в Голландії вже в XVI–XVII ст., пізніше це покарання було запозичене Німеччиною. У кінці XVIII–початку XIX ст. позбавлення волі увійшло в буржуазні кримінальні кодекси: КК Франції 1791 і 1810 рр., КК Баварії 1813 р¹ та інших.

Як зазначає Д. Яворницький, запорозькі козаки не створювали власного писаного права вони, тримаючись в усьому простоти, більше керувались звичаєм, ніж письмовим правом»². Окремі правоохоронні функції у запорозьких козаків покладались і на військового пушкаря, основними завданнями якого було завідування артилерією. За сумісництвом він займав посаду наглядача військової тюрми, де утримувалися злочинці, затримані на період слідства і суду, або засуджені до тюремного ув'язнення на певний строк чи до іншого покарання, що підлягало публічному виконанню³.

Злочинне діяння було, переважно приватною справою, а покарання виходило відповідно від приватної особи, виступаючи не формою суспільної кари, а формою самоуправства або самосуду. Проте згодом під злочином розуміється вже не «образа», а «лиха справа», тобто будь-яке порушення правопорядку, встановленого державою, це, звісно, привело до зміни системи покарань. На перше місце висувається мета залякування мас, а за нею і певна система покарань. Можна сказати, що покарання за своїм змістом було фізичною мукою⁴.

Тюремне позбавлення волі довгий час застосовувалося в якості не самостійного покарання, а в якості попереднього позбавлення волі і заходу стягнення коштів з неспроможних боржників. Проте через деякий час відбулася «замена прежніх наказаній заключенієм въ тюрмы»⁵. Тюремне позбавлення волі

¹ Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Моногр. Москва : Юрлитинформ, 2009. С. 289.

² Яворницький Д.В. Історія Запорозьких козаків [у 3 т.]. Київ: Наукова думка, 1990. Т.1 С. 451-453.

³ Яворницький Д.В. Історія Запорозьких козаків [у 3 т.]. Київ: Наукова думка, 1990. Т.1 С. 180-184. Колос М.І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: монографія. Київ: ВД «Освіта України», 2019. С. 278.

⁴ Козаченко И. Я. Уголовное право. Общая часть: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2008. С. 436.

⁵ Вопросъ о тюрмамахъ. *Журнал Министерства юстиции*. Москва, 1865. Т. XXIII. С. 1.

призначалося за вчинення цілого ряду злочинів: порушення благочиння в церкві та на государевому дворі; проступку по службі; образу честі; погрози, опору владі та злочинні діяння проти порядку управління; підроблення, татьбу, розбій; приховування речей, здобутих злочинним чином; чадо вбивство; ненавмисне вбивство; побої, каліцтва та ін.

Судебник 1497 р. («Закони великого князя Іоанна Васильовича»), який, закріпивши караність антидержавних діянь, діяв паралельно з Магдебурзьким правом. Тюремне позбавлення волі в Судебнику 1497 р. прямо не згадується, проте, злочинців могли поміщати в монастирські остроги, підвали і вежі на термін «на скільки государ вкаже». На той час держава економічно була не в змозі будувати в'язниці та утримувати ув'язнених.

Про тюремне ж позбавлення волі як про самостійне покарання вперше згадується у Судебнику 1550 р. (ст. 4, 6): «А которой дьяк список нарядит..., на том дьяке взяти перед боярином вполы да кинути его в тюрьму». Однак закон не вказує строки тюремного позбавлення волі, воно застосовувалося зазвичай в поєднанні з іншими видами покарання¹. Слід зауважити, що покарання у вигляді позбавлення волі в Судебнику 1550 р. врегульовувалося вкрай поверхово, оскільки це був перший досвід російського законодавця закріпити даний вид покарання. Таким чином, установою, де виконувалося позбавлення волі, була тюрма, яка ставала належним засобом для «устрашенія другихъ, дабы имъ было «непорядно» подражать преступнику»². А «тюремное заключение значитъ принудительное помещение человека, въ наказаніе за учиненное имъ преступное деяние, въ государственное сооруженіе, ограничивающее свободу передвиженія», – писав І. Фойницький³.

Що стосується груп (видів) місць позбавлення волі, то більш чітко вони простежуються у Судебнику 1550 р. Їх чотири: перша –

¹ Малинин В. Б., Смирнов Л. Б. Уголовно-исполнительное право: учебник для юрид. вузов и фак-тов. Москва: Межрегион. ин-т экономики и права, 2009. С. 21.

² Сергеевич В. И. Лекции по истории русского права. Санкт-Петербург : типография С. Волянского, 1890 г. С. 1.

³ Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. Санкт-Петербург, 1889. С. 306.

приватні в'язниці, розташовані на території резиденцій великих феодалів і князів. Засуджені поміщалися в підвали, погребі чи інші місця різного ступеня пристосованості; друга група – державні тюрми (наприклад, Соловецький монастир); третя група – монастирі. У монастирських підвалах і застінках, пристосованих для позбавлення волі, найчастіше утримувалися особи духовного звання, а також противники церковної влади. Наприклад, в 1554 р. в Соловецький монастир був заточений ігумен Троїцького монастиря Артемій. Четверту групу складали місця позбавлення волі, розвиток яких відбувався в процесі земсько-губних реформ (з 30-х рр. XVI ст.)¹.

Поряд із Судебником, одним з перших законодавчих актів з питань виконання покарань, який діяв на теренах сучасної України, був Статут Великого князівства Литовського 1588 р. короля Польщі і Великого князівства Литовського. Він протягом двох з половиною століть діяв на литовських, українських та білоруських землях. Варто зазначити, що в Статуті 1588 р. питанням виконання і відбування покарання приділялося особливе місце. Санкція у вигляді позбавлення прав і честі називалася «виволанням» і застосовувалась тільки до шляхти. До менш тяжких покарань належало вигнання з міста. Застосовувалось і тюремне покарання на термін від шести тижнів до одного року, що полягало у надземному або підземному ув'язненні. Цікавим є те, що злочинець за те що перебував в тюрмі, сплачував мито, за дрібні злочини суд застосовував догану або зауваження.

З прийняттям Соборного Уложення 1649 р. позбавлення волі набуває особливого значення в каральній системі держави. У Соборному уложенні в абсолютній більшості випадків передбачалися конкретні терміни тюремного ув'язнення, причому суворо фіксовані, тобто без меж «від» і «до». Аналіз норм цього документу свідчить, що мінімальний термін позбавлення волі становить три дні, а максимальний – чотири роки. Широке застосування цієї міри покарання дозволило звернути увагу на

¹ Мачулін Л. И. История тюремного Харькова (1668–1917 гг.). Харьков, 2005. С. 20

можливість використання робочої сили злочинців в інтересах держави і государя. У ст. 9 гл. XXI Соборного Уложення зазначається деяка схожість з умовно-достроковим звільненням і обов'язковим залученням до праці: «І посадить його в тюрму на 2 роки, і з в'язниці виймая його, посилати в кайданах працювати ... А як він два роки у в'язниці відсидить, і його послати в Українські міста, де государ вкаже і веліти йому в Українських містах бити»¹.

На той час тюрми в Російській імперії використовувалися тільки для утримання під вартою у період слідства, як додаткова до тілесних пошкоджень міра покарання.

Згодом у Соборному уложенні з'являються норми щодо здійснення контролю за утримуваними в місцях позбавлення волі та управління ними. Безпосередній контроль покладался на тюремних сторожів і цілувальників, які через присягу («хресне цілування») і поруку обиралися «сошними людьми» (ст. 4, 44, 95 гл. XXI). А у ст. 101 гл. XXI йдеться про те, що «в городах тюрмы ведают губные старосты и губным старостам доведется тюрмы и тюремных сидельцев осматривати почасту, чтобы тюрмы были крепки, и у тюремных бы сидельцев в тюрьмах ничего бы не было, чем им из тюрмы вырезатися». У цій самій статті називається і причина такої нормативної вказівки, а саме: «в городах ис тюрем воры уходят губных старост небрежением и недосмотром и за то губных старостах исцом перед губными целовальники вдвое правите». Цю норму можна, очевидно, вважати тим правовим зерном, з якого згодом розвинувся сучасний інститут режиму відбування покарання².

Ще одним важливим нормативним актом був Артикул Військовий 1715 р., з виданням якого розпочався новий етап застосування позбавлення волі і порядку його виконання. Проте покарання саме у вигляді позбавлення волі зустрічається лише в 17 статтях (артикулах) і має різні форми: позбавлення волі «в

¹ Тихомиров М. Н. Соборное Уложение 1649 года: учеб. пособие для высш. шк. Москва, 1961. С. 267-268.

² Россіхін В. В. Пенітенцарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2005. С. 45.

железах», «посажение в железы» (арт. 1, 9, 38, 48); заслання на каторгу, заслання на галеру (арт. 63, 65, 149); тюремне позбавлення волі (арт. 149, 151, 154, 158). У більшості випадків покарання, пов'язане з позбавленням волі, за цим документом не має певних строків. Виняток становлять декілька артикулів: згідно з арт. 10 за відсутність утретє на молитві без поважної причини рядовий міг бути покараний «заклучением в железы» строком на одну добу; за арт. 151 за образу офіцером офіцера покаранням було «заклучение» на півроку; відповідно до арт. 167 злочинець міг бути засланий на каторгу «вічно»¹.

Доречно зазначити, що поняттю позбавлення волі в його класичному вигляді майже у всіх європейських країнах передувало широке застосування покарання каторжними роботами, що отримало розповсюдження, починаючи з XVII ст. Так, вперше в історії каторжні в'язниці з'явилися в Англії у 1553 р. і Голландії у 1595 р., тобто, в тих країнах, в яких раніше за інші почали складатися капіталістичні суспільні відносини. Засуджені являли собою дешеву безправну і тому найбільш вигідну для експлуатування робочу силу, що знаходило відображення навіть в термінології тюремного позбавлення волі².

В Російській імперії каторжні роботи запроваджені Указом Петра I «О чинении смертной казни тем, которые явятся по розыскным делам в измене и бунте, и в умышленном убийстве или кто кого смертным питьем или отравою уморит, а кроме тех вин во всяких воровствах по прежнему указу о ссылке ссылать в Азов на каторгу». Зміст цього покарання полягав у застосуванні наступних заходів до злочинців: режиму відбування покарання в умовах суворої ізоляції, використання праці засуджених на важких фізичних роботах – будівництві шляхів, морських портів, фортифікаційних укріплень³. З цього приводу С. Познишев слушно зазначав: «Каторга была у насъ не только и даже не столько

¹ Бернер А. Ф. Учебник уголовного права. Санкт-Петербург, 1865. С. 611.

² Богатирьев І. Г. Кримінально-виконавче право України: підручник. Київ : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 198.

³ Соцький Ю. Позбавлення волі в системі кримінальних покарань України. *Право України*. 2003. № 9. С. 119.

уголовнимъ наказаніємъ, сколько местом нужнаго правительству принудительнаго труда»¹.

Тюремне позбавлення волі як вид покарання згадується і в проекті першого відомого в Україні кодексу українського права – Права, за якими судиться малоросійський народ. Цей документ передбачав досить розвинену систему покарань, яка містила в собі смертну кару (що поділялась на просту і кваліфіковану), позбавлення волі, церковну спокуту, вигнання, майнові покарання та інші². Як і раніше, застосування покарання залежало від соціального становища злочинця і потерпілого.

Необхідно зазначити, що у Правах неодноразово згадується про практичну реалізацію покарання саме у вигляді тюремного позбавлення волі: «Какіе тюрми при судахъ и урядахъ, и какіе въ какую колодникі отдаванни...», «Преступниковъ, подъ карауль въ тюрму приговореннихъ, сторожамъ и досмотрщикамъ принимать...» (арт. 22, 23)³. У подальшому, коли Україна ввійшла до складу Російської імперії, Права втратили свою значущість для сфери виконання покарань, поступившись місцем відповідним нормам актів Російської імперії. УВП на території сучасної України були невід'ємною частиною пенітенціарної системи Російської імперії у XVIII – XIX ст. і їхня діяльність регламентувалася загальноімперським законодавством.

У Російській імперії пріоритет слід віддати Катерині II, яка може по праву вважатися реформатором в сфері «тюремної справи». Вона взяла на державне піклування утримання колодників і намагалася впорядкувати безліч проблем, пов'язаних з тюремним утриманням в'язнів. У 1787 р. Катерина II особисто розробила проект «Тюремнаго устава», «...въ которомъ предполагалось устраивать различныя тюрмы для разныхъ категорій заключенныхъ...» та брала активну участь у його практичному

¹ Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права: Общая часть уголовного права. Москва, 1912. С. 526.

² Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. С. 84.

³ Кистяковский А. Ф. Права, по которымъ судится малоросійський народ: в 3-х кн. Кн. 1. Киев, 1879. С. 124,127.

впровадженні¹.

Доречно вказати, що у проекті Катерини II про побудову в'язниць велика увага приділялася класифікації злочинців та їх окремому розміщенні у місцях позбавлення волі, досить чітко описувалися питання режиму і побуту ув'язнених. Проект відокремив кримінальних злочинців від позбавлених волі за неплатіж боргів, чоловіків від жінок, підлітків від дорослих тощо. Передбачалися окремі в'язниці для засуджених до смертної кари та засуджених до каторги. У офіційних документах катерининського часу ув'язнені класифікувались як: 1) чиновники, 2) дворяни, 3) купці і міщани, 4) дворові і селяни, 5) підслідні, 6) неспроможні боржники². Однак даний проект так і не знайшов свого втілення, на практиці тюрми залишилися у попередньому вигляді.

Таким чином, протягом XVII ст. і більшої частини XVIII ст. не було ще єдиного типу місць позбавлення волі. Відсутність тюремної адміністрації призводила до того, що завдання в'язниці нерідко зводилося лише до охорони арештантів. Лише у другій половині XVIII ст. змінився погляд на тюремне позбавлення волі: воно вже не розглядалося як покарання, що відповідало цілям залякування. Позбавлення волі стало застосовуватися як самостійне кримінальне покарання³.

Окрім тюрем внаслідок великої кількості ув'язнених у другій половині XVIII ст. були створені і «особливі» місця позбавлення волі. Наприкінці XVIII ст. на території Російської імперії згідно з Регламентом головного магістрату (гл. XX) передбачалося влаштування таких тюремних установ як гамівні («цухтгаузи») та робітні будинки. У перші направлялися «особи непотрібного і нездержливого житія, ...таковых надлежит сажать в смирительные дома, кто на какое время будет достоин, и посылають их на работу, чем бы они могли пропитание свое заработать, чтоб никогда праздные не были». До такої категорії відносилися: 1) діти, що

¹ Краинский Д. В. Материалы к исследованию истории русских тюрем в связи с историей учреждения Общества попечительного о тюрьмах. Чернигов, 1912. С. 6.

² Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5 т. Москва, 1960. Т. 1. С. 55.

³ Остапко К.С. Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки: дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2018. С. 28.

сперечаються з батьками; 2) особи, що марно тратять гроші, ведуть недостойний спосіб життя; 3) особи, що мають негідну оточуючих поведінку, які ведуть аморальний спосіб життя; 4) непотрібні раби, яких ніхто «не береть на службу»; 5) ліниві раби й гуляки, які «все пропивають і промативають»; 6) особи, що не здатні працювати навіть «за їжу»¹.

Поміщення в гамівний будинок здійснювалося, виходячи з вироків судів, постанов «про накази громадських презреній», на прохання батьків або трьох родичів, на вимогу поміщиків. Робітні ж будинки призначалися для незаможних людей з метою надання їм роботи, одягу та їжі. Вони створювалися «дабы работой доставить прокормление неимущим», в них діяли певні правила «добронравия», що виключали всілякі зловживання і спокуси, тому цим будинкам було необхідно визначити «пристойных надзирателей, людей добросовестных и порядочных, и прочих необходимых людей для присмотра, избегая везде излишеств»². Проте з часом робітні будинки перетворилися на звичайні місця позбавлення волі для осіб, які вчинили злочин. Слід також зазначити, що фактично були створені лише робітні будинки, влаштування ж «щухтгаузів» особливого успіху не мало.

Разом із гамівними і робітними будинками передбачалися також і «дома для виправлення злонравних й в піклування божевільних». У будинках «для виправлення злонравних» мали утримуватися: 1) приречені до страти, 2) обвинувачені у злочинах, які передбачали страту, 3) приречені за крадіжки та інші злочини на різний час, 4) домашні злодії, надіслані їх панамі, 5) люди «розбещеного житія» і п'яниці, 6) «діти, батькам своїм неслухняні і набридливі», 7) банкрути, 8) «марнотрати свого іменія».

З усіх же тюремних установ царської Росії особливо виділялися в'язниці і фортеці, де утримувалися найважливіші державні злочинці, вороги православної церкви, і навіть кримінальні злочинці у складі привілейованих класів. Найбільш

¹ Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. Санкт-Петербург, 1889. С. 270.

² Российское законодательство X–XX вв. // Законодательство периода расцвета абсолютизма. Москва, 1987. Т. 5. С. 236.

відомі були: 1) Петропавлівська фортеця із її бастіонами, куртіянами і рavelинами (вона проіснувала з 1703 р. по 1917 р.), 2) Шлісельбургська фортеця, 3) Динамюндска, Кексгольмська і Ревельська фортеці, 4) в'язниці Соловецького і Суздальського монастирів, 5) Орловський каторжний централ, 6) Кирійська політична каторжна в'язниця.

Під впливом західних гуманістичних ідей, спираючись на європейський досвід, передові представники російської аристократії в 1819 р. добилися створення благодійної організації – Товариства піклувального про тюрми, з комітетами і відділеннями в кожній губернії, яке мало всіляко сприяти наданню матеріальної і духовної допомоги засудженим. Незважаючи на те, що реальна допомога засудженим у тюрмах з боку цієї організації надавалась незначна, вона зробила вагомий внесок у гуманізацію процесу відбування покарання засудженими, узагальнення пенітенціарного досвіду, що став згодом тим науково-практичним підґрунтям, на основі якого надалі здійснювалася реформаторська діяльність в пенітенціарній сфері.

В статуті «Попечительного о тюрьмах общества», утвореного 19.07.1819 р., передбачалося наступні п'ять засобів виправлення: 1) щільний та постійний нагляд за ув'язненими; 2) розміщення їх за видом злочину чи звинувачення; 3) наставлення їх за правилами християнського благочестя, заснованого на цьому доброї моралі; 4) зайняття їх пристойними вправами; 5) ув'язнення винуватих чи буйних з них в усамітнене місце. Як справедливо зазначав з цього приводу М. Гернет ці положення знаходилися в повному протиріччі з усталеною тюремною практикою, яка зовсім не знала жодного з перших чотирьох перерахованих засобів, а замість п'ятого широко використовувала рогатки, колодки, кайдани та ланцюги різного виду та ваги¹.

Це Товариство утворилося під керівництвом імператора тісно співпрацювало з урядовими колами, що надавало йому статус

¹ Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1: 1762 – 1825 гг. С. 141.

майже державної установи та відповідну свободу дій. Відкриття і діяльність «Товариства піклувального про тюрми» означало новий напрямок в тюремній політиці і мало величезне значення для Росії.

Товариство піклувальне про тюрми посідало доволі значне місце в історії розвитку тюремної справи в Російській імперії. Це стало найпершою установою імперії, яка об'єднувала весь досвід, що належав до питань виконання покарань, і згодом він став тією науково-практичною базою, яка стала підґрунтям для здійснення реформування тюремної сфери. На жаль, товариству та його органам на місцях не судилося здійснити всіх завдань з організації тюремного управління через різні об'єктивні і суб'єктивні причини, але воно найперше у Росії визначало і певною мірою дослідило нагальні проблеми виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі.

Товариство дало початок розвитку інституту УДЗ, який застосовувався до злочинців, за умовою відбуття у в'язниці 3/4 строку покарання, але не раніше ніж через 6 місяців. Необхідною умовою застосування дострокового звільнення були активний прояв виправлення, виражений у сумлінному ставленні до праці і дотриманням режиму відбування покарання. Також перед товариством стояли завдання морального виправлення ув'язнених і поліпшення умов їх утримання.¹

Не підлягали умовно-достроковому звільненню засуджені за казнокрадство та засуджені, які підлягали по закінченню тюремного позбавлення волі засланню на поселення. Товариство піклувальне про тюрми з першого року свого існування друкувало свої звіти, висвітлюючи дійсний стан речей в тюрмах. Петербурзьке товариство – і тільки воно – ввело пересилку арештантів по місту в особливих екіпажах зеленого кольору на заміну переміщення ув'язнених в кайданах по вулицях².

Також до здобутків товариства можна віднести введення

¹ Шлыков В. В. Эволюция пенитенциарного производства в России. *История государства и права*. 2008. № 21. С. 25 – 26.

² Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва.: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1: 1762 – 1825 гг. С. 338.

легших кайданів та введення форменого арештантського одягу.

В місцях ув'язнення арештантів приковували ланцюгами до дерев'яних колод висотою 75 см., обтягнутих металевими обручами. До ланцюга кріпилися металеві нашійники, які кріпилися на шиях ув'язнених. Систематично застосовувалися ланцюги трьох видів: 1) які надягалися на ноги окремо; 2) на ноги, на руки і на шию разом; 3) на ноги і на шию з кріпленням до стіни¹.

Також використовувалися рогатини, що являли собою металеві окупи з шипами, які не давали можливості арештанту лягти.

З часів царювання Олександра I починається активне видання нормативних актів, що стосувалися сфери виконання покарань: Положення про посаду наглядачів тюремних замків 1823 р., Статут про утримування під вартою 1832 р., Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. та ін., які були систематизовані в XIV томі Зводу законів Російської імперії.

У липні 1822 р. Олександр I затвердив «Настанову для управління сибірських губерній» – документ, який містив у собі дев'ять статутів, два з яких називалися «Статут про засланців» і «Статут про етапи в сибірських губерніях». Вони стали першими основними збірками законів, що регулюють правове становище сибірського заслання і каторги в першій половині XIX ст.: «Два рода ссылки определяются судебными приговорами в наказание за преступныя деянія: 1) ссылка въ каторжныя работы, и 2) ссылка на поселение въ местности...» (що стосується другого виду заслання, то тут вже особи мали досить широкий спектр прав: вони відбували покарання без охорони, але під наглядом; за ними закріплювалося право на спільне проживання з сім'єю на території адміністративно-населеного пункту, де знаходилося селище, їм дозволялося займатися торгівлею і промислами, за винятком видобутку золота, а також покладалися значні пільги з оподаткування і т. ін.

¹ Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1: 1762 – 1825 гг. С. 341.

Історія царського тюремного законодавства по суті починається лише з ХІХ ст. До цього законодавчі акти носили випадковий характер, і законодавець дуже мало звертав уваги на тюремну справу¹. Звід законів, виданий в 1832 р. мав дві книги «Звід установ та статутів про утримуваних під вартою» та «Звід установ та статутів про засланців» містив 832 ст.

Вказаний нормативний акт передбачав три групи місць позбавлення волі: 1) з'їздні двори, при управах благочиння, при присутності поліції, при Міському правлінні; 2) тюремні замки чи остроги в містах; 3) гамівні та робочі доми також в містах. Проте, в цей перелік не ввійшли інші фактично функціонуючі місця ув'язнення такі, як монастирські тюрми, що підпорядковувалися духовному відомству, ратхаузи та фортеці, гауптвахти, морські арештантські роти, підпорядковані військовому відомству, що згодом виконували покарання у виді позбавлення волі також і відносно цивільного населення. Вказані в Зводі місця ув'язнення підпорядковувалися двом державним структурам МВС та МЮ. «Тюрма», як загальна назва тюремних замків і острогів, призначалася для відбування покарання суспільно небезпечних злочинців, а гамівні та робочі будинки – для порушників адміністративних приписів, батьківської або барської волі. Відповідно до ст. 20 Зводу дворяни, чиновники, заможні громадяни та іноземці трималися окремо від інших засуджених «черні». При цьому священнослужителі при засудженні судом відбували покарання в монастирях. Щодо режимних вимог то Звід передбачав лише обов'язок ув'язнених бути присутніми на сповіді, а священника схилити їх до покаяння та визнання своєї провини².

Звід 1832 р. був перевиданий в 1842 р. з доповненнями та змінами, які накопичилися в тюремному законодавстві за минулі 10 років. Статут про утримуваних під вартою збільшився вшестеро і мав 1056 ст. В ньому мітилися норми, які передбачали поділ

¹ Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1961. Т. 2: 1825 – 1870 гг. С. 37.

² Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1961. Т. 2: 1825 – 1870 гг. С. 39.

засуджених в залежності від матеріального та соціального стану. Так передбачалося, що привілейовані засуджені мали окреме ліжко, а засуджені «простого звання» - одне на двох з перегородкою. Першим надавався солом'яний матрац товщиною в 2 вершки і волосяна подушка в 6 фунтів, а другим - такий матрац, але в 1 вершок товщиною, а подушка з соломи. В загальній їдальні засуджені різного соціального стану розміщувалися за різними столами. Привілейованим ув'язненим надавалися тарілки, блюда і олов'яні ложки, прості арештанти їли з дерев'яного посуду. Цікавим є той факт, що статут забороняв звертатися до ув'язнених, називаючи їх прізвища. До привілейованих зверталися називаючи їх ім'я і по-батькові, простих – називаючи ім'я. Звертатися до благородних ув'язнених, називаючи лише ім'я, дозволялося в якості дисциплінарного стягнення. До праці благородні ув'язнені не залучалися. Також передбачалося, що арештанти повинні йти на сніданок, обід та вечерю попарно, за столом не розмовляли, в гуртожитках між собою не допускали грубостей; заборонялися «звабливі розмови», пісні, регіт, передбачався обов'язок розчісувати волосся, а роздягаючись перед сном одяг та взуття ув'язнені повинні складати на стілець біля ліжка. На кожного ув'язненого заводився «аркуш поведінки», в який наглядач кожного дня заносив відомості про його поведінку, і кожного вечора надавав його керівництву.

Головне призначення робітничого будинку полягало у відпрацюванні засудженим вартості викраденого майна чи штрафу, не виплаченого у зв'язку з неплатоспроможністю. Строк покарання залежав від вартості викраденого чи розміру штрафу.

Розділивши покарання на кримінальні та виправні, Настановою про покарання 1845 р. на відміну від всього попереднього законодавства намітило вже декілька видів позбавлення волі. А саме: виправні арештантські роти цивільного відомства, гамівні доми, фортеці, тюрми і короткостроковий арешт. При цьому передбачалися класові відмінності при виконанні покарань. Засуджені до тюремного ув'язнення селяни та міщани

могли залучатися до громадських робіт, на противагу яким дворяни та чиновники залучались до трудової діяльності тільки за їх згодою. Диференціація спостерігалась також і в дрібних деталях тюремного життя. Так, арабськими цифрами нумерувалися камери для тримання засуджених, які походили з низьких соціальних верств і римськими відповідно для осіб, відносно яких не застосовувалися тілесні покарання. Також Настановою про покарання 1845 р. передбачалося ряд дисциплінарних стягнень, які застосовувалися до засуджених: позбавлення права працювати, читати, поміщення до тісних темних келій, переведення на хліб і воду на строк до трьох діб, тілесні покарання, заковування в кайданки і, навіть, подовження строку покарання.

При перевиданні в 1857 р. Зводу законів в Статут про утримуваних під вартою до нього увійшов «Статут про товариство піклувальне про тюрми». В період з 1858 р. до 1870 р. внесені ряд незначних змін, окремою з яких визначено, що привілейовані арештанти повинні перевозитися в пасажирських вагонах третього класу, інші засуджені – в товарних. Іншим суттєвим нововведенням стало видання 05.12.1866 р. «Тимчасових правил виправних притулків для неповнолітніх», що по суті являлось однією з перших спроб заміни тюремного ув'язнення для неповнолітніх виправними притулками. В яких організувалося навчання неповнолітніх злочинців ремеслам, сільському господарству, письму та читанню. Визначений судом строк покарання за хорошу поведінку міг скорочуватися на третину.

Із середини ХІХ ст. покарання перестає бути переважно фізичним стражданням. Основне і переважаюче становище займають в цей період різні форми позбавлення волі та інші заходи, в основному майнового характеру¹. Кримінально-правова доктрина збагачується новими гуманістичними ідеями Ч. Беккарія. І. Бенґама, Д. Говарда, Ш. Монтеск'є, інших видатних західноєвропейських представників епохи Просвітництва, які

¹ Козаченко И. Я. Уголовное право. Общая часть: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2008. С. 437.

зкладають підвалини нового погляду на сутність покарання, його цілі, систему та види.

В 1781 р. Д. Говард вперше відвідав територію сучасної України в складі Російської імперії. В 1789 р. він вивчав причини виникнення масового захворювання серед солдатів і матросів жителів Новоросійського краю. Деякий час він працював у Кременчуку згодом переїхав до Херсону де в січні 1790 р. у віці 65 років помер від тифу. Значна частина його рекомендацій, які ґрунтувалися на вивченні стану в'язниць в Європі і спрямовувалися на покращення тримання в'язнів, втілена при виконанні покарань, пов'язаних з ізоляцією зокрема і усунення системи відшкодування в'язнями свого перебування у в'язниці.

Першим КК Російської імперії, у якому законодавство, що стосувалося позбавлення волі, почало отримувати більш чіткий зміст, вважалось Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. В Уложенні злочини були представлені в певній системі, але слід звернути увагу на надзвичайну складність системи покарань, недостатню визначеність санкцій, можливість заміни одних покарань іншими, наявність у багатьох статтях Особливої частини Уложення посилань на інші статті для визначення міри покарання. Покарання різнилися за розрядами; кожний розряд поділявся на кілька родів, а кожний рід – на кілька ступенів (з вищою і нижчою мірою)¹.

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. говорилося про три групи покарання: головні, додаткові та замінюючі. До головних належали ті покарання, за які призначалась кримінальна відповідальність. Додатковими покараннями називалися такі, що не встановлювалися окремо (церковне покаєння, конфіскація майна, заборона промислу тощо), але супроводжували головні. Замінюючими називалися покарання, які замінювали головні в деяких визначених законом випадках. Крім того, існували особливі покарання за злочини і провини по службі

¹ Назимко Є. С. Розвиток інституту покарання в Україні: історичний метод пізнання. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. №11. С. 13.

(звільнення зі служби, зміщення з посади, догана, зауваження тощо) та виключні покарання (позбавлення християнського поховання, часткове позбавлення права спадкування тощо).

З прийняттям Уложення відбулися і зміни в системі УВП. Початок цих змін пов'язується із створенням у 1872 р. Комісії для складання загального систематичного проекту про тюремну реорганізацію, а у 1879 р. – Головного тюремного управління. Комісія дала достатньо реалістичну оцінку існуючому в Росії становищу в місцях позбавлення волі, констатувавши украй незадовільний стан УВП, у своїй роботі вона врахувала результати роботи міжнародних тюремних конгресів. У грудні 1879 р. один з підсумкових проектів Комісії «Про основні положення, що мають служити керівництвом при перетворенні тюремної частини та перегляді Уложення про покарання» отримав статус закону. Таким чином була створена правова база для наступних перетворень системи місць позбавлення волі. Передбачалися, зокрема, такі види позбавлення волі як: 1) заслання на каторгу без строку і на строк; 2) направлення до виправного будинку на строк до шести років; 3) перебування у тюрмі строком до одного року; 4) арешт на строк до трьох місяців. Планувалося також ввести одиночне відбування покарання для осіб, засуджених до ув'язнення у виправному будинку і тюрмі¹.

Першим державним органом управління тюремними установами стало Головне тюремне управління, яке безпосередньо відповідало за стан справ в тюремній галузі, до його відомства відносили вирішення таких важливих питань, як: приведення до ладу тюремних споруд, покращення якісного складу адміністрації і нагляду місць ув'язнення, поліпшення тюремного господарства й організації тюремних робіт, системи морально-релігійного виховання в'язнів, розвитку пересильної частини, організації патронажу над звільненими з місць позбавлення волі².

¹ Упоров И. В. Пенитенциарная политика России в XVIII–XX вв.: Историко-правовой анализ тенденций развития. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 244.

² Печников А. П. Тюремные учреждения российского государства (1649 – октябрь 1917 гг.) : Историческая хроника. Москва: Изд-во «Щит-М», 2004. С. 123.

Результатом діяльності Міністерства юстиції стосовно питань виконання покарання у виді позбавлення волі було прийняття в 1915 р. Загальної тюремної інструкції, де, зокрема, вказувалося: «Позбавлення волі, перешкоджаючи продовженню злочинної діяльності, має на меті не тільки покарання, але і виправлення, викорінення поганих схильностей і звичок, а також підготовки до чесного трудового життя на волі». Загальна тюремна інструкція стала нормативним актом, що окреслювала єдині засади управління тюремними установами та організацію тюремного режиму. Одночасно вона визначала загальні обов'язки чинів тюремної варти, організацію служби тюремних наглядачів, внутрішній тюремний розпорядок, порядок та умови утримання арештантів, порядок їх звільнення з місць позбавлення волі тощо.

Пріоритетним напрямком діяльності Головного тюремного управління стало створення конкретних правових норм. Тому затверджена Загальна тюремна інструкція, в якій зазначалося, що позбавлення волі, перешкоджало продовженню злочинної діяльності, має на меті не тільки покарання, але і виправлення, викорінення поганих схильностей і звичок, а також підготовка до правильного життя на свободі в соціумі. Загальна тюремна інструкція стала окремим правовим актом, який об'єднував принципи організації тюремного режиму та управління УВП. Загальна тюремна інструкція на той час акумулювала в собі найбільш істотні досягнення російського законодавства і новітні наукові розробки у сфері тюрмознавства. Вона стала першим єдиним цілісним документом режимного характеру, де було досить вичерпно регламентовано виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі¹.

Аналізуючи законодавство з питань виконання покарань перед Жовтневою революцією 1917 р., можна стверджувати, що воно в цілому відповідало аналогічним законодавствам багатьох європейських країн. Законодавство царської Росії з питань

¹ Ізосімова К. С. Історичний огляд процесу створення установ виконання покарання у виді позбавлення волі. *Проблеми законності : зб. наук. праць*. 2013. Вип. 122. С 266.

виконання покарань дореволюційного періоду, яке діяло і на території України до Жовтневої революції встановило три типи покарання у виді позбавлення волі: 1) перебування в гамівних і робітних будинках – «особливих» місця позбавлення волі, що були створені внаслідок великої кількості ув'язнених у другій половині XVIII ст.; 2) заслання на каторгу та до Сибіру, яке замінило собою більш давнє покарання – «изгнание вон из земли»; 3) відбування покарання у тюрмі. Проте, незважаючи на певну різноманітність місць позбавлення волі, є всі підстави стверджувати, що головним місцем відбування покарання у виді позбавлення волі стала тюрма, яка відповідала практично всім вимогам тогочасності¹.

Російська тюремна система вступила в ХХ ст., маючи в своїй основі досить серйозну правову базу, розробка якої здійснювалася головним чином протягом 30-90-х рр. ХІХ ст. Зокрема, «Статут про утримуваних під вартою» 1890 р. із змінами від 1906, 1908 і 1909 рр., що складався з двох розділів, перший з яких трактував питання про заснування місць позбавлення волі і управління ними, а також статут Товариства піклувального про тюрми визначали зміст діяльності системи виконання кримінальних покарань². Другий розділ присвячувався питанням тюремного режиму, внутрішнього розпорядку тюремного життя; окремо йшлося про виправні притулки і пересилання арештантів. У якості місць позбавлення волі Статут передбачав тюремні замки та остроги. Ці види місць позбавлення волі призначалися для обвинувачених і засуджених, які вчинили тяжкі злочини, але разом з тим і для неспроможних боржників. Якщо «Статут про утримуваних під вартою» регламентував порядок утримання ув'язнених в тюремних замках, фортецях, виправних арештантських відділеннях, арештантських будинках при поліцейських управліннях, виправних притулках для неповнолітніх, то каторжники і засланці підпадали

¹ Остапко К.С. Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки: дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2018. С. 38.

² Детков М. Г. Тюрмы, лагерь и колонии России. Москва: «Вердикт-ІМ», 1999. С.148.

під дію іншого документу – «Статут про засланих»¹.

Основні норми цих статутів базувалися на положеннях «Зводу настанов та статутів про утримуваних під вартою та засланих» 1832 р., який в свою чергу увібрав в себе норми окремих приватних інструкцій (Московської 1804 р., Петербурзької 1819 р.), що регламентували деякі питання організації тюремного побуту, об'ємно та всебічно визначили діяльність системи місць позбавлення волі, порядок і умови відбування покарання арештантами, форми і методи пенітенціарно-карального впливу на них.

Підсумовуючи етапи розвитку законодавства з питань виконання покарання у виді позбавлення волі, необхідно вказати, що воно в умовах вдосконалення російської системи виконання покарань набуло цілісності. Розвиток кримінального законодавства Російської імперії характеризувався посиленням суворості покарання, що зумовлювалося специфікою воєнного часу та передреволюційної обстановки. Нарешті було запроваджено диференційований підхід до організації виконання позбавлення волі щодо різних категорій в'язнів у залежності від спрямованості їх злочинів. «Статут про утримуваних під вартою» 1890 р. та Загальна тюремна інструкція 1915 р. стали віховими нормативними актами, що знаменували поступальний розвиток пенітенціарного законодавства в напрямку чіткого формального визначення уніфікованих умов виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Ці акти в цілому відповідали аналогічному законодавству розвинутих європейських країн².

Окрім нормативно-правового регулювання виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі, необхідно звернути увагу на умови його виконання на практиці. Аж до першої половини ХІХ ст. будівлі, архітектурний ансамбль різних місць ув'язнення кардинально відрізнялися між собою. Не існувало

¹ Упоров И. В. Пенитенциарная политика России в XVIII–XX вв.: Историко-правовой анализ тенденций развития. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 35.

² Остапко К.С. Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки: дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2018. С. 37 - 38.

єдиних загальнодержавних стандартів щодо проектування та побудови тюремних установ.

Вперше загальний проект про плани облаштування тюрем по всій імперії був затверджений лише 25.04.1821 р. Він стосувався здебільшого тюремних приміщень в повітових містах. За основу ними взято план побудови тюремних замків у Харкові та Нижньому-Новгороді. В ньому передбачалося, що тюремні будівлі повинні бути кам'яні або дерев'яні на кам'яному фундаменті з металевою покрівлею, «пристосованими до людинолюбивих правил», з розділенням арештантів за статтю та злочинами¹.

І. Фойницький відзначав, що тюрма «была лишь мерою физическаго захвата личности, применявшеюся обыкновенно не для наказания, а до наказания. Применяясь какъ наказание, тюрма означала мучительное телесное страданіе, сопровождалась наложеніемъ оковъ, кандаловъ, приковываніемъ къ стене и отбывалась въ помещеніяхъ, наименее удобныхъ для жизни, въ сырыхъ подвалахъ, погребахъ и т. под.»².

За свідченням Кокса, який відвідував тюрму в Новгороді, вона знаходилась в старій вежі кремлівської стіни. Вежа оточувалась високою стіною. В кімнаті нижчого поверху розміщувалися вісім каторжників. Сюди проникало світло лише через маленьке віконце в дверях. Арештантів ніколи не випускали на двір. Інші арештанти верхніх поверхів, мали на ногах дерев'яні колодки; волосся на голові і на бородах наполовину було поголено. Їм дозволялися прогулки на тюремному подвір'ї. Жінки сиділи в особливій камері біля вартового приміщення³.

В 1778 р. в московській борговій в'язниці трималися неповнолітні хлопчики за борги своїх батьків. Один хлопчик сидів замість своєї матері за борги її чоловіка, свого батька. Будівля боргової в'язниці кам'яне, двоповерхове, знаходилося посеред міста. Чоловіки та жінки розділялися лише на ніч. На їх утримання

¹ Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва.: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1: 1762 – 1825 гг. С.145.

² Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. Санкт-Петербург, 1889. С. 308.

³ Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5 т. Москва, 1960. Т. 1.С. 304.

коштів не виділялося і вони харчувалися милостинею. На той час пожертви були щедрим і каторжани не виглядали голодними¹. На верхньому одязі в області спини у них нашивалися чорні хрести, які згодом замінені на ромби, так звані «бубнові тузи», що проіснували аж до ХХ ст.

Про жахливий стан в'язниць та умов тримання в них арештантів свідчать доповіді містових повітових тюрем Чернігівської губернії. В 1797 р. містовий Конотопа повідомляв про переповнення арештантських приміщень і про розвиток захворювань внаслідок «нечистот». Мова йшла про арештантські випорожнення навколо того присутнього місця, в якому арештанти знаходилися, – одне проходження повз цю будівлю сторонніх осіб здавалося незручним внаслідок смороду. В 1798 р. містовий Прилук доповідав, що в арештантському приміщенні знаходиться від 30 до 60 осіб. Хворі не відокремлені від здорових, люди часто хворіли та помирали².

Такий стан місць ув'язнення в Чернігівській губернії підняв питання про облаштування нових приміщень для тюрем. Спроектовано два типи таких будівель. Один для великих міст та другий – для 14 маленьких. Але за браком коштів 1800 р. побудовані дерев'яні будівлі в'язниці з кам'яним фундаментом³.

Вивчаючи звіти з місць ув'язнення можна зробити висновок про складну і розвинуту систему, до якої входили: 1) тюремний замок, 2) пересильний замок, 3) гамівний дім, 4) робітний дім, 5) нова тимчасова тюрма або «яма», 6) відділення в приміщенні присутніх місць, 7) арештні приміщення, 8) тюремні приміщення, 9) арештанські роти, 10) арештантські приміщення при поліцейських частинах⁴.

Злочинність осіб з психічними відхиленнями, а також процес

¹ Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5 т. Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1. С. 305.

² Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5 т. Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1. С. 313.

³ Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5 т. Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1. С. 313.

⁴ Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1961. Т. 2: 1825 – 1870 гг. С. 524.

корегування їх поведінки, виконання відносно даної категорії засуджених кримінальних покарань цікавило суспільство постійно. Згадки про осіб з психічними захворюваннями та відхиленнями зазначені ще в Біблії, називаючи їх «одержимими припадками», «біснуватими», «лунатиками»¹.

Певний період становлення (ранній) системи покарань та еволюції (розвитку) способів і порядку їх виконання особи винні у вчиненні протиправних дій (деліктів), які мали психічні відхилення, не виділялися в окрему групу, а наявність психічного порушення не враховувалося при призначенні покарання і його виконанні. Погляди на відхилення у психіці особи та заходи, що застосовувалися до неї у різні періоди на теренах сучасної України характеризувалися протиріччями та непослідовністю. Теоретичні ідеї, які відносяться до предмету нашого дослідження з'явилися у формально-нормативному виді та знайшли своє відображення в законодавчих актах та правозастосуванні порівняно пізно. Передумовою врахування в законотворчій діяльності результатів науково обґрунтованого аналізу впливу психічних відхилень на поведінку правопорушників, стало необхідним накопичення практичного досвіду і його узагальнення рядом наукових дисциплін не тільки кримінально-правового, кримінологічного напрямку, а й у галузі психології та психіатрії.

Дослідження закономірностей розвитку законодавчої регламентації та порядку виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно засуджених з порушеннями психічної діяльності видається доцільним розпочати з розмежуванням його на певні часові проміжки. Встановлення періодизації надасть нам можливість розглянути поетапно процес формування пануючих поглядів суспільства на зазначені питання, розвиток його правового регулювання та безпосередньо процесу виконання покарань з урахуванням притаманних тільки даному історичному періоду особливостей, які з розвитком все більше спрямовувалися на забезпечення гуманістичного принципу

¹ Біблія. Українське Біблійське Товариство. Київ, 2002. С.1070 .

особистісного підходу до засудженої особи, як основи справедливого поводження з нею.

Генезис вивчення проблеми злочинності осіб з порушеннями психіки можна умовно поділити на три історичні етапи. Хоча, необхідно зазначити, що періодизація в рамках нашого предмету дослідження носить умовний характер. Це обумовлено, в першу чергу, тим, що і розвиток нових наукових поглядів і реформування кримінального та кримінально-виконавчого законодавства потребують тривалого часу.

I етап тривав до XVII ст. В цей період, починаючи з часів формування ранньої державності Київської Русі, не розмежовувалися злочини, вчинені з усвідомленням мети вчиненого чи без такого усвідомлення, а також не розрізнялися злочини, вчинені психічно хворими та здоровими особами¹. Злочинці трималися без розподілу по статі, віку та характеру злочину. Умови тримання їх вкрай погано забезпечувалися. Зазвичай, засуджені, по черзі, в кількості двох трьох осіб, ходили в кайданах по вулицям у супроводі охоронця та збирали на прожиток «іменем Христа». Засуджені посилалися в кайданах на роботи державного значення². Більш того, при виконанні покарання диференціації засуджених осіб за вчинення ними деліктів на психічнохворих та здорових осіб, а відповідно окремого їх тримання не існувало.

Середньовічне право більшості європейських держав проголошувало принцип відповідальності тільки осудної особи, вважаючи, що психічно хворий або слабоумний не може відповідати за свої вчинки, а значить і за вчинення злочину. Тобто, поняття неосудності, нездатності особи при психічному розладі усвідомлювати значення своїх дій середньовічному праву була відома. Але при цьому, в деяких випадках і неосудні притягувалися до відповідальності³. Поряд з цим, при визначенні вини особи у

¹ Сергеевич В.И. Лекции и исследования по древней истории русского права/ Под. Редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2004. (Серия «Русское юридическое наследие»). С. 254

² Вищевказане посилання, С. 299.

³ Антонян Ю.М. Преступность в истории человечества: монографія/Ю.М. Антонян, Ю.О.Звизжова. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. С.102.

вчиненні деліктів, призначенні покарання враховувалися крайні форми порушення психіки (наявність або відсутність психічного захворювання) винної особи, а нестійкі пограничні порушення психічної діяльності, за наявності яких особа залишалася осудною та мала ознаки обмеженої осудності взагалі не розглядалися, а відповідно і не враховувалися при призначенні та виконанні покарань. Навіть наявність психічного відхилення або розладу не передбачало безапеляційного повного звільнення особи від відповідальності. Критерії визначення вини та відповідальності недієздатних осіб прирівнювалися до ступеню відповідальності неповнолітніх. Не існувало більш-менш чіткого розмежування порушень психіки та норми поведінки. Дуже розмито джерелами права того часу визначалася наявність явно виражених психічних захворювань. В цей історичний період не вирішуються питання пов'язані з визнанням особи, яка вчинила злочин, неосудною. Немає в законодавстві точного формулювання підстав для звільнення від покарання осіб, які мали психічні захворювання.

В XVI – XVII ст. особи з дефектами психічної діяльності трималися під наглядом монахів в монастирях. Проте, це незначна їх частина, а більшість перебувала серед населення. При вчиненні тяжких злочинів даною категорією осіб, мали місце випадки їх катування та спалення. За таких умов, звичайно, більшість заходів, що застосовувалися в той час до психічно хворих осіб не відповідали їх стану здоров'я. Разом з тим, значна частина осіб з психічними відхиленнями не виявлялася та перебувала серед населення, оскільки питання про визнання наявності психічного захворювання виникало при явно безглуздій поведінці особи. Слід зазначити, що осіб, які відрізнялися буйством, агресивною поведінкою поміщали для тримання в тюрми, а особи, які мали поведінкові порушення, незрозуміле розірване мовлення часто розглядалися оточуючими як ознаки святості даної особи.

II етап охопив XVII ст. – першу половину XIX ст. і характеризувався бурхливим розвитком психології, психіатрії, що надало поштовх поглибленому вивченню на науковому рівні

причин, характеристик, детермінант злочинності осіб з порушеннями психіки. В цей час закладалися ідейно-теоретичні засади нормативно-правового регулювання врахування психічних порушень при здійсненні правосуддя. Проблемні теоретичні питання щодо визначень симптоматики та меж порушень психіки злочинця, які мають враховуватися при встановленні його вини і притягненні до відповідальності, посіли чільне місце. Обґрунтовані провідними вченими та прогресивними мислителями того часу теоретичні погляди на підстави, призначення і виконання покарання спричинили суттєві зміни у практиці організації пенітенціарної справи.

Так, на законодавчому рівні проблему притягнення психічно хворих осіб до кримінальної відповідальності розглянуто в 1669 р. в «Новоуказанных статьях о разбойных и убийственных делах». Де передбачалося звільнення від відповідальності при вчиненні вбивства психічно хворою особою, а також про недопущення даної категорії осіб до участі в процесі в якості свідка.

В часи правління Петра I, в ст. 165 «Воинских артикулов» наявність психічного захворювання визнавалася обставиною, яка зменшувала вину або взагалі звільняла від відповідальності винну особу, а покарання замінювалося їх ізоляцією від суспільства з постійним наглядом. В Указі Петра I 1722 р. вказувалося «Монастырскому приказу» поміщати в монастирі «умалишенных» та осіб, засуджених до вічної каторги, які не в змозі відбувати даний вид покарання за станом здоров'я. Після смерті Петра I Сенат своїм Указом «Об отсылке беснующихся в Святейший Синод для распределения их по монастырям» передбачив необхідність утримання психічно хворих в окремих спеціально обладнаних приміщеннях, які б забезпечували можливість постійно спостерігати за хворими та не допускати з їх боку дій, які могли б зашкодити їм та оточуючим.

До початку XVIII ст. визнані «юродивими та блаженними» трималися в монастирях¹. Визначали наявність психічного розладу

¹ Волков В.Н. Судебная психиатрия. Курс лекций. Москва: Изд. «Юрист», 1998. С. 14.

у осіб, які вчинили злочини, настоятелі монастирів, де вони трималися. Відповідно до загальноприйнятих канонів того часу звинувачений міг визнатися «юродивим», «дураком» чи «біснுவатим» в залежності від виражених ознак психічного розладу. Звісно, чіткої нормативної регламентації критеріїв надання особі вказаного статусу не існувало, що, в свою чергу, породжувало зловживань зі сторони духовенства, а сам механізм ізоляції в межах монастиря, як альтернатива позбавленню волі, використовувався для реалізації політичних репресій та придушення протестів політико-релігійного характеру.

Згідно указу Катерини II від 1767 р. в Суздалі повинні триматися тільки душевнохворі злочинці. Ця вимога не дотримувалась і дуже скоро разом трималися і хворі і здорові ув'язнені. З 124 ув'язнених цієї тюрми 25 мали психічні порушення і лише 4 з них з числа духовенства¹.

В монастирських тюрмах, аж до першої половини XIX ст., існувала практика тримати в'язнів, буйних, психічно неврівноважених прикутих до стіни ланцюгом за ший. Зокрема, це спостерігалось в Суздальському Спасо-Єфимівському монастирі, перетвореними Катериною в тюрми для божевільних. Один з ланцюгів був довжиною біля двох аршин і вагою до двох пудів. Він закінчувався з однієї сторони йоржовим клином, вбитим в стіну, а з другої – навколо шийним залізним хватом з петлями, в які протягався замок, ймовірно, пропорційний з ланцюгом величини та ваги².

Відомість Спасо-Єфимівського монастиря як місця ув'язнення починається головним чином з другої пол. XVIII ст. З 01.01.1767 р. цей монастир виконував функцію центрального місця тримання душевнохворих колодників, котрі трималися тут і до вказаного періоду. В різні роки до цього монастиря зведено з інших монастирів десять душевнохворих арештантів. Вони розміщувалися

¹ Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1961. Т. 2: 1825 – 1870 гг. С. 482.

² Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1: 1762 – 1825 гг. С. 272.

в так званих лікарняних келіях при Нікольській церкві цього монастиря. Відповідно до особливої інструкції від 01.11.1766 р. охорона психічно хворих колодників безпосередньо ввірена варті з шести рядових під командою унтер-офіцера. Було визначено тримати психічно хворих незакованих в двох-трьох покоях. Заборонялося давати їм предмети, якими вони могли спричинити шкоду собі або оточуючим. Категорично заборонялося надавати їм письмові приладдя. В якості заходів впливу на тих ув'язнених, які починали буйствувати, рекомендовалось поміщати окремо від інших і позбавляти їжі. Дозволялося водити арештантів до церкви. Вартовим рекомендовалось відноситися до засуджених «без вживання суворості», і якщо б хворі говорили щось важливе, то про це не доносити, але рапортувати воєводі, а останній повинен доповідати про це в Сенат. Архімандриту монастиря доручалось вище спостереження за ув'язненими. Він з воєводою представляв генерал-прокурору звіт про одужуючих арештантів. Харчування цих хворих повинно бути таким як і у монахів монастиря¹.

Настанова визначала психічно хворих арештантів, як хворих людей і рекомендувала обходитися з ними відповідно до цього. На практиці цього не відбувалося. Вартові солдати били душевно хворих арештантів. В першому списку цього «першого» будинку для душевнохворих зазначалися службовці, військові різних чинів, духовенство, іноземці та селяни без відомостей про вчинені ними злочини. Підставами їх тримання стало їх «безумство», «непристойна поведінка» та релігійні злочини. Всього в монастирі трималося 88 арештантів, чверть з них померла в монастирі. Існування монастиря як будинку для тримання душевнохворих арештантів тривало недовго і вже спочатку ХІХ ст. в монастир поміщують інші категорії арештантів².

Тримання засуджених з психічними порушеннями в тюрмах була поширеною практикою. Історії відомі випадки тримання таких

¹ Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1: 1762 – 1825 гг. С. 281.

² Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1: 1762 – 1825 гг. С. 282.

осіб в тюрмі Шлісербурга до другої половини ХІХ ст.

Якщо душевна хвороба була підставою для поміщення в фортецю, то захворювання там, за загальним правилом, не змінювало участі ув'язненого. Нам невідомі випадки, щоб душевна хвороба ув'язненого Шлісербурської фортеці ставало підставою для пом'якшення відносно нього режиму ув'язнення. Звичайно, Таємний будинок цієї фортеці не мав жодних засобів лікування осіб, душевно та нервово хворих. Для цього не було і медичного персоналу. Тюремній адміністрації була надіслана з Петербургу гамівна сорочка для буйних хворих. Ось все те, що мала тюремне начальство, добре розуміюче, що його вище керівництво, яке поміщало психічно хворих за фортецьні мури, нічого не вимагає від коменданта фортеці для цих знедолених крім «гамівного камзола»¹. Аналогічна практика зберігалась і в тюрмі Суздальського монастиря, куди поміщали здебільшого осіб духовного звання з порушеннями психіки.

Дуже погано впливало на режим ув'язнених сумісне тримання здорових та душевно хворих арештантів. При монастирях не передбачалось лікарні для душевно хворих. Психічні захворювання в монастирській тюрмі були невідворотні, але бували випадки поміщення вже хворих осіб. Стогони, крики та лайка людей, що втратили здоровий глузд та стали жорстокіші під впливом режиму тримання, заповнювали коридор тюрми².

Практика тримання засуджених з порушеннями психіки в Шлісербурській, Петропавлівській фортецях, монастирських тюрмах на Соловках та в Суздалі мала спільні риси. За свідченням М. Гернета, навіть найтяжчі душевнохворі ув'язнені залишалися в ізоляції, не дивлячись на всю очевидність їх безумства, на тяжкість їх сусідства для нормальних ув'язнених, на труднощі їх в тюрмі для адміністрації. Перевід хворих в лікарні був рідким явищем і обставлявся різними пересторогами³.

¹ Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1961. Т. 2: 1825 – 1870 гг. С. 417.

² Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1961. Т. 2: 1825 – 1870 гг. С. 466.

³ Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1961.

Протягом тривалого часу, аж до другої половини XVIII ст. були відсутні лікувальні заклади, призначені для тримання та лікування осіб з порушеннями психіки. В результаті подальшого реформування відбулися структурні зміни в системі спеціальних закладів, і тільки в 1775 р. створені будинки для психічно хворих. Внаслідок чого, монастирі, як установи для тримання осіб з дефектами психіки, перестали використовуватися масово.

Проте, і після 1775 р. ще тривалий час функцію установ для тримання засуджених з дефектами психіки виконували монастирі. Зокрема, М. Гернет у своїй праці «История царской тюрьмы» приводить приклад такого тримання. У звітній відомості про осіб-колодників з порушеннями психіки, які трималися в Соловецькому монастирі, з червня по жовтень 1786 р. зазначено, що чотири особи трималося протягом тривалого часу в монастирських казематах. Тільки один засуджений з даної категорії раніше вчинив злочин (вбивство) та тримався в ланцюгах до одужання. Термін покарання тривав 20 років¹. Як бачимо, ланцюг використовувався і як запобіжний засіб, і як засіб для лікування засудженого. Справедливо зауважимо, що протягом тривалого часу ізоляція являлася основним засобом кари та превенції, як елемент реагування суспільства на злочинців з дефектами психіки. Цілком природно, що і кількість їх тільки множилась. У зв'язку з чим виникла потреба у створенні окремих виправних закладів для тримання цих осіб.

Порушення психіки, як одна з причин вчинення злочину, питання кримінальної відповідальності, процесу виконання покарань широко досліджувалися криміналістами та кримінологами у XVIII – XIX ст. Питання і межі осудності, неосудності та обмеженої осудності були задіяні не одразу. Вони постійно удосконалювалися. З приводу окремих їх ознак точаться наукові дискусії й до сьогодні.

Т. 2: 1825 – 1870 гг. С. 470.

¹ Гернет М.Н. История царской тюрьмы. в пяти томах, Т.1, Москва: Государственное издание «Юридическая литература», 1960. С. 271.

З другої половини XIX ст.. розпочинається III етап, як початок нової епохи розвитку наукової думки та нормативного регулювання визначення меж психічних порушень, що повинні враховуватися при призначенні та виконанні покарань, і триває по теперішній час. Теоретичною основою перетворень стали провідні ідеї зарубіжних та вітчизняних учених пенітенціаристів, криміналістів, кримінологів, психіатрів, що знайшли своє відображення у низці законодавчих актів того часу. Обґрунтовані на засадах гуманізму провідними вченими та прогресивними мислителями того часу погляди на покарання відносно осіб з порушеннями психіки спричинили суттєві зміни у практиці організації пенітенціарної справи.

Для другої половини XIX ст. характерним є пошук постановка та вирішення проблем індивідуалізація кримінальної відповідальності та виконання покарань відносно осіб з психічними відхиленнями на основі цілеспрямованого системного вивчення закономірностей впливу зовнішніх та внутрішніх детермінант на вибір особою протиправного варіанту поведінки. Представники класичної школи кримінології розглядали «неосудність» як підставу для звільнення від покарання. Подальші дослідження проблеми наявності психічного захворювання чи відхилення у особи, яка вчинила злочин, продовжили представники позитивіської школи кримінології.

Головний лікар загальної шотландської тюрми Б.Томсон своїми дослідженнями дав поштовх до вивчення злочинців в усій Європі. Він провів спостереження за 5 тис. арештантів і дійшов висновку, що злочинець (інстинктивний) характеризується полуідіотським станом, що переважає у молодих осіб, часто хворіє, як правило, ці хвороби спадкові. Б.Томсон вважав, що схильність до злочину є ознакою виродження, що вона спадкова, серед злочинців часто зустрічаються душевні розлади, і злочинність перебуває у тісному, близькому, родинному зв'язку з психопатією, епілепсією, дипсоманією¹. Представники класичної школи

¹ Основы учений о преступнике, душевнобольном и психологии нормального человека. Введение в

кримінології, зокрема Ч. Беккарія, у своїх працях зазначав, що з дітьми та з психічно хворими особами, навіть якщо вони вчинили злочин неможливо поводитися як зі злочинцями.

Розвиток даного напрямку дослідження надали представники позитивіської школи кримінології (Ч. Ломброзо, Р. Горафоло, Е. Феррі), які вважали, що злочин обумовлений багатьма факторами в тому числі і біологічною та соціальною спадковістю. Кримінологічна проблема психічних захворювань та відхилень вперше найбільш об'ємно висвітлена в роботах Ч. Ломброзо та його послідовників. Е. Феррі відводив значну роль психічним відхиленням у процесі формування злочинної поведінки: «Антропологія доводить фактами, що злочинець не є нормальною людиною, що навпаки, внаслідок своїх органічних та психічних ненормальностей, спадкових та набутих, він складає спеціальний клас, особливий різновид людського роду¹. Він вважав, що між злочином та відхиленнями психіки є часта та глибока аналогія. Виділяючи злочинця, який зійшов з розуму та душевнохворого. Е. Феррі рекомендував розглядати злочинність як хворобу, а каральну систему – як клініку.²

У своїх працях Ч. Ломброзо велике значення в детермінації злочинності надавав спадковості, розподіляв на певні типи за спільними ознаками психічного порушення та поведінкового характеру, розглядав питання пом'якшення покарання при наявності психічного розладу у злочинця. Так у своїй праці «Геніальність і божевільня: Паралель між великими людьми і божевільними» він зазначав, що необхідно для злочинців з порушеннями психіки допускати пом'якшуючі обставини, при цьому вказував на значні складності у відмежуванні злочинної поведінки від психічного відхилення³. Окрім того, Ч. Ломброзо у науковій роботі «Злочинна людина» 1876 р. та його учень і

курс судебной психопатологии. Приват-доцент, доктор медицины А.Ю.Ющенко.-СПб.- 1913- С. 23 (72с).
URL: <http://www.-Allpravo.ru.-2004/>.

¹ Феррі Э. Уголовная социология. Москва, 1908. С. 37.

² Феррі Э. Уголовная социология. Москва, 1908. С. 50с.

³ Ч. Ломброзо. Геніальність та божевільня: Паралель між великими людьми і божевільними/ Пер. з італ. К. Тертюшинової. Київ: Україна, 1995. XI. С. 149 .

послідовник Е. Феррі у дослідженні «Теорія неосудності та заперечення вільної волі» 1878 р., класифікуючи злочинців, виділяли як окрему категорію душевно хворих. Е. Феррі не розмежовував злочинців на осудних та неосудних, а розглядав глибокі форми психічних розладів.

У зв'язку із запровадження в пенітенціарну практику низки гуманістичних ідей, наявність психічного відхилення у винних у вчиненні злочину осіб набула значення не тільки при призначенні їм кримінального покарання, а й при його виконанні. Злочинців, які мали психічні відхилення чи захворювання, почали виділяти як окрему специфічну категорію. Хоча при розгляді причин злочинної поведінки осіб з порушеннями психіки великого значення надавали біологічному початку, спадковості та певної фатальності і невідворотності їх протиправної поведінки при прогнозуванні вчинення ними правопорушень.

На початковому етапі становлення системи покарань, акцент робився на заподіяння особі, яка вчинила злочин тілесних ушкоджень, болю, фізичних та моральних страждань, пониження соціального статусу. З розвитком революційних гуманістичних ідей проходили зміни і в системі покарань та порядку їх виконання. Значний внесок у зміну поглядів на мету покарання та порядок забезпечення його виконання внесли Ч. Бекарія та Д. Говард. Саме вони відстоювали точку зору про необхідність дотримання прав засуджених як громадян держави, але з певними обмеженнями та на збереження їх здоров'я. З розвитком позитивізму наприкінці ХІХ ст. сформувалася концепція медико-соціальної терапії, в основу якої лягла ідея лікування злочинців. Установи, що виконували покарання перетворювалися на своєрідні клініки.

На наш погляд, заслуговує на увагу точка зору бельгійського вченого Ламбера Адольфа Жака Кетле, який вважав, що будь-який злочин готує саме суспільство, а злочинець лише його інструмент. Для вчинення злочину Кетле виділяв три необхідні умови: наявність волі вчинити злочин, сприятливі умови для злочину та

можливість використати ці умови¹. Значна кількість злочинів вчинялася особами з порушеннями психіки. Ця величина прямо пропорційно залежала, як і сьогодні залежить, від обсягу уваги суспільства до його членів з особливостями психіки та характером і якістю профілактичних заходів, направлених на недопущення вчинення деліктів вказаними особами.

Психічні відхилення, як спадкові явища, розглядалися кримінологами також і як причинні фактори, що впливають на вчинення злочинів. Психічна неповноцінність наприкінці ХІХ ст. почала вважатися основною причиною вчинення такими особами злочинів. Так у 1912 р. Генрі Г. Годдард опублікував результати дослідження сім'ї Каллікаксів, представники якої відрізнялися за твердженням автора розумовою відсталістю. Історія сім'ї Каллікакс мала місце в часи Громадянської війни в США, коли Мартін Каллікакс зустрів слабоумну дівчину. До 1912 р. Годдард встановив 480 прямих нащадків даного подружжя. Серед яких 143 особи були слабоумними, значна частина були незаконно народженими, алкоголіками, проститутками. Після закінчення Громадянської війни Каллікакс одружився на дівчині з «нормальною» сім'єю. В результаті даного шлюбу на світ з'явилося 496 прямих потомків і серед них не було ні слабоумних, ні незаконно народжених, ні проститутток, ні злочинців. Багато з них стали поважними людьми. Схожі результати отримали Р. Дагдейлом та Г. Дейвенпортом після проведення аналогічних досліджень сімей з дефектами психіки.

Дослідження механізму злочинної поведінки, причин вчинення злочинів особами з психічними відхиленнями та порядку виконання кримінальних покарань привертало увагу відомих вітчизняних юристів того часу Д. Дріля, А. Жижиленка, Є. Єфимова, А. Кістяківського, В. Набокова, С. Познишева, В. Спасовича, М. Таганцева, І. Фойницького, М. Гернета та інших. В кримінологічних дослідженнях широко використовувалися досягнення психології, психіатрії.

¹ Шнайдер Г.Й. Кримінологія: Пер. с нем./ Под общ. ред. и с предисл. Л.И. Иванова. Москва: Прогресс-Универс, 1994. С.145.

1.2. Історичний огляд нормативно-правової регламентації практики застосування позбавлення волі на певний строк, відносно засуджених з психічними відхиленнями за часів радянської влади (1917 – 1991 рр.)

Після революції 1917 р. основи кримінально-виконавчої політики закладалися в перших декретах радянської влади та рішеннях комуністичної партії. Окрім радянської влади на території України спроби реформування пенітенціарної сфери проводились за часів УНР на чолі з гетьманом П. Скоропадським. У період існування УНР (1918 -1920 рр.) гетьман П.Скоропадський передбачав реформування тюремного апарату. Проте воно завершилося дуже швидко, оскільки 25.11.1918 р. прийнятий закон про єдиний штатний розклад тюремних інституцій. Загалом гетьманське реформування торкалося, в основному, перебудови тюремного апарату за зразком колишньої Російської імперії і ніяк не вплинуло на умови утримання в'язнів¹.

Першим радянським державним органом, який займався питаннями виконання покарань був НКЮ, який своєю постановою від 19.12.1917 р. в структурі виділив шість відділів, п'ятий – тюремне управління створений тимчасово. 06.01.1918 р. створено тюремну колегію при НКЮ. Згодом, 12.01.1918 р. утворено медичну колегію в складі лікарів при НКЮ для перевірки заяв ув'язнених в петроградських тюрмах про хвороби.

До функцій тюремної колегії віднесено завідування галузями тюремного побуту і напрацювання основних начал реформи тюремних установ. Воно полягало в загальному спостереженні за тюремним побутом і санітарними, трудовими, просвітницькими питаннями тюрем та інформування про це комісарів; напрацювання реформ тюремної справи та покращень у цій сфері. В обов'язок також входило створення в окремих випадках спеціальних комісій з різних тюремних питань, зокрема, з організації «комісії по

¹ Тимошук. О. Тюремна реформа гетьмана П.Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). *Право України*, 2000. №3. С. 122.

громадській допомозі засудженим, які звільнилися» (реформа колишнього патронажу).

У січні 1918 р. всі військові тюрми, їх особовий склад та майно, передані у підпорядкування НКЮ.

Постановою НКЮ від 24.01.1918 р. «Про тюремні робочі команди» в тюрмах з числа працездатних засуджених утворюються робочі команди для проведення робіт, які не повинні бути важчими ніж праця чорноробочого. Ув'язнені та засуджені отримували за свою працю плату. З цієї плати одна третина йшла в загально-тюремний фонд з покращення життя ув'язнених, а дві третини записувалися за ув'язненими і видавалися йому при звільненні. Десята частина зароблених грошей могла видаватися ув'язненому на його прохання в кінці кожного тижня.

Одним з перших нормативних актів НКЮ з регулювання відносин у сфері виконання кримінальних покарань була постанова від 23.07.1918 р. «Про позбавлення волі, як міру покарання, і про порядок його відбування (тимчасова інструкція)», яка відміняла дію Статутів про утримуваних під вартою та про засланців, припиняла поділ місць ув'язнення на розряди по тяжкості злочину у вироків суду.

Вважаємо доцільним провести огляд основних положень одного з перших нормативних актів, який регулював виконання покарань у виді позбавлення волі.

За інструкцією місця позбавлення волі поділялися на: 1) загальні місця ув'язнення (тюрми); 2) реформаторії і землеробні колонії, як установи виховно-каральні, особливо для молодих злочинців; 3) випробувальні заклади для осіб, відносно до яких існують підстави для послаблення режиму чи для дострокового звільнення; 4) карально-лікувальні заклади для поміщення арештантів з помітно вираженими психічними дефектами і дегенератів і т.п.; 5) тюремні лікарні. Як бачимо, навіть на початковому етапі формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань радянська влада виокремлювала з-поміж інших установи, призначені для тримання засуджених з

психічними відхиленнями. Слід відзначити, що перелік категорій осіб, які в них трималися не є вичерпним. В ч. 4 ст. 3 вказується лише засудженні з помітно вираженими психічними дефектами і дегенерати та інші подібні до них категорії. Важко вказати, чи йдеться про пограничні стани психічних порушень в межах осудності, чи наявні у засуджених психічні захворювання, в тому числі ті, що виключали осудність. Допускаємо, нормативна невизначеність чітких критеріїв урахування наявних психічних аномалій у засуджених при розподілі до місць ув'язнення призводила до поміщення в карально-лікувальні установи і засуджених з психічними порушеннями в межах осудності і психічно хворих осіб.

В примітках до окремих ст. інструкції вказувалося, що позбавленням волі також вважаються призначені судом короткочасні (до 3 місяців) примусові громадські роботи у вільний від роботи час без взяття під варту, а також окрім зазначених вище місць позбавлення волі існували арештні приміщення для короткострокового тримання затриманих міліцією осіб до проведення суду і для заарештованих, які підлягали пересилці.

Керівництво виконанням кримінальних покарань належало Каральному Відділу, який входив як структурний підрозділ до НКЮ і змінив Головне Управління місцями ув'язнення. До його складу входило дев'ять відділень, з окремим п'ятим лікарсько-санітарним відділенням, до функцій якого входило: облаштування лікарень та амбулаторій для засуджених і пересильних; забезпечення медикаментами; визначення підстав для розподілу засуджених по категоріям за станом здоров'я для залучення їх до праці; розробка норм харчування. Дев'яте відділення «Допомоги тим, хто відбув покарання» займалося організацією нагляду та опіки за тими, що відбували покарання; видачею їм допомоги; субсидій; утворення патронатів при місцевих радах.

Центральний Каральний Відділ здійснював свою функцію через місцеві Комісаріати юстиції чи Судові Відділи Губернських Рад, в склад яких входили завідувачі місцевих Каральних відділів.

Тимчасовою інструкцією також передбачалась в структурі адміністрації персоналу місця ув'язнення посада лікаря. При прийманні засуджених до установи визначалась можливість працевикористання засудженої особи (залучення до праці чи звільнення від неї) виходячи зі стану його здоров'я за висновком лікаря. Особи, визнані лікарем хворими направлялися до тюремної лікарні. З особових рахунків хворих, які не мали коштів, під час хвороби нарахування і відрахування не проводилися. Усіх працездатних засуджених та взятих під варту залучали до праці в обов'язковому порядку. Засудженим за їх рахунок надавався спеціальний одяг. Взяті під варту, з дозволу начальника установи, могли залишатися у власному одязі. З працездатних осіб вартість одягу вираховувалась з їх майна після винесення обвинувального вироку.

Інструкцією передбачалась можливість надання засудженим на строк не більше одного року відпусток строком на два тижні у зв'язку зі смертю батьків, дружини, дитини чи близького родича або з іншої вагомої підстави під поруку чи без такої.

Цікавим є положення ст. 28 інструкції, яка передбачала можливість застосування репресій до засуджених, які не бажали працювати без поважних причин, що полягали в записах на особових рахунках таких осіб заборгованості в повному розмірі витрат на їх утримання, при цьому засудженій особі вказувалося, що поки не буде відшкодована вартість її утримання вона не зможе звільнитися з тюрми, навіть якщо закінчиться призначений судом термін ув'язнення. Термін ув'язнення міг подовжуватися керівником тюрми до одного місяця, на більш тривалий термін – за поданням розподільчої комісії, затверджувався Місцевим Народним Судом. Якщо вказані заходи не спонукали засуджену особу до праці вона переводилась на зменшений пайок харчування. Якщо і ці заходи виявлялися не ефективними, особу направляли в особливу тюрму, ізолятор для одиночного тримання як невинуватого.

Зміни передбачені інструкцією торкнулися не тільки структури управління системою місць ув'язнення, а й їх

чисельності. Зокрема ст. 31 для економії коштів передбачалось укрупнення тюрем та ліквідація маломісних.

Положення Тимчасової інструкції в 1918 – 1920 рр. зі встановленням радянської влади діяли й на території України до створення у складі Всеукраїнського військово-революційного комітету спочатку Комісії юстиції, потім – НКЮ. До останнього входив Центральний каральний відділ, який на кінець 1920 р. видав понад 80 документів з питань виконання покарань, у тому числі й аналогічну російській Тимчасову інструкцію про позбавлення волі як міри покарання і про порядок його відбування¹.

15.04.1919 р. утворено новий вид установ виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією, - табори примусових робіт при Відділах Губернських Виконавчих Комітетах. Обов'язок створення та керівництво ними покладено на Губернські Надзвичайні Комісії. Керівництво таборами здійснювало Центральне Управління таборами примусових робіт при НКВС. Власної медичної служби, як інші місця позбавлення волі, новоутворена система таборів не мала. Лікарсько-санітарний нагляд за таборами покладался на місцеві Відділи Охорони здоров'я. Пізніше 17.05.1919 р. ВЦВК встановив обов'язковим утворення таборів примусових робіт, розрахованих на тримання в них не менше 300 засуджених, у всіх губернських містах, визначаючи в своїй постанові «Про табори примусових робіт» структуру державних органів управління таборами з-поміж інших не виокремлює підвідділ, який би опікувався питаннями медичного забезпечення засуджених в таборах. Функція контролю санітарного стану таборів та надання медичних послуг покладалась на відповідні органи місцевих Виконавчих Комітетів, шляхом призначення цими комітетами лікарів і фельдшерів для обслуговування УВП. Відповідно до ст. 21-23 постанови в обов'язки лікаря входило відвідування табору не рідше двох раз на тиждень, огляд і лікування хворих, опитування

¹ О лишении свободы, как о мере наказания, и о порядке отбывания такового (Временная инструкция): постановление НКЮ РСФСР. *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР*. Москва, 1942. № 53. С. 708 – 714.

засуджених про стан їх здоров'я, спостереження за санітарним станом приміщень табору. Фельдшер повинен знаходитися при таборі завідувати прийомним відділенням і аптекою, надавати медичну допомогу засудженим, оглядати прибулих засуджених, контролювати якість продуктів, призначених для приготування їжі. В таборі обладнувалося прийомне відділення з розрахунку 15 ліжок на кожні 300 засуджених і аптечки. Як бачимо до медичного обслуговування залучалися лікарі загальної практики, спеціалісти вузького профілю, зокрема, в галузі психіатрії, не передбачались в штаті таборів. Не приймалися до таборів особи, які мали хронічні захворювання та органічні недоліки, внаслідок яких вони не могли залучатися до праці. Факт непрацездатності визначався управлінням місцевих таборів за висновком лікаря. З дозволу відділів управління для окремих засуджених фізична праця могла замінитись розумовою. Для жінок та неповнолітніх утворювалися окремі спеціальні табори. Очолював табір комендант, який повинен кожні два тижня звітувати про діяльність табору до відділу примусових робіт.

Для засуджених передбачався восьмигодинний робочий день. З їх заробітку вираховувалася повна вартість їх утримання (харчування, одяг, утримання приміщень, адміністрації табору та варти), при чому в розрахунок бралась не фактична наповнюваність табору, а максимально можлива. Загальна сума відрахувань не могла перевищувати трьох четвертих заробітної плати засудженої особи. Засуджені в таборах розміщувалися в окремих одиночних або в загальних камерах, обладнаних належним чином.

Ст. 37 передбачалась відповідальність за втечу, яка полягала в десятикратному збільшенні терміну покарання, за повторну спробу втечі засуджені передавалися суду Революційному трибуналу, який мав право визначати покарання аж до виключної міри покарання. Для попередження втеч вводилась кругова порука серед засуджених. Засуджені обирали зі свого складу старосту, який виконував роль посередника між адміністрацією закладу і засудженими. Побачення надавалися з близькими родичами у

неділю та святкові дні, з іншими особами, лише за спеціальним дозволом управління. Передача окремим засудженим продуктів харчування не допускалась, всі передані продукти харчування направлялися до загального котла. За зразкову поведінку окремим особам надавалась можливість проживати на приватних квартирах за межами табору або скорочувався термін покарання.

09.09.1919 р. для керівництва місцями ув'язнення утворено Центральний Каральний відділ з територіальними відділами змінивши Головне управління місцями ув'язнення.

30.06.1920 р. декретом РНК Народному Комісаріату просвіти передано загальне керівництво освітою в місцях позбавлення волі. 03.04.1922 р. цей декрет відмінено і питання освіти та культурно-просвітницької діяльності знову передано до повноважень НКЮ.

Чергова спроба нормативного регулювання порядку виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі відбулась 21.03.1921 р. виданням декрету РНК «Про позбавлення волі та порядок умовно-дострокового звільнення ув'язнених». В якому визначалась мета такого виду покарання: 1) виключити можливість злочинцям наносити шкоду, 2) надавати їм можливість виправлятися та пристосовуватися до трудового життя. Також передбачалися окремі елементи прогресивної системи покарання, що полягало в можливості переведу злочинців від більш суворих до менш суворих форм ізоляції та можливість УДЗ. Визначалась вища межа строку покарання у виді позбавлення волі та примусових робіт без взяття під варту – п'ять років. Відповідно до декрету ступінь необхідної ізоляції засудженого визначався вироком суду. Також передбачалися умови та порядок УДЗ засуджених. При цьому, якщо особа вчиняла в період невідбутої частини покарання інший злочин, термін покарання за вчинення повторного злочину не міг бути меншим ніж призначений попередньо, але загальний строк не повинен перевищувати п'яти років.

15.11.1920 р. НКЮ постановою введено в дію «Положення про загальні місця ув'язнення РСФР», яким регламентувалась діяльність зазначених установ та виконання покарань, пов'язаних з

ізоляцією від суспільства. Відповідно до положення керівництво місцями позбавлення волі зосереджувалося в Центральному Каральному Відділі НКЮ, а безпосередньо установами начальником або директором і колегією, до якої також входив і завідуючий лікарсько – санітарною частиною. Більшість важливих рішень приймалися колегією установи.

Параграфом 12 положення передбачались обов'язки завідуючого лікарсько – санітарною частиною, до яких входило: огляд та лікування ув'язнених, встановлення їх здатності виносити ізоляцію в одиночній камері. Також передбачалась наявність серед персоналу установ для тримання ос. ж. ст. наглядачів жінок.

Визначалось, що в загальних місцях ув'язнення утримувалися: 1) особи, які перебували «під слідством і судом», 2) засуджені до позбавлення волі судовими вироками або постановами уповноважених органів, 3) особи, які пересилалися по етапу.

По прибутті до установи при наявності явних ознак хворобливого стану чи особливої неохайності ув'язненої особи, вона відокремлювалася від інших. Всі ув'язнені, які надходили до установи протягом 24 годин проходили медичний огляд, стриглися, милися і поміщалися в окремі камери на карантин. Після закінчення карантину ув'язнені постановою колегії розміщувалися по камерам відповідного розряду, залежно від віку, характеру злочину. Особи, відносно яких велося слідство, пересильні, трималися окремо від засуджених.

Ув'язнені поділялись на три групи: 1) засуджені за користницькі злочини, 2) засуджені за некорисницькі злочини, 3) рецидивісти обох груп.

Після карантину ув'язнені залежно від їх поведінки переводилися в штрафний розряд або в розряд для тих, що виправляються. Передбачалось застосування елементів прогресивної системи покарання, що полягало в можливості переведення осіб, засуджених до покарання на строк не менше трьох років і перебували в розряді для тих, що виправляються не

менше шести місяців в зразковий розряд. Де вони розміщувались окремо від інших засуджених, їм дозволялось без обмежень переміщуватись в межах розряду, три рази на тиждень отримувати побачення, посилки, передачі, писати листи. Без обмежень витратити зароблені кошти. Для засуджених, які тримались в розряді для тих, що виправляються як заохочення передбачалась можливість надання відпустки тривалістю до семи днів один раз на рік. Для засуджених зразкових розрядів – два рази на рік.

Якщо за висновком лікаря тримання в одиночній камері загрожує здоров'ю засудженої особи то вона за клопотанням лікаря могла переводитись в загальну камеру.

Параграфом 104 передбачалась можливість особи, відносно якої проводиться слідство чи засудженої з дозволу адміністрації установи, за власний рахунок користуватися послугами лікарів, які не входять до штату установи.

Параграфом 106 - 107 передбачалося, що особи, взяті під варту, які проявили ознаки душевного розладу, негайно поміщалися з метою ізоляції в окрему камеру, з котрої попередньо видаляли всі предмети, які можуть використатись для нанесення тілесних ушкоджень. Одночасно з цим викликався лікар для огляду хворого та вжиття необхідних заходів. Особи, які потребували лікування в умовах медичного закладу, у випадку неможливості помістити їх в лікарню місця ув'язнення чи в спеціальну лікарню для ув'язнених, поміщалися в загальноміську лікарню, при цьому на адміністрацію місця ув'язнення покладался обов'язок вжиття всіх необхідних заходів направлених на попередження втеч.

В даному випадку йдеться здебільшого про явно виражені відхилення психіки у особи.

Передбачались наступні дисциплінарні стягнення, що могли застосовуватися до засуджених: 1) догана наодинці та в присутності інших засуджених; 2) обмеження чи позбавлення права користування бібліотекою; 3) обмеження або позбавлення права писати та отримувати листи; 4) обмеження чи позбавлення права на побачення; 5) обмеження права отримувати передачі та

використання коштів з особових рахунків; 6) перевод на зменшений продовольчий пайок; 7) карцер до 14 діб з видачею гарячої їжі і виводом на прогулянку через два дні на третій; 8) перевод в нижчий розряд; 9) продовження строку ув'язнення. При цьому, за рішенням колегії місця ув'язнення було можливим накладення не більше трьох стягнень одночасно. У випадку буйства засудженої особи, при неможливості припинити його іншим способом, передбачалась можливість застосування гамівного пояса за розпорядженням завідуючого місцем ув'язнення чи його помічником.

Тяжко хворі ув'язнені, які підлягали звільненню, передавались під опіку їх рідних або до лікувального закладу поза місцем ув'язнення.

Ув'язненим, які вчинили втечу, час, проведений в ув'язненні до втечі, якщо він не перевищив один рік, не зараховується в час покарання.

Параграфом 217 - 218 вищевказаного положення передбачено, що ув'язнені, які підозрювалися в схильності до суїциду, підлягали особливо пильному нагляду, з вилученням у них всіх речей, які можуть використатися як засіб для вчинення суїциду. Ув'язнені, які намагалися позбавити себе життя, підлягали медичному огляду з метою встановлення їх психічну нормальність.

В 1922 р. прийнято Положення про НКВС, в структурі якого передбачалось як окремий підрозділ Головне Управління Примусових робіт, яке опікувалося питаннями облаштування і утримання таборів примусових робіт та інших місць відбування примусових робіт; формуванням трудових команд з числа осіб засуджених до примусових робіт; облаштуванням та обладнанням майстерень при таборах сільськогосподарських та інших робіт.

В 1922 р. з метою об'єднання справ тримання ув'язнених, правильного використання наявних для цього приміщень і можливість планомірно розподіляти ув'язнених концентраційні табори передані в підвідомчість НКЮ від НКВС.

Але 12.11.1922 р. з метою зосередження місць ув'язнення в одному відомстві всі місця ув'язнення і функцію управління ними

передано від НКЮ до НКВС, а Центральний Виправно-Трудовий Відділ при НКЮ і його місцеві органи реорганізувати в Головне і місцеві управління місцями ув'язнення при НКВС. Ліквідовано також і Головне управління примусових робіт з передачею його функцій новоутвореному органу. За НКЮ залишалась функція прокурорського нагляду за законністю тримання заарештованих.

Положенням про виправно-трудоі табори, введеним постановою РНК СРСР від 07.04.1930 р. визначалось їх призначення, як охорону суспільства від особливо-небезпечних правопорушників, засуджених до позбавлення волі на строк не менше 3 років, або засуджених особливою постановою Об'єднаного Державного Політичного Управління, шляхом їх ізоляції, поєднаної із залученням до суспільно корисної праці і пристосування їх до умов трудового спільного проживання. В структурі таборів передбачалась санітарна частина, як окремий структурний підрозділ, на який покладался ряд завдань: профілактична діяльність з профілактики захворювань в таборі, організація лікувально-санітарної справи, проведення санітарно-просвітницької роботи. Ст. 29 передбачалась можливість отримання засудженими, які потребували стаціонарної медичної допомоги, в табірних лазаретах, а у виключних випадках, коли такі відсутні, - в загальних лікарнях. Знову, в нормативному акті, який найбільш детально регламентує порядок виконання покарань у виді позбавлення волі у виправно-трудоіх таборах немає жодного положення про засуджених з психічними порушеннями, не передбачені особливості поводження з ними, надання психіатричної допомоги, організації освітньо-виховного процесу, залучення до трудової діяльності. Внаслідок відсутності керівних настанов щодо зазначених питань, на практиці персоналом таборів диференційованого відношення до вказаної категорії засуджених також не забезпечувалося.

15.12.1930 р. постановою ЦВК та РНК ліквідовано НКВС союзних та автономних республік. У зв'язку з існуванням не ефективності об'єднання, органічно не пов'язаних між собою,

функцій НКВС, як то комунальна справа, міліція, кримінальний розшук, місця ув'язнення, які знаходилися в підпорядкуванні НКВС, що ліквідуються, організацію заслання з примусовими роботами без тримання під вартою передати НКЮ союзних республік. Також на НКЮ покладено обов'язок вивчення злочинності та розробку методів боротьби з нею, передано установи з вивчення злочинності та злочинців.

Але незадовго проведене переформатування структуру карального апарату і 10.06.1934 р. постановою ЦВК утворено загально радянський НКВС з введенням в його склад Об'єднаного Державного політичного управління. При цьому в його структурі передбачалось створення Головного управління виправно-трудових таборів та трудових поселень, яке здійснювало управління системою УВП. До цього ж НКВС надано право застосовувати в адміністративному порядку вислання, заслання, поміщення у виправно-трудова табори на строк до п'яти років та вислання за межі СРСР. 27.11.1934 р. ВТУ НКЮ союзних республік передані в підпорядкування НКВС СРСР.

Виходячи з аналізу нормативно-правових актів, які регулювали суспільні відносини у сфері виконання кримінальних покарань після 1917 р. і аж до другої половині XIX ст., ми дійшли висновку, що система УВП того часу мала не виправно-трудова спрямованість, а скоріше карально-репресивну із інтенсивним працевикористанням не тільки засуджених, а й взятих під варту осіб, щодо яких вироки ще не було винесено. Правова регламентація здійснювалась шляхом прийняття великої кількості підзаконних нормативних актів НКЮ та НКВС, що носили по суті найвищу юридичну силу, за відсутності законодавчого регулювання значного спектру пенітенціарних питань. Законодавча регламентація зазначених вище суспільних відносин відбувалося узагальнено, і, звісно, потребувало більш детального їх урегулювання підзаконними актами виконавчих органів.

Як бачимо на етапі формування радянської системи УВП та під час перших спроб нормативного регулювання виконання

покарань питанням медичного забезпечення засуджених та осіб, взятих під варту, приділялось недостатньо уваги. При цьому не визначалися принципи диференційованого підходу в роботі із засудженими з психічними відхиленнями в межах осудності.

В першому радянському КК 1922 р. передбачалися межі визначення неосудності особи та звільнення від покарання з одночасним застосуванням заходів медичного характеру. Визначені критерії неосудності відображалися в подальшому у радянському кримінальному законодавстві, зокрема в «В основных началах уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик» 1924р., КК УРСР 1922 р. та 1927 р. Поряд з цим, необхідно зазначити, що тривалий час радянської епохи законодавцем розглядалися лише граничні психічні порушення на рівні психічних захворювань, стійких хронічних психічних розладів, що мали наслідком визнання особи неосудною.

Прийняття ВТК УРСР стало необхідним кроком задля об'єднання в єдиному нормативно-правовому акті всіх законів, постанов, циркулярів та інших документів, які видані різними державними органами і визначали порядок і умови виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі. ВТК мав досить чітку внутрішню структуру, був написаний доступною для розуміння мовою. ВТК містив у собі такі зміни, які знайшли прояв у правовій регламентації основних положень державної виправно-трудової політики, більш гуманному відношенні до ув'язнених, порядку забезпечення їх прав і свобод¹.

У ВТК УРСР, який набув чинності 25.11.1925 р. відсутні норми, які визначали особливості виконання кримінальних покарань відносно засуджених з психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності. За часів радянської влади на території України деякі положення інструкцій та директив про порядок виконання кримінальних покарань стосувалися засуджених, які мали складні форми психічних захворювань, що

¹ Остапко О.С. Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. С. 46.

носили ознаки неосудності.

Подальша законодавча регламентація виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, та порядок їх виконання мало чим відрізнялося за своєю суттю. У ВТК введеним в дію 19.05.1971 р. лише дві статті присвячені регулюванню питань, пов'язаних з медичним обслуговуванням осіб, позбавлених волі та примусового лікування засуджених, які хворіють на хронічний алкоголізм і наркоманію. Окремими указами Президії ВР СРСР від 17.08.1966 р. та 14.04.1969 р. регламентовано порядок примусового лікування і трудове перевиховання хворих на наркоманію та хронічний алкоголізм. Відповідно до якого особи, хворі на наркоманію чи є хронічними алкоголіками, незважаючи на вжиті до них раніше заходи громадського впливу, систематично зловживають алкоголем чи вживають наркотичні засоби, порушують трудову дисципліну, громадський порядок та правила соціального співжиття підлягають направленню до лікувально-трудового профілакторію. Питання про їх направлення вирішуються судом.

У роки становлення радянської влади відбувалися перші спроби НКЮ СРСР створення та кодифікації нормативно-правових актів у сфері виконання покарань. Вочевидь, що значна змістовна частина законодавчої бази УСРР запозичувалася із законодавства царської Російської імперії, що свідчить про низький на той час рівень науки кримінально-виконавчого права як науки.

Дослідження закономірностей процесу становлення та розвитку системи покарань, пов'язаних з ізоляцією злочинців, як в Україні так і окремих європейських держав, деякі питання правової регламентації та розвитку виправно-трудової системи України за часів радянської влади, покарання у виді позбавлення волі на певний строк засуджених з психічними відхиленнями в Україні дав підстави авторам сформулювати такі висновки:

1. Розглянувши генезис вивчення проблеми злочинності осіб з порушеннями психіки, умовно поділено його розвиток на три історичні етапи (I- до XVII ст., II- XVII ст. - перша половина XIX ст., III - розпочався з другої половини XIX ст.). Відповідно до

характерних для кожного періоду поглядів щодо поняття психічного відхилення, порядку його визначення, межі, урахування пограничних станів психіки у правозастосовній практиці.

2. Система покарань, пов'язаних з ізоляцією, та форми їх виконання на території сучасної України почала формуватися в XII – XIII ст., а система пенітенціарних установ пройшла етапи становлення та розвитку значно пізніше – протягом XVII – XIX ст.

3. До кінця XVII ст. на території України не була сформована чітка система УВП, пов'язаних з ізоляцією, та державні органи управління нею, відсутня нормативно-правова регламентація процедури виконання покарання у виді позбавлення волі.

4. До початку XIX ст. при існуванні різних видів установ для тримання ув'язнених, умови утримання в них осіб не мали кардинальних відмінностей, а їх функціональне призначення зводилося, здебільшого, до ізоляції та примусової праці арештантів.

5. Кінець XIX – початок XX ст. характеризувався бурхливим розвитком пенітенціарних ідей, впровадження гуманістичних ідей в процес виконання покарань, прийняттям низки законів, спрямованих на регулювання тюремних питань, формуванням системи УВП та адміністративного державного апарату управління ними. Але при цьому в меті покарання та в процесі його виконання превалювали репресивні засоби, які згодом поступалися засобам виправлення та ресоціалізації злочинців.

6. Реформаційні зміни в пенітенціарній сфері на території сучасної України відбувалися також і під впливом західних, здебільшого європейських, гуманістичних ідей і зарубіжного досвіду.

7. Загальною тенденцією як для зарубіжних так і для вітчизняних тюремних систем є наявність серед персоналу УВП, а особливо серед керівного персоналу значної кількості колишніх військових.

8. Аналіз нормативно-правових актів, які регулювали суспільні відносини у сфері виконання кримінальних покарань в період 1917 - 1970 рр., привів до висновків, що система УВП того

часу мала не виправно-трудова спрямованість, а скоріше карально-репресивну із інтенсивним працевикористанням не тільки засуджених, а й взятих під варту осіб, щодо яких вироки ще не було винесено.

9. Правова регламентація порядку виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, здійснювалась шляхом прийняття великої кількості підзаконних нормативних актів НКЮ та НКВС, що носили по суті найвищу юридичну силу, за відсутності законодавчого регулювання значного спектру пенітенціарних питань. Законодавча регламентація зазначених вище суспільних відносин відбувалося узагальнено.

10. На етапі становлення радянської системи УВП та під час перших спроб нормативного регулювання виконання покарань питанням медичного забезпечення засуджених та осіб, взятих під варту, приділялось недостатньо уваги. При цьому не визначалися принципи диференційованого підходу в роботі із засудженими з психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності.

РОЗДІЛ 2.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОНАННЯ І ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ЗАСУДЖЕНИМИ З ПСИХІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ

2.1. Аналіз основних кількісно-якісних показників та тенденцій виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк засудженими з психічними відхиленнями

Багато дослідників визначають зростання психічних захворювань, пов'язуючи його з негативним наслідками науково-технічного прогресу, урбанізації, психічними перевантаженнями, підвищеною інтенсивністю та великими обсягами інформації різного характеру, які надходять до мозку людини, збільшенням нервового перенавантаження, збільшенням ритму життя та ін. Аналогічна тенденція щодо осіб з порушенням психіки спостерігається і в умовах УВП.

Бурхливий ритм життя і постійні стреси – це наше сьогодення. Деякі психіатри називають ХХІ століття «століттям самознищення». За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я психічні захворювання (у широкому розумінні) в розвинутих країнах виходять на друге місце за серцево-судинними.

Питання психіки людини завжди було об'єктом досліджень у галузі психіатрії, психології, юриспруденції, соціології¹.

На сьогодні питання психічного здоров'я населення є дуже актуальним для української держави. Воно залежить від багатьох факторів і насамперед від самої держави. Мається на увазі, перш за все, багаторічна економічна криза, постійні негаразди в Україні, наслідки цих проблем помітно і негативно впливають на психічний

¹Лень В.В. Психіка людини: питання норми і відхилень. *Прокуратура. Людина. Держава.* 2005. № 2. С.83.

стан населення¹.

За визначенням ВООЗ, психічне здоров'я – це стан благополуччя, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти².

За даними ВООЗ, на сьогодні кількість людей із психічними розладами серед населення становить 12 – 15 %, що складає понад 450 млн. людей. Вчені прогнозують тенденцію збільшення кількості людей, які мають порушення психіки. За даними МОЗ України протягом 2004–2018 рр. від 2,1 – 3,9 % українців страждають на розлади психіки та поведінки³. Станом на 1 січня 2017 р. 1673328 жителів України перебували на обліку у зв'язку з розладами психіки та поведінки, в тому числі 694928 – внаслідок розладів, пов'язаних із вживанням алкоголю та наркотиків⁴. Кожного року в Україні реєструється близько 200 нових випадків психічних розладів у розрахунку на 100 тис. населення. При цьому динаміка протягом 2004 – 2018 рр. з незначними коливаннями вказує на зменшення кількості виявлених випадків психічних розладів 2004р. – 243,4 на 100 тис., у 2017 р. – 179⁵. Аналогічна ситуація і з показниками розповсюдженості психічних розладів, що складають 2004 р. – 2481,9 у розрахунку на 100 тис. населення, а в 2017 р. – 2284 випадки (показники майже аналогічні 1990 р. – 2271 випадок), при цьому протягом 2004 – 2018 рр. спостерігалась незначне коливання динаміки показників⁶.

¹ Лень В.В. Психічне здоров'я населення України – одне з першочергових завдань держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. №8. С.70.

² Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р Урядовий кур'єр. 2018. № 30.

³ Словник основних кримінально-правових термінів / авт. – укл. І.О. Кисельов, В.В. Шаблістий, В.О. Лисенко, О.В. Чорна, Л.Г. Якименко. Дніпро: Дніпр. держ. ун-т внутр. Справ, 2017. 388 с.

⁴ Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р Урядовий кур'єр. 2018. № 30.

⁵ Нові випадки психічних розладів в амбулаторних установах на 100 тис. (статистичні дані ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України») URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/news.html?id=203> (дата звернення: 16.01.2018).

⁶ Розповсюдження психічних розладів, зареєстрованих в амбулаторних установах на 100 тис. (статистичні дані ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України»). URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/news.html?id=203> (дата звернення: 24.01.2018).

Наприклад за 2016 р. до закладів з надання психіатричної допомоги було госпіталізовано 182415 хворих, які пробули в середньому 53,4 дня у стаціонарі. На кінець 2016 р. в Україні 261240 хворих на психічні розлади мали групу інвалідності, з них 8,5 % – діти у віці 0 – 17 р. 9893 хворих у 2016 р. первинно визнані особами з інвалідністю у зв'язку з психічними розладами. Смертність населення України від навмисного самоушкодження у 2015 р. становила 17,7 на 100 тис. населення. Показники інвалідності внаслідок психічних розладів та показники смертності від навмисного самоушкодження віддзеркалюють недостатню ефективність реабілітаційних заходів у сфері охорони психічного здоров'я¹.

Відповідно до критеріїв ВООЗ, психічне здоров'я нації перебуває під загрозою, якщо кількість суїцидів перевищує 20 випадків на 100 тис. населення (рівень суїцидальної активності).² Проблеми суїцидальної поведінки та психічних відхилень є суміжними. Виходячи зі статистичних даних поширеності психічних відхилень серед населення та кількості суїцидів і спроб їх вчинити, для України обидві проблеми є актуальними та потребують комплексного підходу в їх вирішенні.

Спираючись на вищенаведені статистичні дані можна впевнено стверджувати, що проблема наявності порушень психіки у населення України є актуальною та має загальнодержавне значення. І як суміжну, чи скоріше похідну, має проблему наявності психічних відхилень у засуджених в УВП.

Дещо вищим є рівень поширеності граничних станів психіки, за різними даними до 20 %. Такий стан значно частіше діагностують в осіб із протиправною поведінкою, ніж серед законослухняного населення.

Практично кожен другий засуджений має відхилення від норм психіки; частина цих відхилень, набута в УВП, як засвідчують

¹ Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р Урядовий кур'єр. 2018. № 30.

² Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія: навч. посіб. 2-ге вид. доп. і перероб. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. С. 115.

результати спеціальних досліджень, у подальшому детермінує рецидивну злочинність¹. Ю. Антонян, С. Бородин за результатами проведених власних досліджень монографічного рівня встановили, що серед осіб, винних у вчиненні тяжких злочинів проти особи, злочинці з психічними відхиленнями становлять 68 %². Аналогічні дані отримали і А. Закалюк, А. Коротченко, Л. Москалюк, які в результаті вибіркового вивчення складу правопорушників, встановили, що серед них особи, які мають розлади психіки становлять 68,8 %³. Вивчаючи дану проблематику Р. Міхеєв (1983 р.) вказував, що з 10 психічно аномальних, 7 осіб за результатами судово-психіатричної експертизи визнаються осудними⁴. Схожі результати отримав М. Іванов (2003 р.) – 74 – 75 % осіб, винних у вчиненні злочинів, мають психічні відхилення, які не виключають осудності⁵. А. Лебедев (1983 р.) за результатами проведеного ним вибіркового вивчення нервово-психічного здоров'я підлітків, які перебували на обліку в інспекції у справах неповнолітніх визначив, що серед досліджених у 12% діагностували психопатії, у 50% – акцентуації характеру⁶. Отже, вже тривалий час кількість злочинців з порушеннями психіки в межах осудності та обмеженої осудності є стабільно високою та сталою як серед повнолітніх так і серед неповнолітніх осіб.

Як бачимо, пошук методів та заходів по виявленню у засуджених наявності психічних відхилень та їх виправленню ведеться багато десятиліть. На науковому рівні ці питання почали розглядатися в кінці ХІХ ст. – початку ХХ ст. С. Познишев на підставі багатого емпіричного матеріалу стверджував, що психічні

¹ Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д - ра. юрид. наук. Київ, 2007. С. 30.

² Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 13.

³ Закалюк А.П., Коротченко А.И., Москалюк Л.Н.. Допреступное поведение и механизм совершения преступления при нарушениях психики пограничного характера. *Проблемы изучения личности правонарушителя*. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1984. С. 144.

⁴ Михеев Р.И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та. 1983. С. 84.

⁵ Иванов Н.Г. Проблемы уголовной ответственности лиц с психическими аномалиями: дис. ... д - ра. юрид. наук. Москва, 2003. С. 253.

⁶ Лебедев А.В. Оценка нервно-психического состояния подростков, состоящих на учете в инспекции по делам несовершеннолетних // *Психология и профилактика асоциального поведения несовершеннолетних* / под ред. С.А.Беличевой. Тюмень, 1985. С. 124-128.

аномалії суттєво впливають на злочинну поведінку. Він досліджував закономірності мотивації дій таких злочинців та прийшов до висновків про помилковість переконань, що злочинний світ необхідно досліджувати лише з психопатологічної точки зору, виявляючи у його представників відхилення від того, що вважається фізичним чи душевним здоров'ям людини¹.

В результаті практичного досвіду стало зрозуміло, що надавалася завищена оцінка впливу окремих психічних відхилень, які розглядалися як тяжкі зміни в психіці, на поведінку злочинців. Внаслідок чого ідея введення на законодавчому рівні поняття «обмежена осудність» та використання його в правозастосовній практиці все частіше серед науковців, практиків юристів та психіатрів отримувало негативну оцінку. Як наслідок, з 20-х р. і до початку 60-х р. ХХ ст. питання про вплив психічних відхилень на кримінальну відповідальність та порядок виконання покарання вітчизняними науковцями і законодавцями майже не вивчалось.

В сучасних умовах проблема юридичної та судово-психіатричної оцінки психічних відхилень у осіб, які вчинили злочин та відбувають покарання в УВП, не втратила своєї актуальності. Як вірно зазначає Г. Аванесов, в кримінологічному аспекті не можна розглядати особу лише як сукупність суспільних відносин, абстрагуючись від її біологічно обумовленої підструктури². Багато вчених, вивчаючи причини та наслідки психічної патології, акцентують увагу на ключовому значенні взаємодії схильності особи до психопатологічних реакцій та впливу навколишнього середовища. П. Ковалевський писав, що особа з психічним відхиленням під впливом своїх ілюзій, галюцинацій та безумних уявлень чи в результаті роздратованості може вчинити різні злочини³. С. Солодовніков, зокрема, зазначав, що серед грабіжників та розбійників, осіб з нервово-психічними розладами (в межах осудності) близько 20 %, п'яниць та

¹ Познышев С.В. Криминальная психология. Преступные типы. Ленинград: Гос.изд., 1926. С. 8.

² Аванесов Г.А. Криминалогия: учебник / Г.А. Аванесов. 2-е изд., перер. и доп. Москва: Академия МВД СССР, 1989. С. 344.

³ Ковалевский П.И. Судебно-психиатрические анализы: в 2 т. / 2 - е изд. Киев, 1881. Т.2. С. 28

алкоголіків – до 90 %¹.

Слід зазначити, що досі не існує загальноприйнятого поняття визначення психічної норми та психічної патології. Ось як визначає психічну норму та психічне відхилення М. Гомонов: це оптимальний рівень психічного функціонування, яке надає можливість повноцінної діяльності людини не тільки в повсякденних, але й в екстремальних природних та соціальних умовах. Психічне здоров'я включає крайні варіанти психічних реакцій, які можуть виникати в екстремальних умовах у так званих акцентуйованих особистостей та обмежують адекватне виконання їх соціальних обов'язків².

Ми у своєму дослідженні дотримуємося поділу щодо існуючих психічних проблем (розлади, хвороб, захворювання) тяжкі, хронічні невиліковні, тобто неосудні особи та психічні відхилення у переважній більшості (аномалії, недоліки, девіація, порушення), які часто є виліковними, тимчасовими. Під час лікування такого рівня діагнозу особа одужує повністю або стан значно покращується. У переважній більшості це осудні або обмежено осудні особи.

На наш погляд «психічна хвороба (захворювання)» та «душевна хвороба» є тотожними поняттями і не мають різниці по своїй суті. Останній термін є більш ранньо вживаним.

Ю. Антонян розглядає «психічну аномалію» як розлад психічної діяльності, який не досягає психотичного рівня (статусу психічної хвороби) та не виключає осудність, але тягне особистісні зміни, котрі можуть сприяти відхиленням поведінки. До психічних аномалій він відносить психопатію, олігофренію, в ступені легкої дебільності, наслідки травм черепа, органічні ураження центральної нервової системи, алкоголізм, наркоманію³. Дещо спрощено, на наш погляд, у своєму дисертаційному дослідженні надає визначення психічної аномалії М. Іванов, який пропонує включити

¹ Солодовников С.А. Криминологический анализ грабежей и разбоев в системе преступного насилия и их противостояние интересам личности и общества: автореф. дис... канд. юрид. наук. Москва, 1997. С. 15.

² Гомонов Н.Д. Криминологические аспекты противоправного поведения лиц с психическими девиациями: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 1999. С. 63.

³ Антонян Ю.М. Особо опасный преступник. Москва: Проспект, 2014. С. 22, 23.

в це поняття всі ті психічні процеси, які характеризуються дисбалансом сил збудження та гальмування¹. Втім, це авторське бачення даної проблеми.

Психічне відхилення – це не хронічне порушення, не тяжке, виліковне чи після лікування якого настає суттєве, стабільне покращення психічного стану, а іноді і погіршення, але обов'язково особа перестає бути суспільно небезпечною для себе та оточуючих (суспільства)².

Саме кримінально-виконавча характеристика засуджених осіб, які мають психічні відхилення в межах осудності та обмеженої осудності розглядаються в монографічному дослідженні. При цьому ми їх поділяємо на чотири підкатегорії: 1) п/л. ос. ч. ст., 2) н/л. ос. ч. ст., 3) п/л. ос. ж. ст., 4) н/л. ос. ж. ст.). Оскільки, на наш погляд, ця категорія засуджених (із зазначеними підкатегоріями) є доволі чисельною і, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених питанням порушень психічної діяльності є маловивченою. Засуджені з незначними порушеннями психічної діяльності є осудними або обмежено осудними, відбувають встановлене судом покарання на загальних підставах разом з іншими засудженими, але в той же час мають свої особливі риси, обумовлені видами порушень психіки. Це стосується усіх рівнів безпеки: мінімального (полегшені та звичайні умови тримання), середнього і максимального, відповідно слідчих ізоляторів та інших установ передбачених КВК України. Слід відзначити, що у осіб з психічними девіаціями переважають нормальні явища та процеси, а тому такі особи в більшості зберігають свої соціальні зв'язки, в переважній більшості випадків вони працездатні.

Психічні аномалії найчастіше впливають на прийняття поведінкового рішення конкретної спрямованості³. Психічні

¹ Иванов Н.Г. Проблемы уголовной ответственности лиц с психическими аномалиями: дис. ... д - ра. юрид. наук. Москва, 2003. С. 106.

² Лень В.В. Психическая болезнь и (или) психическое отклонение: дискуссионный вопрос уголовно-правового значения. *Научные труды. Российская юридическая наук.* № 11. В 2-х томах. 2011. Т.2. С. 698.

³ Иванов Н.Г. Проблемы уголовной ответственности лиц с психическими аномалиями: дис. ... д - ра. юрид. наук. Москва, 2003. С. 126.

девіації сприяють виникненню та розвитку таких рис характеру, як роздратованість, агресивність, жорстокість, і в той же час зниженню вольових процесів, підвищенню здатності особи підпадати під сторонній вплив, послабленню стримуючих контрольних механізмів. Вони перешкоджають нормальній соціалізації особи, засвоєнню нею суспільних цінностей, встановленню нормальних зв'язків та відносин, які заважають займатися певними видами діяльності та взагалі приймати участь в трудовому процесі, у зв'язку з чим підвищується вірогідність вчинення протиправних дій, ведення антисуспільного способу життя¹.

Психічні девіації можуть мати прихований характер, їх протікання буває з послабленням чи з посиленням впливу на психіку. Оточуючими вони сприймаються як особливості характеру, обумовлені неврівноваженістю, вибуховістю, скандальністю, замкнутістю, ранимістю чи емоційною тупістю. В психотравмуючих, конфліктних ситуаціях наявність психічних девіацій знижує адаптивні здібності, створює перепони для розвитку соціально корисних рис особи, послаблює механізми внутрішнього контролю, звужує можливість вибору рішення та варіантів поведінки, полегшує реалізацію імпульсних вчинків. Все це негативно відображається на особистості та може привести до злочинної поведінки². Вищевказане ще раз підтверджує наше переконання, що засуджені з психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності є складною категорією зі своїми особливостями.

Обрання нами періоду дослідження 2004 – 2018 рр. пов'язано з часом набрання чинності КВК України. Всі попередні ґрунтовні дослідження особливостей засуджених з порушеннями психіки та організації виконання (відбування) кримінального покарання проводилися з урахуванням вимог норм виправно-трудового

¹Лень В.В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: монографія / передм. Ю.М. Антоняна. Дніпропетровськ: ДДУВС: Ліра ЛТД, 2008. С. 33.

²Гомонов Н.Д. Психические девиации и преступное поведение (криминологический и уголовно-правовой анализ): дис. ... д - ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. С. 56 - 57.

законодавства радянської епохи. Ми ж в своїй роботі поставили за мету висвітлити та проаналізувати складові кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі на певний строк, які мають психічні відхилення, крізь призму реформованого кримінально-виконавчого законодавства України.

Визначення об'єктом нашого дослідження суспільних відносин у сфері виконання покарання щодо осіб з психічними відхиленнями, засуджених до позбавлення волі на певний строк задля дослідження складових їх кримінально - виконавчої характеристики, обумовлено тим, що даний вид покарання відрізняється високим рівнем ізоляції та широким спектром обмежень. Це, в свою чергу, негативно впливає на засуджену особу, що виражається у зниження рівня соціальних компетенцій, обмеженні, а в деяких випадках і втраті соціально-корисних зв'язків, вторинна криміналізація та ін. За офіційними даними, судами до позбавлення волі на певний строк засуджено у 2004 р. – 54,2 тис. ос. (26,5 % від загальної кількості засуджених), 2005 р. – 45,7 тис. ос. (25,8 %), 2006 р. – 38,6 тис. ос. (24 %), 2007 р. – 38,2 тис. ос. (25 %), 2008 р. – 23,9 тис. ос. (22,4 %), 2009 р. – 35,5 тис. ос. (24,3 %), 2010 р. – 40,8 тис. ос. (24,2 %), 2011р. – 44,1 тис. ос. (28,6 %), 2012 р. – 42,9 тис. ос. (26,4 %), 2013 р. – 30,5 тис. ос. (24,8 %), 2014 р. – 20,9 тис. ос. (20,4 %), 2015 р. – 19,8 тис. ос. (20,8 %), 2016 р. – 16,1 тис. ос. (21,2 %), 2017 р. – 16,1 тис. ос. (21,02 %),¹ 2018 р. – 13,7 тис. ос. (18,7 %)²

Незважаючи на постійну динаміку щодо значного зменшення не тільки кількості засуджених осіб до такого виду кримінального покарання як позбавлення волі на певний строк, а саме, з 54,2 тис. у 2004 р. до 16,1 тис. у 2017 р. та до 13,7 тис. у 2018 р. (дод. А), а й загальної кількості засуджених ос. з 192 тис. у 2004 р. до 60,6 тис. у 2017 р., 55,4 тис. у 2018 р.³ (дод. Б), у процентному співвідношенні частка вказаної категорії засуджених серед

¹ Аналіз стану здійснення судочинства 2004 - 2018 рр.(за даними судової статистики). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD) (дата звернення: 20.05.2019).

² Вищевказане посилання.

³ Вищевказане посилання.

загальної кількості засуджених осіб залишається сталою протягом 2004 – 2018 рр. від 26,5 % до 18,7 %¹ (дод. А). На фоні збереження тенденції гуманізації призначення судами кримінального покарання особам, визнаним винними у вчиненні злочинів, позбавлення волі на певний строк все ж таки залишається одним із найпоширеніших видів кримінальних покарань в Україні, який застосовується до кожної 4 – 5-ої засудженої особи.

Позбавлення волі відрізняється від інших видів кримінальних покарань максимальним рівнем ізоляції від суспільства та характеризується в передбаченому законодавством порядку здійсненням обмежень соціальних зв'язків, спілкування, вибору місця проживання, свободи пересування, а тому є психологічно та психічно найбільш сприятливим щодо виникнення або загострення уже існуючих порушень психіки, які можуть перейти в більш тяжку або хронічну форму і призвести до виникнення психічного захворювання або психічного відхилення².

Стрімко омолоджується контингент осіб, позбавлених волі, половина від усієї кількості засуджених – це молоді люди у віці до 30 років. Як показує практика, після 5 – 7 років безперервного перебування у переповнених колоніях у засуджених настають незворотні зміни психіки. Понад 35 % осіб, які звільняються з УВП, потребують спеціальної психологічної чи психіатричної допомоги³.

В Україні на даний час функціонує 148 УВП та СІЗО (113 КВУ; 17 СІЗО; 12 УВП з функцією СІЗО, шість виховних колоній та сектор для тримання неповнолітніх в Мелітопольській УВП № 144) (в 17 установах виконання покарань засуджені не утримуються, у зв'язку із здійсненням оптимізації їх діяльності, після надзвичайної події 26.05.2019 р. також прийнято рішення про консервування

¹ Аналіз стану здійснення судочинства 2004 - 2018 рр. (за даними судової статистики). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD) (дата звернення: 20.05.2019).

² Кубрак Р.М. Особливості виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями. *Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. Київ: НАВС, 2011. С. 96.

³ Маляренко В.Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 3 (31). С. 35.

Південної ВК № 51)¹, в яких утримується 55,4 тис. осіб² (до того ж 12.12.2018 р. з тимчасово непідконтрольній Україні території Луганської області передано 42 засуджених, 13.12.2018 р. з тимчасово непідконтрольній Україні території Донецької області передано 13 засуджених, з початку 2019 р. з тимчасово непідконтрольній Україні території Луганської області 20.03.2019 р. передано 60 засуджених та 07.02.2019 р. - 33 засуджені ос., 22.04.2019 р.- 60 засуджених, 25.05.2019 р.- 60 ос.) з них близько 7 % ос. з психічними відхиленнями³.

Зокрема протягом 2019 р. згідно наказу МЮ України від 22.02.2019 р. № 559/5 «Про оптимізацію діяльності установ виконання покарань» в 2019 році заплановано оптимізацію (консервування) семи установ виконання покарань, з них: 1 виховна колонія, 6 виправних колоній призначених для тримання повнолітніх чоловіків та жінок⁴.

В структурі ДКВС України перебуває 20 УВП, розташованих в межах Донецької області (15 ВК, два виправних центра, один СІЗО та дві УВП з функцією СІЗО). Станом на 01.11.2014 р. в цих установах трималось 12,7 тис. осіб (9,9 тис. засуджених та 2,8 тис. осіб, узятих під варту)⁵. Відповідно, в Луганській області розташовано 16 установ (12 ВК, два виправних центра, Старобільський СІЗО та Луганська УВП з функцією СІЗО), у яких трималось 7 тис. ос. (5,8 тис. засуджених та 1,3 тис. ос., узятих під варту)⁶.

У зв'язку з військовою агресією проти України у її східних регіонах та АРК частина установ залишились на території, що тимчасово не контролюється українською владою, а саме:

¹ Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України URL: <http://kvs.gov.ua/harakteristika/01.03.2019.pdf> (documents)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD (дата звернення: 25.04.2019).

² Довідка про резонансні, надзвичайні події та злочини за участі працівників ДКВС України, осіб узятих під варту та засуджених від 24.03.2019 р.

³ Підсумкові огляди організації охорони здоров'я в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, згідно розпоряджень ДДУ ПВП України, ДПтС України, ДКВС України 2004 – 2018 рр.

⁴ Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2019 р. № 559/5 «Про оптимізацію діяльності установ виконання покарань».

⁵ Щодо діяльності органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів у Донецькій та Луганській областях. URL: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/printable_article/757958

⁶ Вищевказане посилання.

– 14 УВП в Донецькій області, в яких трималося 9,7 тис. осіб (дод. Р);

– 15 УВП в Луганській області, в яких трималося 6,5 тис. осіб¹ (дод. С);

– 4 УВП в АРК, в яких трималося 3295 осіб (дод. Т).

Частину засуджених переміщено з вищевказаних установ до УВП, що знаходяться на підконтрольній українській владі території України (дод. У).

В середньому наповнюваність установ становить 450 – 600 засуджених. Велика кількість засуджених осіб зосереджена в спеціально обладнаній установі, на обмеженій території. Вони характеризуються значною кримінальною зараженістю, є педагогічно занедбанними, відрізняються підвищеним рівнем суспільної небезпеки, а особливо ті, що тримаються в колоніях максимального та середнього рівнів безпеки, становлять те соціальне оточення, яке супроводжує засуджену особу протягом строку відбування кримінального покарання. На фоні наявності у засудженої особи психічного відхилення вказані явища несуть значно більше гнітючо негативних наслідків для психіки цієї особи.

Значний прошарок засуджених в Україні становлять особи, які піддаються каральному впливу та ізолюються від суспільства. Аналіз статистичних даних надав нам можливість констатувати різке зменшення за останні роки кількості осіб, які утримуються в УВП та СІЗО з 192 тис. осіб у 2004 р. до 55,4 тис. осіб у 2018 р. Це пов'язано перш за все з реформами правової системи держави, спрямованими на гуманізацію кримінального, кримінального процесуального і кримінально-виконавчого законодавства. Серед головних причин можна назвати УДЗ від відбування покарання, призначення судом покарання у виді позбавлення волі, але на відносно короткий термін, а також призначення покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Протягом 2004 – 2018 рр. змінювалися форми звітності

¹ Вищевказане посилання.

структурних підрозділів ДДУ ПВП, ДПтС, ДКВС України стосовно різних категорій засуджених та ув'язнених. У звітах медичних служб СІЗО до осіб, які мають психічні відхилення окрім ув'язнених відносилися також і особи, засуджені до довічного позбавлення волі, що утримуються у секторах максимального рівня безпеки, засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, залишені для господарського обслуговування, а також засуджені, які переведені у СІЗО для проведення слідчих дій. При цьому протягом вказаного нами періоду 12 СІЗО перепрофільовано в УВП з функцією СІЗО. А тому нами взято загальна чисельність осіб, які утримувалися в УВП та СІЗО станом на 01 січня кожного року для забезпечення максимальної об'єктивності співвідношення показників загальної чисельності із особами, які мають психічні відхилення.

Відповідно до статистичних даних ДКВС України кількість осіб з психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності, які тримаються в УВП та СІЗО значно зменшилася не тільки в кількісному, а й у процентному співвідношенні до загальної кількості осіб, які тримаються в цих установах. Від 12 % загальної кількості осіб, які тримаються в УВП та СІЗО в період 2004 – 2009 рр. до 7 % з 2010 – 2018 рр. (дод. В, Г)¹.

Амбулаторна психіатрична допомога засудженим та ув'язненим надається в медичних установах та пунктах охорони здоров'я СІЗО і УВП, стаціонарна – у двох установах Південно-східного МУПВКПП МЮ України, а саме, в спеціалізованій психіатричній лікарні при ДУ «Вільнянська ВК № 20» (Запорізька область) на 150 ліжок та 5 ліжок для жінок, та психоневрологічному відділенні для засуджених, хворих на туберкульоз чоловіків – спеціалізованій туберкульозній лікарні при ДУ «Софіївська ВК № 55» (Запорізька область), яке розраховане на 15 ліжок. До окупації частини території Луганської області психіатрична допомога надавалась також у двох

¹ Підсумкові огляди організації охорони здоров'я в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, згідно розпоряджень ДДУ ПВП України, ДПтС України, ДКВС України 2004 – 2018 рр.

психоневрологічних відділеннях для засуджених на 20 ліжок (для жінок) у лікувальному закладі при Луганському СІЗО.

Починаючи з 2004 р. ставляться на диспансерний облік з вперше встановленим діагнозом (2004 р. – 4665 (7583^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 12077 (8273^{*}) ос.), 2005 р. – 4366 (6756^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 11831 (7582^{*}) ос.), 2006 р. – 4310 (5888^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 12784 (7170^{*}) ос.), 2007 р. – 4752 (5518^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 12268 (6638^{*}) ос.), 2008 р. – 4124 (2969^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 11475 (7155^{*}) ос.), 2009 р. – 1629 (2834^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 11831 (6756^{*}) ос.), 2010 р. – 1850 (1217^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 7137 (2979^{*}) ос.), 2011 р. – 2257 (1152^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 7184 (5126^{*}) ос.), 2012 р. – 2178 (1194^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 6917 (2944^{*}) ос.), 2013 р. – 1761 (1050^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 6232 (2237^{*}) ос.), 2014 р. – 2753 (790^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 5201 (1657^{*}) ос.), 2015 р. – 2359 (907^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 4376 (976^{*}) ос.), 2016 р. – 2010 (915^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 4197 (988^{*}) осіб), 2017 р. – 1896 (867^{*}) ос. (перебувало на обліку протягом року – 3344 (902^{*}) ос.)¹. Як бачимо, кількість засуджених, які беруться на облік з вперше виявленими порушеннями психіки та перебуваючих на обліку кожного року зменшується (дод. Д, Е, Є). В першу чергу це пов'язано зі зменшенням загальної кількості осіб, які тримаються в УВП та СІЗО.

Загальна захворюваність на психічні відхилення в УВП становить в середньому 37,3 на 1000 засуджених². Динаміка розповсюдження серед засуджених осіб психічних відхилень є відносно стабільною зі збереженням незначних коливань (дод. Є).

¹ Підсумкові огляди організації охорони здоров'я в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, згідно розпоряджень ДДУ ПВП України, ДПтС України, ДКВС України 2004 – 2018 рр.

² Вищевказане посилання.

Найбільш розповсюджені серед засуджених такі психічні відхилення в межах осудності та обмеженої осудності як органічні (включно симптоматичні) порушення та розумова відсталість (олігофренія) (дод. Ж).

Як бачимо з даних кількість осіб, що тримаються в УВП та СІЗО зменшилася більш ніж вдвічі (на 130 тис. осіб). Відповідно зменшилась і кількість осіб, які мають психічні відхилення в межах осудності з 12077 (8273*) ос. у 2004 р. до 3344 (902*) ос. у 2017 р. При цьому показник захворюваності серед засуджених є відносно сталим з 35,6 на 1000 засуджених у 2004 р. до 31,01 у 2017 р. Проте, протягом вказаного періоду спостерігалися незначні коливання.

Значна кількість осіб з психічними недоліками в УВП пояснюється питомою вагою серед криміногенних елементів осіб з психічною аномалією та несприятливим соціально-психологічним навантаженням у місцях позбавлення волі. Враховуючи тенденції до зростання психічних відхилень в суспільстві не тільки в Україні, а й в усьому світі, можна прогнозувати їх зростання в умовах УВП, незважаючи на значно меншу і стійку загальну кількість засуджених в Україні до позбавлення волі на певний строк.

Стан психічного здоров'я категорії осіб, яких ми охоплюємо своїм дослідженням, є граничним з психічним захворюванням. Внаслідок чого психологи, психіатри та інший персонал УВП мають справу зі стертими, ззовні нечітко вираженими, психічними відхиленнями, які часто сприймаються оточуючими як дивакуватість поведінки, роздратованість. Проблеми психічного здоров'я в Україні мають інтимний характер і, як правило, приховуються від інших. Особи з порушенням психіки рідко добровільно звертаються до лікарів за психіатричною допомогою, до психологів. В більшості випадків це проводиться в примусовому порядку, як правило ініціаторами виступають державні інституції, посадові особи УВП, медичні працівники. А тому дуже часто, за об'єктивних причин, наявність відхилень у психіці особи, яка перебуває в УВП чи СІЗО є латентною і виявляється при виражених

психопатологічних порушеннях внаслідок сезонного загострення психічного розладу (осінній, зимовий та весняний періоди), чи під впливом стресових факторів ізоляції, примусово замкнутого, обмеженого кола спілкування, втрати соціально-корисних зв'язків тощо. Враховуючи вищевикладене, припускаємо, що кількість досліджуваної категорії осіб є значно більшою ніж відображено в офіційній статистиці, зокрема і у місцях позбавлення волі.

Обираючи для дослідження засуджених (п/л, н/л, ос. ж. і ч. ст.), які мають психічні відхилення, як категорії, ми виходили з урахування складності даної категорії осіб, яка вимагає при організації виконання кримінального покарання комбінованого підходу в застосуванні соціально-виховних, психолого-педагогічних, психіатричних, медичних та режимних заходів, залучення їх до трудової діяльності. Робота з даними особами вимагає від персоналу УВП, який залучається до організації процесу виконання покарання знань основ психіатрії, психології наявність певного досвіду роботи із особами, у яких виявляються порушення психічної діяльності. Особливо специфічними є такі підкатегорії, як н/л. ос. ч. і. ж. ст. оскільки вони перебувають в стані розвитку та формування особистості, психіки. При виникненні несприятливих умов, а саме, конфліктів, приниження, насміхання та утисків з боку інших засуджених, пригнічений психологічний стан, стрес, пов'язаний з ізоляцією і умовами перебування в установі, відхилення психічної діяльності може загострюватися, переходити в стан захворювання. Враховуючи вказане, персонал УВП повинен проводити заходи із нейтралізації вказаних факторів¹.

Як ми вже і зазначали, засуджені з психічними відхиленнями тримаються в загальних умовах з іншими категоріями засуджених. За даними проведеного соціологічного дослідження «Соціально-психологічний мікроклімат у середовищі засуджених та персоналу УВП України» найбільша кількість засуджених (40,2 %) вказали на належний рівень надання психологічної допомоги. На необхідність

¹ Кубрак Р.М. Засоби регулювання поведінки осіб із психічними відхиленнями, засуджених до позбавлення волі на певний строк, в умовах кримінально-виконавчої установи. *Сучасне та майбутнє в тенденціях підготовки студентів ВНЗ: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* Чернігів: ЧЮК, 2010. С. 87.

покращення надання допомоги (консультацій) вказали 35,5 % та 24,4 % зазначили про неналежний рівень даного напрямку роботи¹.

Характер соціально-психологічного мікроклімату в значній мірі залежить від ступеня задоволення засудженими різними аспектами тримання. Більшість засуджених задоволені можливістю отримати освіту та здобути професію. Слід відзначити, що засуджені також задоволені проведенням соціально-виховної роботи. Найбільше засуджені незадоволені харчуванням та медичним обслуговуванням. Рівень надання різних видів допомоги: психологічної, юридичної та побутової оцінено амбівалентно. Але необхідно звернути увагу на те, що порівняно з оцінками рівня надання юридичної та побутової допомоги, оцінки рівня надання психологічної допомоги є більш вищими (переважно більша кількість відповідей щодо задовільного рівня та найменша щодо неналежного рівня).

Отже, необхідно зазначити, що динаміка розвитку ідей про межі та особливості відповідальності осіб з психічними відхиленнями охоплюється доволі тривалим періодом. Відбулося становлення спеціалізованої наукової бази експериментального та концептуального рівня.

Погляди мислителів та науковців відносно порядку і умов призначення і виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених з психічними відхиленнями обумовлювалися пануючою в той час ідеологією, соціальними процесами в суспільстві та іншими факторами. Втім, загальною рисою розвитку наукової думки з цього приводу у різних державах було те, що наявність порушення психічної діяльності особи звільняла її від відповідальності або розглядалася як пом'якшуюча обставина. Розглянуті нами факти дають підстави стверджувати, що виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно осіб з психічними відхиленнями – складний процес, а вказана категорія засуджених (п/л. н/л. ос. ж. і ч. ст.) є

¹ Результати соціологічного дослідження «Соціально-психологічний мікроклімат у середовищі засуджених та персоналу установ виконання покарань України». Біла Церква, 2011. С.27.

особливою, проблемною і специфічною. В реаліях сьогодення вона вимагає особливих форм і методів організації виховного процесу, трудової діяльності, ресоціалізації та корегування поведінки, і на першому етапі, хоча б наближених до європейських стандартів. Беззаперечно, що в першу чергу це стосується н/л. засуджених.

2.2. Зарубіжний досвід виконання позбавлення волі на певний строк відносно стосовно засуджених з психічними відхиленнями

В Україні та в інших державах європейського і пострадянського простору відзначається значна кількість засуджених, які мають порушення психіки.

Враховуючи еволюційні тенденції останніх років, особливо у зв'язку з реформуванням ДКВС України, вченими й практиками на порядок денний поставлено питання пошуку оптимального шляху (моделі) подальшого розвитку кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи держави за допомогою впровадження імплементації у вітчизняну пенітенціарну практику та законодавство низки прогресивних «закордонних нововведень». Однак своєрідність і самобутність вітчизняної пенітенціарної системи не дозволяє просто перекласти наявний зарубіжний досвід у цій сфері на українську дійсність і передбачає як теоретичну, так і практичну його адаптацію до сучасних умов¹.

У світлі євроінтеграційного вектору, обраного Україною, в тому числі і в кримінально-виконавчій політиці, нами взято для вивчення та порівняння окремі напрями функціонування пенітенціарних правових систем ряду європейських держав, як найбільш передових та успішних, які досягли значних результатів в запобіганні постпенітенціарного рецидиву.

Значна частина пострадянських держав після вступу до Ради Європи та проведенні реформ пенітенціарних систем вивели ОУВП

¹ Пузирьов М.С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: монографія / за ред. І.Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2014. С. 56 - 57.

зі сфери юрисдикції силових відомств (МВС) до МЮ. Такі держави як Грузія, Таджикистан, Естонія, Азербайджан, Латвія, Литва, Молдова, Естонія, Казахстан, РФ. Але поряд з цим деякі держави системи ОУВП залишили в структурі МВС, а саме – Білорусь, Вірменія, Туркменистан. Це накладає свій відбиток на правове регулювання та порядок виконання кримінальних покарань, пов'язаних з позбавленням волі.

У більшості європейських держав з розвиненими правовими системами, які імплементували у кримінально-виконавче законодавство вимоги ЄПП ОУВП знаходяться у складі МЮ, як окремі його структурні підрозділи. До таких держав відносяться Португалія, Франція, Бельгія, Люксембург, Італія, Греція, Туреччина, Ірландія, Німеччина, Англія і Уельс, Нідерланди, Данія, Австрія, Чехія, Хорватія, Польща, Швеція, Норвегія, та ін.

З - поміж інших кримінальних покарань позбавлення волі на певний строк найчастіше застосовується судами до злочинців не тільки в Україні, а й у інших державах. Як наслідок накопичено позитивний досвід нормативно- правового регулювання і порядку виконання цього виду покарання.

Ефективність правових систем визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певному етапу суспільного розвитку. В Україні останні два десятиліття відбувається певна ідеалізація права західного типу, незважаючи навіть на очевидні суттєві відмінності в історії формування цих правових систем¹.

ОУВП європейського простору мають багаторічний досвід ефективної реабілітаційної роботи із засудженими з відхиленнями у психіці. Основу їх пенітенціарної ідеології становить беззаперечне дотримання гуманістичних принципів, повага до кожної особи, як до правослухняних громадян, так і до засуджених, під час перебування у виправному закладі. Для проведення порівняльно-правового аналізу нами взято окремі елементи пенітенціарних

¹ Богатирьов І.Г., Копотун І.М., Пузирьов М.С. Порівняльне кримінально-виконавче право: навч. посібник / за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. С. 9.

систем європейських держав, які в своїй організації принципово відрізняються від інституцій кримінальної юстиції України, демонструють свою ефективність шляхом низьких показників повторного вчинення злочинів клієнтами пенітенціарних виправних закладів, як під час відбування кримінального покарання, так і після звільнення з установи. Одразу зауважимо, що однією зі складових успішних результатів є гідне фінансування, щодо реалізації усіх проектів. На жаль, Україна на сьогодні не може забезпечити відповідне фінансування.

Цікавим є приклад деяких європейських держав щодо організації функціонування ОУВП, служб пробації та соціальних служб. Цим інституціям відводиться важлива роль у ресоціалізаційному процесі засуджених.

Зокрема, в Нідерландах в'язниці підпорядковані МЮ. Служба пробації відокремлена від виправних установ, при цьому її функції виконують приватні компанії.

Німеччина не має центральних органів влади як для в'язниць, так і для пробації. Ці обов'язки покладені на 16 федеральних одиниць. В'язниці і служби пробації кожної землі функціонують під керівництвом Міністерств юстиції федеральних земель.

У Франції в'язничній адміністрації підпорядковується служба пробації, яка координує свою діяльність через МЮ. В'язниці та служба пробації управляються регіональними відділами в'язничної адміністрації (управління).

У Словаччині паралельно зі службою пробації діють соціальні куратори, які надають допомогу звільненим засудженим. Служба кураторів підпорядковується Міністерству праці та соціальної політики. На наш погляд, цей допоміжний соціальний інститут відіграє значну роль у профілактиці повторного вчинення злочинів засудженими з психічними відхиленнями після звільнення з установи. Цілком можливо й має добру перспективу запровадження подібної соціальної структури паралельно зі службою пробації в нашій державі.

В Норвегії Департамент в'язниць та пробації існує як

структурна одиниця (підрозділ) МЮ. Служба пробації функціонує окремо від в'язниць.

Загальною рисою розглянутих вище вказаних пенітенціарних систем є курс на зменшення кількості осіб, які тримаються в УВП. Наявність системи окремих органів, як правило, структурних підрозділів (департаментів, управлінь) у складі МЮ, які здійснюють керівництво ОУВП при збереженні широкої автономної компетентності. У більшості держав європейського простору, в першу чергу в тих, що мають ОУВП в складі МЮ, паралельно з УВП не один рік функціонує служба пробації, яка відіграє важливу роль при призначенні судами справедливого покарання за вчинений злочин, організації соціально-виховної роботи із засудженими, здійснення нагляду за ними та сприяння їх соціальній адаптації після звільнення і профілактиці повторного вчинення злочинів. Для держав пострадянського простору ця інституція є новою та перебуває в стадії становлення, в деяких пенітенціарних системах служба пробації взагалі відсутня.

Аналіз діючих кримінально-виконавчих законодавств інших держав пострадянського простору, таких як Азербайджану, Грузії, Білорусі, Молдови, Росії, Таджикистану, Естонії, Латвії, Литви, Киргизстану, Вірменії, Узбекистану, Казахстану та інших дозволяє виділити загальну рису в підході до виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі відносно осіб з психічними відхиленнями. У законодавстві всіх вищевказаних держав правовий статус засуджених з психічними відхиленнями має свої особливості.

Відмінності виконання та відбування кримінального покарання засудженими з психічними відхиленнями більше виражені на законодавчому рівні при організації медико-профілактичних заходів з даною категорією.

Відповідно до п. 47.1. ЄПП нагляд та лікування ув'язнених, які страждають психічними розладами або аномаліями, окрім осіб, які страждають на розумові хвороби або стан розумового здоров'я яких несумісний з тюремним ув'язненням, повинні утримуватися в

спеціалізованих пенітенціарних установах або відділеннях, які знаходяться під медичним контролем¹.

П. 47.2. ЄПП визначає, що медична служба пенітенціарної установи має забезпечити психіатричне лікування всіх ув'язнених, які потребують такого лікування, і приділяти особливу увагу запобіганню суїцидів².

Дотримуючись вищевказаної норми, як в Україні, так і в більшості держав, які ми охопили своїм дослідженням, для тримання засуджених з порушеннями психіки створені спеціальні установи з лікувально-реабілітаційним профілем або окремі структурні підрозділи при звичайних УВП. В них засуджені поміщаються на весь час відбування покарання на постійній основі або періодично, при загостренні психічного розладу, як правило, за необхідності адміністрації УВП звертатися за допомогою до спеціалістів в галузі психіатрії, коли психічний стан засуджених вже неможливо розглядати в межах психічної норми та вимагає медикаментозного втручання чи госпіталізації.

У Фінляндії в системі 17 УВП існує психіатрична лікарня в м. Турку, в якій проходять лікування засуджені, в період загострення порушення психіки.

В Австрії установи, які призначені для тримання засуджених з психічними відхиленнями, як і засуджених до тривалих термінів ув'язнення та неповнолітніх підпорядковуються Федеральному МЮ Австрії. Існує три установи для тримання засуджених, які мають психічні відхилення (Колмсдорф, Відень-Міттерштайг, Відень-Фаворітен). Психіатрична допомога засудженим надається в спеціалізованих установах та окремих психіатричних лікарнях. У разі виникнення у засуджених незначних психічних розладів вони отримують психіатричну допомогу у медичних частинах звичайних установ. В усіх установах діють програми реабілітації для алко- та

¹ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.03.2019).

² Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.03.2019).

наркозалежних осіб.

У Нідерландах в системі керівництва УВП створено окреме управління TBS-установами. В системі 84 УВП існує 13 TBS-установ – клінік, призначених для відбування в них покарання засуджених з психічними відхиленнями, в яких станом на кінець 2012 р. утримувалося 1850 ос. При загальній наповнюваності близько 15 тис. засуджених¹.

У Польщі існують окремі установи, в яких функціонують 22 відділення де відбувають покарання засуджені, що мають психічні відхилення та недостатній рівень інтелекту (але не психічні захворювання) і потребують спеціалізованого впливу психологів, медиків. В таких установах утримуються також особи, засуджені за злочини на сексуальному ґрунті. Медична допомога засудженим надається в медичних частинах установ, тривале лікування – в закладах загальної системи охорони здоров'я.

У Швеції в деяких тюрмах є окремо розташовані на території відділення, у яких розміщуються засуджені, що мають певні відхилення у психіці (наприклад ті, що бояться спілкування з іншими засудженими), чи засуджені, які ведуть себе агресивно стосовно персоналу тюрми. Умови їх тримання такі ж, як і у звичайних відділеннях, але рівень охорони підвищений. Після проведення циклу спеціальних мотиваційних програм такі засуджені переміщуються в інші відділення².

У Німеччині в систему установ, які призначені для виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених входять психіатричні лікувальні установи та лікувальні установи для хворих алкоголізмом або наркоманією. При цьому в системі УВП функціонують соціально-терапевтичні установи. Завданням даного виду установ є утримання засуджених, які потребують проведення з ними особливих реабілітаційних програм: соціальних тренінгів, робота психологів як в групових, так і в індивідуальних

¹ Нідерландські в'язниці – це установи з найсучаснішими в Європі засобами охорони та психіатричної реабілітації засуджених. За матеріалами звіту делегації Державної пенітенціарної служби України про закордонне відрядження до Королівства Нідерландів у період з 25 по 30 листопада 2012 року. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/660950> (дата звернення: 20.03.2019).

² Лисодед О. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6 (24). С. 113.

формах. Як правило, робота установ спрямована відносно засуджених за статеві, безмотивні злочини, а також тих, які характеризуються підвищеною агресією¹.

Аналогічна ситуація спостерігається і в державах колишнього СРСР так, ст. 64 КВК Білорусі передбачено створення лікувальної виправної установи для засуджених до позбавлення волі, які хворіють на хронічний алкоголізм, наркоманію, токсикоманію або психічні діагнози. Дві республіканські лікарні Департаменту виконання покарань Білорусі мають психіатричні відділення, де надається допомога засудженим з психічними відхиленнями².

Створення спеціалізованих лікувальних виправних установ передбачено ч. 1 ст. 74 КВК Росії, а ч. 2 ст. 101 встановлено функціонування в складі кримінально-виконавчої системи спеціальних психіатричних лікарень³.

Аналогічні положення закріплені ч. 3 ст. 71. Кодексу виконання кримінальних покарань (далі – КВКП) Таджикистану, де визначено наявність в системі УВП лікувальних виправних установ для тримання засуджених, хворих на алкоголізм, наркоманію чи токсикоманію, а також тих, що мають психічний розлад, що не виключає осудність. Ст. 105 вказує, що для медичного обслуговування засуджених організуються лікувально-профілактичні установи (спеціальні психіатричні лікарні)⁴.

Ст. 66 Кодексу про виконання покарань (далі – КпВП) Азербайджану передбачається окремий вид лікувальних установ для осіб, засуджених до позбавлення волі⁵.

¹ Бурцев А.Н. Пенитенциарная система Германии в XVI- нач. XXI вв.: историко-юридическое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2007. 223с.

² Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь. Минск: Нац. центр правовой инф., 2016. 224 с.

³ Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. Серия «Актуальное законодательство»: Эксмо, 2016. 160 с.

⁴ Кодекс исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан от 06.08.2001 г. URL: http://www.legislationline.org/.../tajikistan_criminal_executive_code_2001_am2016_ru.p (дата звернення: 24.04.2019).

⁵ Кодекс об исполнении наказаний Азербайджанской республики от 14.07.2000 г. № 908-iq URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420206 (дата звернення: 23.03.2019).

Аналогічні положення містяться в ст. 99 КВК Вірменії¹ та ч. 2. ст. 101 КВК Киргизстану².

В системі покарань Іспанії примусове лікування проводиться в установах закритого типу. Поряд з покаранням визначено такий захід безпеки, пов'язаний з позбавленням волі – поміщення в психіатричні лікувальні установи. Одним із пріоритетних напрямів організації охорони здоров'я в пенітенціарній службі Іспанії: заходи з підтримання психічного здоров'я, гарантованість надання медичної допомоги засудженим після звільнення в тісному співробітництві з усіма зацікавленими структурами³. Серед 69 полівалентних пенітенціарних центрів в двох облаштовані модулі для тримання засуджених з психічними відхиленнями. Для засуджених з психічними відхиленнями, яких серед 59302 засуджених 4 %, розроблені та реалізуються програми, спрямовані на формування у даної категорії осіб соціальних навичок. Програми реалізуються у спільній співпраці психологів, психіатрів, соціальних працівників та волонтерів. Впроваджуються реабілітаційні програми із залученням домашніх тварин.

У Литві розроблено ряд проектів, щодо вдосконалення організації роботи психіатричних служб УВП із засудженими, які мають психічні відхилення та їх лікування. В рамках реорганізації судово-психіатричних закладів Литви, змінюються і судово-психіатричні заклади системи виконання покарань. До роботи з даною категорією засуджених залучаються фахівці спеціалізованих закладів, які проводять медичне супроводження та призначають лікування. Безпосередньо проведенням лікувального процесу займається медичний персонал УВП.

Проте, є ряд держав, зокрема це Норвегія, Франція, Англія, Грузія, в яких система охорони здоров'я засуджених єдина із загальнодержавною. В структурі ОУВП не існує власних

¹ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Армения от 24.12.2010 г URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2256 &lang=rus> (дата звернення: 01.04.2019).

² Уголовно-исполнительный кодекс Киргизской Республики от 31.01.2017 г. № 17. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/tu-tu/111528> (дата звернення: 01.03.2019).

³ Калашник Н.Г. Пенологія: виконання покарань у світі: монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. С. 54.

лікувальних закладів. На наш погляд, це надає можливість засудженим користуватися ширшим спектром медичних послуг та забезпечує більш ефективне лікування шляхом залучення до цього процесу кваліфікований практикуючий медичний персонал вузької спеціалізації.

Кримінально-виконавча система Норвегії організована таким чином, що в тюрмах працюють ті ж цивільні служби, які надають послуги звичайним громадянам країни, наприклад охорона здоров'я¹.

Основну відповідальність за надання медичних послуг не залежно від місця проживання та фінансових можливостей несе міністерство охорони здоров'я держави у відповідності до норм Закону «Про державний контроль над охороною здоров'я» від 30.03.1984 р. Такий підхід закріплений в Законі «Про надання медичної допомоги в комунах» від 19.11.1982 р. № 66 та повністю реалізований в пенітенціарній практиці в Норвегії по теперішній час. Система охорони здоров'я пенітенціарних установ об'єднана з державною з 1988 р. За надання медичної допомоги, в тому числі і психіатричної, особам, які тримаються в УВП, відповідає муніципалітет, на території якого розташована УВП. Тому тюремний лікар чи психолог є практичним лікарем, який працює в цьому регіоні. Як правило, лікарі декілька раз на тиждень відвідують установу, а не працюють на постійній основі.

У Франції охорона здоров'я здійснюється медичними службами, що не входять до пенітенціарної адміністрації. Створено 26 медико - психологічних служб, до функцій яких входить організація соматичного та психіатричного лікування ув'язнених, профілактика та підготовка лікарського нагляду після звільнення. Усі ув'язнені, які перебувають у французьких в'язницях, мають соціальне страхування, що надає можливість отримувати необхідне лікування в закладах загальної системи охорони здоров'я².

¹ Калашник Н.Г. Пенологія: виконання покарань у світі: монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. С. 12.

² Калашник Н.Г. Пенологія: виконання покарань у світі: монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. С. 168.

В Англії і Уельсі засуджені в залежності від їх суспільної небезпеки розподіляються на категорії А, В, С, D. Відповідно і тримаються в тюрмах закритого та відкритого типу. В залежності від категорій засуджених та установ, в яких вони тримаються, відрізняється і об'єм та порядок надання медичної допомоги. В тюрмах відкритого типу медична допомога надається місцевим лікарем загальної практики, при цьому, за потреби, можуть залучатися спеціалісти - психіатри. У Великобританії існують тюрми, які функціонують, як терапевтичні групи (наприклад Grendon Underwood). З 1999 р. тюрми в рамках державної програми більш тісно співпрацюють з установами Національної служби охорони здоров'я Великобританії (NHS), що надає можливість засудженим отримувати більш якісну медичну допомогу¹.

Окремої уваги заслуговує зарубіжний досвід організації надання медичної допомоги засудженим з психічними відхиленнями.

Ч. 2 ст. 18 КВК Росії передбачено, що при загостренні психічного відхилення у засудженого під час відбування кримінального покарання в добровільному порядку або в примусовому, за рішенням суду, для проходження лікування він направляється в спеціалізовані психіатричні лікувальні заклади або відділення при багатопрофільних лікувальних закладах. Лікування проводиться до відсутності вираженого хворобливого стану і засуджена особа виписується та направляється для подальшого відбування кримінального покарання в УВП. Перебіг строку покарання при цьому не зупиняється. Якщо психічне відхилення набирає форми тяжкого або хронічного, засуджений направляється на спеціальну комісію медичної служби кримінально-виконавчої системи для вирішення питання про можливість звернення до суду з клопотанням про його звільнення від подальшого відбування покарання. Медична служба УВП здійснює лікувально-профілактичні та реабілітаційні заходи відносно засуджених, яким

¹ Джон Рид. Оказание психиатрической помощи заключенным: проблемы и решения. *Advances in psychiatric treatment* 2002; vol. 8, С. 119.

судом призначено амбулаторне примусове спостереження та лікування у зв'язку з психічним розладом, що не виключає осудності¹.

Ч. 1. ст. 16 КВК Білорусі визначено можливість застосування установою, яка виконує покарання, відносно засуджених до позбавлення волі, які хворіють на хронічний алкоголізм, наркоманію, токсикоманію, психічно хворих чи засуджених, визнаних обмежено осудними, примусових заходів безпеки (примусове амбулаторне спостереження) чи лікування, призначених судом².

Якщо під час відбування покарання буде встановлено, що засуджений хворіє на хронічний алкоголізм, наркоманію, токсикоманію, є психічно хворим чи визнаний обмежено осудним, установа, яка виконує заходи кримінально-правового впливу, направляє в суд клопотання про призначення такому засудженому примусових заходів безпеки та лікування³. Аналогічні положення передбачені ч. 1 ст. 17 КпВП Азербайджану⁴ та ч. 1 ст. 24 КВК Киргизстану⁵.

У Білорусі виявлення наявності чи відсутності психічного розладу у засудженого є компетенцією лікаря – психіатра, а за його відсутності можуть залучатися лікарі-психіатри лікувально-профілактичних установ МВС чи територіальних органів охорони здоров'я. Діагноз ставиться у відповідності із загальновизнаними міжнародними діагностичними принципами та стандартами. Лікування засуджених з психічними відхиленнями може проводитися амбулаторно чи в стаціонарі медичної частини УВП. За відсутності лікарів - психіатрів лікування проводиться начальником медичної частини чи лікарем - терапевтом за

¹ Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. Серия «Актуальное законодательство»: Эксмо, 2016. 160 с.

² Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь. Минск: Нац. центр правовой инф., 2016. 224 с.

³ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь. Минск: Нац. центр правовой инф., 2016. 224 с.

⁴ Кодекс об исполнении наказаний Азербайджанской республики от 14.07.2000 г. № 908-іq) URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420206 (дата звернення: 23.03.2019).

⁵ Уголовно-исполнительный кодекс Киргизской Республики от 31.01.2017 г. № 17. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/tu-tu/111528> (дата звернення: 01.03.2019).

рекомендацією лікаря - психіатра іншої лікувальної установи. Стаціонарна допомога з гострими психотичними станами та частими декомпенсаціями розладу надається в психіатричних відділеннях лікарень кримінально - виконавчої системи, якщо в умовах медичної частини УВП проведені лікувальні заходи виявилися не ефективними. У них три типи лікувальних закладів: медичні частини, лікарні і лікувальні установи. Лікарні, як і в Україні та інших пострадянських країнах, перебувають в системі виконання покарань та призначені для проведення лікування осіб, які перебувають в УВП. Структура медичної служби Департаменту виконання покарань складає ієрархічну систему управлінських та медичних підрозділів, пов'язаних з організаціями охорони здоров'я республіки.

В Білорусі, як і в інших пострадянських державах, зокрема Росії, Казахстані, Азербайджані порядок виявлення психічних відхилень має схожий алгоритм заходів.

Першочергово відхилення у психіці виявляються при прийманні до установи на підставі медичних документів та результатів судово-медичної експертизи. У процесі відбування кримінального покарання прояви психічного відхилення виявляються лікарем - психіатром¹.

Заслуговує на увагу досвід Нідерландів у організації виконання покарання у виді позбавлення волі відносно засуджених з психічними відхиленнями. Цій пенітенціарній проблемі приділяється підвищена увага, про що свідчать найбільші витрати на тримання засудженого на день у TBS – в'язницях з психічним нахилом, що становить 500 €. Для порівняння на утримання одного засудженого в дорослих в'язницях витрачається 200 €, у в'язницях для неповнолітніх – 400 €².

¹ Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь и Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 27 августа 2003 г. №202/39 «Об утверждении Инструкции по медицинскому обеспечению лиц, содержащихся в учреждениях уголовно-исполнительной системы министерства внутренних дел Республики Беларусь». URL: http://minzdrav.gov.by/lcfiles/000127_301166_n202-39_20032006.doc. (дата звернення: 05.12.2018).

² Нідерландські в'язниці – це установи з найсучаснішими в Європі засобами охорони та психіатричної реабілітації засуджених. За матеріалами звіту делегації Державної пенітенціарної служби України про

У Нідерландах дуже розвинуті програми корекції поведінки щодо неповнолітніх. Неповнолітні із затриманням розвитку, обмеженими інтелектуальними здібностями та соціальними навичками, психічними відхиленнями виокремлюються в окремі групи. Головний метод ресоціалізації неповнолітніх засуджених з психічними відхиленнями полягає в акцентуванні уваги на формуванні компетенцій і навичок згідно з їх віком і соціальними потребами. Робота з реалізації індивідуальних програм корегування поведінки проводиться у тісній взаємодії з рідними та соціальними службами. Важливу роль в ресоціалізації засуджених відіграють волонтерські організації.

В окремих закладах, зокрема, призначених для утримання неповнолітніх злочинців жіночої статі «Де Ліндерхост» – закладом з високими запобіжними заходами безпеки для дівчат, надають повний цикл програм, що застосовується в спеціальних медичних закладах для осіб з психічними вадами. В даних закладах у засуджених розвивають бажання продуктивно працювати, що є основою для їх ресоціалізації у суспільстві. Дуже тісно з адміністрацією виправних закладів співпрацюють громадські, волонтерські, соціальні та наукові організації і установи¹.

Працівники пенітенціарної служби Нідерландів ділять усіх засуджених на 3 групи, серед яких окремою вирізняють психічно неврівноважених. Засуджених поміщують в установи, які максимально наближені до місця їх постійного проживання.

Пенітенціарна система Нідерландів включає в себе унікальну мережу установ психічної реабілітації злочинців, голландською мовою їх називають аббревіатурою TBS. Це скорочення від слова Terbeschikkingstelling – дослівно «передача в розпорядження». Окремих злочинців передають в розпорядження психіатрів відразу після суду, якщо вдається довести, що підозрюваний винний у злочині, за який, за КК, передбачається більше 4-х років ув'язнення, при цьому здійснив цей злочин через психічне

закордонне відрядження до Королівства Нідерландів у період з 25 по 30 листопада 2012 року.
URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/660950> (дата звернення: 20.03.2019).

¹ Вищевказане посилання.

відхилення¹. Зв'язок між психічним відхиленням і злочином встановлюється в ході незалежного медичного діагнозу. Як правило, упродовж 3-х тижнів за підозрюваним у злочині спостерігають визначені судом психолог та психіатр, після чого надають свої висновки у суд. Реабілітація ТБС може бути призначена судом як під час звичайного тюремного ув'язнення, так і замість нього, а терапевтичні методи: поведінкова терапія, психомоторна терапія, творча, музична терапія, а в окремих випадках і медикаментозна – не можуть бути засудженому нав'язані, призначені примусово. Примусовим є лише фізичне утримання в реабілітаційній ТБС – клініці. Потрапляючи в ТБС установи, засуджений не знає скільки часу він там буде, все залежить від успішності терапії. Кожні два роки термін може продовжуватись, але максимальним вважається термін 6 років. У ТБС установах для засуджених із психічними відхиленнями засуджені не працюють. Передбачено максимальні заходи безпеки і охорони, кругом розміщені відеокамери. Перехід з одного відділення в інше лише за переговорним пристроєм і електронним ключем².

У кримінально - виконавчому законодавстві зарубіжних держав передбачена низка обмежень щодо застосування до засуджених з психічними відхиленнями норм, які зменшують об'єм ізоляції засуджених від суспільства та надають право самостійно пересуватися без контролю та нагляду.

Зокрема ч. 3 ст. 90 КВК Білорусі³ та ч. 2 ст. 96 КВК Росії⁴, ч. 1 ст. 100 КВКП Таджикистану⁵, ч. 9. ст. 96 КВК Киргизстану⁶,

¹ Нідерландські в'язниці – це установи з найсучаснішими в Європі засобами охорони та психіатричної реабілітації засуджених. *За матеріалами звіту делегації Державної пенітенціарної служби України про закордонне відрядження до Королівства Нідерландів у період з 25 по 30 листопада 2012 року.*

URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/660950> (дата звернення: 20.03.2019).

² Вищевказане посилання.

³ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь. Минск: Нац. центр правовой инф., 2016. 224 с.

⁴ Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. Серия «Актуальное законодательство»: Эксмо, 2016. 160 с.

⁵ Кодекс исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан от 06.08.2001 г. URL: http://www.legislationline.org/.../tajikistan_criminal_executive_code_2001_am2016_ru.p (дата звернення: 24.04.2019).

⁶ Уголовно-исполнительный кодекс Киргизской Республики от 31.01.2017 г. № 17. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111528> (дата звернення: 01.03.2019).

ч. 2 ст. 87 КпВКП Азербайджану¹ передбачено заборону надання можливості пересуватися без конвою чи супроводження за межами УВП засудженим, які мають психічні відхилення.

Також законодавчо закріплені деякі обмеження в застосуванні елементів прогресивної системи покарання, а саме, пом'якшення умов покарання, переведення до іншого виду установ з меншим обсягом ізоляції та менш суворими режимними обмеженнями порядку відбування покарання.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 78 КВК Росії не підлягають переводу до колонії-поселення засуджені, які не пройшли курсу обов'язкового лікування, а також які потребують спеціального лікування в медичних установах закритого типу². Аналогічні положення передбачені ч. 2 ст. 80 КВКП Таджикистану³, та ст. 80 КВК Киргизстану⁴.

Існують деякі особливості надання можливості виїзду за межі виправної установи. Засудженим з психічними відхиленнями, що не виключають осудності, виїзд за межі установи дозволяється в супроводі рідних чи іншої супроводжуючої особи (ч. 4 ст. 97 КВК Росії⁵, ч. 3 ст. 80 КВК Вірменії⁶, ч. 10. ст. 217 ВК Молдови⁷, ч. 4 ст. 97 КВК Киргизстану⁸).

Відповідно до ч. 3 ст. 74 КВКП Таджикистану засуджені, які мають психічні відхилення, переміщуються окремо від здорових засуджених, а за необхідності за висновком лікаря в супроводі

¹ Кодекс об исполнении наказаний Азербайджанской республики от 14.07.2000 г. № 908-іq) URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420206 (дата звернення: 23.03.2019).

² Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. Серия «Актуальное законодательство»: Эксмо, 2016. 160 с.

³ Кодекс исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан от 06.08.2001 г. URL: http://www.legislationline.org/.../tajikistan_criminal_executive_code_2001_am2016_ru.p (дата звернення: 24.04.2019).

⁴ Уголовно-исполнительный кодекс Киргизской Республики от 31.01.2017 г. № 17. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111528> (дата звернення: 01.03.2019).

⁵ Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. Серия «Актуальное законодательство»: Эксмо, 2016. 160 с.

⁶ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Армения от 24.12.2010г URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2256&lang=gus> (дата звернення: 01.04.2019).

⁷ Исполнительный кодекс Республики Молдова от 24.12.2004г. №443. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=336538&lang=2> (дата звернення: 16.04.2019).

⁸ Уголовно-исполнительный кодекс Киргизской Республики от 31.01.2017 г. № 17. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111528> (дата звернення: 01.03.2019).

медичного працівника¹.

Аналогічні положення існують і в законодавстві інших зарубіжних держав, зокрема ч. 2 ст. 68 КпВП Азербайджану².

Важливе значення для ресоціалізації засуджених з психічними відхиленнями має їх працевлаштування та надання кваліфікованої соціально - психологічної допомоги. У Фінляндії засуджені залучаються до праці та навчання, що однаково погодинно оплачується. На наш погляд це є потужним мотиватором засуджених до праці та самоосвіти, здобуття нових професійних навичок. Що в свою чергу полегшить їх реінтеграцію, адаптацію до життя поза УВП та зробить більш конкурентоспроможними на ринку праці після відбування покарання.

У Швейцарії відсутні тюрми для неповнолітніх (такими визнаються діти від 12-ти до 18-ти років). Правопорушники названого віку направляються до спеціальних виховних установ, що мають освітнє спрямування (належать до відання системи освіти). Разом із цією категорією осіб у названих закладах перебувають інші діти, вилучені з різних причин із родин, а також діти, що залишились без батьківської опіки. Лише у виняткових випадках, коли неповнолітній є вкрай небезпечним для оточуючих, він не направляється до освітньої установи, а розміщується в окремому відділенні тюрми для дорослих³.

Під час вивчення законодавства держав пострадянського простору, що регламентує виконання кримінальних покарань, нами виявлено деякі особливості. Зокрема, в Білорусі посади психолога та священнослужителя є штатними одиницями співробітників УВП. Вони активно співпрацюють та сумісно розробляють програми реабілітаційного та реінтеграційного впливу на засуджених. Засуджені мають право спілкуватися зі священником та психологом двічі на тиждень з кожним. В установі обладнані кімнати

¹ Кодекс исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан от 06.08.2001 г. URL: http://www.legislationline.org/.../tajikistan_criminal_executive_code_2001_am2016_ru.p (дата звернення: 24.04.2019).

² Кодекс об исполнении наказаний Азербайджанской республики от 14.07.2000 г. № 908-іq) URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420206 (дата звернення: 23.03.2019).

³ Яковець І.С. Система виконання покарань Швейцарії. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб.наук. пр. 2011. Вип. 21. С. 164.

психоемоційного розвантаження. Перебування в ній можливе як заохочення за добру поведінку та надається тривалістю від 3 годин до 3 діб.

Цікавим є досвід європейських держав з організації роботи із корегування поведінки засуджених. В більшості з них із засудженими до позбавлення волі в межах установи проводяться групові терапії. Майже для всіх європейських держав загальною рисою є інтенсивне залучення до роботи із засудженими волонтерських організацій та важлива роль служб пробації в реінтеграції засуджених в суспільство.

У пенітенціарних установах Франції велику увагу приділяють психо-емоційному стану засуджених із залученням психотерапевта та психолога. Широко використовується групова психотерапія. Засуджені об'єднуються в групи (до 10 осіб). Зустрічі за обраними темами проводяться щотижня. Метою таких зустрічей є допомога ув'язненим пристосовуватися до умов життя в УВП, зробити їх більш сприятливим до засвоєння моральних цінностей суспільства, якомога швидше адаптуватися до життя на волі.

У Нідерландах служба пробації відокремлена від виправних установ. Функції пробації виконують приватні компанії. УВП спільно зі службою пробації організують підготовку до звільнення. Знаходяться контакти з містом і громадою для пошуку майбутнього місця проживання, роботи, зменшення боргів засудженого. Кошти, призначені судом для відшкодування завданої шкоди потерпілому, компенсує сам засуджений, проте є спеціальна організація, що допомагає у цій виплаті. Засудженим максимально створюються умови для їх реінтеграції у суспільство, спонукають до щоденної 4-х годинної праці (але це їх право, а не обов'язок), освіти та корисного проведення часу в тюрмі (бібліотека, спорт, тренінги подолання агресії, залежностей від алкоголю і наркотиків та ін.). Кожен засуджений має програму на кожен день, яка максимально наближена до життя у суспільстві. Як правило, у відділенні на кожних 6-7 засуджених є один офіцер-ментор, який ними опікується, планує і контролює виконання зазначеної

програми. На аркуші з розділами щоденної програми (освіта, робота, дотримання режиму, ...), офіцер-ментор ставить відмітки про виконання «0», «+», «++». Від того, які будуть відмітки, залежить застосування заохочень, чи штрафів. Засудженим прищеплюється думка, що кожен з них сам відповідальний за свою долю та життя. Одним із головних завдань є урівноваження заходів безпеки та реінтеграції¹.

Існує тісна співпраця з волонтерами. Вони відвідують засуджених у тюрмі і допомагають у їх реінтеграції. Щорічно укладаються контракти з різними організаціями. В'язні тримаються покамерно, лише 13 % з них по 2 особи в камері, решта по 1 особі. В одному відділенні, як правило, це одне ізольоване крило в'язниці, знаходиться 24 - 30 в'язнів з якими працює 3 - 4 офіцери-ментори. Кожен засуджений має індивідуальну програму, яку проходить з 8.00. до 17.00 години. До програми входить: навчання, щоденна 4 - х годинна праця, культурно-масові заходи, відвідування бібліотеки, спортзалу, тренажерного залу, тренінгові програми, направлені на вирішення криміногенних потреб засудженого (алкогольні залежності, спілкування, тренінги просоціальних умінь та навичок тощо)².

Оцінку ризику і криміногенних потреб засудженого у в'язниці здійснює медична частина, враховуючи вже готову діагностику, проведену офіцерами пробації до суду. Для кожного засудженого складають індивідуальний план за новими методиками. Ці методики пройшли наукове обґрунтування і експериментальне випробування, науково і практично доведено їх ефективність. Далі обговорюють цей план з підлітком і його батьками, кожні 4 місяці його корегують (одночасно пишуть рапорт ювенальному судді і прокурору). За вищеназваними методиками проходять заняття 3 рази на тиждень за розділами: моральне виховання, моральні висновки, як боротися з агресією, соціальні

¹ Нідерландські в'язниці – це установи з найсучаснішими в Європі засобами охорони та психіатричної реабілітації засуджених. За матеріалами звіту делегації Державної пенітенціарної служби України про закордонне відрядження до Королівства Нідерландів у період з 25 по 30 листопада 2012 року. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/660950> (дата звернення: 20.03.2019).

² Вищевказане посилання.

навички життя тощо. Якщо програма виконана повністю, передбачається певна винагорода. Підлітки розбиваються на групи по 6 - 8 осіб, за ними закріплено вихователя. Кожен підліток має психолога і ортопедагога¹.

В Латвії органи пробації підпорядковуються органам місцевого самоврядування, що надає можливість уникнути шаблонності у підході до ресоціалізації засуджених. Програми ресоціалізації створюються із урахуванням їх регіональності, територіальних, індивідуальних особливостей.

В Литві при ресоціалізації засуджених широко застосовується примирення сторін злочину силами служби пробації. Потерпілі зустрічаються із засудженими під час відбування останніми покарання, що сприяє підвищенню ефективності заходів, направлених на виправлення засудженого, усвідомлення ним справедливості покарання. Аналогічна система діє і в Бельгії.

У Фінляндії засуджені зобов'язані працювати або вчитися. Місцева влада здійснює 50 % фінансування освітніх програм для ув'язнених, іншу частину – пенітенціарна установа. Мережа навчальних закладів загальна. З кожним засудженим тісно співпрацює соціальний працівник. Постійно фінансують розробку або розробляють освітні та корегуючі програми.

У Данії кожний засуджений з моменту потрапляння до установи може бути учасником від 3 до 8 соціальних програм зі звільнення, які проводяться державними та громадськими організаціями². Водночас у Швеції участь засуджених в лікувально - корекційних програмах є обов'язком.

В Австрії засуджені за власний рахунок придбають одяг, облаштовують камери, оплачують освітлення в нічний час, ремонт техніки, одягу тощо. Це надає їм можливість зберігати чи, за їх

¹ Нідерландські в'язниці – це установи з найсучаснішими в Європі засобами охорони та психіатричної реабілітації засуджених. За матеріалами звіту делегації Державної пенітенціарної служби України про закордонне відрядження до Королівства Нідерландів у період з 25 по 30 листопада 2012 року. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/660950> (дата звернення: 20.03.2019).

² Калашник Н.Г. Пенітологія: виконання покарань у світі: монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. С. 48.

відсутністю, формувати розрахунки власного бюджету, організації побуту, що має ресоціалізаційне значення. Усі вище наведені особливості організації соціально-виховної роботи із засудженими в пенітенціарних установах європейських держав при практичному застосуванні підтвердили свою ефективність. Досвід держав (в переважній більшості європейських) показує, що найбільш ефективним виконанням кримінальних покарань та досягненням високих результатів у ресоціалізації засуджених забезпечується комплексним підходом зусиль персоналу УВП, соціальних служб, персоналу пробації, громадськості та волонтерських організацій.

Особливості виконання покарань відносно засуджених із психічними відхиленнями ряду європейських країн, зокрема Австрії, Нідерландів, Швеції, Бельгії, Данії мають спільні риси. Установи поділяються відповідно до ступеня ізоляції на рівні безпеки в залежності від категорій засуджених та їх суспільної небезпеки. В УВП працюють на постійній основі психіатри, що передбачено ЄПП. Для всіх, в тому числі, засуджених з психічними відхиленнями, функціонують індивідуальні психокорекційні програми, які реалізуються під час відбування кримінальних покарань в УВП та деякі з них після звільнення. До роботи із даною категорією засуджених долучаються волонтери та соціальні служби, які здійснюють соціальний супровід засуджених, як під час відбування покарання, так і після звільнення, що надає можливість значно зменшити ризик вчинення повторних злочинів. Важлива роль відводиться професійно-технічній освіті засуджених, набуттю ними виробничих навичок, отримання професійної кваліфікації. Система виконання покарань в першу чергу спрямована на ресоціалізаційний вплив на засуджених і тим самим забезпечення охорони громадян від повторних протиправних посягань. Кара, відплата за завдану злочином шкоду є вторинним елементом. Розглянуті нами пенітенціарні європейські системи забезпечують втілення у своїй діяльності основоположних принципів Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, Мінімальних стандартних правил

поводження із засудженими, Європейських пенітенціарних правил.

Щодо держав пострадянського простору, в першу чергу, необхідно виділити спільні витoki законодавства, яке регламентує виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі, що позначилося на його подальшому розвитку та характеризується наявністю схожих за змістом норм. Законодавство у сфері виконання кримінальних покарань республік, що раніше входили до складу Радянського Союзу, є близькими за своїм змістом та духом. У більшості з них взято за основу існуюче за часів радянської влади виправно-трудове законодавство, при цьому використовуючи власні традиції, звичаї, ментальність, багатий і тривалий досвід застосування існуючих нормативно-правових актів, частково змінили окремі положення.

У більшості держав виконання кримінального покарання відносно засуджених з психічними відхиленнями не вирізняється особливостями до тих пір, коли не є наявними у засудженої особи загострення психічного порушення. Характерним є подібний алгоритм виявлення порушення психіки у засудженого та подальший процедурний механізм проведення лікування. Наявність в КК норм, які передбачають особливості відповідальності осіб з психічними відхиленнями, що не виключають осудності (обмежено осудних) з подальшим виділенням таких засуджених в окрему категорію. Початок становлення служб пробації в таких державах, як Азербайджан, Таджикистан, Молдова, Казахстан, Росія як ефективного інституту запобігання рецидивної злочинності. Характерна підвищена ізоляція та закритість УВП від доступу громадських організацій, соціальних служб, волонтерських організацій. Хоча, як показує досвід ряду європейських держав, зокрема скандинавських: Норвегії, Швеції, Данії раціонально організована співпраця із соціальними службами та службою пробації, залучення їх до процесу реінтеграції засуджених в суспільство, підтримання їх після звільнення дає непоганий результат зниження рівня злочинності. У вищевказаних держав протягом тривалого часу спостерігається стала динаміка щодо

зменшення рівня рецидивної злочинності та кількості засуджених, які відбувають покарання в умовах ізоляції від суспільства порівняно з іншими державами світу.

До спільної риси пенітенціарних систем держав пострадянського простору слід віднести майже відсутнє застосування в межах УВП ефективних науково обґрунтованих та практично апробованих корекційних програм, що поєднують в собі медико - реабілітаційні заходи, для організації роботи із засудженими, які мають психічні відхилення. Хоча ця практика також апробована та успішно застосовується майже в усіх державах європейського простору. Аналогічні проблеми виникають і при наданні медичної допомоги. Більшість держав має закриту відомчу мережу лікувальних закладів. Залучення фахівців системи загальнодержавної охорони здоров'я відбувається у виключних, вкрай складних випадках. Що значно обмежує залучення висококваліфікованих медичних спеціалістів, в нашому випадку в галузі психіатрії, для обстеження, виявлення та лікування засуджених, які цього потребують.

У механізмі виконання кримінальних покарань, домінує і в повній мірі забезпечений принцип розплати. І досі в більшості держав колишнього СРСР застосовується тримання засуджених в УВП за загоновою системою, що є рудиментом радянської системи виконання покарань. І це також негативно позначається на ефективності результатів ресоціалізаційних заходів, іноді унеможлиблює проведення корекційних програм ресоціалізації засуджених. Передові пенітенціарні системи використовують блочну систему або поодиначне тримання засуджених із забезпеченням їх особистим простором та одночасним обмеженням впливу негативно налаштованих засуджених.

У контексті трансформаційних і модернізаційних змін в національній системі виконання кримінальних покарань виникає нагальна необхідність не тільки в імплементації принципів та норм міжнародного права щодо виконання кримінальних покарань у національне кримінально - виконавче законодавство, а й забезпечення

передових ефективних механізмів та форм реалізації їх застосування.

Проведений огляд основних показників та тенденцій виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк засудженими з психічними відхиленнями в Україні та порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду щодо виконання кримінальних покарань відносно вказаної категорії засуджених дозволило авторам сформулювати такі висновки:

2. Встановлено, що з 2004 р. відбулося значне зменшення кількості осіб, яких судами засуджено до позбавлення волі на певний строк, а саме, з 54,2 тис у 2004 р. до 16,1 тис у 2017 р., 13,7 тис у 2018 р., та загальної кількості засуджених осіб з 204 тис. у 2004 р. до 73,4 тис. у 2018 р. при цьому у процентному співвідношенні частка вказаної категорії засуджених серед загальної кількості засуджених осіб залишається сталою протягом 2004 – 2018 рр. від 26,5 % до 18,7 %. Незважаючи на процеси гуманізації призначення судами кримінального покарання особам, визнаним винним у вчиненні злочинів, позбавлення волі на певний строк все ж таки залишається одним із найпоширеніших видів кримінальних покарань в Україні, який застосовується до кожної 4 – 5-ої засудженої особи.

3. Внаслідок реформ правової системи держави, спрямованих на вдосконалення норм кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законодавства декриміналізацію кримінального законодавства та ряду інших факторів з 2004 – 2018 рр. чисельність осіб, які утримувалися в УВП значно скоротилася з 192 тис. ос. у 2004 р. до 55,4 тис. ос. у 2018 р. При цьому нами встановлено, що кількість осіб з психічними відхиленнями, які тримаються в УВП та СІЗО зменшилася не тільки в кількісному, а й у процентному співвідношенні до загальної кількості осіб, які тримаються в цих установах. І становила 12 % від загальної кількості осіб, які тримаються в УВП та СІЗО в період 2004 – 2009 рр. близько 7 % з 2010 – 2018 рр.

4. З 2004 року у процентному співвідношенні, кількість осіб з

порушенням психіки серед засуджених до позбавлення волі на певний строк є в два, в деякі роки в три рази більшою порівняно із загальною кількістю осіб з психічними відхиленнями серед населення України.

5. Враховуючи значний сегмент серед засуджених осіб з психічними відхиленнями, визначено, що засуджені з порушеннями психіки становлять окрему складну пенітенціарну категорію, з притаманними тільки їй якостями та характеристиками і представлену особами ж. та ч. ст., п/л. і н/л. ос., які тримаються в КВУ закритого типу різних рівнів безпеки та спеціальних виховних установах.

6. Проведено аналіз зарубіжного досвіду виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно засуджених із психічними відхиленнями, порівнюючи пенітенціарні системи держав пострадянського простору та низки європейських держав. За результатами якого встановлено, що у державах пострадянського простору, які, у своїй більшості, мають спільні витoki кримінально-виконавчого законодавства, на законодавчому та процедурно-виконавчому рівні покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями відзначається подібністю. Для держав європейського простору характерним є запровадження в ресоціалізаційний процес більш ефективних, науково обґрунтованих, апробованих програм корекції поведінки засуджених з психічними порушеннями і широке залучення до цього процесу громадськості, представників релігійних організацій, державних та волонтерських соціальних інституцій, служб пробації, спеціалістів у галузі психіатрії муніципальних медичних закладів.

РОЗДІЛ 3.

КРИМІНАЛЬНО –ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСУДЖЕНИХ З ПСИХІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК

3.1. Соціально-демографічна характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк

Вивчення якостей засудженої особи допомагає вирішити цілий ряд практично важливих питань функціонування УВП. Тільки опираючись на результати поглибленого об'єктивного вивчення особи існує можливість визначення необхідного об'єму застосування кримінально-виконавчих репресій під час відбування покарання, вибору методів соціально-виховного впливу та дисциплінарної практики, визначення ступеня її виправлення та досягнення цілей покарання взагалі.

Саме ґрунтовне вивчення засудженої особи шляхом спостереження, індивідуальних бесід, вивчення матеріалів особових справ та інших документів, отримання характеристик від різних підрозділів УВП та інших структур поза установою (лікарні, навчальні заклади, місця трудової діяльності тощо), повинно мати місце в пенітенціарному процесі.

Враховуючи результати проведеного нами вивчення переписів та виданих на їх основі наукових праць, маємо підкреслити той факт, що кримінально- виконавча характеристика за своєю суттю є похідною від визначеної вказаними дослідниками виправно-трудової характеристики засуджених. До основних її ознак О. Міхлін, А. Новіков відносили: підстави перебування у виправно-трудої колонії, місце відбування покарання, місце вчинення засудженим злочину, повторне відбування кримінального покарання у виправно-трудої колонії, забезпеченість засудженого

роботою, наявність у засудженого спеціальності, участь у самодіяльних організаціях, поведінка в період відбування покарання, порушення пов'язані з вживанням спиртних напоїв та ставлення до праці¹.

Не можна оминати увагою і погляди з цієї проблематики сучасних вітчизняних науковців дослідників-кримінологів. О. Джужа визначає наступну систему ознак особи злочинця: кримінально-правові, соціально-демографічні, соціальна роль та статус, морально-психологічні характеристики особи, при цьому відводить ключове місце серед ознак особи злочинця суспільній небезпеці².

Т. Бубнова відстоювала думку про те, що до характеристики засудженого з психічними відхиленнями необхідно віднести всю сукупність біологічних (стать, вік), соціальних (освіта, сімейний стан, наявність спеціальності, перебування в місцях позбавлення волі раніше), психологічні (емоції, почуття, сприйняття засудженого, готовність до нового злочину, використовуючи нікчемний привід для його вчинення, зниження контролю за своїми діями, послаблення усвідомлення вчиненого, ізоляваність від оточуючих, дивакуватість у поведінці), медичних (стан здоров'я, визначені соматичні та психічні захворювання), кримінологічні (підвищена суспільна небезпечність, висока ступінь кримінальної активності, схильність до вчинення насильницьких злочинів) та інших особливостей даної особи, важливих для розуміння його особистості та поведінки, в тому числі і злочинної³.

В свою чергу, І. Богатирьов та С. Царюк доходять висновку про неможливість дати повну та об'єктивну характеристику засудженим, які відбувають кримінальне покарання, не звернувшись до їх вивчення протягом строку перебування у місцях позбавлення волі, чому і служить кримінально-виконавча

¹ Михлин А.С., Новиков А.А. Характеристика мужчин, отбывающих наказание в ИТК (по материалам переписи 1979г.). Москва: ВНИИ МВД, вып. 2, 1982. 86 с.

² Джужа О.М., Михайленко П.П., Кулик О.Г. та ін.. Курс кримінології: загальна частина: підручник / за заг. ред. О.М. Джужи. у 2 кн. Київ: Юрінком – Інтер, 2001. Кн.1. С. 96-97.

³ Бубнова Т.А. Предупреждение преступлений, совершаемых осужденными с психическими расстройствами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2009. С. 10.

характеристика засуджених¹. При цьому, зазначимо, що в питаннях визначення поняття та структурних складових кримінально-виконавчої характеристики засуджених і досі серед науковців та практиків не існує єдиних поглядів. На сьогодні окреслені нами питання не набули ґрунтовного наукового вивчення на монографічному рівні. Дослідниками у галузі пенітенціарної справи висвітлювалися у своїх працях лише окремі аспекти кримінально-виконавчої характеристики в рамках загальної характеристики окремих категорії засуджених.

Вперше на монографічному рівні підняв питання необхідності введення до науково-понятійного апарату визначення кримінально-виконавчої характеристики та її структуру І. Богатирьов у своїй праці «Українська пенітенціарна наука»² та запропонував взяти за її основу два інститути: інститут виконання покарання та інститут відбування покарання. При цьому визначив наступну її структуру:

1. Кримінально-виконавча характеристика може розглядатися персоналом ОУВП при наявності вироку суду щодо конкретної засудженої особи, який вступив у законну силу.

2. Кримінально-виконавча характеристика розглядається відповідно до окремого виду кримінального покарання.

3. Кримінально-виконавча характеристика охоплює сферу виконання покарання.

4. Кримінально-виконавча характеристика охоплює сферу відбування покарання.

5. Кримінально-виконавча характеристика передбачає конкретну групу суб'єктів виконання і відбування покарання³.

У теоретичному аспекті кримінально-виконавча характеристика – це наукова категорія кримінально-виконавчого права. У зв'язку з цим вона повинна мати своє загальне поняття (дефініцію), внутрішню структуру, посідати чинне місце у

¹ Богатирьов І.Г., Царюк С.В. Кримінально – виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2010. С. 26.

² Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука: монографія. Харків: Харків юридичний, 2008. С. 36.

³ Вищевказане посилання, С. 36- 41.

кримінально-виконавчому законодавстві та виконувати певні функції. Кримінально-виконавча характеристика – це упорядкований чинним законодавством порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань¹.

Пізніше, вивчаючи кримінально-виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки І. Богатирьов та С. Царюк формулюють поняття кримінально-виконавчої характеристики засудженого як врегульоване чинним кримінально-виконавчим законодавством, передбачене у часі комплексне вивчення особи, яка відбуває покарання у виправній колонії максимального рівня безпеки, завдяки чому забезпечується вибір та застосування засобів виправлення ресоціалізації засудженого та його адаптації після звільнення². На наш погляд, з даним визначенням можна погодитися частково, оскільки і його автори і ми зазначали, що поняття кримінально-виконавчої характеристики не має законодавчого закріплення, а тому не може бути врегульовано чинним кримінально-виконавчим законодавством. Воно регламентує порядок виконання та відбування встановленого судом кримінального покарання, що на думку І. Богатирьова є складовими кримінально-виконавчої характеристики.

Як бачимо існує широка різноаспектність існуючих позицій щодо визначення кримінально-виконавчої характеристики та її складових.

Вирізнення авторами складових елементів кримінально-виконавчої характеристики засуджених, безумовно, збагатило наше уявлення про сучасний стан проблеми. Кримінально-виконавча характеристика матиме об'єктивний та достовірний характер, якщо розглядати засудженого не як окрему особу в ізольованому стані, а в сукупності тих умов та соціальних зв'язків, які його оточують та супроводжують під час відбування покарання. Кримінально-

¹ Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука: монографія. Харків: Харків юридичний, 2008. С. 39.

² Богатирьов І.Г., Царюк С.В. Кримінально – виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2010. С. 40-41.

виконавча характеристика являє собою систему взаємопов'язаних складових елементів і є результатом вивчення особи засудженого. Виходячи з етиміологічного тлумачення поняття «характеристика», що в перекладі з грецької означає «відбиток», «ознака», прикладним інструментарієм та джерелом кримінально-виконавчої характеристики можуть бути широке коло незалежних характеристик засудженої особи під час відбування та виконання покарань.

Узагальнюючи наведені розуміння складових характеристик якостей засудженої особи, на наш погляд дефініційно визначити поняття кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями необхідно наступним чином: *під кримінально-виконавчою характеристикою засуджених ми розуміємо сукупність взаємопов'язаних ознак, що визначають індивідуальні, особистісні якості засудженої особи та ті, які обумовлені наявним психічним відхиленням, в процесі відбування нею (виконання щодо неї установою виконання покарань) встановленого судом покарання, і на підставі яких визначається вид, об'єм, тривалість, інтенсивність застосування дисциплінарних, лікувально-профілактичних, соціально-виховних, корегуючих поведінку засобів та режимних заходів, направлених на ресоціалізацію засудженої особи і забезпечення особистої безпеки її та інших осіб¹.*

Вважаємо така структура понятійного визначення кримінально-виконавчої характеристики засудженої особи з психічними відхиленнями найбільш повно та об'єктивно відображає ознаки, які можуть використовуватися в практиці виконання покарань задля забезпечення принципу, передбаченого ст. 5 КВК України, індивідуалізації та диференціації покарання, застосування адекватних особі, на яку здійснюється виховний вплив, методик впливу, застосування основних засобів виправлення

¹ Кубрак Р.М. Соціально-демографічний профіль засуджених осіб із психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності, які відбувають покарання в установах виконання покарань. *Національний юридический журнал: теорія и практика*. Научно-практическое правовое издание. Молдова, 2017. № 4 (26). С. 131.

та ресоціалізації.

Необхідною умовою для розробки та апробації ефективних методик і технік впливу на особу засудженого, як на об'єкт виправлення, виявлення окремих негативних індивідуальних рис криміногенного характеру, виявлення рівня її психолого-педагогічної занедбаності, суспільної небезпечності, прогнозування її загальної поведінки в межах установи, реакції на заходи соціально-виховного впливу, майбутні результати, ступеня виправлення є врахування результатів соціально-демографічного, соціально-психологічного, кримінально-правового, кримінологічного комплексного вивчення.

У своєму дослідженні ми розглядаємо взаємопов'язані складові поглибленої характеристики засуджених, які мають психічні відхилення з її кількісно-якісними показниками. І спираючись на отримані дані, виникає можливість розширити спектр найбільш ефективних, виховних, реабілітаційних, режимних, медичних, психолого-психіатричних та інших заходів, спрямованих на корегування поведінки засуджених цієї категорії¹.

Центральне місце в пенітенціарному процесі повинно займати вивчення індивідуальних якостей особи, яка тримається в УВП для забезпечення передбаченого КВК принципу індивідуалізації покарання.

Досягнення конкретизації при вивченні критеріїв формування кримінально-виконавчої характеристики засуджених має важливе значення. Визначаючи ключові ознаки кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк, ми вважаємо найбільш оптимальну їх наступну структуру:

1. Соціально-демографічні ознаки (стать, вік, досвід (життєвий, професійний), сімейний стан, освіта, професія, місце проживання).

¹ Кубрак Р.М. Кримінально-виконавча характеристика засуджених до позбавлення волі на певний строк жінок з психічними відхиленнями, осудних та обмежено осудних. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* Київ: Інститут кримінально-виконавчої системи, 2013. С. 253.

2. Фізіологічні ознаки (стан здоров'я, придатність до праці, наявність соматичних захворювань, інвалідність).

3. Психолого-психіатричні ознаки (наявність психологічних, психіатричних проблем).

4. Кримінально-правові ознаки (вид вчиненого злочину, вина, мотив, мета вид призначеного покарання, кількість судимостей, досвід відбування покарань пов'язаних з ізоляцією, ставлення до вчиненого злочину та його наслідків, потерпілих, завданої шкоди (відшкодування чи невідшкодування завданої злочином шкоди під час відбування покарання).

5. Соціально-суспільні ознаки (наявність соціально корисних зв'язків, неформальний статус (положення) у обмеженому середовищі серед засуджених та персоналу УВП, соціальне оточення, спілкування під час відбування покарання, конфлікти).

6. Поведінка засудженої особи безпосередньо під час відбування покарання:

– здатність пристосовуватися до умов та встановленого порядку відбування (виконання) покарання;

– ставлення до праці (трудова діяльність засуджених під час відбування покарання);

– дотримання режимних вимог та правил поведінки в УВП;

– участь засудженого у заходах соціально-виховного характеру та самодіяльних організаціях колективу засуджених;

– ставлення засудженої особи до самоосвіти та набуття професійно-кваліфікаційних навичок;

– результати проходження програм корекції поведінки;

– результати проходження лікування (при наявності небезпечних хвороб, порушень психічної діяльності, алкогольної або хімічної залежності);

– готовність до звільнення з УВП та самокерованої правомірної поведінки¹.

¹ Кубрак Р.М. Кримінально-виконавча характеристика засуджених до позбавлення волі на певний строк жінок з психічними відхиленнями, осудних та обмежено осудних. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* Київ: Інститут кримінально-виконавчої системи, 2013. С. 253 – 254.

7. Суб'єкти виконання кримінального покарання.

Саме у відповідності до запропонованої нами структури кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями ми і будемо розглядати її елементи в дослідженні.

Соціально-демографічні якості засудженої особи нами розглядаються як важливі складові її кримінально-виконавчої характеристики, а тому, вони є предметом ретельного вивчення науковцями та практиками виправних установ задля вироблення та апробації ефективних форм та методів протидії девіантної поведінки засудженої особи. Таке твердження обумовлюється необхідністю ретельного вивчення засудженої особи не тільки в період перебування її в межах УВП, а й урахування тих детермінант, що спонукали до вчинення протиправних дій.

Процес ресоціалізації засудженого необхідно розпочинати з усунення тих умов та обставин, що призвели до обрання індивідом злочинного виду поведінки за наявності альтернативного правомірного типу формування взаємовідносин з іншими членами суспільства. Ефективність виконання кримінального покарання та досягнення його мети прямо пропорційно залежить від обсягу всебічного вивчення особи, щодо якої воно застосовується. Ст. 5 КВК України передбачено основні принципи кримінально-виконавчого законодавства – індивідуалізація та диференціація покарання, забезпечення яких є неможливим без урахування соціально-демографічних характеристик засудженої особи при організації виконання покарання. Метою індивідуалізації виконання покарання є забезпечення персоналом пенітенціарної установи такого впливу на деліквента, який би повністю відповідав його особистості, оскільки кінцевою метою вивчення засудженої особи в місцях позбавлення волі є її виправлення.

Демографічні і соціальні ознаки визначають роль людини в суспільстві, і тісно взаємопов'язані між собою, а тому їх поділ є умовним. Це підтверджується і іншими вченими¹.

¹ Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: ХНУВС, 2011. С. 263.

Радянськими правниками –дослідниками по-різному визначається структура соціально-демографічної характеристики засудженої особи. Зокрема, І. Карпець наполягав на необхідності вивченні обставин її сімейного життя, виховання, матеріальних умов, характеру роботи, а також її інтересів, культурного рівня, не ігноруючи при цьому важливість урахування рис характеру, психологію тощо¹.

На наш погляд, не позбавлена об'єктивності і структура особистості злочинного типу, наведена Ю. Антоняном, який розглядав як її складові наступні підструктури: характер, темперамент, особливості мислення та інші психологічні особливості; моральні цінності, орієнтації, позиції; соціальні і психологічні аспекти статі, віку, стану здоров'я; уявлення про навколишній світ, ставлення до нього; навички, уміння, знання; соціальні та психологічні аспекти життєвого досвіду; уявлення про себе, ставлення до себе, «Я» – концепція². На підставі даних спеціального перепису засуджених 1979 р., О. Міхлін та А. Новіков у якості соціально-демографічних ознак засуджених розглядали: вік, сімейний стан, стан здоров'я, освіту, наявність постійного місця проживання, трудова діяльність засуджених до арешту³.

О. Бандурка виділяє у структурі вивчення особи, яка вчинила злочин: демографічні ознаки (стать, вік, соціальний та сімейний стан); ознаки, які характеризують особистість в аспекті освітнього рівня; якості морально-психологічного характеру (чесність, порядність, принциповість, готовність узяти на себе відповідальність); психічні властивості (емоційна стійкість, внутрішня дисциплінованість, тверезість характеру); біофізичні властивості (стан здоров'я, особливості фізичної конституції)⁴.

І. Даньшин до соціально-демографічних ознак злочинця

¹ Карпец И.И. Проблемы преступности. Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1969. С. 89.

² Антонян Ю.М. Особо опасный преступник. Москва: Проспект, 2014. С. 21.

³ Михлин А.С., Новиков А.А. Характеристика мужчин, отбывающих наказание в ИТК (по материалам переписи 1979г.). Москва: ВНИИ МВД, вып. 2, 1982. С. 6-27.

⁴ Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Гос спец. изд – во «Основа», 2003. С. 66.

серед загальних (стать, вік, рівень освіти, рід занять, стаж роботи, сімейний стан) відносить місце проживання та приналежність особи до певної соціальної групи¹.

Вивчаючи кримінологічні особливості засуджених, які вчинили злочини в УВП, О. Колб встановив п'ять груп властивих їм індивідуальних якостей, а саме: демографічні ознаки (вік, стать, сімейне становище тощо); ознаки, що характеризують особистість в аспекті освітнього рівня, знань тощо; властивості морально-психологічного характеру (непорядність, нечесність, безпринципність тощо); психічні властивості (емоційна нестійкість, внутрішня недисциплінованість і т. ін.); біофізіологічні властивості (стан здоров'я, особливості фізіологічної конституції і т.ін)².

Г. Резніченко у структурі соціально-демографічної характеристики засуджених розглядає вік, сімейний стан, наявність дітей, освіту, наявність постійного місця проживання, рід занять, працездатність³. Однак дана система ознак не позбавлена певних недоліків, оскільки не відображає соціальні та соціально-рольові чинники, що здійснюють свій вплив на характерні якості особи злочинця та мають значення в процесі відбування ним покарання.

В свою чергу, М. Пузирьов, у своєму дисертаційному дослідженні, визначаючи критерії класифікації засуджених та розглядаючи сукупність ознак засудженого розподілив їх на три групи: соціально-демографічні – сукупністю якостей і рис притаманні особистості засудженого, як конкретного індивіду (стать, вік, освіта тощо), кримінально-правові (кількість судимостей, характер вчиненого злочину, строк покарання тощо); кримінально-виконавчі – ставлення засудженого до основних засобів виправлення і ресоціалізації, його поведінка під час відбування покарання, кількість заохочень і стягнень тощо⁴.

¹ Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков: Прапор, 2005. С. 110.

² Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д - ра. юрид. наук. Київ, 2007. С. 245.

³ Резніченко Г.С. Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. С. 19.

⁴ Пузирьов М.С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: дис. ... канд. юрид. наук: Київ, 2012. С. 70.

Узагальнюючи результати кримінологічних досліджень, Г. Аванесов в структурі особистості злочинця виділяв три основні групи ознак: а) загальні ознаки особистості; б) особливі ознаки особистості злочинця; в) ознаки особистості конкретного суб'єкта, який вчинив злочин, індивідуалізуючі його як особистість злочинця¹.

Ми погоджуємося з науковою позицією І. Даньшина, В. Голіни, О. Кальмана, О. Лисодеда², її поділяють і І. Богатирьов та І. Царюк, що при дослідженні складових кримінально-виконавчої характеристики засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки, використали для вивчення їх особи структуру наступних характерних ознак: соціально-демографічні, особистісно-рольові, соціально-психологічні, риси моральної і правової свідомості, психічні відхилення і аномалії, кримінально-правові, загальнозначущі позитивні людські якості, при цьому у соціально-демографічних ознаках особи засудженого чільне місце вони відводять відомостям про стать, вік, сімейний стан та освітній рівень³. Результати опрацьованих нами наукових праць підтверджують наше переконання в тому, що соціально-демографічні ознаки особи, яка вчинила злочин, незважаючи на різне розуміння її структури та окремих елементів серед науковців, залишається однією з найважливіших складових кримінально-виконавчої характеристики засуджених. Демографічні ознаки надають можливість персоналу УВП, органам пробації, слідчим та судам, правоохоронним органам отримувати першочергові відомості для ідентифікації злочинців, збору, формуванню характеризуючих матеріалів методом незалежних оцінок. Також встановленню спектру первинних причин, які можуть сприяти обранню особою

¹ Кримінологія: учебник/ под ред. Г.А. Аванесова. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. С. 264-265. (311 с.)

² Даньшин І.М., Голіна В.В., Кальман О.Г., Лисодед О.В. Кримінологія: Загальна та Особлива частин: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / за ред. проф. І.М.Даньшина. Харків: Право, 2003. С. 66.

³ Богатирьов І.Г., Царюк С.В. Кримінально – виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги»», 2010.С. 48.

протиправного варіанту поведінки, а це і вікова незрілість, і наявність порушень психіки, проживання в криміногенних районах, місцевостях, де відбуваються збройні конфлікти, неблагополучні сімейні обставини (неповні сім'ї, зловживання батьками алкоголем чи вживання наркотичних засобів, наявність у батьків досвіду злочинної діяльності, відбування кримінального покарання в УВП, наявність у когось з близьких рідних (перша лінія) психічних девіантів тощо).

Як справедливо зазначав О.Сахаров, при вивченні особистості злочинця увага дослідника повинна бути звернена, з однієї сторони, на найважливіші сфери суспільного існування особистості (сімейна, побутова, виробнича, загальногромадянська т.ін.), а з іншої – на «внутрішню» сферу особистості-моральні, психологічні і соціально-фізіологічні ознаки, властивості, особливості¹.

Проблема особистості засудженого є однією з найбільш складних в кримінально-виконавчій науці, кримінології, юридичній психології тощо. Вона викликає підвищений інтерес для напрацювання виховно-попереджувальних заходів, особливо індивідуального характеру, оскільки не володіючи інформацією в кожному конкретному випадку про індивідуальність особистості засудженого важко підібрати інструментарій для його виправлення та перевиховання.

З більшістю зазначених нами підходів ми цілком або частково погоджуємося. Але при цьому висловимо своє бачення основних складових соціально-демографічних ознак особи злочинця. Беззаперечно, розглядаючи складові характеристики засудженої особи, яка вчинила злочин та відбуває встановлене судом кримінальне покарання в УВП, ми розглядаємо і якості, які в своїй більшості притаманні особі злочинця, але мають суттєві відмінні ознаки, пов'язані з процесом ресоціалізації та реінтеграції їх до повноцінного суспільного життя, або до відносно повноцінного, тобто допустимого.

¹ Сахаров А.Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел. Москва.: ВШМ МВД СССР, 1984. С. 66.

Отже, ми схиляємося до думки, що під соціально-демографічною ознакою кримінально-виконавчої характеристики засудженої особи слід розуміти сукупність ознак особистості, які відображають *загальні біопсихологічні відомості* про вік, стать, загальний стан здоров'я, загальнолюдські якості (світогляд, цінності, звички, традиції, ментальність, ставлення до чогось тощо); *демографічні*: про сімейний стан, місце народження, проживання та *соціально-значущі*: про соціальні зв'язки, що формують соціально-корисне чи криміногенне оточуюче середовище, професійну придатність особи, уподобання, рід занять. Вони можуть використовуватися для формування первинного уявлення про якість особистості з метою призначення адекватного вчиненому делікту заходу реагування щодо винної особи, визначення та усунення факторів, які сприяли вчиненню правопорушення, визначення виду, інтенсивності та тривалості заходу виховного впливу для корегування поведінки правопорушника, тим самим профілактуючи повторне вчинення правопорушень.

На наш погляд до соціально-демографічних ознак кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк необхідно віднести:

- вік (п/л. та н/л);
- стать (чоловіки та жінки);
- сімейний стан (одружені, неодружені, розлучені);
- наявність стійких соціально-корисних зв'язків (спілкування з рідними, близькими, друзями);
- наявність соціальних зв'язків криміногенного характеру (підтримання злочинних традицій, зв'язків, етики тощо) навичок, вмінь;
- умови виховання та формування засудженої особи (сім'я, умови та місце проживання, рідні, сторонні особи);
- місце народження та місце проживання на час вчинення злочину;
- освіта;

- наявність кваліфікованої професії;
- наявність професійних (виробничих) навичок, вмінь, досвіду;
- участь у виробничій діяльності на час вчинення злочину (мали статус безробітних або працевлаштовані);
- загальний стан здоров'я, що визначає інтенсивність виконання соціальних ролей та спектр видів професійної діяльності, в які може залучатися засуджена особа (наявність інвалідності, обмеження фізичних можливостей, слабкий загально фізичний стан, соматичний, психічний діагноз).

Визначені нами ознаки, крім виділених окремо, самі по собі не є криміногенними та не характеризують окрему особу як злочинця і можуть використовуватися для проведення збору характеристик щодо будь-якої соціальної групи осіб з метою вивчення їх якостей.

Відповідно до завдань дослідження ми маємо на меті розглянути лише окремі, найбільш значущі, якості соціально-демографічної характеристики засуджених з психічними відхиленнями, які відтворюють більш суттєві проблеми, що виникають при виконанні покарань з даною категорією осіб.

Таке бачення цієї проблеми у своїй сукупності визначає соціально-демографічну структуру особистості, яка найбільш оптимально, як індикатор, може використовуватися при вивченні її особливостей персоналом виправного закладу.

В науковій літературі неодноразово вказувалося на вплив *віку* особи на її розвиток, вподобання, коло інтересів, життєвий досвід, погляди, цілі, сформованість психологічних установок, зокрема і негативних, визначення спектру видів професійної діяльності та соціальних та антисоціальних ролей. З багатьох факторів, які впливають на вчинення правопорушень, вік (п/л., н/л. особа – рівень впливу тобто врахування вікових специфічних особливостей психічного розвитку) особи є одним з найбільш важливих.

Незаперечним є той факт, що без врахування вікових особливостей неможливо об'єктивно оцінити мотиви окремих

вчинків та поведінку засудженої особи під час відбування покарання.

Біологічний вік людини враховується у вирішенні цілого ряду питань кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру, а саме:

– встановлення можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності¹;

– визнання форми вини (врахування вікових особливостей психологічного розвитку особи при встановленні можливості особою усвідомлювати суспільно-небезпечний характер вчиненого діяння та передбачення його шкідливих наслідків);

– призначення виду, строку, основного та/або додаткового кримінального покарання;

– визначення виду УВП для відбування кримінального покарання;

– відмінні особливості умови відбування кримінального покарання;

– порядок зміни умов тримання, переводу до іншого виду УВП.

Необхідно також зазначити, що за даними річних підсумкових звітів організації охорони здоров'я в УВП і СІЗО 2004 – 2018 рр. серед загальної та первинної захворюваності у виховних установах переважають розлади психіки, на відміну від дорослих де найбільш розповсюдженими є захворювання дихальної системи та органів травлення². Це ще раз підтверджує, що н/л. засуджені (ч., ж. ст.) є несформовані особистості, найбільш уразливі відносно деформації психіки, порушенні нормального плину психічних процесів.

Особистість злочинця, як і інша людська особистість, включає в себе певну систему морально-психологічних якостей – поглядів та переконань, потреб та інтересів життєвих цілей та

¹ Северов А.П. О целях наказания (психолого - педагогический аспект). *Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики*. Київ: МВС України, 1994. С. 85 – 90.

² Підсумкові огляди організації охорони здоров'я в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, згідно розпоряджень ДДУ ПВП України, ДПтС України, ДКВС України 2004 – 2018 рр.

очікувань, інтелектуальних, емоційних та вольових особливостей¹. Під особистістю неповнолітніх засуджених в нашому монографічному дослідженні ми розуміємо сукупність важливих якостей та ознак суспільно-небезпечної особи у віці від 14 до 18 років, засудженої за вчинення злочину і відбуваючої встановлене судом покарання в спеціальній виховній установі, які обумовлені недоліками її соціалізації, що формуються під впливом психічного, психолгічного, морального, фізичного розвитку в цьому віці та посилюються наявними порушеннями психіки.

В злочинах неповнолітніх дають про себе знати вікові особливості, які проявляються у несприятливому для формування і життєдіяльності особистості соціальному середовищі².

В підструктурі особистості неповнолітнього злочинця доцільно виділяти і психофізіологічні якості, котрі виступають певною основою багатьох схильностей, спонукань та рис характеру людей. До групи психічних якостей необхідно включати різні вроджені та набуті психічні аномалії, які об'єднують велике коло нервово-психічних відхилень, різних за клінічними проявами та ступеню вираженості. При вивченні особистості даної категорії злочинців вказані якості заслуговують ретельного аналізу, особливо якщо відіграють яку-небудь роль в механізмі злочинної поведінки правопорушників³.

Враховуючи усі соціально-демографічні ознаки, зазначимо, що психологічна та психіатрична складові є надзвичайно важливі.

«Особистість засудженої особи з психічними відхиленнями» з усіма притаманними їй якостями та характеристиками виходить з родового для неї поняття - «особистість засудженої особи», яка в свою чергу є похідною від загального визначення «особистості людини».

В межах монографії ми розглядаємо характеристику категорії

¹ Сахаров А.Б., Саркисов Г.С. Проблема преступности в современных условиях. Ереван: Айстана, 1991. С.89.

² Криминология: учебник / под общ. ред. А.И. Долговой.- 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2007. С. 349.

³ Голина В.В., Маршуба М.О. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего корысно-насильственного преступника в Украине: монография. Харьков: Право, 2014.С. 51

засуджених з психічними відхиленнями, яка утворює чотири підкатегорії: засуджених чоловіків та жінок, н/л. та п/л., тобто, без вікових обмежень. Кожна з цих підкатегорій має свої особливості розвитку соціально-психологічних рис, які в свою чергу впливають на динаміку і структуру правопорушень, психологічну сторону злочинних проявів, дію різних криміногенних факторів тощо.

В результаті дослідження нами встановлено, що серед проанкетованих засуджених з психічними відхиленнями, які тримаються в УВП особи, яким виповнилося від 15 до 16 р. становлять 5 ос. ч. ст. (10,0 %), від 16 до 17 р. – 10 ос. ч. ст. (20,0 %) та 2 ос. ж. ст. (8,0 %), від 17 до 18 р. – 21 ос. ч. ст. (42,0 %) та 11 ос. ж. ст. (44,0 %), від 18 до 24 р. серед ч. 37 ос. (24,3 %), серед п/л. ж. – 5 ос. (12,2 %), н/л. ж. ст. – 12 ос. (48 %), 14 ос. ч. ст. (28,0 %), які тримаються у виховних колоніях, від 25 до 34 р. серед ч. 66 ос. (43,4 %), серед ж. – 12 ос. (29,3 %), від 35 до 49 р. серед ч. 42 ос. (27,6 %), серед ж. – 19 ос. (46,3 %), від 50 до 59 р. серед чоловіків 5 ос. (3,3 %), серед ж. – 5 ос. (12,2 %), 60 і більше р. серед чоловіків 2 ос. (1,3 %) (дод. І). Аналізуючи отримані дані можна зробити висновок, що переважна більшість засуджених з психічними відхиленнями і серед чоловіків, і серед жінок перебувають у віці від 25 до 49 років, тобто особи репродуктивного працездатного зрілого віку. Віковий склад засуджених з психічними відхиленнями прямо корелюється із загальними показниками злочинності не тільки в Україні, а й у інших державах.

Злочинність неповнолітніх – одна з актуальних кримінологічних проблем, відображаючих не тільки основні тенденції злочинних проявів в державі, але і є індикатором морального здоров'я суспільства, а також ті що дають можливість спрогнозувати загальні перспективи і розвиток злочинності в майбутньому. Враховуючи, що сучасні відомі українські кримінологи (О. Бандурка, О. Литвак, О. Джужа, В. Василевич, В. Батиргереева, С. Денисов, В. Голіна, Б. Головкін, О. Лисодєд, О. Литвинов, В. Трубніков) доводять про те, що злочинність «молодшає», вона має загрозливі тенденції і набуває все більшої

латентності. Цей вид злочинності (молодіжної) доволі специфічний: з однієї сторони, він входить в неосяжне поле дитячої деліквентності, а з іншої – переростає в молодіжну злочинність та загальнокримінальну злочинність¹.

А.Закалюк відзначає, що показник злочинності неповнолітніх охоплює віковий проміжок лише в інтервалах (від 14 до 17 років). Цей віковий інтервал складає лише 7 % вікового проміжку (умовно від 14 до 70 років), в якому вчиняються злочини. Таким чином не дивлячись на порівняно невисоку питому вагу злочинів неповнолітніх, кримінальна активність останніх фактично більш ніж в 10 раз перевищує відповідні показники серед всього населення віку кримінальної відповідальності². За результатами нашого дослідження співвідношення неповнолітніх осіб, які утримуються у виховних колоніях (117 осіб) та загальною кількістю осіб, які утримуються в УВП і СІЗО (55,4 тис.) є незначною. Проте, це скоріш пов'язано зі збільшенням випадків застосування до н/л. ос. судами покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

У своїх роботах М. Гомонов також відзначав подібну тенденцію серед засуджених з аномаліями психіки, пояснюючи їх ранньою алкоголізацією, наркотизацією та збільшенням випадків вживання токсикоманічних речовин особами молодого віку³.

В свою чергу Н. Юзікова звертала увагу на актуальність та важливість вивчення соціально-демографічних ознак особистості неповнолітнього засудженого, яке, на її думку, має особливе соціально-правове та превентивне значення, що полягає: по-перше, у можливості співставлення психологічних індивідуально-поведінкових особливостей підлітків, що виступили мотиваційною сферою та детермінуючим фактором злочинної поведінки, з аналогічними параметрами неповнолітніх, які не порушують закон,

¹ Головкін Б.М., Батиргереева В.С. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх у місті Харкові. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. ІВПЗ АПрН України.- Вип.10. Харків: Право, 2005. С. 105.

² Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. – кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. С. 470. (712 с.).

³ Гомонов Н.Д. Психические девиации и преступное поведение (кримінологический и уголовно-правовой анализ): дис. ... д - ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. С. 155.

дотримуючись соціальних норм та визначених правил поведінки; по-друге, у більш диференційованому вивченні особистості неповнолітніх з урахуванням в якості самостійного об'єкта дослідження двох вікових категорій (молодшу групу неповнолітніх 14 - 15 р. і старшу групу неповнолітніх 16 – 17 р.) та проведенні порівняльного аналізу шляхом співставлення відповідних параметрів у межах вказаних груп; по-третє, у можливості розглядати соціальну групу засуджених неповнолітніх як складову частину населення відповідної вікової групи і частину суспільства в цілому; по-четверте, у розподілі неповнолітніх засуджених на відповідні гендерно-вікові групи з метою визначення темпів росту кримінальної активності відповідних категорій та особливостей прояву злочинної активності у різних видах злочинів¹.

Вченими кримінологами у своїх працях відзначається найбільш криміногенний вік 17 – 35 р. Найбільша кількість злочинів вчиняється особами молодіжного віку, а відповідно, ця закономірність спостерігається і серед засуджених осіб чоловічої і жіночої статі.

Найчисельнішою категорією серед злочинців становлять особи молодіжного віку, на що неодноразово акцентують увагу у своїх працях І. Даньшин², Ю. Антонян, В. Голубев, Ю. Кудряков³, О. Міхлін, А. Новіков⁴, Г. Резніченко⁵, О. Колб⁶, І. Копотун⁷, М. Ветров⁸, І. Богатирьов та С. Царюк¹.

¹ Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: монографія. Дніпро: Біла К.О., 2016. С. 127.

² Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков: Прапор, 2005. С. 111.

³ Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.Н. Психологические особенности осужденных за кражи личного имущества и индивидуальная работа с ними: учебное пособие / под ред. Ю.М. Антоняна. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1989. С. 6.

⁴ Михлин А.С., Новиков А.А. Характеристика мужчин, отбывающих наказание в ИТК (по материалам переписи 1979г.). Москва: ВНИИ МВД, вып. 2, 1982. С. 9.

⁵ Резніченко Г.С. Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. С. 21.

⁶ Колб О.Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі: навч. посібник. Львів: РВВ «Вежа» Волин. держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. 494 с.

⁷ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що пизводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

⁸ Ветров Н.И. Использование криминологических данных о молодых правонарушителях в деятельности органов внутренних дел. Москва: МССШМ МВД СССР, 1990. С. 10.

На нашу думку, це пов'язано насамперед з тим, що пік найбільшої біологічної продуктивності організму людини припадає саме на цей період. Навіть для вчинення злочинів ненасильницького характеру, такі параметри як фізична сила, імпульсивність, швидкість, агресія, мають важливе значення. Оскільки систематична злочинна діяльність, в тому числі корисливі злочини крадіжки, шахрайства тощо, пов'язана з елементами небезпеки, ризику, стресу, великими емоційними та фізичними навантаженнями. Від фізичного стану злочинця, емоційної стійкості, інтелектуальних особливостей залежить тривалість його злочинної кар'єри, кількість вчинених злочинів, в тому числі і латентних. Вказані біологічні та фізичні фактори при високому динамізмі та великій кількості змін, що відбуваються в житті осіб молодого віку мають важливе значення для підвищеного рівня проявів деліквентної поведінки.

Зі збільшенням віку злочинців прямо пропорційно зменшується і кількість вчинених особами зрілого віку злочинів. Така закономірність характерна для різних історичних періодів, країн та видів вчинених злочинів.

Нами встановлено, що серед досліджуваної нами категорії близько 5 % засуджених ж. ст. та 7 % ч. ст. досягли похилого віку.

У своїх дослідженнях І. Богатирьов і С. Царюк² встановлюють, що засуджені похилого віку серед чоловіків, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки становлять порівняно незначний відсоток, на рівні 2,6 %, аналогічна тенденція виявлена Г. Резніченко – серед засуджених жінок на рівні 2,1 %³. Схожих висновків дійшли й інші науковці А. Андрушко⁴, В. Бадира¹, Т. Денисова, О. Бандурка,

¹ Богатирьов І.Г., Царюк С.В. Кримінально – виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги»», 2010. С. 51.

² Богатирьов І.Г., Царюк С.В. Кримінально – виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги»», 2010. С. 53.

³ Резніченко Г.С. Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 237 с.

⁴ Андрушко А.В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Київ, 2011. 18 с.

В. Трубников².

Якщо провести розподіл засуджених похилого віку на дві групи: 1) осіб, які вчинили злочин достатньо пізно, у зрілому віці та 2) осіб, які раніше вчиняли злочини в молодому віці та продовжують свою злочинну діяльність тривалий час, то необхідно вказати, що більшість вивчених нами осіб похилого віку з психічними відхиленнями відносяться до другої групи. Хоча є серед них і ситуативні злочинці психопатичного типу, які вчинили злочини насильницького характеру у збудженому психологічному стані, як правило під час сварок.

Особі злочинця похилого віку притаманні суттєві особливості, обумовлені передусім психофізіологічними змінами, які супроводжують процес старіння організму³.

Вченими відзначається, що особи похилого віку відрізняються підвищеною маргінальністю, яка обумовлена поганим матеріальним станом, психофізіологічними змінами організму внаслідок старіння^{4, 5, 6}. Однак це також є відносним.

Серед засуджених зрілого та похилого віку значно зменшується кількість психічно здорових злочинців, серед яких значна частина осіб, які мають хімічні залежності. Що відмічається рядом науковців^{7, 8}.

Ми підтримуємо позицію І. Даньшина, який зазначає, що поведінка людини залежить від її біологічного початку, її природних особливостей. Будь-який зовнішній вплив

¹ Бадира В.А., Денисова Т.А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: монографія. Запоріжжя, 2009. 168 с.

² Бандурка А.М., Денисова Т.А., Трубников В.М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных). Харьков - Запорожье: НУВД, ЗГУ, 2002. 440 с.

³ Андрушко А.В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Київ, 2011. С. 8.

⁴ Вищевказане посилання, С. 11.

⁵ Словник основних кримінально-правових термінів / авт. – укл. І.О. Кисельов, В.В. Шаблистий, В.О. Лисенко, О.В. Чорна, Л.Г. Якименко. Дніпро: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 51.

⁶ Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурєнка, упоряд. О.М. Джуца, О.М. Литвинов. Харків - Київ: Харк. нац. ун-т. внутр. справ., Нац. акад. внутр. справ, Крим. асоц. України, Золота миля. 2007. С. 393-394.

⁷ Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 57.

⁸ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що пизводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. С. 124.

видозмінюється через призму її біологічної суті. Не враховувати цього – це ігнорувати детермінічне розуміння вчинків людини. Однак слід розуміти й інше: біологічний початок не має в собі ні морального, ні етичного елемента^{1,2}. Ми також дотримуємось позиції О. Бандурки, О. Литвинова, які вказують, що злочин як факт реальної дійсності є результатом людської діяльності, людської поведінки. Під останньою в психології розуміється властива живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) активністю³.

Одночасно зазначимо, що розглядати за спрощеним правилом, чим старіше особа, тим менше схильна до вчинення злочинів є не вірним. Безумовно, що слід враховувати з віком у людини з'являється більше різних соматичних захворювань, вона стає менш фізично активна, більш вразлива до захворювань. Втім, вона може виступати у ролі замовника, організатора злочину, враховуючи життєвий, професійний, зокрема і кримінальний досвід.

Зі зміною віку змінюється обстановка, умови, в яких особа знаходиться, живе, працює, змінюються соціальні функції, звички, характер⁴.

Окремої уваги заслуговує розгляд категорії н/л. засуджених ч. та ж. ст. Україною обрано вектор кримінально-виконавчої політики у напрямку гуманізації кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства і процесу виконання кримінальних покарань. Прямим наслідком чого є значне зменшення кількості н/л. осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк. Так, порівняно з 2004 р. коли серед 21,8 тис. н/л., щодо яких судами винесено вироки, засуджено до позбавлення волі 4,4 тис. ос., що становило 20,9 % від загальної

¹ Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков: Прапор, 2005. С. 101.

² Ленъ. В.В. Психічна хвороба: дискусійні питання щодо диференціації тяжкості ушкодження. *Вісник прокуратури*. 2010. № 8. С. 103.

³ Бандурка О.М., Литвинов О.М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник криминологічної асоціації України. Сучасні та прикладні проблеми криминології*, 2016. № 3 (14) С. 112.

⁴ Юридичний словник / за ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветова. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії. 1983. С. 400-401.

кількості засуджених н/л. ос. (8,1 % від загальної кількості засуджених до позбавлення волі) у 2016 р. ці показники значно зменшилися і відповідно становили 3,5 тис. засуджених н/л ос., з них до позбавлення волі 495 ос., що складало 16,6 % від загальної кількості засуджених н/л. ос. (3,1 % від загальної кількості засуджених до позбавлення волі на певний строк)¹ (дод. А, З).

Порівнюючи ці дві категорії, необхідно зазначити, що чисельність засуджених н/л. ж. ст. в рази менше, ніж утримується у спеціальних виховних установах призначених для тримання осіб. ч. ст. Це найменш чисельна категорія осіб серед засуджених до позбавлення волі, відповідно і осіб з порушеннями психіки, які тримаються в УВП. В Україні існує єдина перепрофільована з Мелітопольської виховної колонії ДУ «Мелітопольська УВП № 144», в якій обладнано сектор призначений для тримання неповнолітніх осіб жіночої статі, засуджених до позбавлення волі на певний строк. З 2004 р. кількість неповнолітніх дівчат, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк скоротилася з 128 ос. до 21 ос. станом на 01.07.2017 р. і 8 ос. 01.01.2018 р., 5 ос. 01.01.2019 р.² Встановлена нами закономірність спостерігається уже тривалий період і співпадає з даними ряду раніше проведених досліджень, зокрема, Ю. Антоняном, С. Бородіним (1987 р.)³, Ю. Антоняном, А. Ткаченком (1993 р.)⁴, Ю. Антоняном (2001 р.)⁵, М. Гомоновим (2002 р.)⁶, М. Власовою (2005 р.), вивчаючи особу вбивць з психічними аномаліями⁷, Л. Веселовою (2005 р.), вивчаючи кримінологічні аспекти

¹ Аналіз стану здійснення судочинства 2004 - 2018 рр.(за даними судової статистики). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD) (дата звернення: 20.05.2019).

² Довідка про резонансні, надзвичайні події та злочини за участі працівників ДКВС України від 02.01.2019 р.

³ Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 58.

⁴ Антонян Ю.М, Ткаченко А.А. Сексуальные преступления: Научно-популярное исследование. Москва: Амальтея, 1993. 320 с.

⁵ Антонян Ю.М. Насилие. Человек. Общество: монография. Москва: ВНИИ МВД России, 2001. 247 с.

⁶ Гомонов Н.Д. Криминологические аспекты противоправного поведения лиц с психическими девиациями: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 1999. С. 155.

⁷ Власова М.В. Предупреждение убийств, совершенных лицами с психическими аномалиями: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. С. 60.

характеристики злочинності н/л. з психічними відхиленнями¹, В. Кудрявцевим (2009 р.)², Н. Юзіковою (2016 р.) досліджуючи злочинність н/л³.

Розподіл виявлених та засуджених н/л за статтю (гендерною ознакою) протягом 2004 –2014 рр. був стабільним – переважно більшість складала так звана «чоловіча злочинність». Середній показник питомої ваги неповнолітніх хлопців у загальному статистичному масиві засуджених неповнолітніх за досліджуваний період становить 92,43%, що відповідає 7,57% дівчат, засуджених за скоєння злочину. Кількісний показник як серед засуджених хлопців, так і серед дівчат поступово зменшується. У 2014 р. кількість засуджених хлопців зменшилась у 4,5 рази, порівняно із 2004 р. (з 20407 ос. до 4428 ос.), а засуджених дівчат у 3 рази (з 1399 ос. до 447 ос.).⁴

За останні п'ять років скорочені з 10 до 4 діючих спеціальних виховних установ для тримання н/л. ч. ст., в яких станом на 01.07.2017 р. трималося 243 ос.⁵. З 2015 року спостерігається позитивна динаміка щодо зменшення кількості н/л. ос. і ж. і ч. ст. Так станом на 01.01.2019 р у 3-ох виховних колоніях та секторі для тримання н/л. в ДУ «Мелітопольській УВП № 14») трималося 106 ос., з них – 7 н/л. ос. ж. ст.⁶, 01.01.2018 р. – 149 ос. (що на 161 ос. менше ніж 01.01.2017 р.), з яких 8 н/л. ос. ж. ст. (у 2016 р. – 304 ос. з них 21 н/л. ос. ж. ст.), (у 2016 р. – 304 ос. з них 21 н/л. ос. ж. ст.) (у 2015 р. – 348 ос. з них 25 н/л. ос. ж. ст.)⁷.

Це пов'язано, насамперед, зі значно меншою криміналізацією осіб ж. ст., в тому числі і н/л. Невеликим відсотком серед вказаних

¹ Веселова Л.В. Ответственность несовершеннолетних с психическими отклонениями: уголовно-правовые и криминологические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: Волгоград, 2005. С. 132.

² Кудрявцев В.Н. Борьба мотивов в преступном поведении. Москва: Норма, 2009. 128 с.

³ Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: монографія. Дніпро: Біла К.О., 2016. С. 135.

⁴ Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: монографія. Дніпро: Біла К.О., 2016. С. 135.

⁵ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Державної кримінально-виконавчої служби України за I півріччя 2017 р.

⁶ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

⁷ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Державної кримінально-виконавчої служби України за 2017 р.

осіб насильницьких злочинів та вчинених з хуліганських мотивів, що становлять значну кількість серед осіб ч. ст.

У 90 % підлітків-правопорушників розлади поведінки виявилися у віці 7 років¹. За результатами нашого дослідження виявлено, що серед н/л. засуджених до позбавлення волі переважає більшість осіб з порушеннями психіки, які становлять 62 % від загальної кількості. Отримані нами дані прямо корелюються із результатами раніше проведених досліджень: В. Емельяновим (1980 р.) – близько 60 %², Ю. Антоняном, С. Бородіним (1987 р.) – близько 50 %³. Значне збільшення серед н/л. засуджених з психічними відхиленнями в своїх дослідженнях відзначають І. Брика (2003 р.) – 81,2 %⁴, Л. Веселова (2005 р.), вказувала, що приріст злочинності серед неповнолітніх з психічними відхиленнями значно випереджає зростання злочинності неповнолітніх, спостерігається збільшення в 2 рази осіб з порушеннями психіки, які вчинили злочини, що, в свою чергу, на час проведення дослідження становило 80 % від загальної кількості неповнолітніх злочинців⁵. Найбільш кримінально активними уже протягом тривалого часу є підлітки з психічними порушеннями, які не мають постійного джерела прибутку та не зайняті у навчанні, виховуються у неповних сім'ях, неблагополучних умовах, оточенні тощо.

Про цю категорію (неповнолітні – хлопчики та дівчатка, які вчинили злочини у стані обмеженої осудності), тобто психічно неповноцінних неповнолітніх злочинців, потрібно, перш за все, мати на увазі, що стільки злочинці, у власному сенсі цього слова, скільки психічно ненормальні особистості, які по іншому

¹ Стефан Скот. Агрессивное поведение в детском возрасте. *Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости*. науч. журнал. Київ: вид-во «Сфера», 2002. № 1 (2). С. 134.

² Емельянов В.П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями / под ред. И.С. Ноя. Саратов: Саратовский университет, 1980. С.10.

³ Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 58.

⁴ Брыка И.И. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика лиц с непатологическими психическими отклонениями, не исключающими вменяемости: дис. ... канд. юрид. наук: Москва, 2000. С. 82.

⁵ Веселова Л.В. Ответственность несовершеннолетних с психическими отклонениями: уголовно-правовые и криминологические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: Волгоград, 2005. С. 122-123.

сприймають оточуючу дійсність ніж нормальні люди, у них дещо інші потреби, мотиви, ідеали, цілі, прагнення¹.

Вікові статеві, а інколи особисті (закладені на генетичному, біологічному рівні) особливості є закономірним джерелом розвитку особистості, суттєво впливають на розвиток особистості, взаємодію з оточуючим середовищем, внутрішній світ, не прогнозованість та нестабільність поведінки. Саме у молодіжному віці відбувається формування духовних потреб, інтересів, світосприйняття, світоглядних позицій, ментальності, ціннісних орієнтацій особистості, її становлення як повноправного члена суспільних відносин, відбувається інтеграція в громадське життя.

Відмінні психологічні, особисті, індивідуальні риси н/л. засуджених обумовлюють особливе ставлення до них під час відбування кримінального покарання в УВП. Необхідність особливого підходу до н/л. при їх виправленні викликана низкою факторів соціально-правового, педагогічно-виховного та психологічного характеру. До них необхідно віднести нестійку, недостатню формуючу соціальну, моральну, вікову психологічну зрілість, як особистості, відповідно вікові особливості, специфіки умов виконання покарання.

Крім того, особливістю молодіжної злочинності є те, що на її розвиток та динаміку значний вплив мають соціально-біологічні, соціально-виховні та соціально-психологічні фактори, особистісні риси як самих неповнолітніх, так і їхніх батьків та найближче оточення.

Беззаперечно, що залежність між віком засудженої особи та видом вчиненого нею правопорушення існує, але, на наш погляд, було б неправильно стверджувати, що вік є визначаючим криміногенним фактором. Оскільки є ще ряд й інших важливих соціальних оточуючих факторів, які детермінують злочинну поведінку, наприклад, негативний приклад, злочинний досвід, викривлення уявлення, відсутність обізнаності, знань,

¹ Емельянов В.П. Преступность несовершеннолетних с психическими отклонениями. Саратов: Изд – во Саратов. ун-та, 1980. С. 7.

навичок тощо.

Стать є однією з важливих соціально-демографічних ознак засуджених. Певна залежність існує між статтю та вчиненими правопорушеннями. Серед досліджуваної нами категорії засуджених значно менша кількість осіб жіночої статі, як серед дорослих так і серед неповнолітніх. Ця тенденція, як і вікова ознака, прямо корелюється із загальними показниками жіночої злочинності.

Співвідношення між жіночою та чоловічою злочинністю складає в середньому 1 до 8. В останній час спостерігається тенденція росту жіночої злочинності¹. За даними судової статистики в 2004 р. в Україні судами засуджено 27,2 тис. жінок, що становило 13,3 % від загальної кількості засуджених осіб, в 2016 р. – 8,9 тис. і 11,7 %². Динаміка зміни показників протягом чотирнадцятирічного періоду відзначалася незначним коливанням. Але все ж таки, не зважаючи на зменшення кількості засуджених за вчинення кримінальних злочинів жінок, їхня частка в загальній структурі засуджених осіб продовжує залишатися в середньому на рівні 12 %³. Серед засуджених з психічними відхиленнями їх частка становить близько 5 %. Схожі результати отримано М. Івановим (2003 р.), за якими серед злочинців з психічними порушеннями жінки становили – 5,7 %⁴.

Все частіше увагу кримінологів привертають питання співвідношення жіночої та чоловічої злочинності і пояснення причин «гендерного розриву». Жіноча злочинність якісно відрізняється від чоловічої мотивацією, що спонукає до порушення закону, зовнішніми та внутрішніми факторами, що впливають на формування протиправної поведінки, суспільною небезпечністю, видом вчиненого злочину та його наслідками. Це підтверджується і

¹ Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков: Прапор, 2005. С. 111.

² Аналіз стану здійснення судочинства 2004 - 2018 рр.(за даними судової статистики). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD) (дата звернення: 20.03.2018).

³ Вищевказане посилання.

⁴ Иванов Н.Г. Проблемы уголовной ответственности лиц с психическими аномалиями: дис. ... д - ра. юрид. наук. Москва, 2003. С. 280.

іншими дослідниками¹.

Засуджені з порушеннями психічної діяльності обох статей знаходилися під впливом однакових соціальних, криміногенних, правових факторів без наявності унікальних обставин, що притаманні лише жіночій злочинності.

Жінки більш соціалізовані і їхня поведінка відрізняються від чоловіків більшою прив'язаністю. У жінок більш широке коло домашніх обов'язків, що значно зменшує можливість девіантної поведінки.

Як неодноразово відзначалося кримінологами, жінками менше вчиняється правопорушень, серед них незначна частина злочинів, за які КК передбачається покарання у виді позбавлення волі на певний строк, при цьому ст. 83 КК передбачено підстави, за наявності яких тільки жінки можуть бути звільнені від відбування покарання. В переважній більшості жінки відрізняються меншим ступенем суспільної небезпечності та позитивно характеризуються під час відбування кримінального покарання, а тому за наданими адміністрацією УВП матеріалами судами частіше приймаються позитивні рішення про умовно-дострокове звільнення від покарання або заміну його на більш м'яке. Під час особистих спостережень та за результатами спілкування з персоналом УВП, в яких тримаються жінки нами визначено, що для жінок, які тримаються в УВП (а особливо це виражено у н/л. ж. ст.) притаманні такі риси, як імпульсивність, продуманість, витонченість, емоційність, іноді підвищена жорстокість. І ці якості необхідно враховувати при організації СВР з ними. Ряд інших незначних факторів також визначають встановлену нами закономірність співвідношення кількості засуджених з психічними відхиленнями ос. ж. та ч. ст.

Зазначимо, у запобіганні вчинення злочинів і в детермінації злочинної діяльності осіб з порушеннями психіки важливу роль відіграє *сім'я*.

¹ Бандурка О.М., Литвинов О.М. Стратегія і тактика протидії злочинності: монографія. Харків: Ніка Нова, 2012. С. 167.

М. Ветров, відзначаючи важливу соціальну функцію сім'ї, наголошує на її вирішальній ролі в закладці основ особистості, в соціалізації молоді (будь-якого віку), засвоєнні нею нормативів суспільного життя, в привиті членам сім'ї почуття солідарності, захищеності, задоволення емоційної потреби в сумісному переживанні, попередження психологічної неврівноваженості, захисті від почуття ізолюваності, нормування поведінки та попередження відхилень від вимог соціальних норм поведінки в суспільному житті^{1,2}.

Ряд кримінологічних досліджень показали, що в своїй більшості засуджені, які не перебувають у шлюбі, характеризуються негативно, частіше допускають порушення встановленого порядку відбування покарання і, як наслідок, притягуються до дисциплінарної відповідальності, а інколи і до кримінальної. Як уже нами зазначалося, більшість засуджених складають особи молодого репродуктивного віку, але незважаючи на це кількість осіб, які не перебувають у шлюбі значно вища, аніж серед осіб, які перебувають поза УВП. Серед опитаних нами засуджених з психічними відхиленнями неодружені становлять – серед ч. 75 ос. (49,3 %) серед ж. – 20 ос. (48,8 %) , перебувають у шлюбі – серед ч. 21 ос. (13,8 %) серед ж. – 11 ос. (26,8 %), перебувають у цивільному шлюбі серед ч. 31 ос. (20,4 %) серед ж. – 4 ос. (9,8 %), розлучені – серед ч. 25 ос. (16,5 %) серед ж. – 20 ос. (49 %) (дод. І). Вказали, що шлюб розірвано під час відбування покарання – серед ч. 82 ос. (54,0 %), серед ж. в жодній анкеті відповідь на це питання не була зазначена, при цьому вказали, що не бажають відповідати на дане питання 51 (33,6 %) засуджений ч. та 38 ж. (92,7 %) (спираючись на особистий досвід роботи в УВП, ми припускаємо, що з особами, які відмовилися відповідати на запитання, шлюб розірвано під час відбування покарання, при цьому особливо болісно це переживають жінки). До засудження

¹ Бочелюк В.Й., Денисова Т.А. Кримінально-виконавча психологія: підруч. Київ: Істина, 2008. 328 с.

² Ветров Н.И. Использование криминалогических данных о молодых правонарушителях в деятельности органов внутренних дел. Москва: МССШМ МВД СССР, 1990. С. 23.

шлюб розірвано з 19 ч. (12,5 %) та 3 ж. (7,3 %), при цьому 50 (32,9 %) ч. і 11 (26,8 %) ж. мають одну дитину, 14 (9,2 %) ч. (5 (12,2 %) ж.) мають двох і більше дітей, 58 (38,2 %) ч. і 25 (61,0 %) ж. не мають взагалі дітей, відмовилися відповідати на дане запитання 30 (19,7 %) опитаних нами ч. (дод. Ї). Як бачимо із наведених даних, переважна більшість засуджених з психічними відхиленнями не мають подружніх стосунків та не виховують дітей. Систематична злочинна поведінка є перепорою не тільки для створення родинних стосунків, а й дуже часто тягне за собою їх розпад. Враховуючи наявність психічного відхилення, більшості засуджених важко встановити тісні сімейні відносини. Як правило, якщо це і вдається під час відбування покарання то на нетривалий строк і такі сім'ї розлучаються ще до звільнення засуджених з установи. Це негативно впливає як психотравмуючий стресовий фактор на їх самооцінку, перетікання психічного відхилення, звужує спектр планів та перспективних ліній поведінки після звільнення, зменшує можливість психологічної підтримки та утворення позитивно налаштованого оточення в постпенітенціарний період. Практика виконання покарань показує, що розпад сімей засуджених негативно впливає на протікання і термін відбування покарання та виправлення особи, озлоблює та викликає негативну реакцію на корегуючий вплив персоналу установи. Найчастіше, до втрати сімейних стосунків, окрім тривалого терміну окремого проживання, привели наявність негативних рис характеру засудженої особи, прояви психічного порушення (конфліктність і агресія у психопатів та заторможеність олігофренів, осіб з легкими стадіями дебільності тощо), продовження паразитичного способу життя, наявність алкогольної чи наркотичної залежності, порушення вимог режиму тримання, що свідчило про можливість продовження протиправної поведінки і після звільнення з УВП, відсутність визначених занять.

Серед засуджених, які вступили в шлюб під час відбування покарання, переважали особи, що залучалися до трудової діяльності (в більшості з обслуговування установи), мали

заохочення, позитивно характеризувалися, підтримували стосунки з рідними та батьками. Це формувало передумови для створення сім'ї, формувало впевненість у їх надійності для сумісного проживання. Під час проведення бесід та інтерв'ювань повнолітніх засуджених з психічними відхиленнями нами встановлено, що значна частина засуджених, у своїй більшості чоловічої статі, які одружилися в умовах УВП, мотивами свого вчинку назвали можливість отримання певних благ матеріального характеру (посилки, передачі, продукти харчування, предмети першої потреби), задоволення фізіологічних потреб статевого характеру, можливість змінити обстановку, перебуваючи на тривалих та короткострокових побаченнях з дружиною (чоловіком). Засуджені жінки в переважній більшості визначали головним мотивом створити тривалі родинні стосунки, модель власної ідеальної сім'ї, якої в них не було до засудження з ряду причин, а також підняття власного престижу серед інших засуджених жінок установи.

Повторюємось, серед засуджених, які нами вивчалися, переважну більшість становлять особи молодого репродуктивного віку, тому закономірним є те, що значна частина з числа одружених вступили в родинні стосунки під час відбування покарання. Невелика частка їх серед осіб похилого віку та осіб, які тримаються у виховних колоніях.

Важливе значення для процесу ресоціалізації засудженого як в період відбування покарання так і після звільнення з УВП мають доброзичливі стабільні стосунки з батьками, рідними та позитивно налаштованими близькими, що мають антикриміногенне значення¹. В юридичній літературі багато уваги приділяється аналізу обставин кримінологічної ролі сім'ї. При цьому потребують поглибленого вивчення психологічні механізми формування негативних рис особистості засудженого, антисуспільний вплив на нього поганої атмосфери стосунків між членами родини в дитинстві, підлітковому віці, наслідків такого впливу в майбутньому, коли все

¹ Кубрак Р.М. Окремі аспекти організації соціально-виховної роботи та ресоціалізації неповнолітніх засуджених з психічними відхиленнями. *Актуальні питання підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: досвід, проблеми, перспективи*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів: ЧЮК, 2013. С. 140.

сприймається по-іншому, крізь призму несформованої психіки. Це певною мірою підтримують і інші дослідники¹.

При проведенні нами інтерв'ювання з'ясувалося, що підтримують стосунки з дружиною (чоловіком) та дітьми – серед ч. 55 (36,2 %) (ж. – 3 (7,3 %)), з дітьми – серед ч. 11 (7,2 %) (ж. – 4 (9,8 %)), з батьками – серед ч. 40 (26,3 %) (ж. – 11 (26,8 %), н/л ч. – 35 (70,0 %), н/л. ж. – 17 (68,0 %)), з іншими родичами – серед ч. 24 (15,8 %) (ж. – 5 (12,2 %), н/л. ч. – 8 (16,0 %), н/л. ж. – 6 (24,0 %)), з іншими особами – серед ч. 11 (7,2 %) (ж. – 11 (26,8 %), н/л. ч. – 3 (6,0 %), н/л. ж. – 0), не підтримую жодних стосунків – серед ч. 11 (7,2 %) (ж. – 7 (17,1 %), н/л. ч. – 4 (8,0 %), н/л. ж. – 2 (8,0 %)) (дод. І).

Поглиблюючи аналіз відносин вказаних категорій засуджених в сім'ї, необхідно вказати на той факт, що ключове значення в початку злочинної кар'єри відіграла атмосфера їхнього сімейного виховання та роль кожного з батьків чи інших суб'єктів у їх становленні як особистості. Недоліки родинного виховання, несприятливий морально-психологічний різного роду негативний клімат у сім'ї чинять вплив на поведінку особи, сприяють деформації її уявлень про норми суспільного життя. Під час проведених бесід із засудженими, що мають порушення психіки, переважна більшість вказали, що сім'я жила дружньо – серед ч. 99 (65,1 %) (ж. – 15 (36,6 %), н/л. ч. – 28 (56,0 %), н/л. ж. – 9 (36,0 %)), у сім'ї постійно траплялися конфлікти – серед ч. 12 (7,9 %) (ж. – 8 (19,5 %), н/л. ч. – 8 (16,0 %), н/л. ж. – 4 (16,0 %)), один із батьків зловживав алкогольними напоями – серед ч. 11 (7,2 %) (ж. – 8 (19,5 %), н/л. ч. – 2 (4,0 %), н/л. ж. – 9 (36,0 %)), обидва зловживали алкогольними напоями – серед ч. 15 (9,9 %) (ж. – 5 (12,2 %), н/л. ч. – 2 (4,0 %), н/л. ж. – 0), один з батьків притягувався до кримінальної відповідальності – серед ч. 3 (2,0 %) (ж. – 2 (4,9 %), н/л. ч. – 3 (6,0 %), н/л. ж. – 0), обоє батьки притягувалися до кримінальної відповідальності – серед ч. 7 (4,6 %) (ж. – 2 (4,9 %),

¹ Синєокий О.В. Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології. Вступ до криміноперверсології: монографія / передм. О.О.Дудорова. Харків: Право, 2009. С. 4.

н/л ч. – 1 (2,0 %) , н/л. ж. – 2 (8,0 %)), лише 2 (4,0 %) н/л ч. ст. вказали, що одного з їхніх батьків позбавлено батьківських прав (дод. І).

Схожа тенденція нами спостерігалась і під час відповідей на питання «Як до Вас ставилися батьки або особи, що їх заміняли?». Респонденти відповіли наступним чином: відповідь «Вас любили» обрали – серед ч. 89 (58,6 %) (ж. – 15 (36,6 %), н/л. ч. – 21 (42,0 %), н/л. ж. – 7 (28,0 %)) «Вас не любили» – серед ч. 8 (5,3 %) (ж. – 6 (14,6 %), н/л. ч. – 3 (6,0 %), н/л. ж. – 3 (12,0 %)), «До Вас ставилися байдуже» – серед ч. 15 (9,9 %) (ж. – 11 (26,8 %), н/л. ч. – 9 (18,0 %), н/л. ж. – 4 (16,0 %)), «Вам забагато дозволялось» – серед ч. 21 (13,8 %) (ж. – 5 (12,2 %), н/л. ч. – 5 (10,0 %), н/л. ж. – 6 (24,0 %)), «Вас виховували суворо» – серед ч. 9 (5,9 %) (ж. – 2 (4,9 %), н/л. ч. – 8 (16,0 %), н/л. ж. – 5 (20,0 %)), «До Вас застосовувалося насильство» – серед ч. 10 (6,6 %) (ж. – 2 (4,9 %), н/л. ч. – 4 (8,0 %)) (дод. І).

Отже, підсумовуючи необхідно вказати, що сім'ї більшості засуджених усіх категорій жили дружньо і лише п'ята частина респондентів проживала в атмосфері конфліктів у родині. Незначна кількість опитаних мали батьків, які притягувалися до кримінальної відповідальності, або позбавлені батьківських прав, найбільше їх серед н/л. ч. ст. Більший відсоток батьків дорослих засуджених та н/л. ж. ст. зловживали алкоголем. Ці показники в два рази перевищили такі ситуації у родинах в порівнянні з п/л. ч. та в дев'ять раз у порівнянні з н/л. ч. ст. Виходячи з чого можна зробити висновок про значний криміногенний вплив даного фактору в сім'ї на осіб ж. ст.

Спостереження психіатрів свідчить про те, що поведінка та спосіб життя психічно хворих є психотравмуючим фактором для здоров'я членів сім'ї, який впливає на них постійно або тривалий час. Несприятливий вплив сімейної обстановки, де є психічно хворі, може сприяти становленню психопатій чи психопатичних рис характеру, які не досягають ступеню патології. Початок психічного відхилення в одного члена сім'ї може стати психічною

травмою, яка сприятиме розвитку психічної аномалії в інших¹.

За результатами отриманими Ю. Антоняном, С. Бородіним (1987 р.) при дослідженні злочинців з психічними аномаліями, виявлено, що 14,3 % сімей, в яких вони виховувалися, є «позитивними» (зі слів опитаних та тих, хто проводив їх вивчення), 40,5 % – «негативні», 35,7 % – «нейтральні», тобто там мали місце і негативні і позитивні явища. Сімейне неблагополуччя, як свідчать результати опитування, полягало в систематичному зловживанні спиртними напоями, сварках та скандалах в сім'ї, вирішенні конфліктів за допомогою грубощів та насильства, неналежне виконання батьками своїх обов'язків, вчинення ними правопорушень. Більшість осіб з психічними аномаліями народжувалося і виховувалося або в «негативній», або в сім'ях, що характеризувалися «нейтрально». Це підтверджує, що важливою причиною психічних аномалій є сімейне неблагополуччя².

Неблагополучні сім'ї, як негативний фактор, що впливає на формування протиправної поведінки у засуджених неповнолітніх з психічними відхиленнями у своїх працях вказують Л. Веселова³, М. Власова⁴.

Емоційний зв'язок дітей з батьками є важливим елементом родинних стосунків, оскільки саме батьки соціалізують особу. Коли між дітьми та батьками існує тісний взаємозв'язок, вони легше засвоюють соціальні норми, усвідомлюють необхідність їх дотримання, виявляють повагу до оточуючих. У випадках відчуження дітей від батьків, ними не засвоюються морально-етичні загальнолюдські цінності та плекають до них поваги. Це підтверджується і дослідженням І. Бандурки⁵.

За результатами дисертаційного дослідження І. Брика

¹ Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 33-34.

² Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 34-35.

³ Веселова Л.В. Ответственность несовершеннолетних с психическими отклонениями: уголовно-правовые и криминологические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: Волгоград, 2005. С. 149.

⁴ Власова М.В. Предупреждение убийств, совершенных лицами с психическими аномалиями: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. С. 63.

⁵ Бандурка І.О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та криминологічні засади: монографія / за наук. ред. О.М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2017. С. 143.

стверджується, що в 27 % сімей злочинців мали місце зловживання алкоголем, бійки скандали, в 16,2 % халатне, байдуже ставлення до виховання дітей¹. І це підтверджується нашим дослідженням.

Характер міжособистісних відносин у родині, які сприяли кримінальній поведінці особи необхідно вивчати в кожному конкретному випадку, враховуючи їхню індивідуальність, оскільки сама негативна антисуспільна атмосфера в сім'ї, може бути до певної міри детермінантом протиправної поведінки, але не є беззаперечною умовою вчинення злочину, навіть для осіб з порушеннями психіки. На практиці доведено, що є виключними ситуації, коли батьки схиляють своїх дітей до ведення злочинного способу життя, радять вчинити той чи інший злочин. Свій негативний вплив на обрання молодою особою протиправного варіанту поведінки вони чинять шляхом власного прикладу вчинення злочинів та ігнорування встановлених норм суспільного життя.

Як показали результати нашого монографічного дослідження частими є ситуації, особливо коли мова йде про неповнолітніх засуджених досліджуваної категорії, де загальна атмосфера в родині характеризувалася ними як доброзичлива, соціально прийнятна, з матеріальним задовільним станом, батьками приділялася увага їхньому вихованню. Але не зважаючи на відсутність внутрішньо сімейних умов формування злочинної поведінки особа все ж таки вчинила злочин, і не завжди мав місце його ситуативний характер.

Відсутність психологічних контактів у сім'ї частіше за все компенсується встановленням їх в неформальних малих групах, що складаються із занедбаних у дитинстві осіб².

Не знайшла наукового підтвердження наявність стабільного беззаперечного взаємозв'язку між соціально несприятливими

¹ Брыка И.И. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика лиц с непатологическими психическими отклонениями, не исключаящими вменяемости: дис. ... канд. юрид. наук: Москва, 2000. С. 55.

² Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.Н. Психологические особенности осужденных за кражи личного имущества и индивидуальная работа с ними: учебное пособие / под ред. Ю.М. Антоняна. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1989. С. 19.

умовами формування особистості в дитинстві, підлітковому віці та вчиненням в подальшому злочинів.

За результатами опитування засуджених нами встановлено, що переважно до н/л. і п/л. ос. ч. ст. (у дитинстві та підлітковому віці) в сім'ї застосовувалося насильство. За таких обставин може формуватися порушення дитячої, підліткової психіки, сприяння моральній деградації, що в подальшому при продовженні негативного впливу оточення трансформується в більш стійкі форми психічних відхилень аж до захворювання. В подальшому, створюючи свою сім'ю, такі індивіди трансформують відносини, що панували в їх первинному соціальному середовищі між членами їх родин, в свої сімейні стосунки. Такі особи найчастіше потрапляють в криміногенне соціальне середовище, в якому формувалися риси їхньої особистості, при цьому приймаючи участь у створенні навколо себе таких умов життя.

Соціальне середовище, на наш погляд, здійснює значний вплив на вибір особою поведінкових реакцій. Криміногенність порушень психічної діяльності полягає у формуванні антисоціальних контактів з особами, які також мають дефекти психіки, систематично вживають алкоголь та наркотичні засоби, неодноразово відбували покарання в умовах ізоляції. Патологічні зміни в психіці внаслідок черепно-мозкових травм, алкоголізм, психопатія, реактивні стани зачасту починають формуватися в дитячому чи підлітковому віці. Виникненню на ранньому етапі розвитку психопатії та реактивних станів можуть сприяти негативні соціальні умови, психотравмуючі фактори, тривалий вплив стресових ситуацій.

Умови виховання, починаючи з раннього дитячого віку, є одним з важливих факторів формування захисно-особистісних реакцій і схильності до психопатологічного реагування на шкідливість. Умови життя та виховання в літературі розглядаються як складові частини набутої індивідуальної схильності до психічних порушень¹.

¹ Бачериков Н.Е., Михайлова К.В., Гавенко В.Л. и др. Клиническая психиатрия / под общ. ред. Н.Е. Бачерикова. Киев: Здоровье, 1989. С. 111.

Кримінологами неодноразово обговорювалась проблема виховання своїх дітей батьками з психічними порушенням, наявними алкогольними чи хімічними залежностями, викликаними систематичним вживанням психоактивних речовин. У таких родинах багато дітей народжуються з різними психофізичними дефектами, спадковими схильностями до порушень психіки ендогенного та екзогенного характеру, алкоголізму. За таких умов порушується процес соціалізації дітей та підлітків, особливо, якщо вони мають психічне відхилення у виді розумової відсталості (олігофренії), яке є найпоширенішим серед засуджених протягом останніх 15 років.

Але протягом життя та спілкування особи в соціальному середовищі на неї здійснюють вплив різні чинники та обставини, не тільки негативного характеру, а й позитивного, які здатні компенсувати недоліки сімейного виховання.

Не сприяють становленню міцних родинних стосунків і загальна антисоціальна спрямованість та протиправна поведінка засуджених, моральна деградація, відбування тривалого часу в умовах ізоляції та обмеженого спілкування. З цього приводу О. Бандурка слушно визначає мету застосування кримінального покарання, що досягається усуненням негативних якостей особистості, при чому вимушений відрив засудженого від сім'ї, найближчого родинного оточення створює проблеми для його адаптації¹.

Ті елементи, з котрих складається «особистий» корінь злочинуможна назвати ендогенними факторами, а ті зовнішні події, які штовхнули суб'єкта на злочин, - екзогенними факторами цього злочину. У вчиненні кожного злочину беруть участь і ті і інші фактори, тільки одних випадках превалююча роль належить факторам ендогенним, а в інших, навпаки, - екзогенним. Але жодний злочин неможливо пояснити виключно зовнішніми причинами, ігноруючи особливості особи, яка його вчинила².

¹ Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Гос спец. изд – во «Основа», 2003. С. 201.

² Познышев С.В. Криминальная психология: Преступные типы. О психологическом исследовании

Отже, підсумуємо, значна частина засуджених з психічними порушеннями під час свого соціально-психологічного формування не отримували повноцінної уваги з боку батьків, родичів з ряду різних причин, а це і аморальний, а іноді і злочинний спосіб життя вказаних осіб, і неповні сім'ї, зайнятість батьків надбанням матеріальних благ, відсутністю батьків та виховання іншими особами чи в спеціалізованих установах тощо. Наявність повноцінної уваги до засуджених у ранньому віці, діагностування у багатьох з них проявів порушень психіки і надання своєчасного лікування та нагляду, значно зменшило б детермінуючий протиправну поведінку характер психічного відхилення і обрання ним в подальшому злочинного способу життя.

За результатами досліджень кримінологами неодноразово відзначалася важливість вивчення впливу місця народження та місця проживання на динаміку, рівень злочинності. Багато дослідників у своїх роботах відзначають, що переважна більшість злочинів вчиняється особами, які проживають в містах та селищах міського типу, а відповідно і серед злочинців переважали міські жителі. Це пов'язано з рядом факторів, серед яких можна назвати більшу кількість міського населення, значна інтенсивність взаємовідносин, зосередження більшої кількості матеріальних ресурсів у містах, інтенсивні міграційні процеси, прибуття та транзитні переміщення великої кількості осіб, в тому числі і кримінальної спрямованості та ін. Це підтверджується і іншим дослідженнями^{1,2}.

Під час вивчення особових справ засуджених з психічними відхиленнями, нами встановлено, що особи, які проживали в містах та селищах міського типу на час вчинення злочину становлять 189 ос. або 70,5 % в сільській місцевості – 61 ос. (22,8 %), не мали постійного місця проживання – 18 ос. (6,7 %), народилися в містах

личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности/ Сост. и предисл. В.С. Овчинского, А.В. Федорова.-Москва: ИНФРА-М, 2009.- IX– (Библиотека криминолога) С. 18.

¹ Богатирьов І.Г., Кисельов М.О. Кримінологічні засади запобігання злочинності у великому місті на регіональному рівні: монографія. Бориспіль: ПФПА, 2010. С. 33-37.

² Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 17.

та селищах міського типу – 194 ос. або (72,4 %), в сільській місцевості – 74 ос. або 27,6 %. Аналогічна тенденція спостерігалася і під час дослідження М. Гомонова (2002 р.), за результатами якого серед засуджених з порушеннями психіки 54,3 % – жителі міст, 26,2 % – селищ міського типу, 6,8 % проживали в сільській місцевості, 12,7 % не мали постійного місця проживання¹. Ця тенденція симетрична ситуації з поширенням психічних захворювань та відхилень серед населення України. А саме, рівень поширеності розладів психіки та поведінки вищий серед жителів села (4358,3 на 100 тис.), міських – (3823,1), на 14 %. Рівень захворюваності на розлади психіки і поведінки вищий серед жителів міст (324,5 на 100 тис.), ніж серед сільських (306,7), на 5,8 %, і показники захворюваності мешканців міста мають тенденцію до зростання. Це наслідок урбанізації, науково-технічного прогресу, бурхливого ритму життя, тощо. При цьому за виявленням нових випадків захворюваності на 100 тис. у 2016 р. лідерами є Житомирська обл. (358), Київська обл. (350) та Чернігівська (302). За рівнем розповсюдження психічних розладів та відхилень зареєстрованих в амбулаторних установах на 100 тис. у 2016 р. найбільші показники мають Чернігівська (3107), Херсонська (3100), Черкаська (3073), Харківська області (2901)². За нашими емпіричними даними найбільше поширені психічні відхилення серед засуджених Чернігівської та Дніпропетровської обл. Можливо це обумовлено особливостями проведеної нами вибірки засуджених за регіональними ознаками.

Як і за місцем народження та місцем проживання до засудження, за національною ознакою склад засуджених з психічними відхиленнями прямо пропорційно корелюється із загальнодержавними процесами. Так національний склад вказаної категорії засуджених представлений 14 національностями, серед яких найбільш чисельні українці – 196 ос. або (78 %) та росіяни

¹ Гомонов Н.Д. Психические девиации и преступное поведение (криминологический и уголовно-правовой анализ): дис. ... д - ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. С. 159.

² Розповсюдження психічних розладів, зареєстрованих в амбулаторних установах на 100 тис. (статистичні дані ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України»). URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/news.html?id=203> (дата звернення: 24.01.2018).

31 ос. або 12 % інші національності представляють поодинокі незначні цифри.

При вивченні якостей засудженої особи і вітчизняними, і зарубіжними науковцями неодноразово зверталась увага на важливу роль *освіти* як стримуючого фактору криміногенної поведінки. На підставі аналізу сучасної наукової літератури, статистичних даних, результатів емпіричних досліджень можна зробити висновки про існування певних закономірностей між рівнем освіти злочинця та мотивом і характером вчиненого ним злочину. Ми поділяємо точку зору І. Даньшина та В. Голини, які на підставі аналізу сучасної наукової літератури цілком обґрунтовано стверджують, що освітній рівень осіб, які вчинили злочини, у співвідношенні зі зведеними даними про рівень освіти членів суспільства в цілому значно нижчий, ніж у законослухняних громадян¹. Особи з вищим освітнім рівнем, як правило, вчиняють меншу кількість злочинів, характеризуються більш позитивно під час відбування покарання, беруть активну участь у культурно-масових заходах, толерантно сприймають виховний вплив на їх особу, при цьому більш охоче беруть участь в реалізації заходів, передбачених програмами диференційованого виховного впливу, легше адаптуються після звільнення з виправного закладу. Процес навчання нерозривно пов'язаний з вихованням та спілкуванням з іншими людьми в інтелектуально збагаченому середовищі. А тому навчаючись, особа тривалий час перебуває під виховним впливом педагогічного колективу та соціуму, що впливає на формування її життєвих установок, системи цінностей, потреб, інтересів, моральних вольових, розумових здібностей, мотивації та бажаних результатів діяльності, звичок, інтелектуальний та культурний рівень, правил поведінки, вибору форм поведінки при настанні різних життєвих ситуацій, в тому числі і несприятливих.

Втім, засуджені особи з освітою вчиняли у більшості дещо інший спектр «набір» злочинів, ніж засуджені особи без певної

¹ Даньшин И.Н., Голина В.В. Курс лекций по криминологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. С. 61.

освіти.

О. Міхлін та А. Новіков, вивчаючи характеристики засуджених чоловіків, які відбувають покарання у ВТК дійшли висновку, що середня кількість судимостей серед засуджених зменшується зі збільшенням освітнього рівня. Найбільш високий освітній рівень у осіб, які відбувають покарання за розкрадання державного майна, шляхом розтрати, шахрайства, зловживання службовим становищем. Більш низький рівень освіти у засуджених за дрібні крадіжки особистого майна, умисні вбивства та вбивства з необережності, умисне нанесення тілесних ушкоджень¹. Низький рівень фахової освіти у засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки відзначають і І. Богатирьов, С. Царюк². За даними ДКВС України у 2018 р. при установах виконання покарань до загальноосвітнього навчання залучено 4 тис. 576 засуджених, що становить 88 % від тих, які не мають освіти. Аналіз інформації засуджених, які не мають освіти свідчить що:

3965 – не мають повної загальної середньої освіти;

1112 – не мають базової середньої освіти;

54 – на мають початкової освіти;

48 – неписьменні³.

Частиною 3 ст. 6 КВК України передбачено одним з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених загальноосвітнє і професійно-технічне навчання. Відповідно до ст. 125 КВК України засудженим надається можливість безоплатно отримати повну загальну середню освіту або робітничу професію під час перебування в установі. За даними ДКВС України станом на 5 січня 2019 року загальноосвітнє навчання проводиться при 108 УВП закритого типу в тому числі в 30 УВП та СІЗО, 75 ВК та 3 виховних колоніях та секторі для тримання неповнолітніх жіночої статі при

¹ Міхлін А.С., Новіков А.А. Характеристика мужчин, отбывающих наказание в ИТК (по материалам переписи 1979г.). Москва: ВНИИ МВД, вып. 2, 1982. С. 23.

² Богатирьов І.Г., Царюк С.В. Кримінально – виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2010. С. 57.

³ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

«ДУ Мелітопольська установа виконання покарань (№ 144)». Загальноосвітній процес організовано в навчальних закладах: 27 - вечірніх (змінних) шкіл; 52 - класи (групи) з вечірньою формою навчання; 26 - навчально-консультаційних пунктів; 3 - загальноосвітніх середніх школи II-III ступенів¹.

Така організаційна система освітніх закладів в УВП значно зменшує кількість засуджених, які не мають повної загальної середньої освіти та підвищує професійний рівень засуджених. Показник кількості засуджених, які не мають повної загальної середньої освіти в установах з роками поступово знизився: у 2010 р. таких засуджених було 16 тис., у 2015 р. 7.2 тис. ос., за підсумками 2017 р. цей показник склав 4 тис. ос.², 01.01.2018р. – 3965 засуджених³.

Протягом 2018 року в УВП прибули 3053 засуджених, які не мали жодної професії. Станом на 05.01.2019 навчання здійснюється на базі 68 установ виконання покарань професійно-технічних навчальних закладів, з яких: 58 навчальних центрів; 7 філій професійно-технічних навчальних закладів; 3 професійно-технічних училища при виховних колоніях⁴.

Ці реформуючі процеси є вкрай позитивними щодо зменшення рівня злочинності, соціалізації засуджених тощо. На думку М. Ветрова, з якою ми повністю згодні, чим вищий рівень освіти індивіда, тим менше можливість для формування у нього антигромадських поглядів, звичок та їх злочинних проявів⁵. При аналізі зібраного нами емпіричного матеріалу встановлено, що серед засуджених з психічними відхиленнями не мають базової загальної середньої освіти 19 (12,5 %) ч., 4 (9,8 %) ж., н/л. ч. – 3 ос. (6,0 %), н/л. ж. – 3 ос. (12,0 %), мають базову загальну середню – 43 (28,3 %) ч. 8 (19,5 %) ж., н/л. ч. – 28 ос. (56,0 %),

¹ Вищевказане посилання.

² Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2017 р.

³ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

⁴ Вищевказане посилання.

⁵ Ветров Н.И. Криминологическая характеристика правонарушителей молодежного возраста. Москва, 1981. С. 86.

н/л. ж. – 8 ос. (32,0 %), повну загальну середню – 18 (11,8 %) ч. 8 (19,5 %) ж.), н/л. ч. – 14 ос. (28,0 %), н/л. ж. – 10 осіб (40,0 %), професійно-технічну освіту – 63 (41,5 %) ч., 20 (48,8 %) ж., н/л. ч. – 5 ос. (10,0 %), н/л. ж. – 4 ос. (16,0 %), перший (бакалаврський) рівень вищої освіти – серед ч. 3 ос. (2,0 %), другий (магістерський) рівень вищої освіти – серед ч. 6 ос. (4,0 %), ж. – 1 ос. (2,4 %) (дод. Ї).

Протягом трьох років перед засудженням не читали книжки, газети, журнали 119 ч. (78,3 %), 32 ж. (78,1 %), 39 н/л. ч. (78,0 %) та 20 н/л. ж. (80,0 %) (дод. Ї). Цифри вражають і свідчать про внутрішнє небажання засуджених усіх категорій саморозвиватися, прагнути до самоосвіти. Можливо це обумовлено наявними психічними відхиленнями.

Принаймні це суттєво негативно впливає на рівень правомірного виховання та криміногенності. Як бачимо із вищезазначених даних освітній рівень дослідженої нами категорії засуджених є досить низьким. У більшості випадків це обумовлено наявними порушеннями психічної діяльності. Особливо коли мова йде про осіб з порушеннями психіки у виді органічних включно симптоматичних розладів, розумової відсталості (олігофренії), які характеризуються недостатнім розвитком інтелекту, відсутністю аналітичної і особливо синтетичної мисленнєвої діяльності. Ці категорії осіб становлять питому вагу серед засуджених з психічними відхиленнями. Рівень освіти впливає на рівень та зміст потреб, інтересів, пріоритетів, що формують характер спілкування, вид діяльності особи.

Аналогічну тенденцію спостерігав і М. Гомонов, який дійшов висновку, що психічні девіанти, які вчиняють злочини, найчастіше мають неповну середню, повну середню чи середню спеціальну освіту, що свідчить про те, що психічне відхилення перешкоджає здобуття вищої освіти, відповідно, в певній мірі звужує можливість соціальної адаптації особи¹.

Більшість осіб з психічними відхиленнями відбувають

¹ Гомонов Н.Д. Психические девиации и преступное поведение (криминологический и уголовно-правовой анализ): дис. ... д - ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. С. 156.

покарання за вчинення крадіжок, злочинів проти життя та здоров'я особи, проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин. Це підтверджує закономірність про взаємозалежність між вчиненням вказаної категорії злочинів та наявності у таких злочинців низького освітнього рівня. Ці злочини характерні для осіб, які не змогли адаптуватися до умов ситуацій, в яких вони опинилися, умов життя в суспільстві, що характерно для осіб з низьким освітнім рівнем. Відсутність серед засуджених з порушеннями психіки осіб, які вчинили злочини у сфері господарської, службової діяльності, охорони державної таємниці, використання електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж тощо, пояснюється необхідною умовою для цього – наявність вищої освіти, відповідної кваліфікації та певний професійний і соціальний статус. Чого, як показали емпіричні результати нашого дослідження, засуджені даної категорії на час вчинення злочину не мали. Більшість з них, а саме 93 ос. або 34,7 % осіб до засудження працювали за низько кваліфікованими робітничими професіями,

23 ос. або 8,6 % ос. вказали, що вони до засудження перебували на посадах службовців, 48 ос. або 17,9 % ос. були студентами та здобували професійну кваліфікацію, 11 ос. або 4,1 % – військовослужбовцями, 63 ос. або 23,5 % до засудження та на момент вчинення злочину мали статус безробітних.

Серед засуджених з психічними порушеннями вченими різні роки спостерігається високий рівень осіб, які вели паразитичний спосіб життя, не працювали і не навчалися. Так, за даними проведених досліджень Ю. Антоняном, С. Бородіним (1987 р.), цей показник становив – 37,2 % (хронічні алкоголіки) та 13,8 % (психопати)¹, у М. Гомонова (2002 р.) – 35,2 % засуджених².

Безробіття у поєднанні з фактором психічного відхилення,

¹ Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 58.

² Гомонов Н.Д. Психические девиации и преступное поведение (криминологический и уголовно-правовой анализ): дис. ... д - ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. С. 157.

виступає у якості обставин, які сприяють протиправній поведінці. Визнаємо, на сьогодні рівень безробіття в Україні збільшується. Відбувається зубожіння населення, закриваються, скорочуються робочі місця у багатьох сферах життєдіяльності, катастрофічно зменшуються безкоштовні різноманітні центри дозвілля, гуртки, спортивні секції у палацах, школах тощо. Відповідно погіршується криміногенна ситуація. Низька кваліфікація у осіб з порушеннями психіки є показником обмежених можливостей отримання відповідного рівня освіти та високої кваліфікації.

При цьому важко не погодитися з твердженням М. Ветрова, який зазначає, що між формою поведінки людини (в тому числі антисупільною) і рівнем її освіти немає прямої причинної залежності, рівень освіти є лише сприятливою або несприятливою умовою морального формування особи¹.

Для повноти та об'єктивності вивчення характеристик особистості засуджених, на наш погляд, в рамках соціально-демографічних якостей необхідно розглядати й інформацію про загальний соматичний стан здоров'я, що визначає інтенсивність виконання соціальних ролей та спектр видів професійної діяльності, в які може залучатися засуджена особа (наявність інвалідності, обмеження фізичних можливостей, слабкий загальнофізичний стан, тощо).

Під час відбування покарання засуджені з психічними відхиленнями при загостренні порушення направляються для проходження лікування до спеціалізованої психіатричної лікарні. За отриманими нами даними під час обстеження та проходження лікування частині засуджених встановлюють II та III групи інвалідності, зокрема в 2004 – 2007 рр. ця кількість становила 163 – 179 ос., 2008 р. – 122 ос., 2009 р. – 104 ос., 2010 р. – 98 ос., 2011 р. – 92 ос., 2012 р. – 2018 р. до 30 ос.².

Як уже нами зазначалося раніше, переважна більшість

¹ Ветров Н.И. Использование криминологических данных о молодых правонарушителях в деятельности органов внутренних дел. Москва: МССШМ МВД СССР, 1990. С. 15.

² Підсумкові довідки-звіти роботи Державної установи «Вільнянська виправна колонія № 20» за 2004 – 2017 рр.

засуджених з психічними відхиленнями як серед чоловіків так і серед жінок становлять особи працездатного віку, до 40 років. З різних причин незначна частина їх брала участь у суспільно корисній праці до засудження. При цьому відсоток осіб непрацездатного віку та осіб, які мали інвалідність через психічну аномалію, серед них незначний. При інтерв'юванні засуджених та вивчення матеріалів особових справ нами встановлено, що значна частина засуджених з порушеннями психіки не працювали за власним бажанням, не маючи жодних протипоказань за станом здоров'я. Цьому сприяли відсутність професійної фахової освіти, кваліфікаційних професійних навичок та вмінь, ведення антисуспільного паразитичного способу життя, зловживання алкогольними та наркотичними засобами. Всі ці фактори у сукупності робили досліджувану нами категорію осіб неконкурентноспроможною на ринку праці, але основною причиною в нашому випадку виступає відсутність внутрішньої мотивації до необхідності брати участь у трудовій діяльності. При проведенні бесід більшість засуджених вказували на відсутність їх працевлаштування, як одну з основних причин перебування в УВП. Навіть ті, кому це вдавалося, не були зацікавлені в підвищенні продуктивності праці, активній участі в житті підприємства чи організації, не проявляли ініціативи, найбільша категорія таких засуджених серед жінок. Проведене дослідження показує, що у громадському житті до засудження більшість респондентів ж. ст., а саме 75,6 % серед п/л. ос. та 88,0 % серед н/л не брали участь у громадському житті установи, підприємства, організації, де працювали або навчалися (дод. І).

Незайнятість працеспроможної особи в суспільно-корисній праці позбавляє її можливості добувати правомірним способом матеріальні ресурси для проживання для себе та для своєї сім'ї. Переважна більшість вивчених нами засуджених, не зайнятих трудовою діяльністю, вільний час заповнювали антисуспільною поведінкою, вживанням алкогольних напоїв, наркотичних засобів, що на фоні наявних психічних порушень приводило до моральної

та психологічної деградації їхньої особистості, зміні життєвих позицій та цінностей.

Відсутність професійних навичок значно ускладнює процес працевлаштування засуджених з психічними відхиленнями в період відбування покарання. Наявність у засуджених психічних відхилень, перешкоджає отриманню ними під час перебування у виправному закладі кваліфікованої професії.

Підсумовуючи вище наведене, необхідно зазначити, що структурні елементи соціально-демографічної характеристики необхідно розглядати як невід'ємні і необхідні при визначенні якостей кримінально-виконавчої характеристики засудженої особи з психічними відхиленнями. Оскільки вони мають важливе значення не тільки для встановлення причин та умов, що обумовлювали та сприяли обранню особою в передкримінальний період злочинного варіанту поведінки, а і для організації з даною особою виховного та корегуючого впливу на засуджених під час перебування в УВП.

3.2. Соціально-психологічна характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк

Очевидним є те, що виправлення та ресоціалізація засуджених, прогнозування їхньої поведінки, визначення методів та засобів впливу є можливими лише в тих випадках, якщо вони базуються на глибокому та всебічному вивченні особи правопорушника. Перепоною ефективності даного процесу зачасти є стійкі стереотипи характеру, що склалися під впливом негативного життєвого досвіду. Досягнення мети виправлення засудженої особи неможливе без урахування всіх її особливостей, що визначають рушійні мотиви поведінки.

Про важливість соціально-психологічних ознак кримінально-виконавчої характеристики засуджених свідчать і результати

опитаних нами 551 особи персоналу УВП, серед яких – 44 %, вважають їх ключовими (дод. І) та з 73 ос. персоналу УОПП на це вказали 67,1 % (дод. Ф). Вивчення соціально-психологічної характеристики засуджених з психічними відхиленнями є предметом наукового інтересу і має за мету розкриття особистісних та поведінкових особливостей цих осіб, пояснити окремі суб'єктивні механізми їх протиправної поведінки.

Будь-яка реакція людини протягом її життя залежать від тих особливостей, які сформувалися на базі її психічних станів та процесів під впливом власного соціального досвіду: від спрямованості її особистості, мотиваційної сфери, від потреб та бажань, установок та інтересів, тобто від системи ставлення до дійсності¹.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених питанням соціально-психологічної характеристики засуджених, і досі серед вчених точаться дискусії щодо співвідношення біопсихологічних та соціальних якостей особистості. Як зазначав з цього приводу І. Даньшин, одні автори-представники біологізаторства (панбіологізму) перебільшують значення природного і вродженого в людині, зменшуючи соціальні початки в ній. Інші – прихильники пансоціологізму, пояснюють поведінку людини в основному соціальними факторами, ігноруючи біологічну сторону особистості людини². Звісно ж, поведінка людини залежить від її біологічного початку, її природних особливостей. Будь-який зовнішній вплив на неї проходить крізь призму її біологічної суті. Не враховувати цього – значить ігнорувати детермінічне розуміння вчинків особи³. Саме в оточенні під впливом різних соціальних факторів особа набуває тих властивостей, які можуть корегуватися та змінюватися протягом всього життя. У нашому випадку середовище перебування засуджених осіб має свої особливості та притаманну лише йому

¹ Даньшин І.Н., Голина В.В. Курс лекцій по кримінології / под ред. І.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. С. 63.

² Даньшин І.Н. Общетеоретические проблемы кримінології: монографія. Харьков: Прапор, 2005. С.103.

³ Вищевказане посилання, С.101.

специфіку. Засуджена особа, потрапляє в УВП, за виключенням пенітенціарного рецидиву, за злочин вчинений до початку відбування кримінального покарання та ізоляції від суспільства. А тому і вивчення соціально-психологічної характеристики засуджених видається доцільним розпочати з аналізу їхнього соціального оточення поза межами установи, до засудження, до поміщення в УВП, саме тих зовнішніх факторів, які у поєднанні з певними особистісними характеристиками сприяли обранню протиправного варіанту поведінки. Як показують проведені дослідження даної проблематики, негативний вплив оточуючого середовища на формування сталої злочинної поведінки полягає у негативній криміногенній обстановці в сім'ї та колі друзів, оточенні, підтримання тривалих взаємовідносин з особами, в тому числі і старшими за віком, які мають протиправний, кримінальний досвід, зловживання психоактивними речовинами, нав'язування цінностей, традицій та переконань антисоціального паразитичного, криміногенного змісту, де вчинення делікту визначається як буденне явище, а іноді і обов'язок, спостереження за особами з кола спілкування, які ведуть систематичну протиправну діяльність і копіювання моделей їхньої поведінки, навиків злочинних вчинків набуваються шляхом навчання та обміну досвідом, при цьому отримується певна винагорода за вчинений злочин, як то матеріальні блага та повага серед осіб з кримінального середовища, і відсутність своєчасного осуду та покарання за вчинене порушення правових норм.

Основна і визначальна сторона особистості людини зводиться до її суспільної сутності, що сформувалася під впливом суспільства, членом якого вона є¹.

Спираючись на результати вивченої нами наукової літератури, яка висвітлює вказані питання, ми припускаємо, що надання превалюючої ролі одному з елементів психологічному чи соціальному не має сенсу. Оскільки обидві складові особистості

¹ Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков: Прапор, 2005. С.101.

засудженої особи тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені. Вони можуть лише за певних обставин пріоритетно здійснювати вплив на мотивацію та поведінку засуджених і злочинців.

Основним елементом психічної конституції є розумові здібності, світогляд і характер особистості, злочинний тип можна визначити як сукупність особливостей характеру та поглядів особи, утворюючі схильності особистості в бік злочину, в силу яких людина обирає злочинний шлях при таких обставинах, коли інші особи, коли в них виникне умисел вчинити злочин, утримаються від вчинення останнього¹.

По-різному, вченими визначається соціально-психологічна характеристика особи злочинця. Так І. Даньшин вказував, що під психічною складовою особистості розуміють її духовно-внутрішній світ: свідомі та несвідомі процеси, сприйняття, переживання, вольові, інтелектуальні та емоційні особливості, темперамент і характер. Деякі з цих якостей і властивостей мають природну основу. Всі вони відносно стійкі та індивідуальні, що не виключає їх розвитку і в ході біологічних змін людини протягом всього її життя, і під впливом конкретних життєвих умов, і в результаті захворювань. Але більш за все вони змінюються під впливом виховання та перевиховання. Ось чому дана складова особистості є, по своїй суті, не чисто психічний початок, а її психосоціальні якості². Не є виключенням і духовні, світоглядні процеси.

Розглядаючи соціально-психологічні особливості злочинця, І. Даньшин зазначав, що будь-яка соціальна реакція людини, вся побудова її життя залежать від тих особливостей особистості, які сформувалися на базі її психічних станів та процесів під час власного соціального досвіду: від спрямованості її особистості, мотиваційної сфери, від потреб та вподобань, установок та інтересів, тобто від системи її ставлення до дійсності³. Вивчаючи

¹ Познышев С.В. Криминальна психологія: Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении преступника в частности/ Сост. и предисл. В.С. Овчинского, А.В. Федорова. Москва: ИНФРА-М, 2009.- IX. С.31.

² Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков: Прапор, 2005. С.101.

³ Даньшин І.М., Голіна В.В., Кальман О.Г., Лисодед О.В. Криминологія: Загальна та Особлива частин: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / за ред. проф. І.М.Даньшина. Харків:

якості засуджених з порушеннями психіки крізь призму соціально-психологічної характеристики, суміжно повинні досліджуватися характер та закономірності взаємообумовленого впливу соціального оточення і їхніх особистих психічних якостей. Процес пенітенціарного впливу на засуджену особу повинен починатися зі всебічного її вивчення і в першу чергу це стосується психічних якостей та дослідження характеру її соціального оточення, оскільки вони є рушійними при обранні варіанту поведінки. Надає можливість в подальшому підвищувати або, навпаки, зменшувати комплекс виховного впливу тих чи інших соціальних факторів на поведінку засудженої особи, в тому числі і шляхом ізоляції, при цьому обирати методи корегуючого впливу на підставі визначених її психічних якостей (акцентуації характеру, наявність психічних відхилень, хімічних, алкогольних та психічних залежностей тощо).

Аналізуючи різні наукові погляди, ми в дослідженні розглядаємо соціально-психологічні ознаки, як один з важливих елементів кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк. При цьому, спираючись на результати досліджень вчених різних наукових шкіл, якими оперують такі науки як кримінально-виконавче право, кримінологія, пенітенціарна психологія та педагогіка, патопсихологія, психіатрія з метою забезпечення об'єктивності і достовірності дослідження, ми вважаємо за доцільне розглянути окремо соціальні та психологічні, в тому числі психічні, властивості засуджених вищевказаної категорії.

Однією з особливостей виконання покарання на певний строк є тримання засуджених осіб на обмеженій території у щільному оточенні схожими між собою за різними ознаками (віковими, статевими, рівнем їх суспільної небезпеки, рівнем безпеки установи, тяжкості вчинення злочинів тощо). Враховуючи зазначену нами специфіку, ми вважаємо за необхідність розглядати соціальні ознаки соціально-психологічної характеристики засуджених за результатами їх взаємодії з оточуючим середовищем, тобто колективом

засуджених, персоналом УВП, уповноважених органів пробації, рідними та близькими, громадськими і релігійними організаціями. Оскільки, на наш погляд, всі вказані соціальні інституції чинять вирішальний вплив на стан психологічних якостей засудженої особи, визначають її рольовий статус та формують те соціальне середовище, в якому вона перебуває під час відбування покарання.

На відміну від звичайного соціального оточення громадян, у засуджених воно має певні особливості, а саме:

– колективи засуджених формуються не на добровільних засадах, а в примусовому порядку, що забезпечується рядом державних органів різних гілок влади (законодавець визначає карність діяння та передбачає його в кримінальному законодавстві як злочин, судова гілка влади визначає вину і призначає покарання за вчинений злочин, а ОУВП забезпечують безпосереднє виконання кримінального покарання);

– в УВП концентруються особи, які вчинили злочин, за схожими ознаками: вік, стать, суспільна небезпечність, що залежить від виду вчиненого злочину та їх психологічної спрямованості;

– засуджені особи зосереджені на примусово обмеженій, ізольованій від інших громадян та від окремих груп засуджених (мова йде про ізольовані локальні дільниці ресоціалізації, карантину діагностики та розподілу, соціальної адаптації, посиленого контролю) територій і в приміщеннях (гуртожитки, ДІЗО, ПКТ, сектори максимального рівня безпеки);

– побут та розпорядок дня, вільний і робочий час примусово суворо регламентований, формально визначеними державою правилами та нормами поведінки, при цьому паралельно з ними існують і неформальні приховані, характерні для злочинного середовища негативні, часто сталі, багаторічні правила і традиції існуючої в місцях позбавлення волі субкультури, які вже тривалий час підтримуються та культивуються засудженими з негативною спрямованістю та стійкими антисоціальними установками;

– існують певні обмеження, обумовлені вимогами ізоляції, щодо зовнішніх контактів засудженої особи з сім'єю, рідними,

близькими, особами, які ведуть злочинний спосіб життя;

– при тривалих термінах перебування в умовах УВП характерним дефіцитом повноцінного необмеженого людського спілкування, що приводить до виникнення у засуджених таких гнітючих психічних станів, як афективна депревація;

– протягом усього терміну покарання на засуджених постійно здійснюється виховний, профілактичний вплив, шляхом застосування основних засобів виправлення, з метою корегування в подальшому поведінки засуджених.

Вищевказані особливості соціального оточення особи в умовах УВП чинять, на жаль, як негативний, тобто подальшу криміналізацію, так і позитивний стримуючий злочинну поведінку вплив. Тому і особистість засуджених набуває нових якостей перебуваючи постійно під впливом різних факторів оточуючого середовища, яке живить як негативні риси, так і стримує потяг до порушення встановлених норм поведінки. Формування моделі поведінки відбувається шляхом спостереження за іншими людьми після чого фіксування у свідомості соціального досвіду. На цьому етапі важливого значення набуває формування сприятливого для корекційної роботи, в першу чергу в психологічному значенні, оточення засудженої особи. В. Шаблистий у своєму дослідженні також звертає увагу на важливість забезпечення психологічної безпеки людини, під якою пропонує розуміти стан захищеності її свідомості від будь-яких розладів або факторів, що можуть їх спричинити¹.

На жаль нерідкими є випадки, коли під впливом негативного психологічного тиску факторів ізоляції засуджені вчиняють акти суїциду. Найчастіше самогубства вчиняли особи у віці від 25 до 35 р. (42%), також від 41 до 49 р. (26%), які засуджені за крадіжку (35% - 16 ос.) та за вбивства (28,3% - 13 ос.). Найбільш складними періодами відбування покарання з точки зору суїцидонебезпечності є перший рік в установі (на нього приходить 39% суїцидів), що

¹ Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. С. 212.

свідчить про складність процесів адаптації та недостатній рівень виявлення осіб, що потребують допомоги. Інший такий період від 2 до 5 р. (на нього приходить 26% суїцидів), також потребує належного забезпечення нагляду та організації несення служби, ефективно організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими. Вивчення осіб, які вчинили самогубство, свідчить, що 76% (35 ос.) засуджених, що вчинили самогубство, не потрапляли в поле зору психологів, як схильні до самогубства або членушкодження, та тільки двоє ос. перебували на профілактичному обліку як схильні до самогубства. Засуджені, які вчинили суїцид, підтримували соціальні зв'язки з рідними, близькими та знайомими; причому лише 21,7% не підтримували соціальні зв'язки. Також 87% (40 ос.) не працювали до засудження. Більшість із самогубств були вчинені засудженими, яким вдалося усамітнитись у камерних приміщеннях (13 випадків – 28,3%), підсобних або підвальних приміщеннях (11 випадків – 23,9%), у побутових приміщеннях житлової зони (9 випадків – 19,6%). Найбільш поширеними причинами, які впливають на прийняття особою рішення про самогубство є погіршення відносин з близькими людьми (19,6%); втрата соціально-важливих орієнтирів (15,2%). Значну частину причин віднесено до категорії «інше» - 35%. До таких причин відносимо наступні: неналежний рівень контролю за організацією несення служби персоналом, а також неналежний контроль за поведінкою засуджених; неналежне ставлення до виконання обов'язків під час несення служби в складі оперативної групи, слабкий контроль та спостереження за поведінкою осіб, які працевлаштовані на виробництві установи; недостатня обізнаність щодо оперативної обстановки про негативні процеси, які відбуваються в середовищі засуджених, контроль за їх намірами та поведінкою, а також неналежним чином організовану профілактичну роботу із засудженими¹.

Одним із важливих секторів соціального оточення

¹ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

засуджених є їхні рідні, члени сім'ї, близькі. Контакти засудженої особи з сім'єю в умовах УВП носять епізодичний, нетривалий характер. Переважно це відбувається використанням засобів комунікації. Останнім часом відбувається значна лібералізація законодавчого регулювання цього питання. Так, ст. 107 КВК України засудженим надано право здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет¹. Нами раніше зверталась увага на важливу роль сім'ї в антикримінальному профілактичному впливі на засуджених. Однак, значна частина засуджених з психічними відхиленнями виховувалися в неповних сім'ях, де один чи обидва батьки зловживали алкоголем, батьками, які, як і самі засуджені, мали порушення психіки, зачасти внаслідок зловживання алкоголем чи хімічних залежностей. Навряд чи такі обставини, за наявності необмежених можливостей комунікації з ними, можуть чинити позитивний вплив на засуджених. Хоча, як показує практичний досвід, і це визнають самі засуджені, стосунки з такими рідними та близькими вони підтримують на рівні епізодичного листування, з рідкими випадками короткострокових побачень, а в переважній більшості вони взагалі відсутні. Отже, і криміногенний вплив на засуджених осіб під час перебування в УВП вони, як правило, не чинять.

Окремо варто звернути увагу на наявний у більшості осіб страх перед покаранням як результат загальної превенції і важливий психологічний елемент стримування від вчинення особою деліктів. За результатами проведеного нами опитування засуджені з психічними відхиленнями вказали, що до засудження боялися потрапити до місць позбавлення волі – серед ч. 89 ос. (58,9 %), серед ж. – 36 ос. (87,8 %), н/л. ч. ст. – 26 ос. (52,0 %),

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21. Дата оновлення: 04.11.2018р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>. (дата звернення: 20.03.2019).

серед н/л. ж.ст. – 8 ос. (32,0 %), не відчували остраху перед покаранням – серед ч. 60 ос. (39,5 %), серед ж. – 1 ос. (2,4 %), н/л. ч. ст. – 8 ос. (16,0 %), серед н/л. ж. ст. – 9 (36,0 %), варіант відповіді «було цікаво та романтично» обрали серед ч. 3 ос. (2,0 %), серед ж. не виявилось жодної особи, н/л. ч. ст. – 7 ос. (14,0 %), серед н/л. ж. ст. – 7 (28,0 %), ставилися байдуже до наслідків покарання 4 ж. (9,8 %), 9 н/л. ч. ст. (18,0 %), 1 н/л. ж. ст. (4,0 %) (дод. Ї). Вищевказані дані свідчать про наявність страху перед покаранням на початкових етапах застосування державою елементу примусу у переважній більшості усіх категорій засуджених, що з подальшим відбуванням покарання притупляється, а у деяких осіб взагалі зникає. Як зазначали з цього приводу І. Богатирьов та С. Царюк, під час відбування кримінального покарання існує можливість негативної адаптації, суть якої полягає в тому, що засуджені швидко пристосовуються до умов відбування покарання та шукають контактів із засудженими негативної спрямованості і намагаються вступити до груп із такою спрямованістю¹. Для засуджених з порушеннями психіки характерні складності в адаптації до нових умов співжиття, набуття ними нових комунікативних навичок, але ще гірше – це втрата ними соціальних зв'язків та навичок життя поза виправною установою і самозабезпечення свого існування.

Більшість опитаних нами засуджених з психічними відхиленнями відбули одну четверту та третину встановленого строку покарання. При цьому 45 ч. (29,6 %), 4 ж. (9,8 %), 13 н/л. ч. ст. (26,0 %), 18 н/л. ж. ст. (72,0 %) вважають, що краще відбувати покарання у місцях позбавлення волі, ніж жити і працювати за законами суспільства. Протилежний варіант відповіді обрали 107 ч. (70,4 %), 37 ж. (90,2 %), 37 н/л. ч. ст. (74,0 %), 7 н/л. ж. ст. (28,0 %) (дод. Ї). Як бачимо, значний відсоток засуджених, а особливо це виражено серед неповнолітніх жіночої статі, вважають

¹ Богатирьов І.Г., Царюк С.В. Кримінально – виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2010. С. 64.

умови перебування в УВП більш сприятливими, а ніж життя за межами установи. Це свідчить про наявність результатів негативного впливу покарання та певної криміналізації засуджених, їх дезадаптації до умов життя на волі. При цьому, переважна більшість опитаних мають одну та дві судимості, тобто, відносно незначний та нетривалий кримінальний досвід.

Серед п/л. осіб та н/л. ч. ст. більша частина опитаних засуджених визнали, що краще перебувати за межами установи, а ніж відбувати покарання. Це свідчить про наявність дискомфорту для них в установі, про їхнє внутрішнє бажання скоріше відбути кримінальне покарання та звільнитися з установи.

Наступний за інтенсивністю і вагомістю сектор соціального оточення засуджених при відбуванні покарання після взаємного спілкування засуджених між собою, займають взаємовідносини з персоналом УВП. У науковій літературі неодноразово звертається увага щодо наявності ворожості та протистояння, певних психологічних бар'єрів між суб'єктами виконання покарання – персоналом УВП та суб'єктом відбування покарання, одночасно і об'єктом виховного впливу та ексекутивної діяльності УВП – засудженими. По-різному вченими визначаються причини цього протистояння, хоча значна частина їхніх визначень збігається та має спільну основу. Так, А. Северов відносив до основних причин протистояння особливості особистості і середовища засуджених, а саме: деліквентні соціальні установки, вороже сприйняття співробітників правоохоронних органів, акцентуації і патології характеру, важкі психічні стани, викликані нагромадженням афективної депревації у зв'язку з дефіцитом повноцінного людського спілкування, «втрати особистості», унаслідок розриву звичних соціальних зв'язків тощо. Також педагогічно неспроможними діями представників адміністрації (брутальність, фамільярність, упередженість, обмеження особистої гідності, шантаж, порушення законності, розходження між словом і ділом та

інше)¹. Слід додати, що це може бути і загальний рівень культури, виховання незначний життєвий і професійний досвід, недостатній рівень загальних і професійних знань, нелюбов до професії, або як мінімум нетерпіння, негідне ставлення до засуджених, а то й неправомірна поведінка.

Поведінка засуджених у період відбування покарання (а особливо наочно це видно при позбавленні волі) – це результат взаємодії трьох складових: особистості самого засудженого, середовища, у якому він змушений перебувати і засобів (правових і матеріально-предметних), застосовуваних адміністрацією ОУВП в ексекутивній діяльності. При цьому найчастіше ігнорувався той факт, що власна діяльність активного в процесі виконання покарання суб'єкта залежить певним чином від можливої поведінки суб'єкта – засудженого, чиї дії знаходяться під впливом ексекутивної діяльності адміністрації ОУВП. У процесі виконання – відбування покарання можливий міжсуб'єктний обмін діяльностями, тобто не тільки адміністрація ОУВП впливає на засуджених, застосовуючи примус, реалізуючи правообмеження, властиві покаранню, але і середовище засуджених, оскільки середовище формує людину, злочинне середовище накладає певний відбиток (який, безсумнівно, є предметом наукового інтересу психологів) і на представників адміністрації, що виражається, наприклад, у професійному жаргоні, відповідних формах поведінки, які носять відбиток своєрідності місць позбавлення волі².

Останнім часом багато уваги приділяється впровадженню механізмів уникнення протистоянь та бар'єрів між персоналом УВП та засудженими. Запровадження у діяльність УВП принципів динамічної безпеки, партнерства персоналу та засуджених, що значно сприятиме корегуванню поведінки засуджених і забезпеченню виконанню програм диференційованого виховного

¹ Северов А.П. О целях наказания (психолого - педагогический аспект). *Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики*. Київ: МВС України, 1994. С. 89 – 90.

² Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. С. 239.

впливу в процесі виконання покарання.

Умови вчинення злочину можуть існувати чи не існувати в конкретних випадках, а злочин може і не бути вчинений¹. Форма поведінки людини залежить не тільки від природних особливостей нервової системи особи та психічних якостей, а й від зовнішнього впливу оточення, виховного впливу, системи заохочень та покарань. Майже всі внутрішні психічні процеси, які впливають на формування особистості, обумовлені зовнішніми факторами. Однак не можна їх розглядати як автоматичну безпосередню проекцію на якостях особи засуджених. В. Кудрявцев, розглядаючи природу причинності злочинної поведінки, зазначав, що кримінологічний аналіз індивідуальної злочинної поведінки свідчить про те, що в його генезисі основну роль відіграють несприятливі мікроумови морального формування особи². Під час перебування засуджених в УВП окремим спектром їхнього соціального оточення є взаємовідносини з громадськістю, шляхом встановлення контактів з різними громадськими та, найчастіше, з релігійними організаціями. В інтересах ефективності ст. 25 КВК України передбачено участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених. Зокрема визначено, що об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні, громадські організації, окремі особи можуть надавати допомогу ОУВП у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи³. За даними ДКВС України станом на 01.07.2017 р. в рамках взаємодії УВП здійснювали свою співпрацю з 209 громадськими організаціями, з них 24 міжнародні, 41 всеукраїнська та 144 регіональні і 130 спостережних комісій здійснюють громадський контроль за діяльністю УВП⁴. Протягом 2018 р. з УВП у питанні ресоціалізації засуджених співпрацювало 336 об'єднань громадян, 23 із яких – міжнародні неурядові благодійні

¹ Кримінологія: ученик / под ред. В.Н.Кудрявцева, В.Е. Эминова. Москва: Юрист, 1995. С. 77.

² Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. Москва: «Юридическая литература», 1968. С. 26.

³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21. Дата оновлення: 04.11.2018р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>. (дата звернення: 20.03.2019).

⁴ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Державної кримінально-виконавчої служби України за I півріччя 2017 р.

організації, 107 організацій всеукраїнського, 92 – регіонального та 114 – місцевого рівня¹.

КВК України у 2015 р. доповнено ст. 128¹, яка встановлює засади організації душпастирської опіки засуджених. Зокрема, вона визначає, що душпастирська опіка засуджених – діяльність в УВП священнослужителів (капеланів), уповноважених релігійними організаціями, статуту (положення) яких зареєстровані у встановленому законом порядку, спрямована на задоволення релігійних потреб засуджених, їхнє духовне виховання². Важливу роль у цьому напрямку роботи відіграють релігійні організації та окремі релігійні громадські діячі, представники культури і мистецтва. За напрямом духовно-просвітницької роботи УВП та СІЗО співпрацюють з 103 релігійними конфесіями. До цієї роботи залучено 1210 священнослужителів та волонтерів, близько 24 тисяч засуджених залучаються до проведення заходів релігійного характеру³. На 01.01.2019 р. чисельність засуджених, які активно відвідують духовно-просвітницькі заходи, становить 12 тис. 345 осіб, що складає близько 22,4% від загальної кількості засуджених, та осіб, узятих під варту. Духовно-просвітницьку роботу із засудженими проводять представники 55 релігійних конфесій, громад, організацій та церков, офіційно зареєстрованих в Україні⁴.

Зміна особистісних установок, готовність до правомірної соціально-корисної поведінки шляхом примусу та насильства не стануть результатом виправлення засудженої особи. Ключовим є усвідомлене власне бажання засуджених дотримуватися прийнятих у суспільстві норм поведінки. При цьому важливе значення має релігійне, духовне виховання. Всі релігійні конфесії, які співпрацюють з УВП, не пропагують насильство та асоціальну

¹ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21. Дата оновлення: 04.11.2018р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>. (дата звернення: 20.03.2019).

³ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2017 р.

⁴ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

поведінку, а звертають засуджених до соціально бажаного, гуманного ставлення до інших людей і встановлених суспільних, моральних норм поведінки. У щирій зміні поведінки засуджених значний вплив мають релігійні погляди, переконання, віра. Як уже зазначалося нами, з опитаних засуджених з порушеннями психіки більшість 46,7 % ч. ставляться до релігії байдуже, серед ж. та н/л обох статей цей показник становить третину опитаних. Переважно негативно до релігії ставляться н/л. ж. ст. – 56,0 % опитаних, у інших категорій – це кожен п'ятий засуджений. Позитивно до релігії ставляться 68,0 % респондентів серед н/л. ч. та 53,7 % серед ж., серед засуджених ч. – кожен третій (дод. І). Як бачимо, значна частина засуджених ставляться до релігії негативно – в середньому близько 39 % та байдуже – близько 20 %. Найбільше таких осіб серед н/л. ж.ст та п/л. ч. Зауважимо що у багатьох УВП облаштовані культурно-релігійні споруди (станом на 01.01.2018 р. – 267 об'єктів¹, 01.01.2019 р. – 249²) для спілкування священників із засудженими. Резюмуючи викладене, необхідно зазначити, що даний напрям виховної роботи із засудженими потребує сприяння зі сторони персоналу УВП і великої уваги релігійних організацій, душпастирської опіки. Що надасть в майбутньому більше шансів попередити вчинення ними злочинів, опираючись на внутрішній самоконтроль на підставі релігійних переконань, легше адаптуватися до умов відбування покарання та подолати труднощі, пов'язані з ізоляцією.

Процес і результат пізнання самого себе, своїх фізичних і психічних якостей, сил та здібностей, думок та почуттів, свого ставлення до предметів та явищ зовнішнього світу і до самого себе становлять специфічну форму усвідомлення – самопізнання особи. Активність особи як суб'єкта виховного процесу виражається в її самопізнанні та самооцінці, самоконтролі та саморегуляції і на цьому підґрунті своєї взаємодії та взаємовідносин з оточуючим

¹ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2017 р.

² Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

середовищем, внаслідок чого поведінка людини набуває відносну самотійність, незалежність від зовнішніх впливів¹.

Ті зміни в особистості, які можуть спостерігатися в УВП, в своїй більшості є продовженням, розвитком чи зміною рис, які існували у засудженого раніше². І. Даньшин, розглядаючи якості особистості злочинця, визначав такі їхні спільні риси: спрямованість їхньої особистості – антисоціальна; мотивація їх поведінки анархічна, егоїстична, цинічна, корислива. Їхні потреби соціально не виправдані та особистісно-необґрунтовані, відрізняються «бідністю», носять розбещений характер; способи їх задоволення – засуджуються суспільством. Взагалі їхні особистісні установки та інтереси не співпадають з інтересами і цілями суспільства та більшості його членів. Деяким з них притаманні психологічне відчуження, що виражається у відсутності емоційних контактів з людьми та в специфічному сприйнятті оточуючого світу як чужого та ворожого їм. Вказані соціально-психологічні особливості в структурі особистості свідчать про її постійну внутрішню готовність до злочинної поведінки³. Л. Висотіна, спираючись на результати монографічних вивчень засуджених у 80-х роках відзначала, що для трьох чвертей засуджених у більшій чи меншій мірі характерні такі стійкі негативні якості особистості, як байдужість, зухвалість та грубість, безжальність та жорстокість, озлобленість, зарозумілість і зневажливе ставлення до людей, задрість, лінь та легковажне намагання «легко» та «красиво» жити, що означає в їх розумінні безконтрольне задоволення своїх збочених потреб⁴. Цікавим однак є той факт, що за останні 30 р. умови відбування та виконання покарання зазнали суттєвих змін і на законодавчому і на процедурному рівні. Незважаючи на це, при порівнянні соціально-психологічних якостей особистості

¹ Висотіна Л. А. Педагогические основы процесса исправления и перевоспитания осужденных в ИТУ. Москва: Юридическая литература, 1977. С. 15.

² Антонян Ю.М. Личность преступника как объект предупредительного воздействия. *Личность преступника и предупреждение преступлений*: сборник науч. трудов. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1987. С. 4.

³ Даньшин И.Н., Голина В.В. Курс лекций по криминологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. С.63-64.

⁴ Висотіна Л. А. Педагогические основы процесса исправления и перевоспитания осужденных в ИТУ. Москва: Юридическая литература, 1977. С. 48.

засуджених, які відбувають покарання у сучасних умовах та засуджених, які відбували покарання 30 років тому ми знайшли більшість схожих рис і дійшли висновку, що соціально-психологічний портрет засуджених за цей тривалий час не зазнав суттєвих змін. Усі характерні негативні якості особистості, притаманні більшості засуджених протягом тривалого часу є незмінними. Сформовані соціальним оточенням та рядом інших факторів, вони продовжують відігравати не останню роль в детермінації вчинення порушень встановлених суспільством правил поведінки.

Розглядаючи проблематику особистісних змін у засуджених з порушеннями психіки під час відбування кримінального покарання необхідно зосередитися, в першу чергу, на структурі спонукань, які привели до обрання протиправної лінії поведінки, а саме потреба, мотив, установка, спрямованість та психічне відхилення як фактор формування передумов вчинення злочину.

Потреби відображаються у свідомості особи як мотив її можливої поведінки. Потреби і пов'язані з ними прагнення мають переважно соціальний характер. Вирішальна роль у їх виникненні належить соціальному середовищу. Вони є джерелом активності особи¹. Наявність порушень психіки сприяє формуванню негативного оточення, шляхом систематичного підтримання контактів з особами, які також мають порушення психіки, деградації особистості, викликані зловживанням алкоголем, наркотичною залежністю тощо.

Використання аморальних, антисуспільних способів та засобів задоволення потреб, тим більше якщо вони становляться звичним способом їх задоволення, при якому слабне регулююча функція свідомості, породжує збочені потреби (квазіпотреби, наприклад алкоголізм, наркоманію, статеву розпусту), гіпертрофування та домінування матеріальних потреб і як наслідок цього – подальше

¹ Даньшин И.Н., Голина В.В. Курс лекций по криминологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. С. 63.

викривлення структури відносин особи¹. Виявлений нами високий рівень рецидивної злочинності серед засуджених з порушеннями психіки є підтвердженням, що у більшості випадків, має місце стала деградація особистості, внаслідок задоволення своїх примітивних потреб протиправним способом. Це підтверджується і іншими дослідженнями, зокрема проведеними В.Батиргереевою (2009 р.)², М.Вербенським (2009 р.)³, П.Михайленком, В.Кузнецовим (2009 р.)⁴, Блажівським (2013 р.)⁵, В.Бесчастним (2017 р.)⁶. Засуджені з порушеннями психіки, а особливо з такими як розумова відсталість (олігофренія), схильні до наслідування моделей поведінки інших осіб з їхнього соціального оточення для задоволення своїх потреб, в тому числі і протиправних. Хоча самі по собі потреби не можуть бути антисуспільними, протиправними, криміногенними, такими виступають лише способи і засоби їх задоволення, тобто досягнення мети. З огляду на зазначене нами вище, вивчати обставини формування мотивів та установок засуджених лише у площині виконання покарання є однобоко та не об'єктивно, оскільки цей процес не обмежується часом та місцем відбування покарання.

Психологічним аспектом негативних наслідків ізоляції є те, що вона негативно відображається на самооцінці засудженого, заважаючи формуванню правильного ставлення до покарання⁷.

У підсумку проведеного нами вивчення думки засуджених з психічними відхиленнями стосовно мети застосованого до них кримінального покарання вони вказали наступне: у карі за

¹ Высотина Л. А. Педагогические основы процесса исправления и перевоспитания осужденных в ИТУ. Москва: Юридическая литература, 1977. С. 18.

² Батиргереева В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків: Право, 2009. 576 с.

³ Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2009. 356 с.

⁴ Михайленко П.П., Кузнецов В.В. Рецидивна злочинність в Україні: монографія / за заг. П.П. Михайленка. Київ: ВБ «Аванпост – прим», 2009. 168 с.

⁵ Блажівський Є.М. Моніторинг протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2013. 372 с.

⁶ Бесчастний В.М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: В. спрві, 2017. 360 с.

⁷ Байдаков Г.П., Крылов А.С. Изоляция осужденных к лишению свободы и вопросы предупреждения преступлений. *Личность преступника и предупреждение преступлений*: сборник науч. трудов. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1987. С. 37.

вчинений злочин – серед ч. обрали 61 ос. (40,1 %), серед ж. – 6 ос. (14,6 %), н/л. ч. ст. – 23 ос. (46,0 %), серед н/л. ж. ст. – 6 ос. (24,0 %); у відновленні справедливості – серед ч. 19 ос. (13 %), серед ж. жодна особа не обрала вказаного варіанту відповіді, н/л. ч. ст. – 7 ос. (14,0 %), серед н/л. ж. ст. – 3 ос. (12,0 %); в утриманні засуджених від вчинення злочинів – серед ч. 8 ос. (5,3 %), серед ж. жодна особа не обрала вказаного варіанту відповіді, н/л. ч. ст. – 7 ос. (14,0 %), серед н/л. ж. ст. – 6 ос. (24,0 %); в утриманні інших осіб від вчинення злочинів – серед ч. 2 ос. (1,3 %), серед ж. жодна особа не обрала вказаного варіанту відповіді, н/л. ч. ст. – 2 ос. (4,0 %), серед н/л. ж. ст. жодна особа не обрала вказаного варіанту відповіді; у виправленні тих, хто вчинив злочин – серед ч. 29 ос. (19,1 %), серед ж. – 30 ос. (73,2 %), н/л. ч. ст. – 8 ос. (16,0 %), серед н/л. ж. ст. – 8 (32,0 %); в ізоляції винних від суспільства – серед ч. – 26 ос. (17,1 %), серед ж. – 5 ос. (12,2 %), н/л. ч. ст. жодна особа не обрала вказаного варіанту відповіді, серед н/л. ж. ст. – 2 (8,0 %) (дод. Ї). Як свідчить вище наведене, більшість засуджених сприймають призначене покарання, в першу чергу, як кару, відплату суспільства за вчинений злочин. П'ята частина опитаних вбачає в призначеному покаранні засіб виправлення злочинців, лише серед засуджених жінок переконані в цьому 73 % опитаних. Ставлення засуджених до суті покарання та його мети має вирішальне значення при організації з ними виховного процесу в умовах УВП¹.

При опитуванні нами 551 особи персоналу УВП різних рівнів безпеки встановлено, що вважають основною метою кримінального покарання: кару за вчинений злочин – 108 ос. (це становить 19,6 % від загальної кількості опитаних), виправлення засуджених – 74 ос. (13,4 %), запобігання вчинення повторних злочинів засудженими – 94 ос. (17,1 %), запобігання вчинення повторних злочинів іншими особами – 51 ос. (9,3 %), усі вказані компоненти разом – 224 ос. (40,7 %) (дод. І) Дещо різняться результати опитування 73 ос.

¹ Кубрак Р.М. Особливості організації соціально-виховної роботи в межах установи виконання покарань із засудженими, які мають психічні відхилення. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 247.

персоналу УОПП, які вважають основною метою кримінального покарання: кару за вчинений злочин – 20,6 % від загальної кількості опитаних, виправлення засуджених – 20,6 %, запобігання вчинення повторних злочинів засудженими – 24,7 %, запобігання вчинення злочинів іншими особами – 10,9 %, усі вказані компоненти разом – (60,3 %) (дод. Ф). Отримані результати опитування персоналу установ дещо різняться з результатами опитування засуджених. Значна частина персоналу вважає, що метою призначеного суспільством винній особі покарання мають бути в комплексі всі зазначені в ст. 50 КК України складові, при цьому, як і самі засуджені, більше схиляються до каральної функції покарання. Як і серед засуджених, п'ята частина опитаного персоналу вважає метою покарання виправлення засуджених. Найменша кількість опитаних осіб визначають метою кримінального покарання запобігання вчиненню злочинів іншими особами. Як бачимо, на практиці, як засуджені так і персонал УВП, вказали на найменшу ефективність застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк у якості загальної превенції. Виходячи з вищенаведеного можна підсумувати, що на думку суб'єктів виконання та відбування покарання існуюча система засобів пенітенціарного впливу все ж таки залишається більш репресивною, аніж ресоціалізуючою як відносно осіб з порушеннями психіки так і відносно інших осіб.

Ставлення засудженого до вчиненого злочину є одним з найбільш важливих показників ступеня соціально-моральної деформації та суспільної небезпечності його особи. Воно проявляється перш за все в ступені визнання ним своєї вини, справедливості покарання та визнання причин злочинної поведінки¹. Ефективність процесу корегування поведінки засуджених в більшості випадків залежить від внутрішнього психологічного ставлення їх до вчиненого злочину, ступеня визнання своєї вини, справедливості покарання та усвідомлення

¹ Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 48.

причин вчиненого злочину¹. При чому сам факт визнання своєї вини засудженим є недостатнім. Оскільки вирішальним є стан емоційно-вольової сфери засуджених, що визначає їх готовність до виправлення, а відносно неповнолітніх та засуджених молодого віку і перевиховання. Під час інтерв'ювання засуджених з порушеннями психіки нами встановлено, що серед ч. 63 ос. (або 41,5 % опитаних) вважають справедливо співрозмірним строк призначеного покарання тяжкості вчиненого ними злочину, серед ж. цей показник становить – 29 ос. (70,7 %), серед н/л. ч. ст. так вважають 24 ос. (48,0 %), серед дівчат – 24 (96,0 %); що строк покарання завищено вважають 39 ч. (25,7 %), 9 ж., що становить 22,0 % опитаних, 15 н/л. ч. ст. (30,0 %), серед н/л. ж. ст. жодна ос. так не вважає; що строк покарання занижено вважають серед ч. 4 ос. (2,6 %), 1 ж., що становить 2,4 % опитаних, 7 н/л. ч. ст. (14,0 %), серед н/л. ч. ст. жодна особа так не вважає; не змогли відповісти на поставлене запитання 46 ч. (30,3 %), 2 ж., що становить 5 % опитаних ж., 4 н/л. ч. ст. (8,0 %), серед н/л. ж. ст. 1 ос. (4,0 %) (дод. Ї). Резюмуючи отримані результати, необхідно зазначити, що більшість засуджених усіх категорій вважають покарання справедливим, серед н/л. ж. ст. цей показник майже абсолютний – 96 %. Близько третини засуджених, найбільший показник серед осіб ч. ст., в тому числі н/л., вважають застосоване до них покарання несправедливим та занадто суворим, що значно ускладнить процес корегування поведінки, усвідомлення та визнання засудженою особою за необхідне змінюватися. Тому процес їхнього виправлення необхідно розпочинати зі зміни ставлення засуджених до призначеного покарання та суспільної небезпечності вчиненого ним правопорушення. Незначний відсоток засуджених вважають застосоване до них покарання занадто м'яким і таким, що не відповідає суспільній безпеці вчиненого ними злочину. Це, як правило, характерно для засуджених, які нетривалий

¹ Кубрак Р.М. Отдельные вопросы ресоциализации несовершеннолетних осужденных к лишению свободы на определенный срок с психическими отклонениями, не исключающими вменяемости и ограниченной вменяемости. *Человек: преступление и наказание*. Рязань: Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний России, 2013. № 2. С. 107.

строк перебувають в межах УВП. І на початковому етапі відбування кримінального покарання знаходяться в стані фрустрації, складній афективно-напруженій реакції на застосовані до них екзекутивні заходи, в тому числі й ізоляцією, що в подальшому може привести до аутоагресії, агресії щодо інших осіб (засуджених та персоналу УВП), депресивних станів.

Визнання засудженою особою своєї вини у вчиненому злочині залежить від багатьох взаємопов'язаних суб'єктивних факторів, що полягають в осмисленому ставленні особи до правопорушень, вчинених у минулому, усвідомлення причин їх вчинення, об'єктивному та критичному ставленні до власної антисуспільної поведінки, що впливає на мотивацію визнання своєї провини та сприйняття засобів виправлення.

І. Даньшин та В. Голина розглядали мотиваційну сферу як «центр» внутрішньої структури особистості, інтегруючий її активність¹. Важко не погодитися з позицією зазначених авторів.

Мотиваційна складова в особистості засудженого відіграє помітну роль, оскільки дозволяє персоналу УВП спрямувати зусилля викорінення сприйняття негативних життєвих цінностей, дозволяє забезпечити диференційний та індивідуалізований підхід у роботі із засудженими.

Ієрархія мотивів відповідає ієрархії цінностей, оскільки система мотивів є проекцією ціннісної структури особистості².

Деформована моральна та правова свідомість може стати причиною вибору протиправної лінії поведінки³. Головну, центральну ланку в психологічній структурі людини займає її особиста установка, яка характеризує не якісь окремі якості особистості, а всю особистість в цілому. Керуючись нею, особа оцінює конкретні життєві обставини і робить вибір лінії поведінки, віддаючи перевагу тим чи іншим потягам⁴. Активність особи як

¹ Даньшин И.Н., Голина В.В. Курс лекций по криминологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. С. 63.

² Резніченко Г.С. Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. С. 10.

³ Вищевказане посилання, С. 69.

⁴ Даньшин И.Н., Голина В.В. Курс лекций по криминологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. С. 63.

суб'єкта виховного процесу виражається в її самопізнанні та саморегуляції на цій основі своєї взаємодії та взаємовідносин з оточуючим середовищем, внаслідок чого поведінка людини набуває відносної самостійності, незалежність від зовнішніх впливів¹.

Важливе значення для встановлення мотивів, умов, які спонукали до вчинення особою злочину і в подальшому визначення переліку необхідних умов виконання покарання (визначення виду установи, необхідну інтенсивність застосування режимних обмежень), методів та заходів виховного впливу на засуджених осіб, має інформація про наявність психічних відхилень та хімічних залежностей (тютюнопаління, алкоголь, наркотичні засоби,) й інших психологічних залежностей (схильність до участі в азартних іграх тощо).

Саме наявність вказаних порушень психічної діяльності, алкогольна та наркотична залежність призводять до моральної деградації особи і породжують незворотні зміни в психіці, визначають ступінь їх адаптації до нових (стресових умов) і психологічну керованість своєю поведінкою. Це в свою чергу значно ускладнює досягнення мети застосування кримінального покарання у виді позбавлення волі, що полягає у виправленні засуджених, а також запобіганні вчинення ними нових злочинів.

3.3. Психолого-психіатричні ознаки засуджених до позбавлення волі на певний строк з психічними відхиленнями

Деформована моральна та правова свідомість може стати причиною вибору протиправної лінії поведінки². Головна, центральна ланка в психологічній структурі людини займає її

¹ Высотина Л. А. Педагогические основы процесса исправления и перевоспитания осужденных в ИТУ. Москва: Юридическая литература, 1977. С. 15.

² Резніченко Г.С. Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей: дис... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. С. 69.

особиста установка, яка характеризує не якісь окремі якості особистості, а всю особистість в цілому. Керуючись нею, особа оцінює конкретні життєві обставини і робить вибір лінії поведінки, віддаючи перевагу тим чи іншим потягам¹. Активність особи як суб'єкта виховного процесу виражається в її самопізнанні та саморегуляції на цій основі своєї взаємодії та взаємовідносин з оточуючим середовищем, внаслідок чого поведінка людини набуває відносну самостійність, незалежність від зовнішніх впливів².

Важливе значення для встановлення мотивів, умов, які спонукали вчинення особою злочину і в подальшому визначення перелік необхідних умов виконання покарання (визначення виду установи, необхідну інтенсивність застосування режимних обмежень), методів та заходів виховного впливу на засуджених осіб, має інформація про наявність психічних відхилень в межах осудності та обмеженої осудності, тимчасових короточасних розладів психіки та хімічних залежностей (алкоголь, наркотичні засоби, тютюнопаління) і інших психологічних залежностей (схильність до участі в азартних іграх тощо).

Уже тривалий час кореляція психічних аномалій та злочинної поведінки є предметом наукового інтересу у сфері кримінології.

Ми вже раніше вказували на доволі чисельну групу засуджених до позбавлення волі на певний строк з наявними порушеннями психічної діяльності в межах осудності та обмеженої осудності. Саме наявність вказаних порушень психічної діяльності, алкогольна та наркотична залежність призводять до моральної деградації особи і породжують незворотні зміни в психіці, визначають ступінь їх адаптації до нових (стресових умов) і психологічну керованість своєю поведінкою. А це в свою чергу значно ускладнює досягнення мети застосування кримінального покарання у виді позбавлення волі, що полягає у виправленні

¹ Курс лекцій по кримінології / под ред. И.Н.Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: «Одиссей», 2006. С. 63.

² Высотина Л. А. Педагогические основы процесса исправления и перевоспитания осужденных в ИТУ. Москва: «Юридическая литература», 1977. С. 15.

засуджених, а також запобігання вчинення ними нових злочинів.

Тому діапазон заходів виховно-профілактичного впливу з урахуванням особи правопорушника повинен відрізнятися різноманітністю, різною тривалістю та інтенсивністю. Важливим є посилення профілактичної роботи спрямованої на попередження вчинення особою злочинів на початковому етапі злочинної діяльності. Оскільки кожен наступний злочин попередити набагато складніше, внаслідок чого при рецидиві злочинець звикає до кримінального покарання як до обов'язкового наслідку вчиненого ним делікту.

Характеристика клінічних проявів та симптоматики психічних відхилень в межах осудності та обмеженої осудності у засуджених виходить за межі предмету нашого дослідження, а тому, в рамках аналізу соціально-психологічної характеристики засуджених, ми розглядаємо вказані питання крізь призму практично-прикладного кримінально-виконавчого інтересу. Враховуючи при цьому принцип доцільності та допустимості використання знань в галузі психіатрії, психології, патопсихології при дослідженні особливостей засуджених з порушеннями психіки.

Кожна людина має певні постійні фізичні та психічні якості, що утворюють її фізичну і психічну конституцію, і та і інша складається частково з вроджених, а частково з набутих якостей¹.

Психічна конституція являє собою сукупність більш-менш постійних психічних якостей особи, що визначають, як та особа реагує на отримані ним враження. До її складу входять: 1) розумові здібності особи; 2) загальні погляди та переконання, сформовані в мисленні особи, його світогляд; 3) характер особи².

В психіатрії вирізняють три основні тенденції відносно пояснення причин та механізмів виникнення психічних розладів з точки зору їх обумовленості: 1) біологічний (генетичний, вроджений, чи набутий); 2) індивідуально-психологічний

¹ Познышев С.В. Криминальная психология: Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности/ Сост. и предисл. В.С. Овчинского, А.В.Федорова. Москва: ИНФРА-М, 2009. - IX, (Библиотека криминолога). С. 26.

² Вищевказане посилання, С. 27.

(особистісно-типологічний); 3) соціально-психологічний¹. І досі точаться дискусії серед науковців у сфері психіатрії та патопсихології щодо обумовленості психічних порушень.

При цьому, розглядаючи психопатологічні симптоми, як прояви внутрішньоорганізмові та внутрішньоцеребральні патологічні процеси, повинні враховуватися історія життя особи, її індивідуально-психологічні реакції на внутрішні впливи, активне особистісне усвідомлення переживань, здатність особи до самооцінки та самовиховання². Як в розвитку особи, так і у формуванні психопатологічної симптоматики мають значення особливості процесів соціальної комунікації, індивідуальних реакцій організму та особистісних реакцій. Порушення психіки завжди є результатом біосоціальних явищ з переважанням організаційних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних процесів³.

Психічні відхилення поділяються на екзогенні, що виникли в результаті зовнішнього впливу (інфекції, алкогольні та інші інтоксикації, розлади свідомості тощо) та ендогенні, які мають внутрішнє походження, механізм виникнення котрих ще повністю не вивчений, хоча доведено важливий вплив спадковості.

В якості етіологічних факторів можуть виступати інфекції, інтоксикації, механічні і психічні травми, соматичні захворювання, а також спадкова схильність при провокуючій ролі екзогенних чи соматогенних впливів⁴.

Трактовка межових психопатологічних станів і досі залишається неоднозначною і відрізняється плюралізмом наукових поглядів з цього приводу. Зарубіжні психіатри, зокрема, Р.Кінг виділяв три групи хворих з межовими психічними патологіями: 1) з невротичними розладами у виді викривлення життєвої лінії, відсутності намагань, адекватних можливостям (істерія, фобія, нав'язливі стани); 2) з «мікроскопічними» психічними ознаками

¹ Бачериков Н.Е., Михайлова К.В., Гавенко В.Л. и др. Клиническая психиатрия/ под общ. ред. Н.Е.Бачерикова. Киев: Здоровья, 1989. С. 22.

² Вищевказане посилання, С. 25.

³ Вищевказане посилання, С. 26.

⁴ Вищевказане посилання, С. 99.

«слабкості Его» у виді дивакуватості мови та поведінки, дезінтеграція думки, недостатня зайнятість чи дивакуватість вчинків; 3) з неадекватно підвищеною активністю, відсутністю зацікавленості реальним життям, власним важким станом, зниженням намагань виправити свою ситуацію. При цьому характерні нереальні плани, недостатність розмежувань між мрією та дійсністю¹. В радянській психіатрії, як і в сучасній українській, граничні стани слід розуміти більш широко: в їх межі включають неврози, психопатії, патологічні розвитку особистості, реактивні стани, психосоматичні розлади, алкоголізм, токсико- і наркоманії, неврозо- і психопатоподібні стани церебрально-органічного генезу, тобто і патологічні процеси (захворювання), і патологічні стани².

Засуджені, у яких виникло загострення існуючого психічного відхилення або виявлено вперше, можуть направлятися для проходження лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні та психіатричних відділеннях. Протягом 2004 р. в цих установах пройшли лікування 1002³ засуджені особи, починаючи з 2005 року спостерігалася динаміка щодо зменшення осіб, які направлялися для проходження лікування. Протягом 10 років кількість засуджених, які пройшли лікування зменшилась у 2014 р. до 723 осіб, 2015 р. – 701 особи і на сьогодні ця тенденція зберігається щорічно лікування проходять близько 700 засуджених з порушеннями психіки⁴ (дод. О). Щодо нозології (дод. Й) психічних відхилень у засуджених, які проходили курси лікування необхідно вказати, що у більшості з них діагностували такі порушення психіки: органічні розлади психіки (в середньому – 28%), розлади особистості у зрілому віці (в середньому – 23%), невротичні розлади, пов'язані зі стресом (в середньому – 15%), розумова відсталість – (в середньому – 11%). Також спостерігається динаміка щодо зростання засуджених з розладами психіки внаслідок

¹ Бачериков Н.Е., Михайлова К.В., Гавенко В.Л. и др. Клиническая психиатрия/ под общ. ред. Н.Е.Бачерикова. Киев: Здоровья, 1989 С. 96.

² Вищевказане посилання, С. 97.

³ Підсумкові огляди організації охорони здоров'я в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах згідно розпоряджень ДДУ ПВП України, ДПТС України, ДКВС України з 2004-2017 рр.

⁴ Вищевказане посилання.

вживання психоактивних речовин з 2,1% у 2004 р. до 17% у 2017 р.

Зачасту порушення психіки є наслідками зловживання алкоголем та наркотичними та іншими психоактивними речовинами. У 2004 - 2016 р. значно зменшилася кількість засуджених, залежних від наркотичних засобів (з 11661 особа у 2004 р. до 2141 особа у 2016 р.) та алкоголю (з 14326 осіб у 2004 р. до 788 осіб у 2016 р.), які перебували на диспансерному обліку в УВП. Це перш за все пов'язано зі значним зменшенням кількості осіб, які утримуються в УВП та зменшення призначених судами покарань у виді позбавлення волі на певний строк (54,2 тис. у 2004 р. до 13,8 тис. у 2018 р.,). При цьому слід зазначити, що співвідношення серед вказаних засуджених чоловіків і жінок з 2011 р. змінилося з 7:1 до 30:1 в 2016 р. (дод. К). Не можна беззаперечно вказати, що це прямо пропорційно корелюється зі значним зменшенням жінок, засуджених до позбавлення волі, оскільки, незважаючи на значне зменшення їх кількісного складу в УВП, у процентному співвідношенні їх частка залишилися в середньому на рівні 10% від загальної кількості осіб, що утримуються в УВП.

Понад 80% алко- та наркозалежних засуджених, та ті, що мають інші хімічні залежності, і стоять на профілактичних обліках становлять від 25 до 55 років.

Необхідно звернути увагу на характеристику найбільш поширених серед засуджених до позбавлення волі на певний строк порушень психічної діяльності. Психічні відхилення та хвороби визначаються Міжнародною класифікацією хвороб 10 (далі – МКХ-10). Вона поділяється на 10 блоків, які включають в себе окремі психічні захворювання, відхилення, їх варіанти та психопатологічні синдроми. В рамках нашого дослідження ми розглянемо окремі види порушень психіки у засуджених, які не виключають осудності. В офіційних статистичних даних ДДУ ПВП України, ДПтС України, ДКВС України, ДУ «Центру охорони здоров'я ДКВС України» структура психічних відхилень серед засуджених в межах осудності та обмеженої осудності в період з

2004 – 2018 рр. відображено у виді чотирьох груп за спільними ознаками: шизофренія, афективні розлади, органічні (включно симптоматичні) розлади, розумова відсталість (олігофренія) та окремо виведені дані надання наркологічної допомоги засудженим з алкогольною та наркотичною залежністю. Ю. Антонян та С. Бородін вивчаючи вплив розладів психічної діяльності в межах осудності на злочинну поведінку, провели схожу типологію, умовно також їх називаючи «психічні аномалії». До таких порушень психіки вони відносили психопатії, олігофренію у формі дебільності, алкоголізм, наркоманію, остаточні прояви черепно-мозкових травм, органічне захворювання центральної нервової системи, епілепсію, судинні захворювання судинні захворювання з психічними змінами, шизофренію зі стійкою ремісією та деякі інші розлади і хвороби. При цьому автори до найбільш розповсюджених відносять алкоголізм, психопатію, олігофренію у формі дебільності, остаточні явища черепно-мозкових травм, органічне захворювання центральної нервової системи¹.

Ми, в цілому, підтримуємо Ю. Антоняна та С. Бородіна та інших вчених у твердженні, що алкоголізм, наркоманія та інші хімічні залежності відносяться до психічних порушень. Хоча при вивченні нами статистичних даних організації охорони здоров'я в УВП та слідчих ізоляторах, встановлено що алкоголізм, наркоманія та інші хімічні залежності відсутні в структурі найпоширеніших порушень психіки серед засуджених, а розглядаються окремим напрямком лікувальної та профілактичної роботи.

Проведений нами аналіз сучасного стану розповсюдженості порушень психіки серед засуджених надав можливість виявити деякі відмінності від вище встановленої Ю. Антоняном та С. Бородіним структури поширення психічних порушень серед засуджених. Так, на сьогодні, до найбільш поширених психічних порушень серед засуджених до позбавлення волі на певний строк відносяться порушення психіки внаслідок алкоголізму, нарко-

¹ Антонян. Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 13

інші хімічних залежностей, органічні (включно симптоматичні) розлади, розумова відсталість (олігофренія), афективні розлади та шизофренія.

Згідно статистичних даних починаючи з 2004 р. найбільш поширеними психічними розладами серед засуджених в Україні є органічні (включно симптоматичні розлади). За МКХ-10 (код-шифр F0) цей блок включає психічні розлади, що виникають в результаті безпосереднього та опосередкованого ураження головного мозку фізичними чи токсичними факторами внаслідок ендокринних розладів, екстрацеребральної патології, яка призводить до гіпоксії, токсикозу мозку чи його деструкції. До таких розладів відносяться різні форми слабоумства, психопатологічні розлади, які протікають з галюцинаторними синдромами та синдромами маячні, грубими розладами пам'яті, емоційні та особистісні порушення.

Як показують результати проведених досліджень протягом останніх 30 років кількість злочинців, які мають органічні розлади центральної нервової системи є порівняно сталим 3 – 6 % у 1987 р.¹ та в середньому 6,2 % протягом 2004 – 2018 р.

Проблеми діагностики дефектно-органічних станів полягає, з одного боку, в їх різноманітті – від синдрому мінімальної мозкової недостатності до деменції, а з іншої в тому, що вони можуть виникати в різні вікові періоди і внаслідок тих чи інших причин бути основою чи фактором ризику психотичних і непсихотичних розладів².

Особи з початковою стадією захворювання – з невростеноподібним синдромом, неглибокою депресією, а також психопатоподібними проявами (роздратованістю, конфліктністю, запальністю), які поєднуючись з такою ж незначною вираженістю соматичних та неврологічних розладів, при здатності усвідомлювати суспільно-небезпечний характер вчинених ними дій

¹ Антонян. Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 19.

² Бачериков Н.Е., Михайлова К.В., Гавенко В.Л. и др. Клиническая психиатрия/ под общ. ред. Н.Е.Бачерикова. Киев: Здоровья, 1989. С. 98.

та керувати ними – визнаються осудними¹. Осудними та обмежено осудними можуть визнаватися також особи з такими порушеннями психіки, внаслідок отриманих раніше травм головного мозку, як церебрастенічний та психопатоподібний синдроми, з рідкими епілептиформними проявами без виражених психоорганічних розладів². Психічний стан осіб, які перенесли черепно-мозкову травму на всіх етапах захворювання відрізняється нестійкістю та легкістю виникнення стану декомпенсації і психогенних розладів³. Психічні порушення, що виникли внаслідок черепно-мозкової травми проявляються у виді роздратованості, швидкої стомлюваності, виникненню безпідставних тривог та сумнівів, головного болю, важкістю зосередження на окремому виді діяльності, забудькуватістю, запаморочення, проявами безпідставної злості.

Порушення психіки внаслідок отриманих травм поділяють на декілька стадій при цьому пізній період може протікати протягом року та більше, тривалий період – відновлення соматичних, неврологічних та психічних функцій. Разом з цим виділяють і період віддалених наслідків (резидуальних наслідків), які характеризуються функціональними чи органічними порушеннями, зниженням стійкості до фізичних навантажень та нервово-психічних навантажень, вестибулярних подразників. Вплив додаткових шкідливостей на цьому етапі, наявність органічного дефекту та нестійкості регуляторних механізмів створюють умови для розвитку психічних розладів. Це криє в собі небезпеку в латентності отриманої травми, оскільки в медичних картках засуджених інформація про отримані до потрапляння в установу травми, як правило, відображається лише зі слів засуджених і за їх ініціативою.

До даного виду психічних розладів відноситься і епілепсія. Це являє собою хронічне психічне порушення, яке клінічно

¹ Жариков Н.М. Судебная психиатрия: учебник/Н.М.Жариков, В.П.Котов, Г.В.Морозов, Д.Ф.Хритинин.-5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 275.

² Вищевказане посилання, С. 286.

³ Вищевказане посилання, С. 286.

проявляється судорожними випадками та характерними змінами особистості з тенденцією до типового слабоумства. В рамках нашого дослідження ми розглядаємо форми епілепсії з рідкими судорожними випадками та переважними характерологічними змінами. Для таких засуджених характерним є вузьке коло особистих інтересів, прояви егоїстичних поглядів, імпульсивність в поведінці поєднана з агресивними діями, жорстокістю, бажанням спричинити комусь біль, нанести тілесні ушкодження, в'язкість, накопичення переживань, застрягання на якійсь події, повільність, дріб'язковість у відносинах. Засуджені з порушеннями психіки епілептичного характеру довго пам'ятають нанесену ним образу, нерідко мають намір за неї помститися. Останню характеристику необхідно враховувати при врегулюванні конфліктних ситуацій в УВП за участю таких засуджених. У засуджених з порушеннями епілептичного характеру також спостерігається загальмованість психічних процесів, нездатність виділення головної суті, що ускладнює, як і олігофренам, накопичення досвіду, залучення до освітнього процесу, набуття виробничих навичок та кваліфікацій, засвоєння правових та моральних норм поведінки. Також характерним для осіб з порушеннями психіки епілептичного характеру є наявність сумеречних станів, що являють собою розлад свідомості при епілепсії з дезорієнтуванням на місцевості, у часі, неправильною та нелогічною поведінкою, нелогічною без взаємозв'язку побудовою речень. Особа в цей час може виконувати нескладні автоматичні рухи, але спогади про даний хворобливий стан у засудженої особи відсутні.

Частою причиною розвитку епілепсії у засуджених є отримані раніше черепно-мозкові травми, інфекційні захворювання, пухлини головного мозку. При цьому необхідно враховувати, що судороги можуть виникати як під час гострого періоду черепно-мозкової травми так і в більш пізній період. Прояв психічного порушення може виникати під час відбування покарання як наслідок травм отриманих до потрапляння в устанovu.

Засуджені, які страждають випадками не повинні

залучатися до трудової діяльності на висоті, біля відкритого джерела вогню, з механізмами, які рухаються, та джерелами підвищеної небезпеки.

Афективні (емоційні) розлади за МКХ-10 (код-шифр F3) включають в себе різні за вираженістю, формою, проявам і тривалістю афективні розлади.

До них відносяться маніакально-депресивний психоз, рекурентні депресії, хронічні (афективні розлади) настрою. Основними проявами даних розладів є депресивні та маніакальні стани. Хворі з депресіями скаржаться на пригнічений стан, фізичне відчуття туги, яке локалізується в області серця, грудей, рухи та мова уповільнені. Маніакальні стани проявляються підвищеним настроєм, прискореним протіканням мисленневих процесів, підвищеною руховою активністю¹. Засуджені з такими порушеннями психіки активні у спілкуванні, висловлюють різні плани, втручаються у всі події, які відбуваються навколо них, демонструють завищену самооцінку, часто відволікаються не доводячи справи до кінця, у їх стані переважає роздратованість, збудженість, гнівливість, що зачасту переходить в агресію, аутоагресію, самозвинувачення. Маніакальні та депресивні приступи можуть чергуватися, психічне порушення протікає у вигляді зміни афективних фаз, розділених інтермісіями (періодів без симптомів психічного порушення). Також спостерігається суїцидальні прояви. Що необхідно враховувати персоналу УВП в профілактичній роботі з ними, особливо, в адаптаційний період перебування в установі. До афективних розладів відносяться також хронічні (афективні) розлади настрою, які представляють емоційні розлади, що протікають тривалий період (циклотимія, дистимія).

При маніакальних станах з психоподібними розладами, а також при гнівливій манії особи можуть бути агресивні, вчиняти руйнівні дії і навіть вбивства. У зв'язку з пригніченням процесів стримувань сексуального потягу хворі в маніакальному стані

¹ Жариков Н.М. Судебная психиатрия: учебник/ Н.М.Жариков, В.П.Котов, Г.В.Морозов, Д.Ф.Хритинин.-5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 451.

нерідко вчиняють сексуальні делікти: розбещені дії, ексгеміонізм, зґвалтування. Суспільна небезпечність таких хворих може підвищуватися схильністю їх до алкогольних ексцесів¹. В УВП в умовах обмеження повноцінних сексуальних стосунків, засуджені з даними порушеннями психіки є об'єктами профілактичної роботи щодо вчинення гомосексуальних статевих актів та задоволення статевої пристрасті неприродним способом, а також є учасниками конфліктів, що виникли на цій основі.

Розумова відсталість (олігофренія) за МКХ-10 (код-шифр F7). Термін «олігофрен» вперше ввів Е. Кеппелін. Олігофренія (грец. oligos- малий, phren- розум) – патологічний стан, обумовлений враженням головного мозку під час пологів чи на першому році життя, порушеннями метаболізму, вродженими потворствами, а також хромосомними аномаліями, в клініці яких проявляється синдром відносно стабільного інтелектуального недорозвитку, що веде до значних ускладнень в соціально-трудоваї адаптації².

Розумова відсталість або олігофренія має три форми: імбецильність, ідіотію і дебільність. При наявності у особи перших двох форм захворювання особа визнається неосудною. Тому в межах дослідження ми розглядаємо тільки олігофренію у формі дебільності, легкої розумової відсталості. Дане психічне порушення займає друге місце по розповсюдженості серед засуджених до позбавлення волі на певний строк, протягом 2004 – 2018 рр. середньорічний показник становить 5,3 на 1000 засуджених. Психічні розлади при розумовій відсталості проявляються в недорозвинутості психіки в цілому з недостатністю інтелекту. Характеризується слабо розвиненим мисленням, словниковим запасом, мовленнєвими навичками, недорозвинутістю вищих форм пізнавальної діяльності та відсутністю можливості мислити абстрактно, необґрунтованою впертістю, відсутністю самостійності

¹ Жариков Н.М. Судебная психиатрия: учебник/ Н.М.Жариков, В.П.Котов, Г.В.Морозов, Д.Ф.Хритинин.-5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 463.

² Вищевказане посилання, С. 527.

та ініціативи, обмеженим колом інтересів, вподобань і почуттів, при цьому можуть мати місце емоційно-вольові розлади. У фізіологічній сфері їм притаманні неправильна форма вушних раковин, одноманітна міміка, непропорційна будова скелету та асиметричність обличчя, епікант, колобома, гіпертолеризм, гіпоплазії верхньої і нижньої щелепи, слабо координовані рухові навички, недостатня мілка моторика, при цьому може розвиватися добра механічна пам'ять. Особи з такими порушеннями психіки нездатні розуміти ускладнені взаємовідносини, повноцінно оцінювати події, що відбуваються навколо них та можливі наслідки своїх дій.

Засуджені з порушенням психіки у формі дебільності можуть аналітично мислити, навчатися, оволодівати нескладним професіями, які не потребують творчого підходу, а полягають у дії за конвеєрним принципом, шляхом повторення нескладних одноманітних операцій, залучатися до простих виробничих процесів, створювати сім'ї. При цьому мають місце недостатня здатність до самоконтролю, контролю власних потягів, легко піддаються впливу інших осіб, тому зачасти є співвиконавцями групових злочинів.

В залежності від характеру афективно-вольових порушень виділяють гіпердинамічну та адинамічну форми олігофренії. При гіпердинамічній формі олігофренії спостерігається порушення вольової регуляції, часті коливання настрою, легка збудженість, безконтрольність потягів, схильність до бурхливих афективних розрядів зі звуженням свідомості, нечітке сприйняття та часткова амнезія, а також стани збудженості неадекватні зовнішньому приводу. Особи з такими порушеннями проявляють роздратованість, агресивні, вимогливі, рухливі, схильні до переїдання. При адинамічній формі спостерігається загальна загальмованість психічних процесів, апатія, в'ялість, повільність, бездіяльність. Зміна обстановки викликає у таких осіб жах та розгубленість. При необхідності швидко виконати завдання вони розгублюються, слабо розуміють. Нерідко виникають мало

мотивовані стани збудження, що протікають у формі бурхливих афективних розрядів з тенденцією до безмотивних агресивно-руйнівних дій без афективної спрямованості та каяття (на відміну від психопатії)¹. Ці фактори необхідно враховувати при прибутті засуджених з наявною дебільністю в УВП та мінімізувати психотравмуючі фактори адаптаційного періоду під час перебування в дільниці карантину діагностики і розподілу та при переведенні до дільниці ресоціалізації.

З кримінологічної точки зору даний вид психічного порушення привертає увагу тим, що останнім часом спостерігається зростання кількості суспільно-небезпечних діянь, вчинених особами з розумовою відсталістю, більш ніж в 2 рази, а також збільшення частки осіб з розумовою відсталістю серед осіб, що повторно вчинили правопорушення. Одночасно виросла доля осіб з розумовою відсталістю серед контингентна визнаних неосудними². Олігофренія у формі легкої дебільності найчастіше зустрічається серед сексуальних вбивць, вчиненню ними вбивств передувало згвалтування чи спроба згвалтування³. Особи з психічними порушеннями у формі олігофренії в стадії дебільності легко залучаються іншими особами до злочинної діяльності, часто в ролі безпосередніх виконавців. В умовах УВП наявність у засудженої особи даного виду порушення психічної діяльності значно ускладнює процес їх виправлення та ресоціалізації, у зв'язку з обмеженими інтелектуальними та розумовими здібностями.

Шизофренія, шизотипічні та бредові розлади за МКХ-10 (код-шифр F2).

Німецький психіатр Е. Крепеліном об'єднавши за спільними клінічними ознаками протікання трьох хворобливих станів психіки (гебефренії, кататонії, параноїди) як окремий вид психічного відхилення вперше виділив і назвав їх раннім слабоумством.

¹ Бачериков Н.Е., Михайлова К.В., Гавенко В.Л. и др. Клиническая психиатрия/ под общ. ред. Н.Е.Бачерикова. Киев: Здоровья, 1989. С. 444-445.

² Жариков Н.М. Судебная психиатрия: учебник/ Н.М.Жариков, В.П.Котов, Г.В.Морозов, Д.Ф.Хритинин.-5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 526.

³ Власова М.В. Предупреждение убийств, совершенных лицами с психическими аномалиями: дис... канд. юрид. наук. Москва, 2005. С. 62.

Пізніше швейцарський психіатр Е.Блейлер у 1911 р. запропонував новий термін для цього захворювання – шизофренія (грец. Schizo–розщеплення, phren – душа)¹.

Данні епідеміологічних досліджень показують, що стійкі особистісні аномалії у таких хворих закладаються в ранні періоди життя, частіше всього в несприятливих умовах виховання, пов'язаного з соціальною дезорганізацією батьківської сім'ї (порушення взаємовідносин, розпад сім'ї, та антисоціальні тенденції тощо)². Серед хворих, які вчинили суспільно-небезпечні діяння, переважають чоловіки (2:1). Їх доля в різних вікових групах облікових хворих шизофренією в популяції коливається: вона зростає, досягає максимуму в 35 - 39 р., потім поступово знижується; така ж тенденція спостерігається і у жінок, але пік у них приходить на 50 - 59 р.³. Протікання хвороби характеризується неадекватністю і збіднінням емоційних проявів, порушенням мислення і міжособистісних відносин, ексцентричність, дивакуватість поведінки, наявність галюцинацій, суїцидальних установок.

Хворі на шизофренію, як правило, визнаються неосудними. В рамках нашого дослідження ми розглядаємо осіб, у яких після перенесеного приступу формується стійка глибока ремісія з повною трудовою адаптацією і відсутніми чи не різко вираженими змінами особистості, а також хворі з шизотиповими розладами (шизофренією, що в'яло протікає).

Психопатоподібний варіант шизотипових розладів по клінічним проявам схожий з психопатіями. Однак у цих хворих окрім патохарактерологічних порушень відмічаються також невиразні зміни особистості: емоційні порушення (черствість, іноді ворожість до близьких, парадоксальність афекту, невмотивованість зміни настрою), інтелектуальні розлади (схильність до рефлексії, самоаналізу, незвичних інтересів та ін.)⁴. В цілому прогностичні

¹ Жариков Н.М. Судебная психиатрия: учебник/Н.М.Жариков, В.П.Котов, Г.В.Морозов, Д.Ф.Хритинин. -5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 416.

² Вищевказане посилання, С. 447.

³ Вищевказане посилання, С. 442.

⁴ Жариков Н.М. Судебная психиатрия: учебник/Н.М.Жариков, В.П.Котов, Г.В.Морозов,

шизотипічні психічні розлади (шизофренія, що в'яло протікає) достатньо сприятливі. Більшість осіб з даним розладом психічної діяльності зберігають працездатність. На відміну від олігофренів, особи, які мають шизотипові розлади при неможливості займатися колишнім видом діяльності хворий може пройти професійне навчання та оволодіти новою спеціальністю.

18% всіх взятих на облік хворих шизофренією вчиняють суспільно-небезпечні діяння, з них в 2,5 рази менше осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності¹. Близько 20% всіх підоблікових хворих на шизофренію, які вчинили суспільно-небезпечне діяння під час хвороби, вперше потрапили під нагляд психіатрів вже після вчинення злочину, з них тільки половина – на першому році захворювання, близько 1/3 – опісля п'яти років і більше від початку захворювання, і понад 1/6 – через десять років від початку захворювання². Як бачимо із наведених даних значна частина осіб з психічними порушеннями у формі шизофренії та шизотипових розладів тривалий час від появи даного психічного відхилення не перебувають на обліку у психіатра. Складність діагностики ранніх проявів психічного порушення сприяє його латентності і, як наслідок, виявленню тільки після вчинення злочину. Аналогічну тенденцію мають і пограничні психічні стани, що не виключають осудності.

На відміну від інших осіб з психічними порушеннями у формі шизофренії, у хворих, які вчинили суспільно-небезпечне діяння порівняно частіше зустрічається спадкова обтяжливність психічної патології (ендогенні психози та алкоголізм), специфічні передпсихотичні характерологічні відхилення з переважаючою збудливістю, нестійкістю інтересів, безконтрольністю потягів, спостерігається зниження професійної та сімейно побутової адаптації. З роками у хворих зростають психопатоподібні прояви³. З психопатоподібним станами пов'язано вчинення більшості

Д.Ф.Хритинин.-5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 429.

¹ Вищевказане посилання, С. 441.

² Вищевказане посилання, С. 441.

³ Вищевказане посилання, С. 443.

суспільно небезпечних діянь (52,2%), маячних та галюцинаторно-маячних розладів – 32%. При наявності у осіб психопатоподібних розладів антисоціальні форми поведінки найбільш стійкі, часто бувають повторні суспільно небезпечні діяння, в тому числі багаторазові. Насильницькі суспільно-небезпечні діяння, як правило, вчиняються хворі з галюцинаторно-маячними станами. Суїцидальні вчинки характерні при вираженому афективному компоненті з превалюванням депресивних розладів у випадках нападоподібно протікаючою шизофренією з невеликою прогредієнтністю і, як наслідок, невираженими змінами особистості¹.

Невротичні, пов'язані зі стресом і соматоформні розлади МКХ-10 (код-шифр F4) (до введення в дію МКХ-10 їх розглядали як «неврози»). До них відносяться тривожно-фобічні розлади (клаустрофобії, агорафобії, соціальні фобії тощо), панічні атаки та інші тривожні стани, абсесивно-компульсивні розлади, реакції на стрес та розлади адаптації, дисоціативні (конверсивні розлади), соматоформні розлади, неврастенії, деперсоналізації. Вони характеризуються наступною симптоматикою: погане самопочуття, підвищену стомлюваність, мінливий, переважно пригнічений настрій, який супроводжується безпідставною тривожністю, розлади сну, присутні симптоми вегетативних розладів (тахікардія, тремор, пітливість, сухість у роті тощо)².

Окремої уваги заслуговують гострі реакції на стрес, що представлені реактивними психозами – короткостроковими розладами, які протікають декілька годин чи днів (афективно-шоківі реакції, істеричні психози) та затяжними, які протікають тижнями, місяцями (реактивні депресії, реактивні параноїди), посттравматичні стресові розлади, (посттравматичні неврози), розлади адаптації.

Психопатологічна симптоматика вказаних психічних розладів проявляється у формі реактивного ступора (неможливості

¹ Жариков Н.М. Судебная психиатрия: учебник/ Н.М.Жариков, В.П.Котов, Г.В.Морозов, .Ф.Хритинин.- 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 444.

² Вищевказане посилання, С. 467.

рухатися, відповідати на питання, нездатність вчинити які-небудь дії в ситуації, що загрожує) або, навпаки, реактивним збудженням (хаотичною активністю, криком, панікою). Пережиті події продовжують тривалий час турбувати хворого у вигляді нав'язливих спогадів, кошмарних сновидінь. Характерними є для засуджених, які вчинили злочини як умисні так і з необережності імпульсивно насильницького характеру.

Механізм утворення невротичних розладів схожий до умов появи психопатій. Патогенними факторами при неврозах виступають, як і при психопатіях, психотравми, тривала несприятлива психотравмуюча ситуація в оточенні та особистісні преморбідні особливості засуджених. Сприятливі виникненню невротичних розладів можуть постійна психологічна напруга, супутні соматичні захворювання, недосипання, інтоксикації, раніше отримані травми голови. Як і при психопатіях, при неврозах є важливим нейтралізація, усунення несприятливої ситуації. Що надасть можливість уникненню переходу невротичного порушення у хронічні форми і появи інших психічних захворювань.

Неврози можуть виникати в різному віці, але найбільш типовим віком для їх прояву є 25 - 40 р. Вони є найбільш частим видом психічних розладів¹. Серед групи засуджених, які ми охопили своїм вивченням, превалювали особи 35 - 55 р., у яких порушення проявлялося на перших етапах перебування в установі або після тривалих термінів відбування покарання. Ми це пов'язуємо з наявністю найбільш інтенсивних впливів психотравмуючих факторів при відбуванні покарань, пов'язаних з ізоляцією.

Розлади адаптації характеризуються дратівливістю, емоційною конфліктністю з підвищеною виснаженістю, фіксацією на психогенних аспектах. Сприяючими факторами є переживання, які виникають в ситуації пристосування до нових умов життя в умовах УВП, примусовому спілкуванні з іншими людьми,

¹ Жариков Н.М. Судебная психиатрия: учебник/ Н.М.Жариков, В.П.Котов, Г.В.Морозов, .Ф.Хритинин.- 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 466.

перебуванні на обмеженій ізольованій території. Такі обставини нерідко призводять до дезадаптації в житті та визначають психопатологічну структуру таких розладів і їх особливість. В рамках психічних розладів, пов'язаних з дезадаптацією переважають депресивні прояви та реакції.

Неврози і інші варіанти реактивних психічних розладів часто виникають після вчинення злочинів та притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Психічні і поведінкові розлади, обумовлені вживанням психоактивних речовин (алкогольних, наркотичних та інших речовин за МКХ-10 (код-шифр F1). До них відносяться психічні розлади, що виникають у зв'язку зі зловживанням психоактивних речовин та мають патогенетичну спільність: викликають ейфоризуючий ефект, формують психологічну і фізичну залежність, а припинення їх застосування викликає стан абстиненції. Психічні розлади проявляються психогенетичним синдромом, а також психотичними емоційними та поведінковими порушеннями з тенденцією деградації особистості.

Небезпідставно С.Антонян та С.Бородін у 90 - х р. провівши ряд досліджень зазначали, що алкоголізм є найбільш розповсюдженою аномалією¹.

Спираючись на результати свого дослідження М. Власова (2005 р.) відмічала високий показник психопатів та алкоголіків (58%) серед злочинців, які вчинили вбивства своїх рідних та близьких («сімейні» вбивства), при чому 81% злочинів вчинено в стані алкогольного сп'яніння².

Як показали емпіричні результати засуджені з психічними відхиленнями внаслідок вживання психоактивних речовин переважно відбували покарання як за злочини ситуативного характеру (вбивства, розбої, грабежі нанесення тілесних ушкоджень) так і за крадіжки.

¹ Антонян. Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 13.

² Власова М.В. Предупреждение убийств, совершенных лицами с психическими аномалиями: дис... канд. юрид. наук. Москва, 2005. С. 43.

Узагальнюючи результати вивченої нами наукової літератури з даного питання та на підставі результатів нашого дослідження ми дійшли висновку, що особи, які страждають на алкоголізм, що вчиняють протиправні дії, справедливо відносяться до груп правопорушників підвищеного ризику.

Вищезазначені поважні науковці розглядають алкоголізм як окрему психічну аномалію. Ми з цією точкою зору погоджуємося частково, оскільки в рамках нашого дослідження розглядаємо неглибокі, що не відрізняються стійкістю порушення психічної діяльності, які стали наслідком вживання психоактивних речовин, в тому числі і алкоголізму. Вони мають схожі «механізми» утворення, клінічні ознаки, етіологію та патогенез.

Значна частина раніше проведених досліджень закономірностей порушень психіки спиралась на емпіричні дані зібрані здебільшого відносно алкоголіків. В рамках нашого дослідження ми розглядаємо алкоголізм, наркоманію, токсикоманію та інші хімічні залежності не як окремі хворобливі стани у засуджених, а порушення психічної діяльності в межах осудності та обмеженої осудності, які є наслідками вказаних залежностей.

До них ми відносимо неглибокі порушення психіки, які призводять до деградації особистості, проте відсутні грубі порушення сприйняття, мислення, свідомості, рухово-вольової сфери, критики, при яких особи не позбавлені здатності усвідомлювати наслідки своїх дій та керувати ними.

У засуджених з наявним порушеннями психічної діяльності внаслідок вживання психоактивних речовин спостерігалися ряд спільних ознак: нездатність до тривалої інтелектуальної та фізичної діяльності, асоціальна поведінка, егоїзм, низький самоконтроль та рівень саморегуляції, що призвело до втрати соціально-корисних зв'язків, значне зниження інтелектуальної діяльності, розлади пам'яті, уваги, збільшення елементів несвідомої поведінки, ситуативних імпульсивних випадків агресивної поведінки, часті стани депресії, фрустрації, замкнутості. В УВП найчастіше

вищевказані ознаки спостерігаються у засуджених на першому етапі перебування в установі. Обумовлено це обмеженням вживання психоактивних речовин в умовах ізоляції та адаптаційним періодом психіки засуджених до нових умов функціонування. Серед вказаної категорії засуджених спостерігалась значна кількість осіб з психічними відхиленнями, у яких залежність від психоактивних речовин розвинулась на фоні вже існуючих порушень психічної діяльності.

Одним з суспільно небезпечних наслідків зловживання психоактивними речовинами є те, що вони не тільки при тривалому вживанні призводять до формування психічних порушень, а й паралельно підсилюють стани декомпенсації при наявності інших порушень психічної діяльності.

Серед засуджених з психічними відхиленнями внаслідок вживання алкоголю та інших психоактивних речовин переважають особи зрілого віку. Це насамперед пов'язано з тим, що вказаний вид психічних відхилень виникають після тривалого вживання психоактивних речовин.

Розлади особистості у зрілому віці (психопатії) МКХ-10 (код-шифр F6)– стійкі вроджені чи набуті характерологічні розлади при загальному збереженню інтелекту, що призводять до порушень міжособистісних відносин та адаптації до оточення¹.

Психопатіям присвячено багато наукового матеріалу кримінологічного-психіатричного характеру, який висвітлює клінічні прояви цих розладів, патологічні особливості поведінки психопатичних осіб, механізми їх злочинних проявів, роль психічних патологій в системі мотивацій.

Виразність психічних особливостей, що призводять до порушень міжособистісних відносин та соціальної дезадаптації, може проявлятися по-різному, зокрема, в легких формах, які зустрічаються і при нормальному функціонуванні психіки, що не призводить до дезадаптації, легко компенсується, особливо в

¹ Жариков Н.М. Судебная психиатрия: учебник/ Н.М.Жариков, В.П.Котов, Г.В.Морозов, Д.Ф.Хритинин.-5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 505.

сприятливих умовах, а також в більш складних, які свідчать про наявність психопатій. В МКХ-10 до даної групи відносять наступні види особистісних розладів: параноїдні, шизоїдні, диссоціальні, істеричні, афективні та інші.

Найбільш виражені порушення у психопатичних осіб спостерігаються в емоційній та вольовій сферах. Які проявляються переважно у формі афективних проявів, дратівливості, запальних рисах, жорстокості, неадекватними обставинам проявам гніву, дезадаптації, частих конфліктних ситуаціях з оточуючими. Хоча серед засуджених з розладами особистості та поведінки в зрілому можна виділити емоційно нестійких, тривожно-недовірливих, психастенічних особи та особи з афективними та анакостичними розладами, що характеризуються наявністю постійного невизначеного неспокою та стурбованістю, слабкими вольовими якостями, невпевненість в собі, песимізму, заниженою самооцінкою. Засуджені з даними відхиленнями психіки окрім профілактичного обліку у психіатра перебували на профілактичному обліку як схильні до суїцидальних вчинків.

Нами встановлена і кореляція між формою психопатії та вчиненим злочином і поведінкою під час відбування кримінального покарання. Засуджені, які мали істеричні форми психопатії відбували покарання за ситуативні злочини, в більшості вчиняли хуліганські дії та нанесення тілесних ушкоджень, крадіжки. Аналогічно поводити себе і під час перебування в УВП, створювали конфліктні ситуації, за що притягувалися до дисциплінарної відповідальності. Засуджені, які мали параноїдні форми психопатії, відбували покарання за агресивні цілеспрямовані дії, зокрема нанесення тілесних ушкоджень, грабежі, вбивства. Психастенічні та тривожно недовірливі найчастіше зустрічалися серед осіб, що висловлювали намір чи вчиняли спроби членушкодження, суїциду.

Як і при інших порушеннях психіки в межах осудності при відхиленнях у психіці в зрілому віці ускладнюється засвоєння і виконання соціальних норм та правил поведінки, але при цьому не

супроводжується інтелектуальною патологією, як при інших порушеннях психіки. Засуджені з даним відхиленням мали кваліфіковані професії, брали участь у виробничій діяльності підприємства установи, залучалися до активу відділення та зустрічалися серед осіб з негативною спрямованістю, показували непогані результати в навчанні.

Серед психопатичних осіб більш ніж в два рази переважають чоловіки¹. На відміну від засуджених з іншими психічними розладами серед психопатів зустрічаються особи, які користуються повагою серед криміналітету та є лідерами негативно спрямованих груп в умовах УВП.

Під час вивчення причинності виникнення психопатій у засуджених, охоплених нашим дослідженням, виявлено важливий вплив на формування у них психопатій родові травми, порушення діяльності центральної нервової системи, несприятлива психотравмуюча обстановка в сім'ях, неповні сім'ї, гіперопіка батьків, систематичні конфлікти та інші фактори, які впливали на характерологічні особливості засуджених на ранніх стадіях розвитку та становлення їх особистості. Розвиток та патологічні зміни психіки засуджених знаходилися під впливом комплексу факторів.

Саме при психопатіях у якості важливого компенсаційного фактору виступає сприятливий психологічний клімат у спілкуванні з найближчим оточенням.

Як бачимо з вище наведеного порушення психіки засуджених в межах осудності мають широкий спектр відмінних поведінкових ознак, які, здебільшого, не мають явно виражений характер. Своєчасно їх розпізнання потребує певної фахової підготовки та практичного досвіду роботи з такими особами. А тому цей напрямок діяльності повинен забезпечуватися раціональним симбіозом співпраці структурних підрозділів УВП (відділу нагляду та безпеки, соціально-психологічної служби, оперативного відділу)

¹ Жариков Н.М. Судебная психиатрия: учебник/Н.М.Жариков, В.П.Котов, Г.В.Морозов, Д.Ф.Хритинин.-5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 505.

з медичним персоналом установи.

Проблеми діагностики дефектно-органічних станів полягає, з одного боку в їх різноманітті – від синдрому мінімальної мозкової недостатності до деменції, а з іншого в тому, що вони можуть виникати в різні вікові періоди і внаслідок тих чи інших причин бути основою чи фактором ризику психотичних і непсихотичних розладів¹. Відповідно це ускладнює і діагностування вказаного психічного відхилення і в умовах УВП серед засуджених.

Найбільш розповсюдженою психічною аномалією серед насильницьких злочинів є алкоголізм, кримінологічне значення якого загальновідоме. Разом з тим він сприяє розвитку інших психічних відхилень, які також мають кримінологічне значення, зокрема психопатій, психопатичних рис характеру, й відповідно, вчинення злочинних дій особами з такими аномаліями^{2,3,4}.

Як показали емпіричні результати дослідження засуджені з психічними відхиленнями внаслідок вживання психоактивних речовин переважно відбували покарання як за злочини ситуативного характеру (вбивства, розбої, грабежі нанесення тілесних ушкоджень) так і за крадіжки.

Узагальнюючи результати вивченої нами з даного питання наукової літератури та на підставі результатів нашого дослідження ми дійшли висновку, що особи, які страждають на алкоголізм, що вчиняють протиправні дії, справедливо відносяться до груп правопорушників підвищеного ризику.

Ряд науковців розглядають алкоголізм як окрему психічну аномалію. Ми з цією точкою зору погоджуємося частково, оскільки в рамках нашого дослідження розглядаємо неглибокі, що не відрізняються стійкістю порушення психічної діяльності, які стали наслідком вживання психоактивних речовин, в тому числі і

¹ Бачериков Н.Е., Михайлова К.В., Гавенко В.Л. и др. Клиническая психиатрия / под общ. ред. Н.Е. Бачерикова. Киев: Здоровье, 1989. С. 98.

² Лень В.В., Кримінально – правові проблеми визначення осудності злочинця: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. С. 12.

³ Лень В.В., Мірошніченко С.С. Алкоголізм як соціальне підгрунтя злочинності. *Науковий вісник Дніпроп. держ. універ. внутр. справ*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2008. № 1. С. 199.

⁴ Лень В.В., Олійников Г.В. Питання деінституціалізації психічно хворих в Україні. *Право і суспільство*, 2018. № 1. С. 249.

алкоголізму. Вони мають схожі «механізми» утворення, клінічні ознаки, етіологію та патогенез.

Продовжуючи вживати алкоголь, особа з власної волі приводить себе в стан, наприклад, тяжкого сп'яніння, яке хоча і порушує психічні процеси, але не є хворобливим станом, що виникає за волею особи¹.

Значна частина раніше проведених досліджень закономірностей порушень психіки спиралась на емпіричні дані зібрані здебільшого відносно алкоголіків. У рамках нашого дослідження ми розглядаємо алкоголізм, наркоманію, токсикоманію та інші хімічні залежності не як окремі хворобливі стани у засуджених, а порушення психічної діяльності в межах осудності та обмеженої осудності, які є наслідками вказаних залежностей. До них ми відносимо неглибокі порушення психіки, які призводять до деградації особистості, проте відсутні грубі порушення сприйняття, мислення, свідомості, рухово-вольової сфери, критики, при яких особи не позбавлені здатності усвідомлювати наслідки своїх дій та керувати ними.

Одним із суспільно небезпечних наслідків зловживання психоактивними речовинами є те, що вони не тільки при тривалому вживанні призводять до формування психічних порушень, а й паралельно підсилюють стани декомпенсації при наявності інших порушень психічної діяльності.

Нами встановлена і кореляція між формою психопатії та вчиненим злочином і поведінкою під час відбування кримінального покарання. Засуджені, які мали істеричні форми психопатії відбували покарання за ситуативні злочини, в більшості вчиняли хуліганські дії та нанесення тілесних ушкоджень, крадіжки. Аналогічно поводити себе і під час перебування в УВП, створювали конфліктні ситуації, за що притягувалися до дисциплінарної відповідальності. Засуджені, які мали параноїальні форми психопатії, відбували покарання за агресивні цілеспрямовані

¹ Лень В.В., Мірошніченко С.С. Алкоголізм як соціальне підґрунтя злочинності. *Науковий вісник Дніпроп. держ. універ. внутр. справ*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2008. № 1. С. 201.

дії, зокрема нанесення тілесних ушкоджень, грабежі, вбивства. Психоастенічні та тривожно недовірливі найчастіше зустрічалися серед осіб, що висловлювали намір чи вчиняли спроби членоушкодження, суїциду.

Як і при інших порушеннях психіки в межах осудності при розладах психіки в зрілому віці ускладнюється засвоєння і виконання соціальних норм та правил поведінки, але при цьому не супроводжується інтелектуальною патологією, як при інших порушеннях психіки. Засуджені з даним відхиленням мали кваліфіковані професії, брали участь у виробничій діяльності підприємства установи, залучалися до активу відділення СПС та зустрічалися серед осіб з негативною спрямованістю, показували непогані результати в навчанні.

Серед психопатичних осіб більш ніж в два рази переважають чоловіки¹. На відміну від засуджених з іншими психічними відхиленнями серед психопатів зустрічаються особи, які користуються повагою серед криміналітету та є лідерами негативно спрямованих груп в умовах УВП.

Як бачимо з вище наведених відхилень психіки засуджених в межах осудності та обмеженої осудності мають широкий спектр відмінних поведінкових ознак, які, здебільшого, не мають явно виражений характер. Своєчасне їх розпізнання потребує певної фахової підготовки та практичного досвіду роботи з такими особами. А тому цей напрям діяльності повинен забезпечуватися раціональним симбіозом співпраці структурних підрозділів УВП (відділу нагляду та безпеки, соціально-психологічної служби, оперативного відділу) з медичним персоналом установи.

Психіатри та кримінологи дійшли висновку про необхідність обліку при вивченні впливу психопатології на протиправну поведінку наступних положень: 1) єдності біологосоматичного та психосоціального факторів; 2) динаміки розвитку особистості; 3) індивідуальної значимості життєвої ситуації та конкретних

¹ Жариков Н.М. Судебная психиатрия: ученик / Н.М. Жариков, В.П. Котов, Г.В. Морозов, Д.Ф. Хритинин. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 505.

соціальних факторів; 4) можливості активного самовираження особистості в нормі та при патологічних станах¹.

З проведеного нами вивчення особових справ засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виправних (виховних) колоніях, аналізу отриманої довідкової інформації різних відділів, служб УВП встановлено, що у понад 62 % осіб психічні відхилення виявлені під час досудового слідства, розгляду справи в суді, проведенні судово-психіатричної експертизи в умовах стаціонару спеціалізованих лікувальних закладах. І тільки у 28 % досліджених осіб психічні відхилення виявлені психіатрами УВП на початковому етапі перебування в установі².

Не завжди існуюче психічне відхилення може бути виявлене психологом або лікарем-психіатром установи під час перебування засудженої особи у відділенні карантину діагностики та розподілу протягом 14 діб. Як правило, ненормальна поведінка проявляється під час подальшого відбування покарання, виробничої діяльності, спілкування із засудженими, сумісного проживання, виховних заходів, бесід з персоналом установи. Тому дуже важливого значення набуває інформація про наявність психічних відхилень у особи до вчинення злочину (перебування на обліку в психоневрологічних диспансерах), під час проведення досудового слідства та розгляду справи в суді (характер вчиненого злочину, поведінки під час проведення слідчих дій та розгляді справи в суді, перебуванні в місцях попереднього ув'язнення). Отримання вищевказаних даних персоналом УВП надає можливість своєчасно взяти на профілактичний облік осіб, даної категорії та проводити заходи медичного, психологічного та режимного характеру, направлені на профілактику вчинення даними засудженими злочинів і правопорушень.

У своїх працях Л. Рохлін відзначав, що пограничні стани відносяться до психічних порушень, в яких проміжні зони між

¹ Гомонов Н.Д. Психические девиации и преступное поведение (криминологический и уголовно-правовой анализ): дис. ... д - ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. С. 49.

² Кубрак Р.М. Криминологічна характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виправних колоніях. *Науковий вісник Львівського універ. імені Івана Франка*: зб. наук. праць. Львів: ЛДУВС, 2012. № 55. С. 234.

психічним здоров'ям і психічною патологією має розпливчаті, рухливі межі, які важко визначити. Останнім часом коло межових станів розширюється у бік більш легких різноманітних форм¹. Важливим криміногенним фактором є психічна дезадаптація, порушення регуляторних процесів поведінки, втрата самоконтролю, низька здатність прогнозувати наслідки своїх вчинків та переносити тривалий вплив психотравмуючих факторів.

Спираючись на результати кримінологічного-психіатричного досліджень, зібраний нами емпіричний матеріал зазначимо, що більш часто порушення психіки виявляється у осіб, які утримуються в тюрмах, ніж у вільного населення – це статистичний факт. Причини цього необхідно шукати не в одному лише тюремному ув'язненні, а й переважно в попередньому способі життя і в раніше існуючій хворобливій схильності злочинців².

В цілому, наявність, розглянутих нами вище, форм психічних відхилень у засуджених до позбавлення волі на певний строк має значення при:

- формуванні особи засудженого, починаючи з раннього дитинства, коли наявність психічних аномалій призводить до виникнення рис та якостей, які можуть сприяти обранню антисуспільних, паразитарних моделей поведінки;

- чиненні негативного впливу на оточуючих. Сама поведінка осіб з психічними відхиленнями є психотравмуючим фактором для близьких, що сприяє виникненню психопатичних порушень, що не досягають ступеню патології, в оточуючих осіб, які перебувають в тривалому тісному спілкуванні;

- формуванні мотиваційної складової вчинення злочину, крізь призму викривленого сприйняття об'єктивно оточуючої обстановки, різних конфліктних ситуацій, наслідування злочинного варіанту поведінки, обрання агресивного варіанту поведінки тощо;

- виникненні складності в отриманні освіти та професійної

¹ Рохлин Л.Л. Соотношение биологического социального в психиатрическом аспекте. 1977. С. 186.

² Крафт-Эбинг Р.В. (Krafft-Ebing R.V.) Учебник психиатрии: пер. с нем. Изд-во К.Л. Риккера, 1890. С. 211.

кваліфікації, що знижує професійну адаптаційну здатність особи, придбання матеріальних благ для задоволення інших своїх потреб законним способом;

– організації процесу виправлення та ресоціалізації в умовах відбування призначеного судом кримінального покарання, пов'язаного з ізоляцією, що полягає в ускладненні процесу залучення даних засуджених до трудової діяльності, організації набуття ними нових професійних навичок, творчої самодіяльності, адаптації до позитивного середовища, виникненні складнощів у привитті правомірних моделей поведінки та зміни шкали мотиваційно- ціннісних орієнтирів;

– підтриманні досягнутих результатів ресоціалізації засуджених в постпенітенціарний період, адаптації до умов законослухняного життя поза виправною установою.

3.4. Кримінально-правова характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк

Виділяючись із загальної маси засуджених, особи з психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності мають цілий ряд відмінних рис кримінально-правового характеру. Очевидно, що запобігання вчиненню злочинів особами з психічними відхиленнями є малоефективним, якщо не досліджена особа злочинця з психічним відхиленнями з її кримінологічними, кримінально-правовими характеристиками.

Визначаючись зі складовими елементами кримінально-правової характеристики, вкажемо, що кримінологи до елементів кримінально-правової характеристики відносять склад вчиненого злочину, спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, інтенсивність кримінальної діяльності, наявність

судимостей тощо¹.

І. Даньшин у якості кримінально-правових якостей злочинця пропонує розглядати спрямованість злочинної поведінки суб'єкта на конкретні суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом (родові та безпосередні об'єкти); ступінь та характер суспільної небезпеки вчиненого злочину; способи, обрані для досягнення злочинної мети; мотив, яким керувався суб'єкт злочину; вину та роль винного в злочинній діяльності (виконавець, організатор, підбурювач, пособник); минулі судимості (вид злочину, вид та розмір покарання); ставлення винного до вчиненого (визнав себе винним чи ні, розкаюється чи ні, заперечував вину в злочині при наявності повних, вагомих та незаперечних доказів вини чи ні) та ін.².

О. Міхлін та А. Новіков, вивчаючи характеристики засуджених чоловіків, що відбувають покарання у ВТК пропонують до кримінально-правових якостей, окрім кваліфікації вчиненого злочину, строку призначеного покарання, кількості судимостей віднести ще й дані про стан сп'яніння засудженого під час вчинення злочину та про можливість застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення³.

Спираючись на отримані під час вивчення особи засудженого дані кримінально-правової характеристики суб'єкта виконання покарань повинні визначати комплекс заходів та напрями своєї діяльності щодо виховного впливу на злочинців. Цей комплекс даних про особу засудженого надає можливість оцінити її з точки зору суспільної небезпечності, виходячи з вчиненого злочину, врахувати при визначенні виду установи для відбування призначеного судом покарання.

Враховуючи вище наведені наукові позиції з приводу складу елементів кримінально-правової характеристики засуджених, ми

¹ Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков: Прапор, 2005. С. 97.

² Даньшин И.Н., Голина В.В. Курс лекций по криминологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. С. 120 -121.

³ Михлин А.С., Новиков А.А. Характеристика мужчин, отбывающих наказание в ИТК (по материалам переписи 1979г.). Москва: ВНИИ МВД, вып. 2, 1982. С. 29.

пропонуємо відносно засуджених з психічними відхиленнями застосувати її наступні складові: характер вчиненого злочинного діяння, вчинення злочину одноосібно чи у складі групи осіб, роль засудженого в його вчиненні (форма співучасті), ставлення до вчиненого злочину (визнання чи невизнання або часткове визнання своєї провини), чи вчинено злочин в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, ставлення до потерпілих та наслідків (шкоди) заподіяних вчиненням злочину, призначене покарання, наявність судимостей в тому числі і пенітенціарного рецидиву. На наш погляд, зазначена вище модель кримінально-правової характеристики засуджених з психічними відхиленнями найбільш вдало може використовуватися персоналом виправних установ для визначення суспільної небезпеки особи та організацію відносно неї певного рівня вимог ізоляції, динамічної безпеки, режимних вимог, проведення заходів соціально-виховного характеру.

Проводячи аналіз кримінально-правової характеристики засуджених з психічними відхиленнями необхідно зазначити, що характер вчиненого злочину даною категорією злочинців та його склад мають певні особливості. За результатами досліджених особових справ засуджених з порушеннями психіки нами встановлено, що переважна більшість вчинених ними злочинів становлять злочини проти власності (найбільш поширені ч. 2, 3 ст. 185, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 187 КК України), злочини проти життя та здоров'я особи (найбільш поширені ч. 1 ст. 115, ч. 1, 2 ст. 121 КК України) та злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (найбільш поширені ч. 2 ст. 307, ч. 1, 2 ст. 309 КК України). Зовсім незначний відсоток становить вчинення інших видів злочинів.

Як уже зазначалося нами, наявність психічного відхилення в межах осудності та обмеженої осудності у особи суттєво впливає і на характер її злочинної діяльності. Переважна більшість вчинених злочинів майнового характеру, серед яких превалюють крадіжки вчинені групою осіб чи з проникненням до приміщень. Вчинення

вказаних деліктів не потребує від винної особи особливих інтелектуальних здібностей, як, наприклад, при шахрайствах, крадіжках вчинених організованою групою осіб чи в особливо великих розмірах. Проте, часто потребує фізичних зусиль та витривалості. Більшість засуджених з психічними відхиленнями і серед чоловіків і серед жінок становлять особи до 49 років. Крадіжки майна вчинялися одноособово та групами осіб спонтанно, без тривалої підготовки, зачасту після сумісного розпиття алкогольних напоїв чи вживання наркотичних речовин. Утворення стійких злочинних груп не спостерігалось. При цьому засуджені з психічними відхиленнями у формі розумової відсталості (олігофренії) та органічних розладів найчастіше були безпосередніми виконавцями крадіжок. За результатами опитування засуджених та вивчення обставин вчинених ними злочинів, нами встановлено, що більшість протиправних дій вчинено одноособово, серед ч. – 105 ос. (69,1 %) (ж. – 33 ос. (80,5 %), н/л. ч. ст. – 25 ос. (50,0 %), н/л. ж. ст. – 9 ос. (36,0 %), у складі групи без попередньої змови – серед ч. 21 ос. (13,8 %), н/л. ч. ст. – 17 ос. (34,0 %), серед н/л. ж. ст. – 4 ос. (16,0 %), у складі групи за попередньою змовою – серед ч. 2 ос. (1,3 %), н/л. ч. ст. – 1 ос. (2,0 %), серед ж. в тому числі і неповнолітніх жодного випадку не встановлено, не побажали відповідати 15 ч. що становить 9,9 % від загальної кількості та 8 ж. 19,5 % відповідно (дод. І).

Ключовим моментом при вивченні злочинних проявів є розуміння їх мотивації. Мотив є рушійною силою поведінкових реакцій. Вивчення особи злочинця перш за все здійснюється шляхом аналізу його поведінкових реакцій на зовнішні обставини. Сучасні дослідження висувають на перший план мотив вчинення злочину, як у здорових злочинців так і в осіб з психічними порушеннями. Вченими даних напрямів предметом дослідження обирається особа правопорушника, яка розглядається за різними параметрами характеристик, пошук внутрішніх факторів, які можуть сприяти протиправній поведінці, виявлення факторів ризику повторного вчинення злочинів. При цьому вивчаються вина, мотиви,

наміри, мета, вибір засобів для їх досягнення, прийняття рішення та інші компоненти діяльності. Внутрішні стани злочинця, його почуття, переживання, які проявлялися у вчиненні злочину, в той же час є проявами його особистості.

Однак, необхідно не обмежуватися традиційним в юриспруденції використанням загальнодоступних його психологічних дефініцій, звернутися і до психофізіологічного рівня його детермінації. На поведінку разом з тим впливають не тільки усвідомлені імпульси, але і несвідомі. Отже, мотивом злочину є як усвідомлені дії, так емоції і імпульси, які визначають поведінку на несвідомому рівні. Людина вчиняє лиш таким чином, як їй диктують імпульси, здатні принести біологічній системі «людина» задоволення¹.

Вивчення мотиваційної сфери злочинців з психічними відхиленнями повинно об'єднати зусилля кримінологів, психологів, психіатрів, науковців кримінально-виконавчого напрямку як для вирішення теоретичних питань даної проблеми, так і для розробки запобіжних та корекційних заходів.

Мотив розглянутих нами злочинів даного виду зрозумілий і полягає в заволодінні матеріальними цінностями, які в подальшому реалізовувалися з метою придбання алкоголю чи наркотичних речовин. Рідше засуджені викрадене залишали для власного використання. Умисел на вчинення злочинів майнового характеру зачасту виникав спонтанно при спільному перебуванні групи осіб, пов'язаних спільними інтересами (вживанням алкоголю чи наркотиків). Поведінка особи, її мотив, являє собою дуалістичне утворення, яке складається із соціального та біологічного імпульсів. При цьому, обидва детермінанта діють в нерозривній єдності, переважний вплив одного з них залежить від особливостей кожного окремого випадку. Психофізичні процеси детермінують поведінку і є однією зі складових протиправних реакцій. Мотиваційна сфера осіб з психічними девіаціями обумовлена підвищеною уявністю, зачасту,

¹ Иванов Н.Г. Проблемы уголовной ответственности лиц с психическими аномалиями: дис. ... д - ра. юрид. наук. Москва, 2003. С. 21.

робить їх поведінку відірваною від реальних потреб злочинця та об'єктивно безпідставною. При цьому слід зазначити, що під впливом підвищеної уявності вчиняються не тільки групові злочини, але й одиночні протиправні дії осіб з психічними відхиленнями при сугестивному впливі суб'єктивно авторитетних зразків поведінки. Як справедливо зазначають з цього приводу Ю. Антонян, В. Гульдман, що найбільш криміногенними в цьому плані є поєднання уявності та утруднене осмислення подій, нездатність прогнозувати можливі наслідки своїх дій; мнимості та демонстративності, намаганням справити враження на оточуючих, мнимість та відсутність власних моральних орієнтирів; мнимість та агресивність¹.

Відомо, що кожна особа по-різному оцінює наявну ситуацію, внаслідок чого на перший план активації висувається якесь одне спонукання чи два, чи навіть цілий ряд (комплекс) спонукань. Але певне спонукання (чи їх сукупність) повинне пройти через волю і свідомість суб'єкта, так би мовити, «знайти свій предмет». Тоді здійснюється новий етап мотивації – з'являється та усвідомлюється мотив (інтегральне психічне утворення), відповідальний за розкриття того, чому і навіщо суб'єкт діє, який зміст і значення являє його злочинна діяльність².

Ми цілком погоджуємося з твердженням М. Гомонова про те, що психічні девіанти легше провокуються на протиправні дії внаслідок зниження адекватності сприйняття оточуючої обстановки³. Дії особи не виходять за рамки соціально допустимого до тих пір, доки вона може здійснювати контроль над емоціями небезпеки та страху. Втрата такого контролю може призвести до суспільно небезпечних дій. Можливість контролювати емоції суттєво знижена в осіб з психічними девіаціями саме за наявності таких відхилень⁴. Серед досліджених нами осіб вчинення розбоїв характерно для засуджених з психічними відхиленнями у формі

¹ Антонян Ю.М., Гульдман В.В. Криминальная патопсихология. Москва: Наука, 1991. С. 94.

² Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В., Вартилицька І.А., Микитчик О.В. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 56.

³ Гомонов Н.Д. Криминологические аспекты противоправного поведения лиц с психическими девиациями: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 1999. С. 156.

⁴ Гомонов Н.Д. Психические девиации и преступное поведение (криминологический и уголовно-правовой анализ): дис. ... д - ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. С. 130.

шизофренії, афективних розладів, психопатій. Як і крадіжки, більшість з них вчинено одноособово, з аналогічним мотивом та прямим умислом. Матеріальний фактор в умовах нашого суспільства діє в якості причин конкретного злочину не сам по собі, а у «взаємодії» з нестійкістю особи, яка замість активного впливу на несприятливу життєву ситуацію, яка склалась, йде по лінії найменшого спротиву, показує моральну слабкість перед виникаючими складностями. Саме це і має значення для встановлення ролі та причин матеріальних (економічних) обставин, як причин вчинення конкретного злочину¹.

Для засуджених за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи характерні наявність порушень психіки у формі шизофренії, афективних розладів, психопатій, органічних (включно симптоматичних відхилень).

Досліджуючи злочинність осіб з психічними відхиленнями, Ю. Антонян та С. Бородин встановили, що серед засуджених за вбивства особи з аномальною психікою становлять 72 %, за нанесення тяжких тілесних ушкоджень – 64,8 %². Отримані ними результати збігаються з даними дослідження Е. Краснушкіна, проведені відносно тієї ж категорії злочинців у 20-х р. ХХ ст.

Осіб з такими аномаліями, як психопати багато серед тих, хто вчинив убивства, хуліганські дії, розбої та грабежі. Це вже на кримінологічному рівні підтверджує відомий у психіатрії факт подібності поведінкових проявів психопатизованих особистостей при психопатії, остаточних проявах черепно-мозкових травм та органічних захворюваннях центральної нервової системи.

Те, що олігофренів багато серед хуліганів пояснюється тим, що в силу розумової відсталості вони легко втягуються у вчинення хуліганських дій³.

У структурі злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених засудженими нашої категорії дослідження, превалює сімейно-

¹ Карпец И.И. Проблемы преступности. Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1969. С. 57.

² Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. С. 56.

³ Вищевказане посилання, С. 56 - 57.

побутова та ситуативно-конфліктна спрямованість. У більшості випадків протиправні дії мали конфліктно-емоційний характер. Прояви агресії, які супроводжують злочинні дії насильницького характеру, можливо пояснити лише враховуючи генетично закладені можливості поведінки особи, її філогенетичний досвід, який проявляється на несвідомому рівні в конкретних вчинках при певних обставинах. При цьому основне місце в механізмі злочинної поведінки займає дисбаланс сил збудження та гальмування, що сприяє превалюванню біологічних потреб над соціально корисними імпульсами. Під впливом пануючої домінанти з низькими емоціями та потягами у злочинців з порушеннями психіки виникає мотивація на вчинення правопорушення. Важлива роль у мотивоутворюючому процесі мають соціально позитивні умови, які в якості сильної домінанти, можуть спрямувати поведінку правопорушника у соціально корисному напрямку.

В переважній більшості досліджених нами випадків, протиправні дії стали можливими за несприятливого симбіозу біологічних особливостей правопорушника, що виражались у наявності порушення психічної діяльності та тривалого в часі впливу оточуючого соціального середовища.

Нами встановлено, що 65,4 % злочинів вчинялося в стані алкогольного сп'яніння, під час сумісного вживання алкогольних напоїв або пов'язані з придбанням наркотичних речовин. 72,3 % досліджених осіб вживали наркотичні засоби або зловживали алкоголем. Значна частина злочинів даного виду вчинена особами в стані алкогольного сп'яніння, після сварок та насильства зі сторони потерпілих. Пояснюється це тим, що під дією алкоголю чи інших хімічних речовин підвищується інтенсивність нервової діяльності, психічні процеси стримування агресії слабнуть, проходить тимчасове загострення психічного порушення, що декомпенсується. Засудженими з психічними відхиленнями злочини в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння вчиняються набагато частіше, аніж іншими категоріями засуджених. Так, згідно судової статистики кожен четвертий

злочин вчиняється особами в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (дод. 3, Л). Це підтверджується і іншими дослідженнями (Е.Кісілюк¹, О.Кісляков², І.Митрофанов³, А.Музика)⁴.

Алкоголіки особливо яскраво «представлені» серед тих, хто винен у вчиненні тяжких тілесних ушкоджень, розбоїв, грабежів, крадіжок, хуліганства. Звертає на себе увагу те, що алкоголіків помітно менше серед насильників (в чотири рази менше, ніж серед злочинців, які нанесли тяжкі тілесні ушкодження; вдвоє менше, ніж серед вбивць)⁵.

У конфліктних ситуаціях, що переростають у вчинення насильницьких злочинів роль поведінки потерпілих виявляється доволі значимою. Так агресивна поведінка потерпілих, яка супроводжується нанесенням тілесних ушкоджень обвинуваченому спостерігалася в 32,2 % криміногенних ситуацій, образами чи знущанням над обвинуваченим – в 26,2 %. Ситуації, в яких потерпілий ображав чи погрожував особі, за яку заступився обвинувачений склали 21,4 %, а неналежна провокуюча поведінка потерпілих зустрічається в 14,9 % випадків. Тільки в 5,5 % потерпілий демонстрував нейтральну поведінку, необережно підштовхнув кривдника на небезпечні дії або сам просив про спричинення шкоди. Дана статистика свідчить про те, що психічні девіанти дуже погано орієнтуються в конфліктних ситуаціях, часто оцінюючи їх як загрожуючі та знаходять неадекватні виходи, застосовуючи неправомірну поведінку⁶.

Нами встановлено, що переважна частина конфліктів за участю осіб з порушеннями психіки, в результаті яких вчинено

¹ Kisiliuk, E. About some international legal and domestic approaches on the implementation of the columns of personnel of the humanism principle / E. Kisiliuk, Y. Novosad // Knowledge. Education. Low. Management. – Lodz (Poland), 2017. – № 3(19). – P. 142–153.

² Кісляков А.В. Уголовная ответственность и исполнение наказания в отношении лиц, страдающих психическими расстройствами, не исключаящими вменяемости: дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2004. 194 с.

³ Митрофанов І.І. Протидія злочинності наркозалежних осіб у сфері наркообігу: монографія. Кременчук: Вид-во ПП Щербатих В.В., 2008. 450 с.

⁴ Музика А.А., Горох О.П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів: монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельн. унів. управл. та права, 2010. 256 с.

⁵ Антонян Ю.М. Преступность в истории человечества: монографія / Ю.М. Антонян, Ю.О. Звизжова. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. С. 56.

⁶ Гомонов Н.Д. Психические девиации и преступное поведение (криминологический и уголовно-правовой анализ): дис. ... д - ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. С. 154.

злочинне посягання, виникало під час спілкування з близькими особами (подружжям, дітьми, рідними, знайомими, колегами) на фоні вживання спиртних напоїв, коли зменшено адекватний контроль за поведінкою.

М. Гомонов встановив, що особи з відхиленнями психіки частіше за все вчиняють злочини в житлових приміщеннях (власних чи потерпілих, в казармах, на горищах, в підвалах, сходиноквих площадках, в нежилых приміщеннях) – 34,2 % випадків; на вулицях (найчастіше в парках, скверах, на пустирях, місцях проведення дозвілля) – 27,8 %; в транспорті (громадському, службовому, особистому) – 18,7 %; на підприємствах чи установах (на місці несення служби) – 11,0 %; в замській місцевості – 4,1 %. Слід відмітити, що злочини вчиняються ними найчастіше на ґрунті міжособистісних конфліктів в побуті¹.

Неодноразово вченими відзначався високий рівень злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, вчинених злочинцями з порушеннями психіки. Аналіз результатів нашої вибірки за досліджувані 15 років це не підтверджує. Кількість засуджених за злочини проти статевої недоторканості незначний порівняно зі злочинами насильницького та майнового характеру. Ми допускаємо можливість виявлення іншої пропорції щодо злочинів, вчинених засудженими з порушеннями психіки, при вивченні більшої кількості таких осіб. За результатами дослідження обставин вчинених злочинів проти статевої недоторканості нами встановлено, що всі засуджені мали різні психопатологічні форми сексуальних порушень у виді сексуальних перверзій, які і формували мотиваційну сферу вчиненого злочину.

Аномалії психіки впливають на вчинення не тільки умисних, а й злочинів вчинених з необережності. При організації корекційної роботи із засудженими важливе значення має форма вини та їх ставлення до вчиненого злочину (визнання чи невизнання або часткове визнання своєї провини).

¹ Гомонов Н.Д. Психические девиации и преступное поведение (криминологический и уголовно-правовой анализ): дис. ... д - ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. С. 153.

За результатами проведених нами опитувань засуджених з психічними відхиленнями, що умисно вчинили злочин – серед ч. 85 ос. (56,9 %) (ж. – 13 ос. (31,7 %), н/л. ч. ст. – 32 ос. (64,0 %), н/л. ж. ст. – 25 ос. (100,0 %), з необережності – серед ч. 55 ос. (36,2 %) (ж. – 22 ос. (53,7 %), н/л. ч. ст. – 18 ос. (36,0 %), відмовилися відповідати на дане запитання – 12 ос. (7,9 %) серед ч. 6 ос. (14,6 %) серед ж. (дод. І). Отже, як бачимо з вищенаведеного, переважна більшість засуджених злочин вчинили умисно, передбачаючи та бажаючи настання злочинних наслідків. При цьому більшість жінок зазначили, що вчинили злочин з необережності.

Щодо елемента каяття після вчиненого злочину та під час відбування, встановленого судом кримінального покарання свою провину визнали повністю 101 ч. (66,5 %), 29 ж. (70,7 %), 33 н/л. ос. ч. ст. (66,0 %) та 25 н/л. ос. ж. ст. (100,0 %); частково визнали – 39 ч. (25,7 %), 5 ж. (12,2 %), 12 н/л. ос. ч. ст. (24,0 %); не визнали свою провину у вчиненому злочині – 12 ч. (7,9 %), 7 ж. (17,1 %), 5 н/л. ос. ч. ст. (10,0 %) (дод. І). Як бачимо, більшість засуджених під час проведення досудового слідства та розгляді справи в судовому засіданні визнали свою провину у вчиненні злочину та розкаються. Це значно сприятиме у формуванні внутрішньої готовності до їх виправлення та ресоціалізації.

Строк покарання являє собою і термін ретельного вивчення та виховного впливу на засуджену особу. Щодо терміну призначеного покарання нами встановлено, що переважно вивчені нами особи з психічними відхиленнями відбувають покарання у виді позбавлення волі терміном від 2 до 5 р. серед ч. – 77 ос. (50,7 %), серед ж. – 22 ос. (53,7 %), серед н/л. ч. ст. – 41 ос. (82,0 %), серед н/л. ч. ст. – 21 ос. (84,0 %), питома вага і осіб, які відбувають покарання строком від 5 до 10 р. за злочини насильницького характеру серед ч. – 30 ос. (19,7 %), серед ж. – 12 ос. (29,3 %), серед н/л. ч. ст. – 6 ос. (12,0 %), серед н/л. ж. ст. – 3 ос. (12,0 %), покарання терміном до 2 р. та понад 10 р. частіше застосовувалося до п/л. ч. 26 ос. (17,0 %) та ж. 19 ос. (12,0 %)

відповідно (дод. Ї). Злочинці представляють особливу категорію особистостей: це особистості більш низького соціального рівня, які в своїй поведінці допускають відхилення від вимог соціальних норм. Їм притаманне, як правило, особливе ставлення до оточуючої дійсності ще до вчинення суспільно небезпечних діянь; в них з'являється негативне ставлення до оточення, сенсу життя, своя власна життєва філософія, що не співпадає з поглядами та судженнями законослухняної більшості, ігноруються норми моралі та вимоги закону¹.

Кількість судимостей являє собою не тільки важливий елемент характеристики засуджених, а й об'єктивний індикатор ефективності превентивних заходів, направлених на недопущення вчинення особою злочинів. За кількістю судимостей засудженої особи можна робити висновок щодо ефективності корекційних програм для засуджених. Спираючись на емпіричний матеріал, ми встановили, що 68 % досліджених засуджених з порушеннями психіки раніше відбували покарання у виді позбавлення волі переважно строком від 1 до 5 років, тобто за злочини невеликої та середньої тяжкості, як правило майнового характеру. Як показали результати опитування засуджених мають одну судимість 32 ч. (21,1 %), 30 ж. (73,2 %), 28 н/л. ос. ч. ст. (56,0 %) та 22 н/л. ос. ж. ст. (88,0 %); раніше два рази засуджувалися за вчинення злочинів – 41 ч. (27,0 %), 9 ж. (22,0 %), 22 н/л. ос. ч. ст. (44 %), 3 н/л. ж. ст. (12,0 %); три судимості – 25 ч. (16,5 %), 2 ж. (4,9 %) і 4 і більше судимостей мали 54 ч. (35,5 %), в більшості це засуджені, які трималися в установах максимального рівня безпеки. Як видно з наведених даних, найбільше осіб, які повторно вчиняли злочини серед п/л. ос. ч. ст. Отримані нами результати підтверджують і висновки ряду дослідників-кримінологів, таких як Ю. Антонян², І. Даньшин³,

¹ Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков: Прапор, 2005. С. 105.

² Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. 208 с.

³ Даньшин І.М., Голіна В.В., Валуйська М.Ю. та ін. Кримінологія: Загальна та Особлива частина: підруч. / за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.

М. Коломитцев¹, О. Морозова², що кількість повторно вчинених злочинів частіше зустрічається серед чоловіків. Це, в свою чергу, свідчить про підвищену суспільну небезпеку, асоціальну спрямованість їх особистості, стійкості негативних поглядів та звичок.

Кримінальний досвід, тривалість та висока частота перебувань у місцях позбавлення волі, широкі контакти в кримінальному світі, знання неформальних норм та їх дотримання дають можливість досвідченим злочинцям-рецидивістам пристосуватися до нових умов, що сприяє росту їх кількості³.

Для порівняння, серед загальної маси засуджених до позбавлення волі на певний строк, особи, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності протягом останніх 15 років становлять у 2004 р. 23,4 %, у 2016 р. – 27,3 % (дод. З). Також нами встановлено, що серед засуджених з порушеннями психіки, які потрапили до нашої вибірки, до засудження не притягувалися до жодного виду юридичної відповідальності серед ч. – 86 ос. (56,6 %), серед ж. – 39 ос. (95,1 %), серед н/л. ч. ст. – 26 ос. (52,0 %) серед н/л. ж. ст. – 17 ос. (68,0 %). За вчинення правопорушень до адміністративної відповідальності притягувалися 32 ч. (21,1 %), 2 ж. (4,9 %), 21 н/л. ос. ч. ст. (42,0 %) (дод. Ї). Аналізуючи вище наведене, можна зробити висновок про те, що більшість осіб з психічними відхиленнями до застосування до них кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк не притягувалися до відповідальності та, ймовірно, вели відносно правомірний спосіб життя. Серед чоловіків, в тому числі неповнолітніх, спостерігається тенденція щодо вчинення адміністративних правопорушень до притягнення їх до кримінальної відповідальності, серед жінок навпаки це слабо виражено і не носить характеру закономірності.

¹ Коломытцев Н.О. Борьба с особо опасным рецидивом: теория и практика: дис. ... д - ра. юрид. наук. Москва, 2003. 599 с.

² Морозова О.Ю. Рецидив преступлений и рецидивная преступность женщин: дис. ... канд. юрид. наук: Москва, 2003. 207 с.

³ Коломытцев Н.О. Борьба с особо опасным рецидивом: теория и практика: дис. ... д - ра. юрид. наук. Москва, 2003. С. 83.

Так, 2,67 % засуджених чоловіків з психічними відхиленнями під час відбування кримінального покарання в УВП вчинили інший злочин, а саме, передбачений ст. 391 КК України «Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи», ст. 392 КК України «Дії, що дезорганізують роботу виправних установ» та ст. 393 КК України «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти», жінок – 4,8 %¹.

Дослідження особи рецидивістів минулих років та сучасності свідчать, що їх загальними рисами є соціальна дезорганізація, соціопатія, вітчуждення людських цінностей, викривлене уявлення про нормальні людські відносини, соціально-моральна занедбаність, алкоголізація, наркотизація, імпульсивність, багато рецидивістів не мають постійного місця проживання, засобів для існування, позитивних соціальних зв'язків, а взагалі розпад особистості. Рецидивісти старшого покоління, неодноразові «відсидки» яких завершають портрет патологічної, аморальної, з глибоко укоріненими антисуспільними переконаннями, хронічно хворі соматично та психічно особистості².

При вчиненні нового умисного злочину, особа, яка має судимість за умисний злочин, усвідомлює, що її протиправна поведінка засуджувалася державою, але не зважаючи на це особа свідомо ігнорує цей факт та продовжує свою злочинну діяльність. Це свідчить про стійкий характер свідомого порушення вимог правових норм та нанесення шкоди суспільним інтересам. Лише вивчаючи кримінальні біографії злочинців, можливо дослідити структуру рецидиву.

Як наголошував А. Зелінський, в структурі рецидиву відображається антисуспільна спрямованість чи інші стійкі дефекти особи впертого порушника в різні пори його життя, що дозволяє встановити вірогідність закономірності та здійснити індивідуальне

¹ Кубрак Р.М. Особливості організації соціально-виховної роботи в межах установи виконання покарань із засудженими, які мають психічні відхилення. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 246.

² Даньшин И.Н., Голина В.В. Курс лекцій по криминологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. С. 244.

прогнозування¹.

Аналіз поглядів вітчизняних вчених та кримінального законодавства показує, що основною функцією кримінально-правового інституту судимості є запобігання рецидиву. Виходячи з цього, продовження злочинних дій особою при наявності судимості свідчить про суттєве зростання суспільної небезпеки не тільки злочину, а й особи правопорушника. Призначення покарання особі за раніше вчинений злочин має на меті її виправлення, яке повинно відбуватися в умовах УВП.

На сьогодні практично відсутній систематичний контроль та соціальний супровід засуджених з психічними відхиленнями, які звільнилися з виправних (виховних) колоній. В результаті чого ці особи залишаються з цілою низкою складних соціально-побутових проблем наодинці.

З проаналізованого нами матеріалу, зібраного під час проведення дослідження, встановлено, що 55,2 % засуджених з психічними відхиленнями чоловіків та 43,2 % жінок були умовно-достроково звільнені від відбування покарань або звільнені від покарання з випробуванням. З них 82,0 % в період невідбутої частини покарання або на протязі іспитового строку покарання притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення нового злочину або не виконання покладених на них обов'язків. Це доволі високий показник у порівнянні із аналогічним показником серед загальної маси засуджених, що в період 2004 – 2018 рр. коливався в межах 18,7 % до 24,9 %² (дод. 3). На що також звертає увагу у своєму дослідженні Є. Письменський³.

Наведені дані яскраво ілюструють наші твердження. В межах ВК засуджені, в результаті проведених з ними заходів виховного, режимного характеру, постійного контролю за поведінкою та її

¹ Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений (Структура, связи, прогнозирование). Харьков: Высшая школа, 1980. С. 76.

² Аналіз стану здійснення судочинства 2004 - 2018 рр.(за даними судової статистики). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD) (дата звернення: 20.05.2019).

³ Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування: монографія / передм. д-ра. юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка; за наук. ред. д-ра юрид. наук О.О. Дудорова. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. С. 166.

корекції персоналом УВП, дотримувалися встановлених правил поведінки. І за відсутності вищевказаних заходів за межами установи, коли їм надано право самим обирати варіант поведінки, ними знову вчинено злочин. Серед засуджених з пограничними порушеннями психіки рідше зустрічається повторність вчинення злочинів неповнолітніми особами.

Резюмуючи вищевикладене, зазначимо, що рівень повторно вчинених злочинів, рецидивної злочинності серед засуджених з порушенням психіки, високий. Це свідчить, по-перше, про високу деліквентність даної категорії засуджених, обумовлену рядом соціальних об'єктивних та біологічних суб'єктивних факторів, а по-друге, про низьку ефективність запобіжної роботи та низьку результативність заходів з корегування поведінки в умовах виправних закладів.

Отже, засуджені з психічними відхиленнями в межах кримінально-правової характеристики мають наступні спільні риси, які вирізняють дану категорію засуджених з поміж інших:

- для даної категорії засуджених характерна злочинна спеціалізація на вчиненні злочинів проти власності, злочинів проти життя та здоров'я особи та злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення;

- серед осіб досліджуваної категорії засуджених не поширені злочини, які потребують наявності певної кваліфікації, високого соціального стану, службового становища чи інтелектуальних здібностей;

- більшість засуджених вчинила злочини одноособово;

- для засуджених за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи характерні наявність порушень психіки у формі шизофренії, афективних відхилень, психопатій, органічних (включно симптоматичних розладів);

- осіб з такими психічними аномаліями, як психопатії, багато серед тих, хто вчинив вбивства, хуліганські дії, розбої та грабежі;

- питома вага 65,4 % злочинів вчинялося в стані

алкогольного сп'яніння, під час сумісного вживання алкогольних напоїв або пов'язані з придбанням наркотичних речовин;

– переважна більшість засуджених чоловічої статі, злочин вчинили умисно, передбачаючи та бажаючи настання злочинних наслідків, при цьому більшість жінок вчинили злочин з необережності;

– більшість засуджених під час проведення досудового розслідування та розгляді провадження в судовому засіданні визнали свою провину у вчиненні злочину та розкаються;

– засуджені з порушеннями психіки раніше відбували покарання у виді позбавлення волі переважно строком від 1 до 5 років, тобто за злочини невеликої та середньої тяжкості, як правило майнового характеру;

– більше половини засуджених з психічними відхиленнями чоловіків та трохи менша кількість жінок УДЗ від відбування покарань або звільнені від покарання з випробуванням. З них більшість в період невідбутої частини покарання або на протязі іспитового строку покарання притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення нового злочину або не виконання покладених на них обов'язків.

3.5. Відбування засудженою особою покарання, як одна з головних ознак та індикатор результату її ресоціалізації

Оцінка персоналом динаміки, рівня змін у пріоритеті цінностей засуджених відбувається, в першу чергу, при встановленні рівня самопізнання і характеру оцінки засудженим своїх моральних якостей та вчинків, усвідомлення необхідності та шляхів викорінення своїх негативних психологічних рис, криміногенних схильностей та поглядів, їхньої орієнтації на довгострокові перспективні плани в колонії та на майбутнє, обрання варіанту їх реалізації під час перебування в установі та

після звільнення. Першочерговим індикатором цього може виступати поведінка засуджених в установі, ставлення їх до вимог режиму, участь в спільних педагогічних, виховних заходах, корекційних програмах, ставлення до потерпілих від злочину тощо.

Ігноруючи режим відбування покарання, порушуючи встановлений порядок у виправній установі, засуджений таким чином ставить під загрозу реалізацію основної мети покарання – виправлення і посягає на процес відбування покарання, встановлений нормами кримінально-виконавчого законодавства¹.

Безпосереднім поштовхом до дій людей, спрямованих на задоволення потреб та прагнень є інтерес. Усвідомлення потреб виступає у формі інтересів, останні вирішальним чином впливають на виникнення та формування нових потреб². З отриманих нами емпіричних даних кожен п'ятий засуджений ч. з психічними відхиленнями, кожен десятий н/л. та засуджена ж., кожна двадцята н/л. ж. ст. до засудження систематично вчиняли правопорушення і в цілому вели злочинний спосіб життя (дод. І). Це свідчить про цілковиту відсутність у значної частини засуджених корисних захоплень та інтересів і про наявність сформованих соціальними умовами, морально-деформованих форм протиправного характеру задоволення своїх потреб.

Ефективність застосування покарання залежить від ступеня усвідомлення засудженими його справедливості та співрозмірності обмежень та заходів ізоляції з негативними наслідками вчиненого злочину. За емпіричними результатами дослідження більшість засуджених з психічними відхиленнями визнають покарання справедливим та таким, що відповідає суспільній небезпеці вчиненого ними злочину і його наслідкам. Майже третина опитаних вважає покарання занадто суворим та несправедливим, що прогнозовано ускладнить процес корегування їх поведінки.

Оцінку ступеня позитивних психологічних змін в особистості

¹ Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2008. С. 34.

² Даньшин И.Н., Голина В.В. Курс лекцій по криминологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. С. 63.

засуджених необхідно проводити ґрунтовно та обережно, використовувати різні джерела інформації, методики та враховувати думку представників різних служб УВП. При цьому необхідно визнати і те, що засуджена особа в УВП при постійній регламентації свого способу життя, наглядових та режимних заходів, контролю за поведінкою персоналу, може поводитися зовсім не так, як у відкритому суспільстві. І закладені моделі правомірної поведінки у засудженого можуть виявитися непридатними для життя в іншому середовищі. При цьому результати опитування засуджених з психічними відхиленнями показали, що переважна більшість з них 161 ос. (60,1 %) визнали, що покарання допомогло їм розкаятися у вчиненому злочині та виправитися, 16 ос. (6,0 %) вказали, що воно їх ще більше озлобило, 20 ос. (7,5 %) визнали, що за час відбування покарання втратили віру у людей (дод. І). Незважаючи на, визнані самими засудженими, негативні наслідки покарання переважна більшість з них зазначили позитивний вплив на них та зміну їх психологічних установок, поглядів, переконань. Тобто основні елементи моделі правослухняної поведінки в них формуються персоналом УВП.

Одним з основних індикаторів позитивних змін у поведінці засуджених є рівень дотримання засудженою особою вимог встановленого порядку виконання та відбування покарання. Оцінка ступеню виправлення засудженої особи під час виконання-відбування покарання проводиться окрім на підставі аналізу її участі в самодіяльних організаціях, відношенні до освітнього процесу в умовах УВП, до праці, дотримання вимог норм з безпеки трудової діяльності, ще й шляхом визначення кількості заходів дисциплінарного впливу (заохочень та стягнень) застосованих під час відбування покарання. Застосування заходів заохочення та стягнення до засуджених є об'єктивною оцінкою поведінки засуджених під час відбування покарання. Законність заходів дисциплінарного впливу передбачає суворе дотримання персоналом ОУВП вимог щодо процедури їх застосування, передбаченої КВК України та підзаконними нормативно-правовими

актами, що регламентують відносини у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі.

В.Трубников під стягненням розуміє засоби державного примусу, що застосовуються адміністрацією установи до особи, яка вчинила правопорушення під час відбування покарання, що мають на меті здійснення виховного впливу на порушника, а також попередження вчинення нових правопорушень як з боку покараного, так і інших засуджених¹.

На думку Ю.Орла заходи стягнення за своєю природою є заходами дисциплінарного впливу і тягнуть за собою дисциплінарну відповідальність засуджених. У свою чергу, остання є важливим засобом забезпечення встановленого режиму відбування покарання, виконує завдання зміцнення правопорядку в місцях позбавлення волі². В свою чергу О. Колб вважає заходи заохочення і стягнення способом реалізації саме каральної функції режиму позбавлення волі: «кара, що виражена, в основному, в режимі, чинить на свідомість і волю засудженого винятковий за своєю силою вплив, викликає у нього морального переживання і страждання, такий психічний стан, який здатний стримувати засудженого від вчинення нового злочину. Ця функція реалізується шляхом ізоляції засуджених від суспільства та постійного нагляду за ними, точного і неухильного виконання останніми своїх обов'язків, перегляду кореспонденції, огляду посилок, передач, бандеролей, застосування заходів заохочення, стягнення і безпеки, проведення ОРД та інших заходів, що безпосередньо спрямовані на запобігання злочинам з боку засуджених»³.

Заохочення та стягнення є засобами для досягнення цілей покарання. Для засуджених - це УДЗ, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, отримання певних матеріальних благ або послаблення ізоляції. Все це є проміжною ціллю покарання. Для

¹ Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины: учебник/ В.М.Трубников, В.П.Филонов, А.И.Фролов. Донецк: Дон. ин-т. внутр. дел, 1999. С.253.

² Трубников В.М., Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: монографія. Харків: Харків юрид., 2009. С. 35.

³ Колб О.Г., Яцишин М.М., Кондратишина В.В. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі: монографія. Луцьк: ПП Іванюк, 2007. С. 56.

суспільства застосування заходів дисциплінарного впливу є інструментарієм змушування та стимулювання, заохочення засуджену особу дотримуватися встановлених правил та норм поведінки в УВП, тим самим спонукати до нормативної поведінки і після звільнення. При цьому ми повністю підтримуємо позицію О. Джужи, який зазначає що виконання засудженим умов заохочувальної норми ще не дає права вимагати той чи інший вид заохочення, а орган, який виконує покарання, не зобов'язаний засудженому надавати таке заохочення¹.

Цікавою і водночас дискусійною видається наукова позиція В.Бадири, що вважає заохочення і стягнення в процесі виконання позбавлення волі недоцільними та констатує, що ідея «прогресивної системи» відбування покарання з її заохоченнями та стягненнями вбачається формальною та застарілою, оскільки здійснюється в умовах нереформованої кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну, що має включати зовсім іншу концепцію виправного процесу, згідно з якою обмеження щодо засудженого, який перебуває в умовах позбавлення волі, виправдані лише міркуваннями зовнішньої (громадської) безпеки, що існує вже як *ipso facto* для місць позбавлення волі і не потребує додаткових обмежень щодо засуджених, якщо вони переміщуються у межах місця позбавлення волі, і внутрішньої безпеки засуджених та персоналу КВУ².

Ми частково не погоджуємося з науковою позицією В.Кареліна³, який вважає, що заохочення і стягнення є засобами впливу на поведінку засуджених, вони у жодному разі не можуть бути критеріями оцінки результату. Аргументуючи свою позицію тим, що засуджені різні за психологічними, фізіологічними та іншими особливостями. І на цій підставі інтенсивність

¹ Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): навч. посіб./ О.М.Джужа, С.Я.Фаренюк, В.О.Корчинський та ін.; за заг. ред. О.М.Джужи. - 2-ге вид., переробл. та допов. Київ: Юрінком Інтер, 2002. С. 27.

² Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.08. Львів. С. 147.

³ Карелін В.В., Яковець І.С., Автухов К.А.. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією: монографія/ за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків, 2014. С. 28.

застосування заходів дисциплінарного впливу відносно кожного засудженого може бути різною для досягнення єдиного результату – правомірною поведінкою засудженої особи.

А чи не є неодноразове притягнення до дисциплінарної відповідальності, за порушення встановлених вимог режиму тримання в УВП, показником сталого небажання засудженої особи стати на шлях виправлення. І чи не для таких випадків передбачено КВК можливість застосовувати до засудженої особи стягнення від менш суворого до більш суворого з більшим колом обмежень і на цій підставі взяття засуджену особу на профілактичний облік як злісного порушника режиму тримання та проведення з нею більш широкий спектр виховних заходів.

В.Баранов характеризує позитивний аспект відповідальності не наслідками порушення порядку, а якість стимулятора, необхідного з точки зору інтересів суспільства та громадян, виконання покладеного обов'язку, позитивних соціальних ролей¹.

С. Бабаян поділяє заходи заохочення на три групи, виділяючи заходи заохочення, які не змінюють правовий статус та умови відбування покарання засуджених, до другої – заохочення, які змінюють умови відбування покарання та належать до прогресивної системи, до третьої – заохочення у виді порушення клопотання про помилування².

Заходи дисциплінарних стягнень, встановлених КВК України за суттю передбачених обмежень можна поділити на три основні групи:

1. Профілактично-запобіжні (попередження, догана, сувородогана).

2. Обмежуючі матеріально-побутові потреби та блага засуджених (дисциплінарний штраф у сумі до двох мінімальних розмірів заробітної плати, скасування поліпшених умов тримання передбачених ст. 138-140 і 143 КВК).

¹ Баранов В.М. Поощрительные нормы советского социалистического права. / под ред. М.И.Байтина. Саратов.: Саратов. ун-та, 1978. С.35.

² Бабаян. С.Л. Правовое регулирование применения мер поощрения и взыскания в воспитательном воздействии на осужденных к лишению свободы: дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2003. С. 134.

3. Ізоляційно-запобіжні (поміщення засуджених ч., які тримаються у ВК в ДІЗО з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до 15 діб, а засуджених ж. – до 10 діб; поміщення засуджених, які тримаються у ВК максимального рівня безпеки, в карцер без виведення на роботу на строк до 15 діб; переведення засуджених, які тримаються у ВК, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців).

В свою чергу заходи заохочення ми вважаємо за доцільне класифікувати наступним чином:

1. Схвально-стимулюючі (подяка, нагородження похвальною грамотою).

2. Матеріально-стимулюючі (грошова премія, нагородження подарунком, дозвіл витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потребив сумі до п'ятнадцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати)

3. Спрямовані на зменшення умов ізоляції (надання додаткового короткострокового чи тривалого побачення, збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в ДПК колоній і ПКТ ВК максимального рівня безпеки до двох годин).

4. Відновлювально-стимулюючі (дострокове зняття раніше накладеного стягнення).

Відповідно нашим емпіричним даним протягом строку відбування покарання засуджені з психічними відхиленнями, заохочувалися начальником установи: ч. – 71 ос. (46,7 %), н/л. ч. ст. – 6 ос. (12,0 %), н/л. ж. ст. – 8 ос. (32,0 %) серед п/л. ос. ж. ст. жодна особа не заохочувалася; начальником відділення СПС ч. – 35 ос. (23,0 %), ж. – 5 ос. (12,2 %), н/л. ч. ст. – 6 ос. (12,0 %), н/л. ж. ст. – 16 ос. (64,0 %); не заохочувалися взагалі ч. – 46 ос. (30,0 %), ж. – 36 ос. (87,8 %), н/л. ч. ст. – 38 ос. (76,0 %), н/л. ж. ст. – 1 ос. (4,0 %). При цьому до засуджених переважно застосовувалися такий вид заохочення, як оголошення подяки –

71,6 % та до н/л. обох ст. – нагородження похвальною грамотою. Вбачається 45,2 % засуджених усіх категорій взагалі не заохочувалися за весь період перебування в УВП. До п/л. ос. ч.ст. та н/л. ос. ж. ст. найчастіше застосовувалися заходи заохочення (дод. І).

Необхідно також зазначити, що притягувалися до дисциплінарної відповідальності за порушення встановленого порядку відбування покарання та мали стягнення накладені начальником УВП: ч. – 37 ос. (24,3 %), ж. – 4 ос. (9,8 %), н/л. ч. ст. – 14 ос. (28,0 %), н/л. ж. ст. – 8 ос. (32,0 %); начальником відділення СПС – ч. – 25 ос. (16,5 %), ж. – 5 ос. (12,2 %), н/л. ч. ст. – 3 ос. (6,0 %), н/л. ж. ст. – 2 ос. (8,0 %). При цьому 170 ос. (63,4 %) усіх підкатегорій взагалі не притягувалися до дисциплінарної відповідальності. Найчастіше до засуджених застосовувалося стягнення у виді попередження – 30,2 % зас. та догани – 14,2 %, а суть порушення полягала у невиконанні вимог розпорядку дня (дод. І). З наведених даних можна визначити, що переважна більшість засуджених з психічними відхиленнями не допускають порушення режиму тримання та не мають дисциплінарних стягнень. Найбільш інтенсивно заохочення застосовувалися до п/л. ос. ч. ст. та н/л. ос. ж. ст. Н/л. ос. обох статей частіше притягувалися до дисциплінарної відповідальності. Також відзначимо, що серед засуджених усіх підкатегорій нами виявлений незначний відсоток осіб, які перебували на профілактичних обліках як злісні порушники режиму тримання, систематично порушували порядок відбування покарання, мали сталі прокримінальні погляди і підтримували «традиції злочинного світу», як і осіб, що вчинили злочини під час перебування в УВП. Майже всі вони представлені засудженими психопатичного типу. У зв'язку з чим І. Копотун наголошує на необхідності брати на профілактичний облік засуджених, які мають психічні вади¹. Більшість опитаних нами осіб персоналу УВП (272 ос. (49,4 %))

¹ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що пизводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. С. 461.

вважає, що причиною порушень режиму є саме наявність психічного відхилення у засуджених, складність адаптації до умов відбування кримінального покарання (64 ос. (11,6 %)), недоліки виховання до відбування покарання (63 ос. (11,4 %)) та відсутність соціально-корисних зв'язків (59 ос. (10,7 %)). При цьому 238 ос. (43,2 %) вказали, що передбачені КВК заходи заохочення і стягнення є неефективними (дод. І).

Подолати негативні явища в середовищі засуджених за допомогою лише суворого нагляду та різних заборон не вдається. Саме тому одне із завдань соціально-виховної та психологічної служби полягає в психопрофілактичній роботі, спрямованій на захист психічного здоров'я засуджених, попередження від вчинків, що згубно відбиваються на психічному і соціальному стані особистості¹. Наявність психічного недоліку потребує особливого підходу і в організації СВР з ними.

СВР – це педагогічний процес, під час якого особа розвивається².

Коли ми аналізуємо поведінку особистості, мотиви її вчинків, тоді важливо встановити, що людина представляє із себе як особистість. Її погляди на життя її реакція на оточення і т.д. дозволяє зрозуміти, чому вона зробила той чи інший вчинок, і у випадку вчинення нею злочину вирішити, яке вона понесе покарання, як необхідно впливати на неї з метою перевиховання³.

Ст. 123 КВК України вказано, що СВР є цілеспрямована діяльність персоналу ОУВП та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. Її метою визначено – формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня⁴. Відповідно наказом МЮ України від 16.05.2018 р.

¹ Чебоненко С.О., Третяк О.С. Пенітенціарна психологія: навчальний посібник. Чернігів, 2011. С. 93.

² Степанюк А.Х., Байлов А.В., Лисодед О.В. та ін. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Кросроуд, 2011. С. 163.

³ Чебоненко С.О., Третяк О.С. Пенітенціарна психологія: навчальний посібник. Чернігів, 2011. С. 79.

⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради*

№1418 затверджено положення про програми диференційованого виховного впливу на засуджених, а саме: «Правова освіта», «Духовне відродження», «Творчість», «Фізкультура і спорт», «Подолання алкогольної залежності», «Подолання наркотичної залежності», «Підготовка до звільнення»¹. За 2017 р. 47 тис. (86 %) засуджених взяли участь у реалізації програм диференційованого виховного впливу, 34 тис. завершили підготовку за певними програмами. Традиційно найбільш активною є участь засуджених у програмах «Фізкультура і спорт» та «Підготовка до звільнення»².

У 2018 р. близько 40 тис. засуджених брали участь у реалізації програм диференційованого виховного впливу (72% від загальної кількості засуджених) та майже 29 тис. засуджених завершили підготовку за певними програмами. Найбільш активною є участь засуджених у програмах «Підготовка до звільнення», «Фізкультура і спорт» та «Духовне відродження» (22%, 22% та 21% відповідно від загальної кількості засуджених, залучених до програм), далі по активності участі засуджених йдуть програми «Правова просвіта» (19%) та «Професія» (15%)³.

Необхідність вибору покарання в точній відповідності з ознаками правопорушення вимагає уточнення змісту категорії суспільної небезпеки пенітенціарних злочинів. Очевидно, що їх ступінь не є тотожною при вчиненні схожих діянь в умовах свободи громадян. Це впливає з соціально-правового характеру покарання, що є мірою соціального захисту суспільства від злочинців, і специфіки УВП (ізоляція засуджених, соціальне середовище насичене криміногенними факторами; члени соціальної групи – злочинці з підвищеним кримінальним потенціалом; особливості соціально-демографічної структури, що характеризуються відсутністю морально чистої частини населення

України. 2004. № 3. Ст. 21. Дата оновлення: 04.11.2018р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>. (дата звернення: 20.03.2019).

¹ Положення про програми диференційованого виховного впливу на засуджених: затв. наказом М-ва юстиції України 16.05.2015 р. № 1418/5. *Офіційний вісник України*. 2016. № 41. Ст. 1574.

² Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2017 р.

³ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

(дітей, підлітків); правопорушення, як правило, носять локальний характер)¹.

Тобто це фактори і скупчення засуджених, ізоляція і обмеженість, відповідна анти правова, антисоціальна, аморально прийнята атмосфера та настрої.

У місцях позбавлення волі має місце взаємне «зараження» кримінальною субкультурою засуджених, їх самоорганізація, що характеризується нав'язуванням звичаїв і традицій, імперативу ієрархії існування в злочинному середовищі. Внутрішній устрій цієї спільноти жорстко централізований, кожній людині суворо вказано на її місце. Соціальна цінність особистості пов'язується з тим місцем, яке індивід займає в даному суспільстві. Альтернатива така: або приналежність до лідируючої групи, яка контролює доступ до благ, або відхід зі сцени, який нерідко пов'язаний з дискредитацією, а то із зарахуванням до числа «занедбаних»².

Висновок про те, чи став засуджений, на шлях виправлення, чи виконував він суспільний обов'язок, здійснюється на підстав характеристик, що надаються засудженими адміністрацією установи виконання покарань. Однак автономність людської психіки та соціальна мімікрія, що нерідко спостерігаються у засуджених, роблять на практиці завдання щодо встановлення кола осіб, які стали на шлях виправлення, вкрай важким³.

3.6. Типологія засуджених з психічними відхиленнями

Особи, засуджені до позбавлення волі, різняться між собою за певними юридично значимими ознаками: учиненим злочином, статтю, віком, попередніми судимостями тощо. Усі ці чинники й визначають необхідність наявності різних умов виконання

¹ Шаблистий В.В., А.В.Ткаченко. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань: монографія / за аг. ред. В.В.Шаблистою. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. С.36

² Аванесов Г.А. Криминология: учебник. Москва: Юнити-Дана, 2012. С. 335. (575 с.)

³ Назаров С.В. Уголовно-правовая ответственность за дезорганизацию деятельности учреждений, обеспечивающих изоляцию от общества: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. С. 182.

покарання¹. Не слід забувати і про рівень вихованості, освіти, оточення до засудження, соціальних установок, набутого досвіду (життєвого, професійного, кримінального).

Вкрай помилковим було б вважати, що злочинний світ можливо і потрібно вивчати лише тільки з точки зору психопатологічної чи хоча б ширше, - медичної, тобто лише з тієї сторони, яка виявляє у його представників відхилення від того, що вважається фізичним і душевним здоров'ям особи. Значний процент злочинців – і доволі часто злочинців дуже тяжких (тобто тих, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини у сучасному вимірі - автори) – здорові, але це не означає, що вони представляють однорідну, суцільну масу, яку не слід вивчати зі сторони особливостей складових її індивідів; навпаки, серед цієї частини злочинного світу існує багато різноманітних типів, які дуже важко розрізнити як для профілактики злочинності, так і для боротьби з останньою заходами кримінального правосуддя².

Принцип індивідуального і диференційованого підходу означає врахування у соціально-виховній роботі індивідуальних особливостей засуджених, а також ознак, спільних для різних їх категорій³. Без диференціації методів впливу класифікація стає непотрібною. Що ж стосується індивідуалізації, то її мета зводиться до того, щоб впливати на кожного деліквента тим методом, який найбільше відповідає його особистості⁴.

Ці принципи є вкрай важливими та необхідними. Без втілення їх позитивних результатів не буде. Ще є дуже важливим, щоб посадова особа, яка безпосередньо працює з цією категорією осіб і не тільки. Була справді, відверто та щиро зацікавлена в цьому, тобто не формально. Взагалі колектив колонії, повинен бути

¹ Яковець І.С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: монографія. Харків: вид-во «Кросроуд», 2006. С. 73.

² Познышев С.В. Кримінальна психологія: Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении преступника в частности/ Сост. и предисл. В.С. Овчинского, А.В. Федорова. Москва: ИНФРА-М, 2009.- IX. С.9.

³ Пузырьов М.С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: монографія / за. ред. І.Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2014. С. 152.

⁴ Шнайдер Г.Й. Криминология / под общ. ред. Л.О. Иванова. Москва: Изд. группа «Прогресс» – «Универс», 1994. С. 402.

колективом однодумців, основною метою якого є створення європейських стандартів, підходів для роботи із засудженими, спрямованих на їх ресоціалізацію.

Засуджені з порушеннями психіки не є загальною єдиною неподільною спільнотою. Спираючись на вивчені нами характеристики поведінково-мотиваційних особливостей засуджених з різними видами психічних відхилень, необхідно звернути увагу на їх класифікацію, об'єднання у групи за спільними ознаками. Що вже неодноразово проводилося різними вченими.

Беручи за основу зовнішні ознаки в анатомо-фізіологічній структурі злочинця, представники антропологічної школи, зокрема Е. Феррі та Ч. Ломброзо і більшість їх прихильників, поділяли злочинців на п'ять груп: 1) пристрасні злочинці, 2) природжені, 3) звичні, 4) випадкові, виділяючи в окрему п'яту групу душевнохворих злочинців.

Пізніше С. Познишев поділяв злочинців на два основні типи: 1) ендогенний та 2) екзогенний. Злочинці першого типу, якщо і вчиняли злочин при тяжких зовнішніх обставинах, то головним чином не внаслідок тиску на них цих обставин; головна роль належить їх схильності до злочину. У злочинців другого типу превалюючи роль в генезисі їх злочинів належить зовнішнім факторам. При цьому ендогенних злочинців він поділяв на: 1) ідейних злочинців: у них головною метою, заради якої вони вчиняли злочин, є служіння загальній моральній чи соціальній ідеї, якій вони підкорюють свою особистість і поведінку; 2) резонерів, котрі за допомогою штучних софічних побудов обґрунтовують свої корисні наміри відомими загальними ідеями; 3) розрахунково-розсудливі злочинці, котрі намагаються, зі шкодою для інших осіб чи всього суспільства, досягти більш-менш широкої мети, що змінює положення їх самих та близьких їм осіб; 4) емоційні злочинці, у котрих головною метою, заради якої вони вчиняють злочин, є приємний стан, пов'язаний із задоволенням відомого сильно розвинутого в них почуття; 5) імпульсивні злочинці, які

керуються метою отримання приємних відчуттів, пов'язаних з вчиненням яких – небудь дій чи з володінням чого-небудь.

Екзогенних злочинців він поділяв на два підтипи: 1) інтелектуально недостатніх (недалеких, дурних, мало розвинутих, поверхневих, легковажних) та 2) розгублених (боягузів, впадаючих в стан розгубленості, відчаю)¹. Як бачимо в ранніх класифікаціях злочинців кримінологами виділялися окремими типами злочинці з тими чи іншими психічними порушеннями.

Одними з перших класифікацію засуджених з психічними аномаліями запропонував Ц. Голумб, яку в подальшому підтримали Ю. Антонян, С. Бородин. Злочинців з психічними порушеннями в межах осудності вони поділяли на три типи: алкоголізований, психопатизований, інтелектуально обмежений (розумово відсталий) (1987 р.)². М. Власова доповнила вказану класифікацію окремим наркотизованим типом злочинця з психічними аномаліями³.

На наш погляд, дані класифікації засуджених з порушеннями психіки не в повній мірі відображають весь спектр їх відмінних диференційних особливостей.

За даними ДКВС України на протягом 2018 р. на профілактичних обліках психологів перебувало понад 8 тис. засуджених, які потребують психологічної допомоги, з них: 1 тис. 335 осіб мають психічні відхилення, 1812 осіб належать до категорії відторгнутих загалом, 1381 засуджений схильні до вживання наркотичних засобів, схильні до прояву агресії 3078 засуджених, до членушкоджень – 1577 осіб, 1274 особи схильні до самогубства. Перебуває на обліку як схильні до створення конфліктних ситуацій – 391 особа, схильні до нападу на представників адміністрації 407 засуджених⁴. Як бачимо з

¹ Познышев С.В. Криминальна психологія: Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении преступника в частности/ Сост. и предисл. В.С. Овчинского, А.В. Федорова. Москва: ИНФРА-М, 2009.- IX. С. 17.

² Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. 208 с.

³ Власова М.В. Предупреждение убийств, совершенных лицами с психическими аномалиями: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. С. 75.

⁴ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації

вищенаведених даних значна кількість засуджених в УВП, перебувають на профілактичних обліках, як проблемні категорії, що потребують постійного контролю за поведінкою та роботи психолога. Більшість з них мають ті чи інші психічні відхилення.

У результаті проведеного нами аналізу статистичної інформації відносно стану роботи з профілактики суїцидів серед засуджених встановлено, що 2004 – 2018 рр. засудженими щорічно вчиняється від 40 (2004 – 2006 рр.) до 84 (2013 р.) (станом на 01.01.2019 р. – 46 самогубств (з них: у ВК допущено – 33 випадки, у СІЗО та УВП – 13). При цьому від 5 % до 25 % з них вчинено особами, які перебували на профілактичних обліках як схильні до вчинення суїцидів, від 2,3 % до 15,9 % – схильні до членушкодження, від 1,9 % до 11,1 % мали черепно-мозкові травми, від 7,1 % до 25 % мали психопатології, від 2,3 % до 10 % хворіли на хронічні наркоманію чи алкоголізм¹. 40 – 45 засуджених щорічно проходять лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні у зв'язку зі спробою вчинення суїциду чи членушкодження².

Нами, за отриманими емпіричними матеріалами, і рядом вчених у галузі психіатрії, кримінології, патопсихології, кримінально-виконавчого права неодноразово зверталась увага на схильність засуджених з психічними відхиленнями у періоди декомпенсації, сезонних загострень психічних порушень або під дією психотравмуючих факторів соціального оточення до аутоагресивних дій, вчинення актів суїцидального характеру та членушкодження. Тому, доцільно виділити в структурі класифікації засуджених з психічними відхиленнями осіб, схильних до афективно-агресивних дій та окремо категорію аутоагресивних засуджених з психічними аномаліями.

Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

¹ Відповідно до статистичних звітів ДДУ ПВП, ДПтС, ДКВС України вчинення засудженими суїцидів в УВП в період з 2004–2018 рр.

² Структура нозології психічних розладів в межах осудності та обмеженої осудності серед засуджених, які пройшли лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні при Державній установі «Вільнянській виправній колонії № 20» та психіатричних відділеннях УВП в період з 2004–2016рр. згідно підсумкових річних звітів організації охорони здоров'я в період з 2004–2016 рр.

Також ми вважаємо за доцільне вирізнити в окрему групу засуджених з психічними відхиленнями внаслідок вживання психоактивних речовин, розділивши їх на підгрупи, як-то особи з психічним порушеннями внаслідок хронічного алкоголізму, наркоманії (опійної, канабіноїдної, кокаїнової, що виникла внаслідок зловживання психостимуляторами, галюциногенами), токсикоманії. Оскільки характер психічних порушень кожного з підтипів відрізняється характерними тільки для нього змінами в психічній діяльності.

Свого часу, а точніше у XVIII ст. Російські психіатри зазначали, що табакізм, алкоголізм, наркотизм це є психічні залежності різного рівня тяжкості.

Вище вказані відмінні класифікуючі ознаки засуджених з психічними відхиленнями необхідно враховувати при організації корекційної, виховної роботи, підборі методів та застосуванні засобів впливу на їхню поведінку поряд з іншими загальними класифікуючими ознаками, такими як стать, вік, характер вчиненого злочину, кількість судимостей, досвід відбування кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією, характер соціально-корисних зв'язків, ставлення до релігії, заходів СВР, дотримання вимог режиму відбування покарання тощо.

3.7. Суб'єкти пенітенціарного та постпенітенціарного впливу на засуджених з психічними відхиленнями

Враховуючи бінарність виконання (відбування для засуджених) кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк постає необхідність розглянути суб'єкти його виконання, як одну зі сторін цього процесу. Вони являють собою чотирьохрівневу систему органів та установ, що залучені до забезпечення виконання вказаного виду покарання. Вона складається з: 1) суб'єктів державного апарату, які здійснюють законодавче нормативно-правове регулювання діяльності з

виконання кримінальних покарань та адміністративно-управлінські функції, шляхом видання керівних регулюючих вказівок, методичних рекомендацій, інструкцій, відповідних листів призначення посадових осіб на керівні посади в ОУВП. До них відносяться ВРУ, Президент України, КМУ; 2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, 3) територіальні органи управління, 4) УВП і СІЗО. В умовах сьогодення відбувається реформаційна трансформація ДКВС України та органів, що забезпечують та здійснюють державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, визначаються їх функції, коло повноважень, порядок взаємодії та підпорядкування.

Кримінально-виконавчій системі України притаманна єдність, її побудовано за принципами субординації та підпорядкованості, відповідності діяльності вимогам закону, відкритості діяльності органів та установ для громадськості, відповідальності органів та установ кримінально-виконавчої системи¹. Розглядаючи коло суб'єктів виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у широкому розумінні, в їх склад необхідно включити і передбачені ст. 11 КВК України ОВП, до яких законодавець відносить: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління².

Постановою КМУ від 18.05.2016 р. № 343 «Про оптимізацію діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» МЮ України визнано правонаступником ДПтС України, що ліквідується, в частині реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації³.

МЮ України є головним органом у системі центральних

¹ Кальман О.Г., Мірошніченко С.С., Подільчак О.М. Проблеми кримінально-виконавчого права: навчальн. посіб. / за заг. ред. проф. О.Г. Кальмана. Чернівці: Пат «ПВК «Десна», 2012. С. 73.

² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21. Дата оновлення: 04.11.2019р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>. (дата звернення: 20.03.2019).

³ Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 р. №343. *Офіційний вісник України*. 2016 р. № 42. Ст. 1578.

органів виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. Відповідно одним з основних завдань МЮ України є формування і забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. Протягом останніх двох років набуло значного розширення повноважень МЮ у цій сфері. Зокрема, МЮ в межах зазначених завдань:

а) визначає основні напрями діяльності МУПВКПП МЮ, уповноважених органів з питань пробації, УВП, СІЗО, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств УВП, інших підприємств, установ та організацій, утворених для забезпечення виконання завдань ДКВС;

б) організовує та контролює виконання вироків суду та інших судових рішень і застосування передбачених законом засобів виправлення засуджених;

в) забезпечує здійснення заходів стосовно виявлення та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків засудженими та особами, узятими під варту, а також заходів щодо них для припинення кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків;

г) організовує здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;

д) забезпечує контроль за організацією охорони УВП, СІЗО, дотриманням правопорядку та забезпеченням безпеки в них;

е) організовує облік та реєстрацію засуджених і осіб, узятих під варту;

є) визначає вид УВП, у якій відбуватимуть покарання засуджені до позбавлення волі, здійснює розподіл, переводить їх та осіб, узятих під варту, з однієї установи до іншої;

ж) забезпечує виконання актів амністії та помилування, проводить перевірки дотримання ОУВП вимог нормативно-правових актів, які регламентують порядок оформлення матеріалів до клопотання про помилування;

з) організовує проведення соціально-виховної та

психологічної роботи із засудженими, залучає до її проведення представників релігійних і благодійних організацій, громадських об'єднань, творчих спілок, фізичних осіб;

к) сприяє здійсненню спостережними комісіями та громадськими об'єднаннями громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань;

л) організовує у взаємодії з МОН професійно-технічне і загальноосвітнє навчання засуджених та надання освітніх послуг особам, узятим під варту;

м) організовує здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду, медичного контролю за станом здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, надання їм медичної допомоги, забезпечує належний санітарно-епідемічний стан в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах і на їх території;

н) забезпечує здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами ОУВП та СІЗО ДКВС України;

о) забезпечує здійснення досудового розслідування злочинів, вчинених на території або в приміщеннях ДКВС України¹.

Згідно ст. 6 ЗУ № 2713-IV від 23.05.2005 р. «Про ДКВС України» ДКВС України включає центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань², на даний час це державна установа «Адміністрація ДКВС України»³, як юридична особа публічного права міжрегіональний територіальний орган МЮ з питань виконання кримінальних покарань та шість МУПВКПП МЮ (Центральне, повноваження якого поширюється на територію Львівської, Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської та Тернопільської областей; Західне, повноваження

¹ Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2014 р. № 228. *Офіційний вісник України*. 2014 р., № 54, стор. 88, стаття 1455. Дата оновлення: 09.09.2017р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF> (дата звернення: 01.02.2019).

² Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409. Дата оновлення: 01.01.2018р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 25.02.2019).

³ Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 року № 709. *Офіційний Вісник України*. 2017. № 95. Ст. 2918.

якого поширюється на територію Одеської, Кіровоградської, Миколаївської, Херсонської областей; Центрально-Західне, повноваження якого поширюється на територію Вінницької, Хмельницької, Чернівецької областей; Південно-Східне, повноваження якого поширюється на територію Дніпропетровської, Донецької (не на всій території), Запорізької областей; Південне, повноваження якого поширюється на територію Одеської, Кіровоградської, Миколаївської, Херсонської областей; Північно-Східне, повноваження якого поширюється на територію Харківської, Луганської (не на всій території), Полтавської, Сумської областей)¹.

На думку І. Яковець, в Україні існує два центральні органи виконавчої влади, що забезпечують процес виконання кримінальних покарань. Це призводить до певної плутанини у розподілі повноважень та відповідальності. Виконавча гілка влади повинна бути представлена у цій сфері лише однією основною структурою – МЮ України².

В проекті ЗУ «Про пенітенціарну систему» ст. 5 визначено структуру майбутньої пенітенціарної системи, яка складається з: а) центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, у складі якого функціонує апарат, б) центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, діяльність якого спрямовується та координується КМУ через відповідного члена КМУ, у складі якого функціонують апарат та територіальні органи з питань виконання кримінальних покарань, в) УВП і СІЗО³. Отже, законодавцем планується розмежувати повноваження та завдання у сфері виконання кримінальних покарань між МЮ та Адміністрацією ДКВС України шляхом визначення МЮ, як

¹ Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 року № 348. *Офіційний вісник України*. 2016. № 44. Ст. 1620.

² Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. С. 125.

³ Про пенітенціарну систему: проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965j (дата звернення: 08.11.2017).

центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування, а Адміністрація ДКВС України реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. При цьому, повноваження зазначених вище центральних органів виконавчої влади частково дублюватимуться, оскільки обидва органи визначено органами досудового розслідування та органами, які виконують кримінальні покарання (ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 7 проекту ЗУ «Про пенітенціарну систему»).

В Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України визначено ключові повноваження Адміністрації ДКВС України, як то: організація діяльності воєнізованих формувань та організація охорони та режиму, організація та контроль за виконанням вироків суду та інших судових рішень і застосування передбачених законом засобів виправлення засуджених, організація і контроль оперативно-розшукової діяльності ОУВП та СІЗО, з підпорядкуванням Адміністрації усіх МУПВКПП МЮ¹.

Одночасно зауважимо, важко погодитися з офіційною назвою концепції. Так як терміни реформування і розвиток є абсолютно різними за смисловим навантаженням та значенням.

В науковій літературі існують різноманітні погляди відносно переліку органів та установ, які беруть участь у діяльності по виконанню кримінальних покарань.

У чинному КВК України, закладено нові засади виконання кримінальних покарань. Однак і досі в Україні фактично збережено радянську систему управління виправними закладами з притаманними їй рисами адміністративно-командного управління, що перешкоджає належному виконанню завдань, покладених на ДКВС України². Ми частково погоджуємося з позицією Д. Ягунова, який стверджує, що центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань не можна розглядати як орган виконання

¹ Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2401. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 08.02.2018).

² Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. С. 135.

покарань «у чистому виді», бо його посадові особи фактично не беруть участь в процесі виконання покарань. Це стосується і управлінь в областях. Засуджені відбувають покарання саме у в'язницях, а не в центральному апараті та областях¹.

Особи персоналу МЮ, Адміністрації ДКВС переважно не беруть безпосередню участь у заходах з виконання кримінальних покарань. Але, виходячи з вище наведеного широкого кола завдань та повноважень зазначених органів, необхідно констатувати, що ними забезпечується організація основних напрямів діяльності УВП з виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. При цьому необхідно звернути увагу на те, що в ст. 9 ЗУ «Про ДКВС України» зазначено, що територіальні органи управління здійснюють керівництво оперативно-службовою та фінансово-господарською діяльністю підпорядкованих їм органів і установ та виконують функції, передбачені положеннями про територіальні органи управління. Самостійно в межах владних повноважень або за їх поданням відбувається призначення керівних посадових осіб ОУВП, визначаються єдині організаційні, методичні та процедурні засоби для найбільш ефективних форм діяльності для досягнення мети виконання покарання. Також підзаконними нормативно-правовими актами МЮ визначено ряд функцій, які виконують представники управлінь при безпосередньому контакті із засудженими або опосередковано впливають на перебіг виконання покарання. А саме, під час проведення ряду режимних заходів, загальних обшуків в установах, участь у процедурі визначення виду УВП для кожного засудженого, здійснення контролюючих функцій, інспектування та надання практичної допомоги при організації виконання кримінального покарання, проведення профілактичних бесід із засудженими, організація переміщень засуджених між установами, організація взаємодії між окремими підрозділами УВП та іншими правоохоронними органами, релігійними, громадськими організаціями, надають

¹ Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: монографія. 4-те вид., перероб. та доп. Одеса: Фенікс, 2011. С. 157.

допомогу в організації проведення соціально-виховних заходів тощо. Аналіз дозволяє стверджувати, що, принаймні, територіальні управління можна віднести до органів, персонал яких безпосередньо, хоча і епізодично, бере участь у виконанні кримінальних покарань.

Відповідно до ст. 18 КВК України установами, що безпосередньо виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно повнолітніх жіночої та чоловічої статі є ВК мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього рівня безпеки та відносно тільки чоловіків – максимального рівня безпеки, СІЗО також виконують функції ВК мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і ВК середнього рівня безпеки стосовно засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування. І згідно ст. 19 КВК н/л. ос. ч. та ж. ст. відбувають цей вид покарання у спеціальних виховних установах (виховних колоніях)¹. Виходячи з наведених вимог чинного кримінально-виконавчого законодавства ми в межах дослідження як безпосередніх суб'єктів виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк розглядаємо ВК усіх рівнів безпеки, виховні колонії, УВП з функцією СІЗО та СІЗО, в питаннях виконання функції ВК мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і ВК середнього рівня безпеки стосовно засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування.

Ст. 9 проекту ЗУ «Про пенітенціарну систему» визначено, що УВП, СІЗО є юридичними особами, що утворюються і ліквідуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, в порядку, передбаченому законодавством, та виконують функції, передбачені законом².

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21. Дата оновлення: 04.11.2019р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>. (дата звернення: 20.03.2019).

² Про пенітенціарну систему: проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965j (дата звернення: 08.11.2017).

УВП як суб'єкт виконання покарання, включають матеріально-технічний ресурс (територію, будівлі, обладнання, комплекс технічних та інженерних засобів) і осіб, які входять до персоналу установ.

Щодо стану матеріально-технічної бази УВП необхідно зазначити про перебування її уже тривалий час у тому стані, який не забезпечує належних (відносно загальноприйнятних, соціально гідних, орієнтованих на європейські, не принижуючих, вкрай обмежуючих) умов ефективного виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Хоча створення відповідних умов тримання, комунально- побутового забезпечення засуджених в УВП є необхідним у процесі їх ресоціалізації.

Виходячи з реалій сьогодення визнаємо, що стандарти функціонування УВП не змінювалися протягом 75 років; система виконання покарань протягом років незалежності фінансувалась у розмірі 40 % потреби; низьким є також рівень технічної оснащеності УВП та СІЗО засобами охорони. Частина режимних корпусів СІЗО перебуває у незадовільному технічному або навіть аварійному стані та непридатна для тримання осіб, узятих під варту. Так, наприклад, на даний час в експлуатації залишаються будівлі СІЗО, які побудовані більш як 200 років тому – 12 % (загальної кількості СІЗО), від 100 до 200 років тому – 58 %, від 50 до 100 років тому – 14 %, від 10 до 50 років тому – 14 %. Ураховуючи тривалий строк використання будівель, вони суттєво зношені та застарілі, у самих матеріалах, з яких побудовані корпуси, тривають руйнівні процеси, а зношеність обладнання інженерних мереж призводить до невиконання ними технічних функцій¹.

Як бачимо, стан справ є майже критичним і потребує негайних змін не тільки у вигляді аналізів, звітів, наукових праць, планів та концепцій, а, в першу чергу, у ґрунтовному

¹ Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2401. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 08.02.2018).

переформатуванні і ставлення українського суспільства та держави до системи виконання кримінальних покарань, що звісно, повинно вести до концептуальних змін політики у сфері виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією, відповідно не другорядними є питання фінансування.

ДКВС України реалізує найбільш крайню форму державного примусу серед кримінальних покарань – позбавлення волі на певний строк. Враховуючи це необхідно забезпечити її соціальну спрямованість. Останнім часом пріоритетними показниками ефективності роботи УВП визнаються її виробничі та економічні показники діяльності, самоокупність та прибутковість. Але це є хибний метод, оскільки мета діяльності УВП – зовсім не отримання прибутку. Ефективність діяльності УВП та ДКВС у цілому повинна визначатися за рівнем рецидивної злочинності, що включає і пенітенціарний рецидив. Втім, рівень повторно вчинених злочинів, особами, які раніше відбували кримінальні покарання за останні 14 років є стабільно високим 23,4 % – 27,3 %, серед осіб, які звільнялися з УВП умовно-достроково 16 % – 24,9 % (дод. 3). З однієї сторони вказані показники свідчать про низьку ефективність суб'єктів виконання кримінальних покарань. Відсутність тривалий час позитивної динаміки щодо зменшення рівня рецидиву свідчить також про недієвість тих змін та реформ, які проводяться у сфері виконання покарань. При цьому необхідно зазначити, що рівень пенітенціарного рецидиву значно менший рівня рецидивної злочинності осіб, які знаходяться поза межами УВП. Тому проблема носить скоріше субсидіарну форму відповідальності ДКВС та соціальних інституцій держави. В УВП, у переважній більшості, злочинець потрапляє уже зі сформованими моделями кримінальної поведінки, негативними психологічними установками, часто з низьким рівнем освіти та кваліфікації, відсутніми професійними навичками, паразитичним мисленням та сформованими антисуспільними прокримінальними поглядами, за виключенням осіб, які вчинили злочини ситуативного характеру з необережності. Всі ці негативні риси формувалися в засуджених протягом

тривалого часу. За порівняно нетривалі строки перебування засуджених в УВП адміністрації необхідно виправити всі негативні риси засуджених, які сформовані комплексом соціальних проблем загальнодержавного характеру. Економія людських, економічних фінансових, часових ресурсів для цього напрямку державної функції приносить значно більші негативні «дивіденди».

Не можна розглядати УВП як організацію, що має за мету отримання прибутку. Вона є вторинною супутньою (вважаємо необхідною, цілком виправдовуючою, з багатьох підстав – самозабезпечення, зайнятість, набуття виробничих навичок тощо – автори) метою. Це відображено і в положеннях ЄПП, зокрема: хоча одержання фінансового прибутку від діяльності підприємств і виправних установах може бути корисним з огляду на підвищення стандартів, а також якості та доцільності професійної підготовки, проте інтереси ув'язнених не мусять підпорядковуватися цій меті¹. І досі в існуючій системі виконання покарань спостерігається радянський рудимент, що полягає в наданні пріоритетності інтересам держави над інтересами особи. Ми повністю підтримуємо позицію І. Яковець, яка стверджує, що в останні роки ДКВС чітко рухається у бік комерціалізації з одночасним надмірним поширенням оперативної та інших видів діяльності, що мають виключно каральний характер². На нашу думку, важливим елементом у підтриманні з боку держави близько 100 підприємств (виробничих майстерень) УВП у межах рентабельності та прибутковості є запровадження монополій для УВП по виготовленню продукції, більшість виробничих операцій по випуску якої не вимагають високої кваліфікації робітників. Це надасть можливість залучати до праці засуджених з перших днів перебування в установі без тривалих термінів професійного навчання. Особливо це актуально при залученні до трудової

¹ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.03.2019).

² Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. С. 212.

діяльності засуджених з психічними відхиленнями, які за наявності окремих видів порушень, в періоди їх загострень, декомпенсацій або сталих форм таких порушень, як олігофренія значно обмежують сферу їх залучення до трудової діяльності, а в деяких випадках така можливість взагалі відсутня.

Скорочення УВП у зв'язку з їх невеликою наповнюваністю також необхідно проводити дуже обережно, визначивши в першу чергу ефективність роботи персоналу установи по рівню забезпечення ефективності виконання покарання – рівню рецидивної злочинності засуджених, які відбули в цій установі покарання, рівню набуття ними професійних та інших знань, умінь та навичок, які можуть ними застосовуватися для забезпечення собі можливості існувати серед соціуму не порушуючи закону. Незначна наповнюваність установ на сьогодні, при ефективному виконанні кримінального покарання не свідчить про їх неефективність. До прикладу, установи європейських країн з низьким рівнем рецидивної злочинності мають невелику наповнюваність до 45 – 80 осіб. Великими вважаються установи де тримаються 100 – 300 осіб¹. Саме моделі установ з невеликою наповнюваністю та блочною системою тримання або ж у маломісних камерах по 2 – 4 особи, надають можливість повноцінно охопити усіх засуджених установи соціально-виховним впливом, залучити їх до корекційних програм, навчального процесу. Визначаючи оптимальне співвідношення персоналу УВП та засуджених, які в ній тримаються, необхідно враховувати і те, що лише незначна частина персоналу залучена безпосередньо до процесу ресоціалізаційного впливу на засуджених під час відбування покарання. Переважно це персонал СПС та освітніх закладів на території установи. За результатами проведеного нами опитування більшість, що становила 243 ос. персоналу УВП (44 %) визнали, що оптимальною чисельністю засуджених на одного начальника відділення СПС для забезпечення ефективної організації

¹ Богатирьов І.Г., Копотун І.М., Пузирьов М.С. Порівняльне кримінально-виконавче право: навч. посібник / за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. 140 с.

СВР повинна бути 25 – 50 засуджених, 158 ос. (29 %) вказали цей показник на рівні – до 25 засуджених, 129 ос. (23,5 %) – від 50 до 75 засуджених і лише 21 ос. (3,8 %) обрали варіант відповіді від 75 до 100 засуджених (дод. І). Отже, і практичні працівники визначають, що менша кількість засуджених у групах, з якими організується СВР підвищує її ефективність та надає можливість більш дієво застосовувати методики впливу на самосвідомість засуджених, забезпечити індивідуальний підхід до кожної особи та диференціювати засоби виховного впливу.

В цьому напрямку є позитивна динаміка – 2018 р. розрахункове навантаження на одного начальника відділення СПС з числа укомплектованих посад складає у середньому 41 засуджений¹.

Виконати позбавлення волі можна лише організувавши відповідні матеріальні умови для ізоляції засуджених, а з іншого боку, будинки, споруди, майнові комплекси УВП самі по собі ніщо, без організації живої діяльності, що дозволяє виявляти їхнє функціональне призначення. Екзекутивна діяльність правоохоронних органів цілком здатна надати тим чи іншим будинкам, спорудам чи територіям властивості місць позбавлення волі, де забезпечується надійна ізоляція осіб, що там містяться².

Підставою для виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також ЗУ «Про амністію» та акт помилування. Після настання однієї з вказаних підстав суб'єкт виконання покарання в межах та засобами визначеними кримінально-виконавчим законодавством, спрямованими до досягнення мети кримінального покарання здійснює вплив на засуджену особу, як на суб'єкта відбування покарання.

Саме персонал установ здійснює безпосередній вплив в допустимих законом межах на засуджених, які тримаються в цих

¹ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

² Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. С.222.

установах. Тому і безпосередніми виконавцями кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк є персонал (адміністрація) УВП та СІЗО.

Цікавою є позиція А. Степанюка, який, спираючись на результати вивчення наукових поглядів та змістовного аналізу нормативного регулювання цього питання, визнає, що найбільш прийнятним терміном для визначення суб'єкта виконання покарання є «адміністрація ОУВП». Адміністрація ОУВП як суб'єкт діяльності з виконання покарань, будучи носієм живої діяльності, здатна змінювати, удосконалювати, розвивати кримінально-виконавчу систему своїми сукупними діями¹. Розвиваючи далі цю тематику вчений визначив, що лише ті представники адміністрації (персоналу) ОУВП можуть бути визнані суб'єктами діяльності з виконання покарань, які реалізують правообмеження, властиві покаранню². На наш погляд, вказане твердження відзначається певною однобічністю, оскільки є ряд осіб персоналу УВП, які в межах своїх посадових обов'язків на постійній основі не приймають безпосередньої участі в реалізації правообмежень та ексекутивній діяльності, а можуть залучатися до даних заходів за необхідністю періодично, наприклад, при виникненні надзвичайних обставин, необхідності здійснення охорони та нагляду за засудженими при екстрених чи планових переміщеннях, в лікувальних закладах МОЗ України тощо. До них можна віднести осіб, які перебувають на посадах психологів СПС, старших інспекторів СПС з питань підготовки засуджених до звільнення, персонал відділів по контролю за виконанням судових рішень, персонал медичних частин установ тощо. Вважаємо, поняття «адміністрація», «співробітники», «працівники» УВП та СІЗО, є синонімічні за своєю суттю та змістовним наповненням, для забезпечення моносемантичності у визначеннях ми схилиємося до думки про необхідність використання дефініційних понять, які закріплені законодавцем у нормативно-правових актах. Яким є

¹ Степанюк А.Х., Байлов А.В., Лисодед О.В. та ін. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Кросроуд, 2011. С. 227.

² Вищевказане посилання, С. 229.

«персонал» (ст. 14, Розділ III, ЗУ «Про ДКВС України»¹, ст. 17, Розділ III проекту ЗУ «Про пенітенціарну систему»²) і «адміністрація» УВП та СІЗО³.

При цьому під «персоналом ОУВП» розуміємо осіб рядового і начальницького складу, спеціалістів, які не мають спеціальних звань, та інші працівників, і працюють за трудовими договорами в ОУВП і виконують покладені на них державою завдання, функції в рамках реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Цікавим з наукової точки зору, видається авторське бачення В.Шаблистого та А.В.Ткаченка щодо визначення поняття «персонал УВП», під яким вони розуміють кадровий склад працівників УВП, що включає в себе різні категорії осіб, які виконують конкретно поставлені функції (завдання), спрямовані на реалізацію цілей виконання покарання, та користуються у зв'язку з цим державними гарантіями забезпечення ефективної діяльності⁴.

Підстави, принципи, порядок виконання покарання, основні засоби для виправлення засуджених та коло правообмежень визначені законодавством. Але обрання найбільш ефективних методів, їх індивідуалізація та диференціація при застосуванні, поєднання між собою залежить від кваліфікації персоналу установи.

ЄПП визначають, що персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, і тому порядок його набору, професійної підготовки та умов роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведінки з ув'язненими. Персонал має демонструвати чітке усвідомлення мети пенітенціарної системи. Керівництво має заохочувати лідерство у

¹ Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409. Дата оновлення: 01.01.2018р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 25.02.2019).

² Про пенітенціарну систему: проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965j (дата звернення: 08.11.2017).

³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21. Дата оновлення: 20.03.2019 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>. (дата звернення: 20.03.2018).

⁴ Шаблистий В.В., А.В.Ткаченко. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань: монографія / за аг. ред. В.В.Шаблистого. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. С. 59.

кращому досягненні цієї мети. При цьому вказується, що обов'язки персоналу ширші за обов'язки простих охоронців і повинні враховувати необхідність сприяти поверненню ув'язнених до суспільства після відбування покарання на основі програми позитивної мотивації та допомоги¹. Для забезпечення вказаних вимог до особистих та ділових якостей виникає необхідність залучення до роботи із засудженими осіб з високими моральними якостями, високим освітньо-кваліфікаційним та інтелектуальним рівнем, певним життєвим досвідом та щирим бажанням. З опитаних нами 551 ос. персоналу УВП (дод. І), серед яких на посаді начальника відділення СПС перебували 403 ос. або 73,1 % опитаних, психологів – 119 ос. (21,6 %), і 29 ос. (5,3 %) – інші посади, стаж роботи в ДКВС від 1 – 3 р. мали 250 ос. (45,5 %), від 3 – 5 р. – 78 ос. (14,2 %), від 5 – 10 р. – 76 ос. (13,8 %), від 10 – 15 р. – (16,9 %), від 15 – 20 р. – 36 ос. (6,5 %), понад 20 р. – 17 ос. (3,1 %). При цьому стаж роботи в займаній посаді становив: 1 – 3 р. – 346 ос. (63 %), 3 – 5 р. – 80 ос. (14,5 %), 5 – 10 р. – 79 ос. (14,2 %), понад 10 р. – 46 ос. (8,5 %) (дод. І), загальний вік респондентів 21 р. – 57 ос. (11,4 %), 22 – 25 р. 96 ос. (19,2 %), 26 – 30 р. – 77 ос. (15,4 %), 31 – 35 р. – 109 (21,8 %), 36 – 40 р. – 114 (22,8 %), понад 40 р. – 47 ос. (9,4 %) (дод. М). Як бачимо, склад персоналу, який безпосередньо бере участь в організації соціально-виховної роботи із засудженими характеризується наявністю осіб переважно віком від 22 р. до 35 р. з незначним, від 1 до 3 р., стажем роботи в ДКВС та посаді. Тобто, особи від яких залежить лєвова частина успіху в процесі ресоціалізації засуджених мають незначний практичний та життєвий досвід. Навчаються або мають перший рівень вищої освіти за напрямом підготовки психологія, педагогічні науки – 43 ос. (7,8 %), юридичні науки – 125 ос. (22,7 %), непрофільна – 38 ос. (6,9 %), другий рівень вищої освіти за напрямком підготовки психологія, педагогічні науки – 96 ос. (17,4 %), юридичні науки – 98 ос. (17,8 %), непрофільна

¹ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.03.2019).

(технічна) – 151 ос. (27,3 %) (дод. І). Отже, 34,3 % респондентів не мають освіти, яка б відповідала необхідним освітньо-кваліфікаційним вимогам для даного виду посад. Це важливі фактори, що в подальшому чинять вплив на ефективність ресоціалізації засуджених.

Станом на 01.01.2019 р. штати основної ланки кадрів - начальників відділень СПС в цілому по системі складаються із 1 тис. 533 посад. Із наявних посад укомплектовано 1 тис. 344 або 87% від штатної кількості (191 посада або 12%). Розрахункове навантаження на одного начальника відділення з числа укомплектованих посад складає у середньому 41 засуджений. У цілому по системі порівняно з початком року вдалося підтримати стабільну кадрову ситуацію з начальниками відділень СПС некомплект становить 120 одиниць або 1,7%¹.

Так, в установах кримінально-виконавчої служби штатною чисельністю передбачено 226 посад психологів. Станом на 01.01.2019 р. фактично посаду психолога займає 193 особи, які здійснюють свою роботу з 55,5 тис. засуджених та осіб, узятих під варту. Некомплект становить 33 особи (14,6% від загальної кількості психологів)².

Саме від персоналу УВП у виді позбавлення волі значною мірою, принаймні не менше, ніж від умов тримання в ув'язненні, залежить виправлення чи хоча б достойна відповідальності за себе людини поведінка ув'язнених, оскільки важливі складові умов відбування покарання залежить від людського фактору персоналу установи, у якій виконується покарання у виді позбавлення волі³. Ч. 2 ст. 14 того ж ЗУ визначає, що служба в ДКВС України є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком

¹ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

² Вищевказане посилання.

³ Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання: дис... канд. юрид. наук: Львів, 2006. С. 136.

громадян України¹.

Професійна діяльність персоналу ОУВП має свою специфіку та особливості, принципово відмінні від інших професій. Головною особливістю є її замкнутість та стан постійної комунікації між окремими людьми. В умовах УВП та СІЗО і засуджені (ув'язнені) і персонал знаходяться на закритій території в певній ізоляції за системою огорож, що унеможлиблює проникнення в ці колективи інших осіб. Зрозуміло, що визначені законодавством обмеження щодо вільного пересування не можуть не позначитися на психологічній обстановці, атмосфері та характері взаємодії її суб'єктів, а особливо на їхні психологічні стани.

Служба в ОУВП та СІЗО є службою особливого характеру, що полягає в певному психоемоційному навантаженні, викликаному постійним контактом з іншими людьми, ненормованим робочим днем (нічні зміни, понаднормова праця та праця у вихідні і святкові дні тощо), частими стресовими ситуаціями (конфліктами), які виникають між засудженими та персоналом (як правило засуджені вороже ставляться до персоналу, вбачаючи в ньому елемент державного примусу), а також між особами персоналу, виникненню надзвичайних подій на території установи (втечі, напади на персонал, погрози та нанесення тілесних ушкоджень засудженими вчинення інших злочинів та актів суїциду тощо); наявність мілітаризованої ієрархічної структури підпорядкування з чітко регламентованими елементами військової дисципліни, єдиноначальність (виконання вимог стройового статуту, відомчих наказів, інструкцій, суворо регламентоване підпорядкування прямим та безпосереднім начальникам і виконання їх наказів). Ризик для життя під час виконання службових завдань (припинення втеч та інших злочинів і протиправних дій, ситуації застосування заходів фізичного впливу при безпосередньому контакті з правопорушником, спеціальних

¹ Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409. Дата оновлення: 01.01.2018р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 25.02.2019).

засобів та вогнепальної зброї тощо); присутність стресових факторів, обумовлених відповідальністю за виконання завдання, обмежений ліміт часу при прийнятті рішень і виконанні передбачених посадовими інструкціями завдань, невідповідність рівня фахової підготовки вимогам, що пред'являються умовами роботи в УВП до особистості, психологічна невідповідність до виконання конкретного завдання обмеженість матеріальних ресурсів для забезпечення виконання професійних обов'язків окремих посадових осіб та завдань установи у цілому; несприятливі соціально-гігієнічні умови (недостатній відпочинок, ненормований робочий день, велике психоемоційне навантаження, ізоляція від суспільства, некомфортні службові умови для відпочинку під час добових чергувань тощо); наділення персоналу владними повноваженнями (особи персоналу діють від імені держави, їх підтримують авторитет і примусова сила влади, мають право застосовувати санкції). Це кількість важливих аспектів під час виконання професійних обов'язків і, як наслідок, виникнення незворотних психологічних змін особистості, професійного вигорання та професійної деформації, а то й деградації. Вищевказані положення підтверджуються результатами проведеного нами опитування. Так 148 ос. (29,6 %) неодружені (незаміжні), 45 ос. (9 %) розлучені. Понад 70% опитаних мають шкідливі звички – вживають алкоголь та палять, 170 ос. (34 %) визнали, що робота в УВП негативно впливає на інтелектуальний рівень їх колег. На запитання: «Які риси та якості у ваших колег стали більш вираженими за час служби?» найбільшу кількість відповідей поряд з відповідальністю – 180 ос. (35,9%). отримали такі негативні психологічні риси як байдужість – 213 ос. (42,5 %), агресивність – 163 (32,5 %) (дод. М).

Середовище, в якому перебувають співробітники УВП характеризується концентрацією в їх межах осіб, які хворі на суспільно небезпечні хвороби (у 2016 році): психічні порушення – 4376 осіб, туберкульоз – 4639 осіб, ВІЛ – 4129 осіб, СНІД – 1032

особи¹. При цьому мали місце непоодинокі випадки захворюваності на вказані хвороби персоналу установи в результаті безпосереднього контакту з хворою засудженою особою.

Проводячи опитування 501 особи ОУВП встановлено, що 26,8 % осіб за період роботи в УВП почали частіше вживати алкоголь, 73,0 % ос. зазначили, що відчули розчарування та безперспективність у своїй роботі, 82,4 % опитаних вказали, що за місцем служби жодних заходів з профілактики та усунення наслідків професійної деформації з ними не проводиться (дод. І). Прямим наслідком вищевказаних факторів та низьким матеріальним заохоченням є порушення співробітниками УВП вимог норм професійної етики, чинного законодавства². Так протягом 2017 р. персоналом ДКВС вчинено 30 кримінальних правопорушень, пов'язаних з виконанням покладених на них службових обов'язків, характерною рисою яких було отримання матеріальної вигоди за вчинення певних дій, серед яких злочини передбачені ст. ст. 191, 307, 368, 369² КК України³. Безперечно, враховуючи латентність, вказані дані можуть бути більшими. До цієї проблеми звертаються у своїх роботах і інші науковці⁴.

Ми повністю підтримуємо позицію А. Галай, щодо негативних чинників організації служби в УВП, а саме: загострення організаційних проблем, зумовлене неналежним нормативно-правовим регулюванням статусу та процедур проходження служби, понаднормовим навантаженням персоналу, скороченням кількості працівників; недостатнім впровадженням науково обґрунтованих засад організації персоналу УВП та пов'язаних із цим недоліками в організаційній структурі виправних закладів; частою зміною рішень

¹ Підсумкові огляди організації охорони здоров'я в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, згідно розпоряджень ДДУ ПВП України, ДПтС України, ДКВС України 2004 – 2017 рр.

² Кубрак Р.М. Особливості виховного процесу в межах виправної колонії відносно засуджених до позбавлення волі, які мають психічні розлади. *Захист прав людини як основа гуманізації суспільства*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів: ЧЮК, 2009. С. 123.

³ Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2401. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 08.02.2019).

⁴ Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом державної кримінально-виконавчої служби в Україні у сфері виконання покарань: монографія / А.В. Савченко, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, Е.М. Кісілюк та ін. за заг. ред. Коваленка В.В. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2017. 526 с.

організаційно-правового характеру щодо основних питань формування та функціонування персоналу, яке зумовлює лише поверхневі зміни, не торкаючись суті та механізму вирішення проблем; прагненням кожного підрозділу УВП вирішити насамперед свої функціональні завдання, часто на шкоду взаємодії, спрямованій на реалізацію загальних головних цілей закладу; стереотипами поведінки працівників УВП, неготовністю їх до реалізації цілей діяльності установи на нових, сучасних засадах; кризою та трансформаційними змінами у сфері економіки в Україні, які зумовили неналежні матеріально-технічне забезпечення та гарантії ефективної діяльності персоналу установ, зокрема, через залежність фінансового забезпечення працівників виробничого сектору установ від результатів роботи засуджених¹.

Як бачимо з вищенаведеного специфіка службової діяльності персоналу ОУВП та СІЗО має емоційно-напружений, стресовий характер. Ці проблеми неодноразово зазначались та аналізувались (Копотун І.)², (Яковець І.)³.

Проведене дослідження (2004 – 2018 рр.) підтверджує відсутність конкретних планомірно стабільних заходів, спрямованих на зміну соціально-психологічного, матеріального забезпечення персоналу, що в свою чергу сприяє виникненню відтоку професійних кадрів з УВП та виникненню некомплекту. За даними ДКВС України у 2018 р. (2017 р*.) штатна чисельність персоналу ОУВП та СІЗО становить: середній і старший начальницький склад – 6525 ос. (10806 ос*), фактична – 5828 (8345 ос*), відповідно некомплект – 679 ос. (2582 ос.*); (в тому числі посади, на яких перебувають особи у зв'язку з відпусткою по догляду за дитиною; рядовий та молодший начальницький склад 16762 ос. (17547 ос*), фактична – 14353 ос. (14488 ос*), відповідно некомплект – 2409 ос. (3059 ос.*)⁴. Опитані

¹ Галай А.О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2003. С. 8-9.

² Копотун І.М. Запобігання злочинам, що пизводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

³ Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.

⁴ Інформація отримана за окремим запитами від ДКВС України в 2017 – 2018 рр.

нами 379 ос. (2582 ос.*) (75,7 %) персоналу УВП вказали, що повністю або частково незадоволені умовами роботи, 366 ос. (73,0 %) відчували розчарування у своїй роботі (дод. І).

До переліку вже розглянутих причин цього явища, на нашу думку, необхідно віднести і те, що більшість УВП знаходяться на периферійній території великих міст, у сільській місцевості, з вкрай нерозвиненою соціальною інфраструктурою та відповідно і значно нижчим рівнем умов для проживання. Залучити в такі УВП висококваліфікованих фахівців, враховуючи умови праці та контингент засуджених дуже важко. Як правило, переважна більшість персоналу таких УВП є місцевими жителями та прийшли в УВП за рекомендацією рідних або близьких, утворюючи династії пенітенціарних працівників в установі. У великих містах з розвинутою соціальною інфраструктурою та кращими умовами для проживання брак фахівців в УВП пояснюється неконкурентно низькою заробітною платою в системі ОУВП у порівнянні з іншими професійними сферами діяльності, в тому числі і серед правоохоронців. Як наслідок при комплектуванні вакантних посад, практично відсутній конкурсний відбір кандидатів, особливо це характерно для посад молодшого начальницького складу. Виправити цю ситуацію можливо, встановивши високе матеріальне заохочення для персоналу УВП та забезпечення належних умов проживання для їх сімей (відсутнє в даний час безоплатне лікування, враховуючи ряд професійних захворювань таких як туберкульоз, порушення роботи серцево-судинної системи, органів травлення, зміни психологічного стану це є особливо актуальним, санаторно-курортне забезпечення, надання можливості придбання житла в тій місцевості де знаходиться УВП, саме придбання, а не отримання (враховуючи низький процент забезпечення безоплатним житлом персоналу в минулі періоди та високі корупційні ризики при проходженні процедур його розподілу є більш раціональним запровадження для вирішення цього питання державних програм, пільгових кредитів тощо, що надасть можливість охопити більш широке коло персоналу ті альтернативи вибору самим особам персоналу розташування, вид житла та спосіб його

придбання)).

Оскільки суспільство є замовником того «соціального продукту», який дають йому кримінально-виконавчі установи, а від його якості залежить суспільна безпека, то його громадяни повинні бути найбільше зацікавленими в тому, щоб персонал кримінально-виконавчої системи якісно впливав на засудженого, а відповідно і на суспільне благополуччя. Адже вся діяльність персоналу повинна бути спрямована на повернення засуджених до суспільства після відбування покарань правослухняними громадянами¹.

Твердження І. Яковець, (2013 р.) що діючий персонал цікавить, переважно, два моменти: працевлаштування та вихід на пенсію, тобто люди приходять в систему для того, щоб «допрацювати», а не працювати². На жаль, це цілком підтверджується і результатами нашого анкетування персоналу УВП, а саме: на питання «З якої причини Ви прийшли на роботу в УВП?» більшість 263 опитаних (52,5 %) обрали варіант відповіді: «можливість пільгового виходу на пенсію», за порадою знайомих прийшли в УВП 102 ос. (20,4 %), за відсутності іншої роботи – 81 ос. (16,2 %), скорочення інших відомств – 18 ос. (3,6 %). І лише 80 ос. (16,0 %) визнали, що їм подобається робота, задовольняє заробітна плата – 42 ос. (8,4 %), обрали професію для самореалізації – 29 ос. (5,8 %), за покликанням – 21 ос. (4,2 %), за сімейною традицією – 33 ос. (6,6 %) (дод. І). Як бачимо, позитивні варіанти мотивації в опитаного персоналу, що забезпечить подальше тривале перебування особи в УВП займає дуже низький процент. З черговими підвищеннями віку, з якого настає право виходу на пенсію для персоналу ДКВС України, підвищується ризик відтоку професіоналів з великим досвідом практичної роботи та зменшує можливість залучення до роботи в УВП нових кваліфікованих кадрів. До цього ж супутньою проблемою підвищення віку, з якого

¹ Коваленко В.В., Джужа О.М., Колб О.Г., та ін. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: монографія / за заг. ред. В.В.Коваленка. Київ: Атіка-Н, 2011. С. 76.

² Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. С. 164.

настає право виходу на пенсію для персоналу ДКВС України є і значне погіршення якості забезпечення виконання завдань УВП. Так, враховуючи вікові зміни організму, тривалий негативний вплив факторів професійної діяльності, професійні захворювання значна кількість осіб персоналу не зможе повноцінно виконувати передбачені посадовими інструкціями функції.

В. Синьов зазначав, що унікальність пенітенціарної справи потребує таких фахівців, у яких шляхом цілеспрямованого багаторічного навчання і виховання у вищій школі формувалася б професійний менталітет та інші професійні якості особистості, що дозволяють ефективно вирішувати головне завдання системи – ресоціалізацію засуджених¹.

Як зазначав Г. Радов, в умовах формування громадянського суспільства в'язниця починає відігравати роль соціальної клініки². Для оптимізації виконання завдань ресоціалізації на перше місце у кримінально-виконавчій системі мають бути поставлені вимоги гуманізації стосунків між засудженими і працівниками КВУ³.

Розробивши власні або запозичивши вже апробовані ефективні програми корекційного впливу на поведінку засуджених, запровадження методик надання засудженим необхідних знань та професійних компетенцій необхідно враховувати, що їх реалізацією займається безпосередньо персонал УВП. Від його зацікавленості в досягненні необхідного результату, мети виконання кримінального покарання, професійної мотивації, освітньо-кваліфікаційного та професійного рівня прямо залежить їх ефективна реалізація.

На нашу думку, потребує нагальної необхідності забезпечення практичної реалізації у вітчизняній пенітенціарній системі п. 81.3 ЄПП, в якому зазначено, що персонал, який працює з особливими групами ув'язнених, як от з іноземним громадянами, жінками, малолітніми або психічно хворими ув'язненими, має проходити спеціалізовану підготовку, яка відповідає особливому

¹ Синьов В.М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарних установ *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. Київ: КІВС, 1996. № 1. С. 19.

² Радов Г. Права людини і кримінально-виконавча система. *Права людини*. 2000. № 31. С. 2.

³ Ващенко Р.В. Організаційно-правові питання ресоціалізації засуджених. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*: щоріч. бюл. Київ. ін. -ту внутр. справ, 2003. № 8. С. 36 – 37.

характеру роботи¹. На даний час систематичної роботи в цьому напрямку не налагоджено. Лише незначні групи вказаного персоналу епізодично, вибірково залучаються до окремих тематичних курсів, тренінгових занять. Хоча в умовах сьогодення є необхідною професійна підготовка персоналу, який бере безпосередню участь у контакті із засудженими, що мають психічні відхилення серед п/л та н/л ос. ч. і ж ст., в тому числі і осіб молодшого начальницького складу на постійній систематичній основі зі щорічним проходженням курсів підвищення кваліфікації за окремими освітніми програмами підготовки з обов'язковим залученням до освітнього процесу фахівців вузької спеціалізації в галузі психології, психіатрії, пенітенціарної педагогіки тощо.

Конкретизуючи функціональне забезпечення діяльності персоналу установ виконання покарання, можна визначити такі його напрямки: загальне управління роботою установи та виправним процесом; формування у засуджених стійких знань, вмінь, навичок, переконань, світоглядних стандартів прагнення до соціально-безпечного ведення життя та громадського самоствердження; формування у засуджених загальноприйнятої соціальної позиції щодо соціально-безпечного заробітку коштів на проживання; вирішення побутових проблем щодо звільнення та влаштування засуджених після відбування позбавлення волі, забезпечення належної підготовки засуджених до звільнення; надання засудженим можливості отримання загальної та професійно-технічної освіти; обслуговування виробничого процесу в установі (організація праці засуджених, реалізація продукції); забезпечення відповідних умов проживання засуджених, діяльності персоналу установ, функціонування виробничих об'єктів установи; охорона здоров'я та лікування засуджених; забезпечення безпеки в установі, нагляду за засудженими та охорона майна установи; управління персоналом установи; додаткові завдання серед яких обслуговування

¹ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.05.2019).

охоронної, транспорту, діловодство, фінансова діяльність¹.

Опитані нами ос. персоналу УВП вказали, що необхідно змінити в умовах роботи: ставлення та стиль управління керівництва УВП – 261 ос. (52,1 %), графік роботи – 92 ос. (18,4 %), розмір заробітної плати – 427 ос. (85,2 %), матеріально-технічне забезпечення – 169 ос. (33,7 %), навантаження, яке не відповідає функціональним обов'язкам – 149 ос. (29,7 %) (дод. М).

Отже, враховуючи вказане, необхідно резюмувати, що кваліфікаційний рівень значної частини персоналу УВП не повною мірою відповідає високим професійним вимогам, що висуваються міжнародними стандартами у сфері виконання кримінальних покарань. Низька престижність професії, несприятливі умови служби, відсутність моральних та матеріальних стимулів у роботі в УВП призводить до наявної високої плинності кадрів, значного некомплекту, відсутності можливостей організації конкурсного відбору кандидатів на посади і залучення високо кваліфікованих фахівців до роботи із засудженими.

Покарання у виді позбавлення волі не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Застосування до особи такого виду покарання дає змогу ізолювати її від суспільства, обмежити можливості її активної, на власний розсуд участі в суспільних відносинах, у такий спосіб сприяючи профілактиці вчинення нею нових злочинів і захищаючи інших членів соціуму від протиправних посягань. Сьогодні, на жаль, під час виконання кримінального покарання реалізація кари становить безпосереднє специфічне завдання діяльності установ виконання покарань. Що ж до інших складових мети покарання, то вони через низку об'єктивних і суб'єктивних причин є недостатньо реалізованими².

Якщо пенітенціарна система втрачає соціальну

¹ Галай А.О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2003. С. 12.

² Лень В.В., Кубрак Р.М. Пенітенціарний та постпенітенціарний рецидив серед засуджених з психічними відхиленнями в межах осудності і обмеженої осудності: тенденції та запобігання. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць*. Донецьк: Донецький юрид. інститут МВС України, 2013. № 1. С. 167.

спрямованість, змінюється системоутворюючий елемент і вона починає перетворюватися на спрощену кримінально-виконавчу систему, що автоматично призводить до заміни базових цінностей та ідей: від механізмів ресоціалізації людини до механізмів найбільш ефективної з погляду держави ізоляції людини з намаганнями формально дотримуватися міжнародних стандартів з прав людини¹.

Розглядаючи особливу категорію засуджених з психічним відхиленнями необхідно звернути увагу на важливий елемент діяльності суб'єкта виконання відносно них кримінального покарання, як надання вказаним особам психіатричної та психологічної допомоги. Ряд положень ЄПП присвячено питанням відбування покарання саме засудженим з психічними відхиленнями тим самим підкреслюючи особливість цієї категорії. А саме, п. 40.1 ЄПП визнано, що медичні послуги в пенітенціарних установах мусять організовуватися в тісній співпраці із цивільними органами охорони здоров'я громади чи країни. П. 40.2 Політика охорони здоров'я в пенітенціарних установах повинна бути невід'ємною частиною національної системи охорони здоров'я та сумісна з нею. П. 40.4. медичні послуги в пенітенціарних установах мусять бути спрямовані на виявлення та лікування фізичних та психічних хвороб або дефектів, на які можуть страждати ув'язнені. П. 40.5. Всі необхідні медичні, хірургічні та психіатричні послуги, у тому числі наявні в цивільних установах, мусять бути надані ув'язненим для цього. П. 42.3. При огляді ув'язнених лікар мусить особливу увагу приділяти діагностиці фізичних і психічних хвороб та вжиттю всіх необхідних заходів для їх лікування та для продовження курсу лікування; виявленню фізичних або психічних вад, які можуть перешкоджати реінтеграції в суспільстві після звільнення. П. 47.1 Нагляд та лікування ув'язнених, які страждають психічними розладами або аномаліями мусять відбуватися в спеціалізованих пенітенціарних установах або відділеннях, які

¹ Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: монографія. 4-те вид., перероб. та доп. Одеса: Фенікс, 2011. С.123.

знаходяться під медичним контролем. Медична служба пенітенціарної установи має забезпечити психіатричне лікування всіх ув'язнених, які потребують такого лікування, і приділяти особливу увагу запобіганню суїцидів¹. Як бачимо, в ЄПП виділяється як окремий напрям діяльності УВП забезпечення психіатричної допомоги та лікування для засуджених, які цього потребують під час відбування покарання. На сьогодні це питання перебуває в стадії реформації. Створено окрему державну установу «Центр охорони здоров'я ДКВС України»². До системи охорони здоров'я входять 17 медичних частин УВП та 12 медичних частин СІЗО, 88 амбулаторно-поліклінічних закладів УВП, в яких надається амбулаторна психіатрична допомога засудженим та ув'язненим, стаціонарна – у спеціалізованій лікувальній установі Вільнянської ВК № 20 та окремому відділенні Софіївської ВК № 55. Аналіз зарубіжного досвіду та вимоги сьогодення вказують на необхідність створення більшої кількості спеціалізованих відділень при УВП для надання психіатричної допомоги. Враховуючи, що кожна десята особа, засуджена до позбавлення волі на певний строк має психічний недолік.

Концентрувати засуджених з психічними відхиленнями в окремій установі на наш погляд є недоцільним. Проте, ми вважаємо, що є логічним у структурі МУПВКПП перепрофілювання вже існуючих УВП в УВП медико-реабілітаційного спрямування, де можливе тримання засуджених з психічними відхиленнями та 30 – 50 % засуджених, які не мають психічних недоліків. Це надало б можливість сконцентрувати в декількох (12 – 15) окремих УВП, які розташовані поблизу великих міст, де є психоневрологічні диспансери, одну з проблемних категорій засуджених. Залучити до цих установ медичний персонал (лікарів-психіатрів), або залучити на договірній

¹ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.05.2019).

² Про утворення державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 року № 648-р *Урядовий кур'єр*. 2017. № 192.

основі лікарів необхідної кваліфікації МОЗ, підготувати персонал для роботи з даною категорією засуджених у напрямку їх виправлення, організації СВР, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, працевлаштування, належного медико-санітарного забезпечення. В даний час засуджені з психічними відхиленнями розпорочені по 148 УВП. В деяких УВП залишаються вакантними посади лікаря-психіатра, як наслідок є недоліки, низькокваліфіковане, а подекуди взагалі відсутнє діагностування та лікування психічних відхилень. Не ефективною є і організація роботи за вказаними напрямками з даною категорією засуджених¹. 428 ос. (77,7 %) опитаного нами персоналу УВП вважають за необхідне виокремлення засуджених з психічними відхиленнями в межах ВК (дод. І). Проблемою залишається і комплектуванням УВП та багатoproфільних лікарень медичним персоналом. Тенденція щодо зниження укомплектованості зберігається, у 2015 р. становила 68,4 % (у 2014 р. – 69,9 %) у багатoproфільних лікарнях – 81,8 % (у 2014 р. – 83,7 %), 2016 р. – 72,3 %².

Головне завдання в'язничного управління полягає в тому, щоб привести пенітенціарні установи в усій державі до такого стану, за умови якого вони досягли б цілей морального або, принаймні, юридичного виховання³.

Підводячи підсумок необхідно визнати, що розвиток УВП йде в пропорційній залежності від соціально-економічного розвитку українського суспільства, правової свідомості, розуміння єдиної стратегії профілактики злочинності, ставлення до мети покарання, застосування методик та засобів для її досягнення. Пенітенціарна установа повинна орієнтуватися на соціальні проблеми людини, яка вчинила злочин. Це повинно стати системоутворюючим елементом, навколо якого будується система кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією. Неможливо

¹ Кубрак Р.М. Окремі аспекти виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями. *Науковий вісник Дніпроп. держ. універ. внутр. справ*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. № 4. С. 456.

² Підсумкові довідки-звіти роботи Державної установи «Вільнянська виправна колонія № 20» за 2004 – 2017 рр.

³ Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки. Москва: Мосполиграф. 1923. С. 246.

створити ідеальні УВП при широкому колі інших соціальних проблем, низькому рівні розвитку економіки.

Окремим суб'єктом пенітенціарного та постпенітенціарного впливу на засуджених є УОПП. Під час безпосереднього виконання кримінального покарання у формі здійснення заходів пенітенціарної пробації. В період підготовки засуджених до звільнення та забезпечення їх ефективну ресоціалізацію і адаптацію до умов життя в суспільстві. Ми уже зазначали, що для досліджуваної нами категорії засуджених не є характерним вчинення злочинів під час відбування кримінального покарання в умовах УВП. Проте, дана категорія вирізняється доволі високим рівнем злочинів, вчинених повторно після звільнення з УВП. Тому при запобіганні вчинення злочинів даною категорією осіб, є необхідним проведення заходів при їх перебуванні поза умов ізоляції та постійного контролю за поведінкою. Ключовим суб'єктом організації контролю за поведінкою колишніх засуджених та проведення з ними заходів соціально-виховного характеру, спрямованих на їх соціалізацію та адаптацію до умов життя на волі є УОПП. На сьогодні відбувається реформаційні процеси в системі ОУВП і в цьому процесі важливе місце посідає створення та становлення УОПП. Служба пробації України є порівняно з аналогічними службами європейських держав є новою. Трансформована з кримінально-виконавчої інспекції в УОПП Центр пробації та його філії, сектори, відділи посідає важливе місце серед спеціально уповноважених державних органів, які здійснюють профілактичну роботу, спрямовану на протидію злочинності.

При проведенні нами анкетування персоналу УОПП встановлено, що переважна більшість персоналу мають відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень, а саме: початковий або перший (бакалаврський) рівень вищої освіти (юридична) – 24,7 % опитаних; другий (магістерський) рівень вищої освіти (юридична) мають – 52,1 %. Стаж роботи опитаних в ДКВС України (в тому числі в УОПП) склав переважно від 5 до 10 р. – 34,3 %, 10 до 15 р. –

26,0 %, 15 до 20 р. – 13,7 %. Стаж роботи в посаді від 1 до 3 р. – 45,2 %, 3 до 5 р. – 19,2 %, 5 до 10 р. – 24,7 % (дод. Ф). Як бачимо більшість персоналу мають значний стаж роботи в ОУВП та нетривалий час перебувають в займаних посадах. Це можна пояснити особливістю вибірки анкетування та фактом переміщення на посади в УОПП з ОУВП, які оптимізували внаслідок проведених реформ.

Як і для УВП для УОПП характерний недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення в підрозділах, що негативно впливає на якість роботи персоналу. Зокрема нами встановлено, що переважну більшість (60,3 %) опитаних нами співробітників УОПП лише частково задовольняють умови праці в підрозділі, в якому вони служать (працюють), повністю задовольняють умови праці або повністю не задовольняють п'яту частину опитаних (дод. Ф). Четверта частина опитаних не мають окремого обладнаного належним чином робочого місця, 68,5% підрозділів, в яких працюють (служать) опитані не мають окремих спеціально обладнаних приміщень для проведення групових занять (тренінгів) з особами, до яких застосовується пробація. Хоч це є доволі новим видом роботи із суб'єктами пробації, але важливим. Незабезпечення умов для його виконання має наслідком упевненості 39,7 % опитаного персоналу в тому, що пробаційні програми є неефективним інструментом запобігання вчинення суб'єктами пробації повторних злочинів та 93,2 % стверджують, що не мають належних умови для реалізації пробаційних програм. Виявлені нами факти можливо пояснити фактом становлення УОПП як, окремо існуючої, нової інституції. На сьогодні тривають реформаційні процеси в організації служби пробації в Україні. В роботу УОПП впроваджуються передовий багаторічний досвід європейських держав. Згодом набутий власний досвід з урахуванням національних особливостей надасть можливість ефективно виконувати покладені на УОПП завдання та функції.

Вмотивованість персоналу на ефективну роботу прямо корелюється з результатом його роботи. Більшість (21,9%)

опитаних нами осіб персоналу вказали, що прийшли на службу (роботу) в орган пробації у зв'язку з можливістю пільгового виходу на пенсію (схожі результати ми отримали при опитуванні персоналу УВП), аналогічна кількість опитаних вказали, що їм подобається робота. При цьому 75,3% опитаних визнали, що замислювалися над тим, щоб змінити місце служби (роботи), 69,9% відчували розчарування в своїй роботі. Можливо це пов'язано з існуванням упевненості частини персоналу в неефективних ефективних існуючих на сьогодні заходах впливу органів пробації, що застосовуються до суб'єктів пробації (58,9%), переконані в тому, що персонал органів пробації потребує додаткового правового захисту під час виконання своїх професійних обов'язків 82,2%. Також абсолютна більшість (86,3%) вважають, що є необхідним існування в штаті персоналу органів пробації посад середнього та старшого начальницького складу (дод. Ф).

Опитаний нами персонал вважає, що в роботі органів пробації потребує змін для підвищення їх ефективності: матеріальне забезпечення підрозділів – 75,3%, умови праці та матеріальне заохочення персоналу – 57,3%, змінити робоче навантаження (кількість суб'єктів пробації та інтенсивність заходів, які з ним проводяться) – 41,1%. При цьому 61,6% опитаних вважають, що оптимальне навантаження на одного співробітника для забезпечення здійснення заходів пробації від 11 до 20 суб'єктів (дод. Ф).

За даними ДУ «Центр пробації» станом на 01.04.2019 р. штатна чисельність персоналу УОПП становить 3440 ос., фактична наявність – 3102 ос. з них: середній і старший начальницький склад – 2073 ос., вільнонайманий персонал – 1367 ос. При цьому спостерігається незначна плінність кадрів, так протягом 2018 р. звільнено (прийнято) на службу (роботу) до УОПП – 45 ос¹. Як бачимо з отриманих даних серед персоналу органів пробації не спостерігається інтенсивна плінність кадрів, що характерно для

¹ Інформація отримана нами за окремим запитом від ДУ «Центр пробації» у 2019 р.

персоналу УВП. Це свідчить про більш сприятливі умови служби (праці) аніж у виправних установах. Ця у цілому позитивна тенденція надає змогу накопичувати та вдосконалювати досвід роботи з суб'єктами пробації, напрацьовувати позитивні практики соціально-виховної роботи з різними категоріями осіб щодо яких застосовується пробація.

Підводячи підсумок розглянутих нами елементів соціально-демографічної, соціально-психологічної, кримінально-правової характеристики засуджених до позбавлення волі на певний строк з психічними відхиленнями робимо наступні висновки:

1. В наукових колах існує плюралізм поглядів відносно складових елементів та понятійного визначення кримінально-виконавчої характеристики, соціально-демографічної, соціально-психологічної, кримінально-правової характеристики засуджених з порушеннями психіки, а тому проведено авторське дефініційне визначення вищевказаних понять та їх структурних елементів.

2. Проведено аналіз статистичних даних ДДУ ПВП, ДПтС, ДКВС України, ДУ «Центр охорони здоров'я ДКВС України», ДУ «Центр пробації», УВП, судової статистики в період 2004 – 2018 рр. відносно порядку призначення та виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно різних підкатегорій засуджених (повнолітніх та неповнолітніх осіб чоловічої статі, повнолітніх та неповнолітніх осіб жіночої статі).

3. За результатами нашого дослідження співвідношення неповнолітніх осіб, які утримуються у виховних колоніях (117 осіб) та загальною кількістю осіб, які утримуються в УВП і СІЗО (55,4 тис.) є незначною. Ми допускаємо, що це, в першу чергу, пов'язано зі збільшенням випадків застосування судами до неповнолітніх осіб покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

4. Здійснено анкетування персоналу та осіб, що утримуються в УВП відносно структурних елементів характеристик засуджених до позбавлення волі на певний строк з психічними відхиленнями, результати яких відображено в роботі і використано для обґрунтування наших висновків, пропозицій та визначень.

5. Досліджено кількісно-якісні показники та ознаки такої складної пенітенціарної категорії, як засуджені з психічними відхиленнями за результатами чого встановлено, що:

– серед засуджених з порушеннями психіки переважають особи працездатного зрілого віку, 25 – 49 років, при цьому за результатами вибірки осіб похилого віку серед них: 5 % – серед жінок, та 7 % – серед чоловіків, що є значно вищим показником, ніж кількість осіб, похилого віку серед загальної кількості засуджених;

– переважна більшість засуджених з психічними відхиленнями не мають подружніх стосунків та не виховують дітей;

– сім'ї більшості засуджених усіх категорій жили дружньо і лише п'ята частина респондентів проживала в атмосфері конфліктів у родині. Незначна частина опитаних мали батьків, які притягувалися до кримінальної відповідальності, або позбавлені батьківських прав, найбільше їх серед неповнолітніх чоловічої статі. Більший процент батьків дорослих засуджених та неповнолітніх жіночої статі зловживали алкоголем. Ці показники в два рази перевищили такі ситуації у родинах у порівнянні з повнолітніми чоловіками та в дев'ять раз у порівнянні з неповнолітніми чоловічої статі. Виходячи з чого можна зробити висновок про значний криміногенний вплив даного фактору в сім'ї на осіб жіночої статі;

– серед засуджених, що потрапили до нашої вибірки, на час вчинення злочину 70,5 % проживали в містах та селищах міського типу, 22,8 % – в сільській місцевості, не мали постійного місця проживання – 6,7 %, народилися в містах та селищах міського типу 72,4 %, в сільській місцевості – 27,6 %;

– освітній рівень дослідженої нами категорії засуджених є досить низьким, а саме: переважна більшість (68,8 %) мають базову загальну середню та професійно-технічну освіту, лише 4,0 % чоловіків та 2,4 % жінок мали вищу освіту другого (магістерського рівня). В більшості випадків це обумовлено наявними порушеннями психічної діяльності. Особливо, коли мова йде про

осіб з порушеннями психіки у виді органічних включно симптоматичних відхилень, розумової відсталості (олігофренії);

– до засудження 34,7 % осіб працювали на низько кваліфікованих роботах, 23,5 % мали статус безробітних та вели паразитичний спосіб життя;

– за результатами обстеження комісією щорічно близько 100 засудженим з психічними відхиленнями встановлюються II та III групи інвалідності;

– значний відсоток засуджених, а особливо це виражено серед неповнолітніх жіночої статі (72,0 %), вважають умови перебування в УВП більш сприятливими, аніж життя за межами установи. Це свідчить про наявність результатів негативного впливу покарання та певної криміналізації засуджених, їх дезадаптації до умов життя на волі. При цьому, переважна більшість опитаних мають одну та дві судимості, тобто, незначний та нетривалий кримінальний досвід. Серед п/л. ос. та н/ч. ст. більша частина опитаних засуджених визнали, що краще перебувати за межами установи, а ніж відбувати покарання. Це свідчить про наявність дискомфорту для них в установі, про їхнє внутрішнє бажання скоріше відбутися кримінальне покарання та звільнитися з установи;

– більшість засуджених сприймають призначене покарання, в першу чергу, як кару, відплату суспільства за вчинений злочин. П'ята частина опитаних вбачає в призначеному покаранні засіб виправлення злочинців, лише серед засуджених жінок переконані в цьому 73,2 % опитаних.

– за результатами анкетування персоналу УВП, УОПП та засуджених встановлено, що існуюча система засобів пенітенціарного впливу все ж таки залишається більш репресивною аніж ресоціалізуючою;

– більшість засуджених усіх категорій вважають покарання справедливим, серед н/л. ж. ст. цей показник майже абсолютний – 96 %;

– кожен шостий засуджений з порушеннями психічної

діяльності протягом року проходить лікування в спеціалізованому психіатричному лікувальному закладі ДКВС України;

– на сьогодні до найбільш поширених психічних порушень серед засуджених до позбавлення волі на певний строк відносяться порушення психіки внаслідок алкоголізму, нарко- та інших хімічних залежностей, органічні (включно симптоматичні) розлади, розумова відсталість (олігофренія), афективні розлади та шизофренія;

– більшість засуджених злочин, за який відбувають покарання, вчинили умисно, передбачаючи та бажаючи настання злочинних наслідків, при цьому свою провину у вчиненому злочині визнали повністю 66,5 % ч., 70,7 % ж., 66,0 % н/л.ч. ст. та 100,0 % н/л. ж. ст.;

– незначний відсоток засуджених з психічними відхиленнями вчинили повторно злочин, перебуваючи в УВП (2,67 % – чоловіків, та 4,8 % – середжінок).

6. Розглянуто комунікативні особливості колективів засуджених.

7. Встановлено збільшення кількості об'єднань громадян з 209 у 2017 р. до 336 у 2018 р., які співпрацюють з УВП у питанні ресоціалізації засуджених та інтенсивність співпраці.

8. Протягом 2018 р. збільшилась кількість об'єднань громадян до 336 (у 2017 р. – 209), які співпрацюють з УВП у питанні ресоціалізації засуджених. Що може свідчити про привернення більше уваги суспільства до цієї проблематики.

9. Досліджено закономірності криміногенного впливу психічних порушень, який полягає в наступному:

– наявність психічного порушення сприяє розвитку превалюючих агресивних рис у поведінці засуджених;

– мають визначальну роль у формуванні свідомих та несвідомих психологічних установок кримінальної спрямованості при вирішенні складних ситуацій, зачасту із застосуванням фізичної сили, насилля;

– укорінення в психіці антисупільних прокримінальних поглядів та установок, що витісняють морально прийнятні правила

та норми поведінки під впливом психічного відхилення, особливо серед осіб з порушенням у формі олігофренії;

– сприяють легкому залученню іншими особам до вчинення злочинів як безпосередніх виконавців, в тому числі і у групах.

10. У запобіганні виникнення чи загострення вже існуючих порушень психіки важливу роль відіграє соціальне оточуюче середовище, а тому важливим є усунення чи, принаймні, мінімізація впливу психотравмуючих факторів у сфері трудової діяльності, сімейно-побутових відносинах, дозвіллі та інших комунікаційних взаємодіях.

11. Результати проведених кримінологічно-психіатричних досліджень показали, що засуджені з порушеннями психіки після звільнення з УВП, потрапляючи в те ж негативне мікросередовище, відновлюють комунікації негативного характеру, продовжують колишній спосіб життя, зловживають психоактивними речовинами, що повертає їх до злочинного способу життя.

12. Спираючись на отримані результати, ми зазначаємо важливу криміногенну роль психічних порушень, проте необхідно відзначити, що не вони, а сформовані негативні особистісні якості засуджених осіб займали провідну роль у вчиненні ними злочинів. Також зазначимо, що вони не завжди відіграють провідну роль у вчиненні злочину.

13. У порівнянні з минулими роками в 2018 р. навантаження на одного начальника відділення СПС з числа укомплектованих посад складає у середньому 41 засуджений, що є, на нашу думку, та опитаних нами практичних працівників оптимальною для забезпечення організації ефективної СВР з ними.

14. Надано визначення поняття «персонал ОУВП», під яким ми розуміємо осіб рядового і начальницького складу, спеціалістів, які не мають спеціальних звань, та інші працівників, які працюють за трудовими договорами в ОУВП і виконують покладені на них державою завдання та функції в рамках реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

15. Запропоновано наступну класифікацію заходів дисциплінарного впливу на засуджених та їх заохочення. А саме: заходи дисциплінарних стягнень, встановлених КВК України за суттю передбачених обмежень можна поділити на три основні групи:

1. Профілактично-запобіжні (попередження, догана, суворі догани).

2. Обмежуючі матеріально-побутові потреби та блага засуджених (дисциплінарний штраф у сумі до двох мінімальних розмірів заробітної плати, скасування поліпшених умов тримання передбачених ст. 138-140 і 143 КВК).

3. Ізоляційно-запобіжні (поміщення засуджених ч., які тримаються у ВК в ДІЗО з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до 15 діб, а засуджених ж. – до 10 діб; поміщення засуджених, які тримаються у ВК максимального рівня безпеки, в карцер без виведення на роботу на строк до 15 діб; переведення засуджених, які тримаються у ВК, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців).

В свою чергу заходи заохочення ми вважаємо за доцільне класифікувати наступним чином:

1. Схвально-стимулюючі (подяка, нагородження похвальною грамотою).

2. Матеріально-стимулюючі (грошова премія, нагородження подарунком, дозвіл витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятнадцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати)

3. Спрямовані на зменшення умов ізоляції (надання додаткового короткострокового чи тривалого побачення, збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в ДПК колоній і ПКТ ВК максимального рівня безпеки до двох годин).

4. Відновлювально-стимулюючі (дострокове зняття раніше

накладеного стягнення).

16. За результатами анкетування персоналу УОПП констатуємо, що переважна більшість персоналу мають значний стаж роботи в ОУВП та нетривалий час перебувають в займаних посадах.

17. Нами встановлено, як і для УВП для УОПП характерний недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення в підрозділах, що негативно впливає на якість роботи персоналу. Зокрема, переважну більшість (60,3 %) опитаних нами співробітників УОПП лише частково задовольняють умови праці в підрозділі, в якому вони служать (працюють), повністю задовольняють умови праці або повністю не задовольняють п'яту частину опитаних. Четверта частина опитаних не мають окремого обладнаного належним чином робочого місця, 68,5% підрозділів, в яких працюють (служать) опитані не мають окремих спеціально обладнаних приміщень для проведення групових занять (тренінгів) з особами, до яких застосовується пробація. Хоч це є доволі новим видом роботи із суб'єктами пробації, але важливим.

17. Більшість (21,9%) опитаних нами осіб персоналу вказали, що прийшли на службу (роботу) в орган пробації у зв'язку з можливістю пільгового виходу на пенсію (схожі результати ми отримали при опитуванні персоналу УВП), аналогічна кількість опитаних вказали, що їм подобається робота. При цьому 75,3% опитаних визнали, що замислювалися над тим, щоб змінити місце служби (роботи), 69,9% відчували розчарування в своїй роботі. Що свідчить про наявність необхідності додаткових інструментів мотивації та заохочення персоналу.

18. 82,2% опитаних осіб персоналу УОПП переконані в наявній потребі додаткового правового захисту персоналу УОПП під час виконання своїх професійних обов'язків. Також абсолютна більшість (86,3%) вважають, що є необхідним існування в штаті персоналу органів пробації посад середнього та старшого начальницького складу.

19. Серед персоналу органів пробації не спостерігається

інтенсивна плинність кадрів, що характерно для персоналу УВП. Це свідчить про більш сприятливі умови служби (праці) аніж у виправних установах. Ця у цілому позитивна тенденція надає змогу накопичувати та вдосконалювати досвід роботи з суб'єктами пробації, напрацьовувати позитивні практики СВР з різними категоріями осіб щодо яких застосовується пробація.

РОЗДІЛ 4. ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ З ПСИХІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ

4.1. Особливості виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленням

Під впливом процесу реформ пенітенціарна система України поступово змінила свою спрямованість з виправно-трудової, кримінально-виконавчої до пенітенціарної; домінуючої раніше ексекутивної, каральної відплати за вчинений засудженими злочини та ізоляції їх від суспільства до виправлення і ресоціалізації особи через внутрішнє усвідомлення нею провини.

Втім, реформи у пенітенціарній системі продовжуються, окремі напрямки переглядаються, удосконалюються. Попри все позбавлення волі залишається одним з найбільш суворіших примусово-екзекутивних заходів, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, що застосовуються державою до осіб, які вчинили певні види злочинів. Справедливість покарання та його співрозмірність суспільній небезпеці вчиненого злочину є початком процесу корекції поведінки правопорушника. Мета покарання відповідно до ст. 50 КК України має чотири складові: 1) кара, 2) виправлення засуджених, 3) запобігання вчиненню нових злочинів засудженими, 4) запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами¹.

Під карою як покаранням розуміється не жорстока помста чи відплата особі з боку держави за вчинений злочин, а орієнтація законодавцем суду на застосування до засудженого такого комплексу обмежень його прав та свобод, який буде відчутним і водночас достатнім для основних цілей покарання – виправлення

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р. № 2341-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. Дата оновлення: 07.03.2018р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.05.2019).

засуджених, а також спеціальної і загальної превенції¹.

Виходячи з мети покарання та принципів виконання покарання, передбачених ст. 5 КВК України метою діяльності УВП є виконання кримінального покарання, в нашому випадку – позбавлення волі на певний строк, що ґрунтується на принципах невідворотності виконання і відбування покарання, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави в особі персоналу УВП і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності ОУВП.

Проектом ЗУ «Про пенітенціарну систему» пропонується виключити з ч. 2 ст. 50 «Поняття покарання та його мета» з КК України де вказується на кару, як на мету покарання. На думку Головного науково-експертного управління, відхід від змішаної теорії покарання, яка поєднує в собі здобутки як теорій відплати, так і теорій досягнення корисних цілей, є невиправданим законодавчим кроком, оскільки, як слушно зазначено в юридичній літературі, застосовуючи покарання, суд має на меті покарати винного, що необхідно для захисту суспільства і для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого, його близьких та суспільства². Ми в цілому погоджуємося з даною позицією, проте хочемо звернути увагу на вторинне значення такої складової мети покарання як кара. На перший план ОУВП повинні в своїй діяльності ставити все ж таки виправлення засуджених та їх ресоціалізацію.

На сьогодні існують різні наукові погляди на суть та значення понять «виправлення» і «ресоціалізація» засуджених. Так

¹ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / за ред. С.С.Яценка. Київ: А.С.К, 2002. С. 100.

² Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про пенітенціарну систему» від 12.01.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення: 06.11.2017).

А. Степанюк, І. Яковець вважають, що виправлення полягає в тому, щоб шляхом примусового впливу на засудженого внести корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні настанови, змусити додержуватися положень закону про кримінальну відповідальність, а ще краще, нехай навіть під страхом покарання, прищепити повагу до закону. Досягнення такого результату визнається юридичним виправленням, що само по собі важливий результат застосування покарання, суттєвий показник його ефективності¹.

О. Осауленко визначав ресоціалізацію як процес формування в особистості позитивних рис та якостей, які сприяють шанобливому ставленню до людини, суспільства, праці, норм моралі, звичаїв, традицій та стимулюють поведінку без порушень норм права, тобто ресоціалізація у такому розумінні є своєрідним змістом процесу виправлення². В свою чергу М. Стручков констатував, що ресоціалізація складається з двох етапів, – пенітенціарного (під час відбування покарання) та постпенітенціарного (після звільнення від відбування покарання)³. Привертає науковий інтерес і позиція М. Рибака, який також поділяє процес ресоціалізації на два процеси: соціалізації, оскільки формується нова система норм, поглядів особистості, та антисоціалізації, оскільки порушується стара система цінностей, норм, людських якостей. Усе це і утворює процес реструктуризації соціальних якостей, тобто ресоціалізацію⁴.

Пенітенціарна справа вимагає глибокого вивчення пенітенціарних установ, які повинні бути спеціально підготовлені, ізолюючи людину від суспільства та помістивши її на декілька місяців чи навіть років у тюрму, не можна надати їй можливість безперешкодно псуватися в оточенні професійних злочинців, а над нею необхідно працювати, необхідно встановити відносно неї

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець за заг. ред. А.Х. Степанюка. вид. друге, доп. і перероб. Харків: ТОВ «Одісей», 2008. С. 28.

² Осауленко О.І. Диференціація та індивідуалізація виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*: щоріч. бюл. КІВС. 2002. № 7. С. 60.

³ Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы общей части. М.: Юрид. лит, 1984. С. 161.

⁴ Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. С. 33.

відому мету виховного характеру та вмiло i наполегливо її досягати¹. В ч. 1 ст. 6 КВК України визначено виправлення засудженого як процес позитивних змiн, якi вiдбуваються в його особистостi та створюють у нього готовнiсть до самокерованої правослухняної поведiнки. А ч. 2 встановлено, що ресоцiалiзацiєю є свiдоме вiдновлення засудженого в соцiальному статусi повноправного члена суспiльства; повернення його до самостiйного загальноприйнятого соцiально-нормативного життя в суспiльствi². Розумiючи, що насильно змiнити сутнiсть людини неможливо, Г. Байдаков запропонував вважати, що виправлення (як процес) у вузькому сенсi слова припускає дiяльнiсть об'єкта (засудженого) по своєму виправленню³.

Ми погоджуємося з даними науковою позицiєю, доповнюючи аргументацiю на її користь тим, що процеси позитивних змiн в особистостi засудженої особи не можуть досягатися без її внутрiшньої готовностi та власних зусиль. Навколо засудженої особи, слiд створити вiдповiдну сприятливу атмосферу, настрої. Її слiд «пiдщтовхнути», спонукати до цього. Переконати її в цiй необхідностi. Засуджена особа є активним учасником свого виправлення та ресоцiалiзацiї, без цього вся дiяльнiсть ОУВП не матиме сенсу.

А. Степанюк розглядає засуджених як суб'єктiв вiдбування покарання, аргументуючи це наявнiстю у них передбачених законодавством прав та обов'язкiв⁴.

Ми пiдтримуємо точку зору, що виконання i вiдбування покарання є поняття взаємопов'язанi i нерозривнi. Вiдсутнiсть законодавчо закрiплених iндикаторiв оцiнки виправлення засудженої особи породжує рiзноманiтнi пiдходи до цього процесу

¹ Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки. Москва: Мосполиграф. 1923. С. 13.

² Кримiнально-виконавчий кодекс України вiд 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Вiдомостi Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21. Дата оновлення: 07.04.2017р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>. (дата звернення: 20.03.2019).

³ Байдаков Г.П., Крылов А.С. Изоляция осужденных к лишению свободы и вопросы предупреждения преступлений. *Личность преступника и предупреждение преступлений*: сборник науч. трудов. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1987. С. 35.

⁴ Степанюк А.Х. Актуальнi проблеми виконання покарань (сутнiсть принципи кримiнально-виконавчої дiяльностi: теоретико-правове дослiдження): дис. ... д-ра юрид. наук. Харкiв, 2002. С. 235.

залежно від установи, вимог територіальних та центральних органів, що формують та здійснюють політику у сфері виконання покарань. Зустрічається формально-шаблонний підхід персоналу УВП до визначення ступеня виправлення засуджених та їх готовності до самокерованої правослухняної поведінки. Доведено практикою, виконання кримінальних покарань і визнається рядом науковців, що абсолютне виправлення та повернення усіх без винятку засуджених у суспільство готових до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя, як і нульовий рівень рецидивної злочинності – утопія. Це ідеалізована мета покарання та діяльності УВП. Але вона є тим еталонним результатом, до якого повинні прагнути не тільки ОУВП, а інші правоохоронні органи, соціальні інституції тощо.

Спираючись на закріплене в КВК визначення виправлення засуджених, ми вважаємо, що тільки його результат у формі певних позитивних змін та готовності до самокерованої правослухняної поведінки може спостерігати та оцінювати персонал ОУВП під час відбування покарання. Результати ресоціалізації можливо оцінювати лише після потрапляння звільненої від відбування кримінального покарання особи в соціальне середовище без обмежень та нагляду. Оскільки відновлення засудженої особи як повноправного, необмеженого умовами відбування покарання, ізоляцією, члена суспільства можливе лише поза УВП, як і самостійне загальноприйняте життя в суспільстві. Самостійно обирати вид трудової діяльності, варіанти поведінки, за відсутності вимог регламентованого розпорядку дня, вільно переміщуватися по території, на свій розсуд обирати місця проживання, коло осіб, з якими підтримувати відносини та спілкуватися тощо, особа може лише поза межами УВП. При цьому оцінювати її поведінку в нових умовах, в умовах відкритого суспільства, є можливим лише поза УВП. Тому, на наш погляд, скоріше всього результати ресоціалізації є можливим спостерігати лише поза межами УВП, а персонал ОУВП під час відбування засудженою особою покарання може визначити лише ступінь виправлення, а коректніше вказати

психологічні зміни, що сприятимуть формування готовності до ресоціалізації цієї особи. Цієї позиції ми будемо триматися і надалі при розгляді окремих питань виконання (відбування) покарання засудженими з психічними відхиленнями.

Особливості виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно засуджених з психічним відхиленнями ми розглянемо за наступними характеристиками: дотримання даною категорією вимог встановленого порядку виконання та відбування покарання; інтенсивність та характеристика застосування до них заходів заохочення та стягнення; залучення їх до трудової діяльності; особливості організації СВР; залучення даної категорії засуджених до загально-освітнього та професійно-технічного навчання.

Ми вже звертали увагу на наявність проблеми при залученні засуджених з психічними відхиленнями до праці у зв'язку з по-перше обмеженим спектром робіт, до яких можна залучати (при наявності певних видів психічних відхилень засуджені не залучаються до робіт на висоті, пов'язаних з використанням механізмів, верстатів, джерел підвищеної небезпеки тощо), а по-друге, нездатності самими засудженими виконувати певні види виробничих завдань (у зв'язку з наявними проявами або сезонними загостреннями психічного відхилення, відсутності відповідної освіти та кваліфікації тощо). Враховуючи вказані особливості складним завданням є організація завершеного циклу виробництва продукції із залученням виключно засуджених з психічними відхиленнями. Тому ефективнішим є застосування праці даної категорії засуджених на окремих етапах її виготовлення, які не потребують високої кваліфікації і не пов'язані з використанням складного обладнання. За проведеною нами вибіркою встановлено, що переважній більшості засуджених усіх підкатегорій подобається працювати і в цілому вони позитивно ставляться до цього, так це зазначили: серед ч. – 114 ос. (75,0 %), ж. – 33 ос. (80,5 %), н/л. ч. ст. – 41 ос. (82,0 %), н/л. ж. ст. – 25 ос. (100,0 %); вказали що працюють в примусовому порядку: серед ч. – 14 ос. (9,2 %), ж. –

2 ос. (4,9 %), н/л. ч. ст. – 1 ос. (2,0 %); висловили негативне ставлення до праці: серед ч. – 11 ос. (7,2 %), ж. – 3 ос. (7,3 %), н/л. ч. ст. – 2 ос. (4,0 %), н/л. ж. ст. – 25 ос. (100,0 %); не залучаються до роботи в колонії: серед ч. – 57 ос. (37,5 %), ж. – 8 ос. (19,5 %), н/л. ч. ст. – 8 ос. (16,0 %) (дод. І). При цьому 45,2 % опитаних вважають, що засуджені повинні працювати обов'язково, а 44,0 % – за бажанням, незначний відсоток опитаних 6,3 % переконані, що засуджені не повинні працювати або залучатися до праці лише в тих випадках, якщо є невідшкодовані позови – 4,5 %. Працюють за спеціальністю 33,5 % засуджених, 37,3 % залучаються до трудової діяльності не за спеціальністю та на некваліфікованих роботах, серед яких переважна більшість серед п/л. ос. ж. ст. – 29 (70,7 %) та н/л. ос. ж. ст. – 13 (52,0 %) (дод. І). Отже, переважна більшість засуджених з психічними відхиленнями мають внутрішнє бажання працювати і вдало його реалізують. Для засуджених з психічними аномаліями, праця має важливе значення не тільки у процесі корегування поведінки засуджених, викорінення паразитичних психологічних установок та підвищення адаптаційної їх здатності до життя поза межами УВП, а і як лікувально-профілактичний захід.

Залучення засуджених з психічними недоліками до праці можуть бути при наявності в УВП державних монополій та держзамовлень на виготовлення продукції, яка не потребує високої кваліфікації і тривалих термінів підготовки (навчання) працівників. У зв'язку зі складністю ними сприйняття, усвідомлення і дотримання заходів безпеки при поводженні з обладнанням, що вимагає достатньо високого освітньо-кваліфікаційного рівня та виробничих навичок (токарне, фрезерувальне, сталеплавильне, деревообробне обладнання тощо). Окрім того дані види робіт потребують тривалої концентрації на виробничих операціях, що підвищує нервово-психічне навантаження. Тому виникла нагальна необхідність розробки науково обґрунтованої класифікації (групування) видів психічних відхилень за їх співвідношенням з можливістю залучення до професійної діяльності певного виду, для

використання в практичній діяльності персоналом УВП при вирішенні питань участі вказаних засуджених до трудової діяльності. Тобто не усі засуджені з психічними відхиленнями можуть опанувати будь-яку кваліфікацію. Тут широко слід застосовувати принципи диференціації та індивідуалізації. Незначний відсоток засуджених мають стійкі паразитичні, споживацькі психологічні установки та негативне ставлення до трудової діяльності, яке, як показує практика, важко змінити під час перебування в УВП, а тим більше продовжити цей процес після звільнення засуджених і перебування їх в умовах відкритого суспільства. Свідома добровільна трудова діяльність сприяє викоріненню негативно-деструктивних паразитично-споживацьких психологічних установок. Отримання плати за результат своєї роботи, преміювання та заохочення за високі результати значно підвищує у засуджених самооцінку та впевненість у собі, надає можливість купувати певні речі (в тому числі книжки, літературу, яка може використовуватися у процесі саморозвитку і освіти), продукти харчування, відшкодовувати збитки, завдані вчиненим злочином (серед засуджених нашої вибірки невідшкодовані позови мають 154 ос. (57,5 %)), формувати елементи планування свого бюджету та прогнозувати необхідні витрати, надасть більше конкурентоспроможності на ринку праці, більше можливостей для отримання робочого місця після звільнення з УВП та матеріально забезпечити своє існування законним шляхом, що також сприятиме запобіганню вчиненню особою повторних злочинів. Все це має вкрай важливе значення для н/л. засуджених, і, як показали результати дослідження, активно впроваджується при виконанні покарання. За результатами опитування персоналу УВП нами встановлено, що 309 ос. (56,1 %) вважають необхідним залучення засуджених з психічними аномаліями до виробництва УВП, а 242 ос. (43,9 %) висловилися проти цього (дод. І). На нашу думку така кількість противників пов'язана зі стигматизацією та проблемністю засуджених з психічними недоліками в умовах виробництва. Це неперспективна і хибна позиція.

Тісно пов'язані між собою можливості участі засуджених у трудовій діяльності з наявним у них освітньо-кваліфікаційним рівнем. Серед засуджених з психічними відхиленнями переважають особи з неповною загальною середньою та середньою спеціальною освітою. До засудження мали робітничі професії – 34,7 % або були безробітні – 23,5 %, при цьому лише 17,5 % усіх підкатегорій засуджених займалися підвищенням власного професійного рівня. Це той напрямок роботи, що потребує активізації під час перебування їх в УВП, безперечно враховуючи, якщо дозволяє діагноз. При цьому, при організації професійного навчання засуджених необхідно не обмежуватися переліком професій, які використовуються на виробництві установи, а й тими, що є затребуваними на ринку праці за межами УВП. Це не обов'язково повинні бути робітничі професії, а й професії, що передбачають другий (базовий) та третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, фахову передвищу освіту, початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти, перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, якщо, звісно, вид та характер протікання психічного відхилення надає змогу це зробити. Оволодівши якими, засуджена особа за наявності внутрішнього бажання зможе за більш короткий термін працевлаштуватися, незважаючи навіть на стигматизацію і негативне ставлення до «колишніх засуджених» у роботодавців і суспільства. Нами встановлено, що в умовах УВП отримують: базову загальну середню освіту ч. – 85 ос. (55,9 %), ж. – 11 ос. (26,8 %), н/л. ч. ст. – 42 ос. (84,0 %), н/л. ж. ст. – 14 ос. (56,0 %); повну загальну середню освіту ч. – 85 ос. (55,9 %), ж. – 11 ос. (26,8 %), н/л. ч. ст. – 42 ос. (84,0 %), н/л. ж. ст. – 14 ос. (56,0 %); професійну (професійно-технічну) освіту ч. – 37,5 ос. (37,5 %), ж. – 4 ос. (26,8 %), н/л. ч. ст. – 41 ос. (82,0 %), н/л. ж. ст. – 1 ос. (4,0 %). При цьому вказали, що їм подобається навчатися 132 ос. (49,3 %) усіх опитаних, найбільше з яких н/л. ос. обох статей та п/л. ос. ч. ст. (дод. І).

КВК передбачено обов'язковою умовою при реалізації програм диференційованого виховного впливу урахування

психічного стану та ступеня соціальної занедбаності засуджених. Ми переконані, що при реалізації заходів, передбачених програмами диференційованого впливу, як і під час освітньо-педагогічного процесу із засудженими з психічними відхиленнями необхідна постійна участь фахівців, що мають досвід роботи із такими категоріями осіб (психіатра, психолога), тісний зв'язок та постійні консультації і спостереження за станом цих осіб. Ці заходи не можуть бути ефективними, а відповідно і досягти поставленої мети, якщо їх проведення ґрунтуватиметься на загальнопедагогічних та психологічних підходах без урахування специфіки усіх підкатегорій засуджених з психічними аномаліями. До прикладу, неможливо досягти ефективного результату в освітньому процесі зі стандартами, розрахованими на засуджених з відносно нормальними інтелектуальним рівнем та психічним станом, щодо олігофренів з легкою формою дебільності. Робота з цією категорією засуджених, а особливо коли мова йде про н/л. ос. з психічними аномаліями, потребує індивідуального підходу та залучення фахівців вузької спеціальності з досвідом роботи в освітній сфері, корекції психологічних установок осіб з різними видами порушень психічної діяльності.

Наша точка зору підтримується і практичними працівниками УВП, 386 ос. (70,1 %) вказали, що найефективнішою формою СВР із засудженими, що мають психічні відхилення є саме індивідуальна форма, 127 ос. (23,1 %) вказали, що це має бути групова форма (дод. І). Під час здійснення психо- корекційного впливу на засуджених з психічними відхиленнями необхідно враховувати, що вони відчують психотравмуюче навантаження в результаті особливого відношення до них інших засуджених. На нашу думку, задля уникнення стигматизації і відторгнення засуджених з психічними відхиленнями, найбільше ця тенденція поширена серед н/л. засуджених, необхідно використовувати комбіновані форми СВР і залучати їх також і до групових форм, при цьому зберігаючи пріоритет індивідуального підходу. Більшість опитаного персоналу УВП (175 ос. (31,8 %)) визнали, що при виконанні покарання

стосовно засуджених з психічними відхиленнями індивідуалізуватися повинна СВР, (102 ос. (18,5 %)) – умови тримання, (97 ос. (17,6 %)) – залучення до праці (дод. І). Це ще раз підтверджує важливість даних напрямів роботи зі вказаним категоріям засуджених. Також нами встановлено, що на думку персоналу УВП найефективнішими засобами виправлення і ресоціалізації засуджених з психічними відхиленнями є СВР (104 ос.(18,9 %)), суспільно корисна праця (97 ос. (17,6 %)), режим (83 ос. (15,1 %)), весь комплекс засобів впливу (197 ос. (35,8 %)) (дод. І). При інтерв'юванні засуджених нами встановлено, що переважна їх більшість (ч. – 94 ос. (61,8 %), ж. – 29 ос. (70,7 %), н/л. ч. ст. – 36 ос. (72,0 %), н/л. ж. ст. – 24 ос. (96,0 %)) позитивно ставиться до заходів соціально-виховного характеру; тих хто ставиться негативно найбільше серед п/л. ос. ж. ст. – 7 (17,1 %), тих кому байдуже найбільше серед п/л. ос. ч. ст. – 50 ос. (32,9 %) (дод. ІІ). Таку тенденцію можна пояснити тим, що п/л. засуджені мають більш сформовані психологічні установки, психічно зрілі, пройшли період становлення як особистостей, з усталеними прокримінальними поглядами тощо. Процес їхнього виправлення і ресоціалізації цим значно ускладнюється і на нашу думку повинен зосереджуватися на зміну психологічних установок через релігію, психологічних методик зміни прокримінального мислення, надання їм нових знань та навичок, шляхом залучення до освітнього процесу та до праці. Виходячи з результатів опитування, більшість персоналу УВП найефективнішим засобом виправлення та ресоціалізації засуджених з психічними відхиленнями, який потребує індивідуалізації вважають СВР, залучення до праці.

Важливим елементом саморганізації колективів засуджених, вплив на його членів є їх самодіяльні організації. Більшість засуджених позитивно ставляться до їх існування в УВП (ч. – 82 ос. (54,0 %), ж. – 29 ос. (70,7 %), н/л. ч. ст. – 28 ос. (56,0 %), н/л. ж. ст. – 10 ос. (40,0 %)), тих хто негативно відносяться найбільше серед н/л. ос. ж. ст. (9 ос. (36,0 %)) та н/л. ос. ч. ст. (10 ос. (20,0 %)), серед тих кому байдуже більше п/л. ос. ч. ст. (59 ос.

(38,8 %) (дод. Ї). Можливо, негативне ставлення частини засуджених до самодіяльних організацій пов'язано з наданням їх членам безпідставних пільг та делегування повноважень персоналом УВП, що призводить до елементів певного свавілля з їхнього боку, пригнічення інших засуджених, що звісно обурює загальну масу засуджених відділення СПС. Переважна більшість персоналу УВП (351 ос. (63,7 %)) визнає, що під час відбування покарання засуджені з психічними відхиленнями зазнають утисків і пригнічення з боку інших засуджених; 428 ос. (77,7 %) вважають, що засуджені з порушеннями психічної діяльності повинні в межах УВП триматися окремо (дод. І). Виділення засуджених з психічними відхиленнями і повністю відокремлене та ізольоване їх тримання створить елементи їх дискримінації і стигматизації, а також суперечитиме законодавству. Тому зосереджувати засуджених з психічними відхиленнями в окремих локальних секторах чи відділеннях СПС, розголошувати відомості про їх стан здоров'я, як і засуджених з ВІЛ, є не тільки недоречним а й протизаконним.

При розподілі слід знаходити оптимальне співвідношення між засудженими різних класифікаційних груп. Не бажано формувати відділення, наприклад лише з осіб однакового віку та зі схожим кримінальним минулим, оскільки це може призвести до групової замкненості¹. Порушення цього балансу призводить до психологічної напруженості серед колективу відділення та сприяє виникненню конфліктних ситуацій між ними. Нерідко засуджені з психічними відхиленнями є об'єктом насмішок, знущань та принижень з боку інших засуджених. Такі стресові ситуації і напружена психологічна обстановка в мікросередовищі засуджених посилені відсутністю соціальних зв'язків, підтримки близьких, персоналу УВП (начальника відділення СПС, психолога, психіатра та інших) на фоні психічного відхилення ускладнюються. Процес корегування поведінки засуджених, нерідко негативне оточення засудженими з психічними відхиленнями «замикає його в собі»,

¹ Чебоненко С.О., Третьяк О.С. Пенітенціарна психологія: навчальний посібник. Чернігів, 2011. С. 85.

або ж навпаки сприяє загостренню психічного захворювання, додає імпульсивності поведінки, неконтрольованості, підвищеної емоційності даної категорії засуджених, збільшенню конфліктних ситуацій за їх участі.

Засуджені з психічними аномаліями, особливо психопатичного типу, нерідко самі є ініціаторами конфліктів, за що доволі часто притягуються до дисциплінарної відповідальності. На думку персоналу УВП причинами конфліктів між ними та іншими засудженими є наявність психічного відхилення (128 ос. (23,2 %)), їх неадекватна ситуативна поведінка (186 ос. (33,8 %)), замкнутість та самоізоляція засуджених з психічними відхиленнями (63 ос. (11,4 %)) (дод. І).

Виходячи з вищевказаного, ми пропонуємо при формуванні складу відділень СПС, зосереджувати не більше 60 % осіб з психічними відхиленнями, при цьому необхідно враховувати кримінально-виконавчі, кримінально-правові, соціально-психологічні, особистісні, медико-психіатричні, соціально-демографічні ознаки усіх засуджених. Враховуючи, що мають місце утиски та приниження, а інколи гноблення засуджених з психічними аномаліями з боку інших осіб, а також в силу наявного психічного відхилення вони легше піддаються психологічному впливу, мінімізувати наявність в цих відділеннях СПС осіб зі стійкими прокримінальними поглядами, лідерів негативної спрямованості, авторитарних, конфліктних осіб, систематично і наполегливо проводити відповідну роботу.

Важливим фактором, що сприяє ресоціалізації засуджених з психічними відхиленнями є наявність суспільно-корисних зв'язків і підтримки рідних та близьких. Особливо актуальною ця підтримка є після звільнення засуджених з УВП, у запобіганні вчинення ним нових злочинів та адаптації до умов життя поза УВП, збереження тих моделей правомірної поведінки, на формування яких спрямовувалась СВР персоналу, громадськості. Згідно п. 24.5 ЄПП адміністрація пенітенціарних установ мусить сприяти ув'язненим підтримувати адекватні контакти із зовнішнім світом та надавати їм

із цією метою відповідну матеріальну підтримку¹.

Як показали отримані нами емпіричні дані більшість засуджених з психічним відхиленнями при перебуванні в установі підтримують стосунки з батьками (ч. – 40 ос. (26,30 %), ж. – 11 ос. (26,8 %), н/л. ч. ст. – 35 ос. (70,0 %), н/л. ж. ст. – 17 ос. (68,0 %)); з дужиною (чоловіком) (п/л. ч. ст. – 55 ос. (36,2 %), п/л. ж. ст. – 3 ос. (7,3 %)); з дітьми (п/л. ч. ст. – 11 ос. (7,2 %), п/л. ж. ст. – 4 ос. (9,8 %)); з іншими родичами (ч. – 24 ос. (15,8 %), ж. – 5 ос. (12,2 %), н/л. ч. ст. – 8 ос. (16,0 %), н/л. ж. ст. – 6 ос. (24,0 %)); з іншими особами (ч. – 11 ос. (7,2 %), ж. – 11 ос. (26,8 %), н/л. ч. ст. – 3 ос. (6,0 %); не підтримують жодних стосунків з особами, які перебувають поза УВП (ч. – 11 ос. (7,2 %), ж. – 7 ос. (17,1 %), н/л. ч. ст. – 4 ос. (8,0 %), н/л. ж. ст. – 2 ос. (8,0 %)); не отримували посилок, передач, бандеролей 175 ос. (65,3 %), грошових переказів 241 ос. (89,9 %) (дод. І). Отже, в основному засуджені підтримують стосунки з батьками і таких найбільше серед н/л. ос. обох статей, значна кількість засуджених взагалі не комунікують з особами, які перебувають поза межами УВП, не мають зовнішньої морально-психологічної та матеріальної підтримки, найбільше їх серед п/л. ос. ж. ст. Загалом серед п/л. ос. ж. ст. є найбільше засуджених, які втратили зв'язки з рідними та близькими, позбавлених сторонніх осіб. Це є значним психо-травмуючим фактором, який зачасту призводить до стану фрустрації засуджених як під час першого періоду відбування покарання, при тривалих термінах перебування в УВП, так і після звільнення та першого адаптаційного періоду життя поза межами УВП. Для таких засуджених в перші дні перебування в УВП важливою є моральна підтримка та психологічна робота, спрямована на нейтралізацію стресоутворюючих факторів ізоляції та порядку відбування покарання. За результатами опитування засуджених досліджуваної категорії встановлено, що в перші дні перебування в УВП отримали

¹ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.03.2019).

підтримку та допомогу від персоналу (ч. – 95 ос. (62,5 %), ж. – 15 ос. (36,6 %), н/л. ч. ст. – 35 ос. (70,0 %), н/л. ж. ст. – 25 ос. (100,0 %)), залишилися наодинці зі своїми проблемами (ч. – 57 ос. (37,3 %), ж. – 26 ос. (63,4 %), н/л. ч. ст. – 15 ос. (30,0 %)). При цьому порядок відбування покарання доведено представником адміністрації ч. – 123 ос. (80,9 %), ж. – 36 ос. (87,8 %), н/л. ч. ст. – 31 ос. (62,0 %), н/л. ж. ст. – 21 ос. (84,0 %), дізналися про це під час спілкування з іншими засудженими ч. – 23 ос. (15,1 %), ж. – 5 ос. (12,2 %), н/л. ч. ст. – 9 ос. (18,0 %), н/л. ж. ст. – 4 ос. (16,0 %) (дод. Ї). Така тенденція ставлення персоналу УВП характерна не тільки відносно засуджених з психічними відхиленнями, а й для інших засуджених. Хоча перший адаптаційний період в УВП є дуже важливий особливо для неповнолітніх та жінок.

Не дивно, що переважно засуджені, які потрапили до нашої вибірки вважають проявом карального елементу призначеного покарання обмеження зв'язків з сім'єю (ч. – 47 ос. (30,9 %), ж. – 16 ос. (39,0 %), н/л. ч. ст. – 25 ос. (56,0 %), н/л. ж. ст. – 14 ос. (56,0 %)) (дод. Ї). Хоча, на наш погляд, це має мало спільного з метою кримінального покарання. Майже така ж кількість опитаних вважають, що покарання спрямоване на обмеження зв'язків із суспільством загалом (ч. – 49 ос. (32,2 %), ж. – 19 ос. (46,3 %), н/л. ч. ст. – 12 ос. (24,0 %), н/л. ж. ст. – 6 ос. (24,0 %)) (дод. Ї). При цьому, близько 10 % опитаних засуджених усіх підкатегорій, крім н/л. ос. ж. ст. вважають, що каральний елемент покарання полягає в самому факті перебування в середовищі засуджених. Це свідчить про негативне моральне сприйняття цими особами обстановки перебування в УВП, суб'єктів комунікації (засуджених та персоналу УВП), психологічного мікроклімату.

Організація процесу корегування психологічних установок та ресоціалізації засуджених з психічними порушеннями тісно пов'язана з медико-психіатричними впливом. Під час дослідження встановлено, що 74 % засуджених з психічними відхиленнями під час відбування кримінального покарання за наявності підстав, передбачених Додатком 7 до Порядку організації надання медичної

допомоги засудженим до позбавлення волі¹ вибували до відомчого спеціалізованого психіатричного лікувального закладу для проходження курсу лікування при декомпенсаціях і загостреннях психічних аномалій, і перебували в ньому всередньому від 35 до 52 днів (дод. Н). Протягом року від 612 до 1171 засуджених проходили лікування (дод. О) деякі з них переміщувалися до психіатричного закладу протягом терміну відбування покарання від 3 до 4 разів. Зрозуміло, що мова йде про тривалі терміни 7 р. – 15 р. відбування кримінальних покарань. Цьому явищу можна навести ряд пояснень: це і характер, діагноз самого психічного відхилення, недоліки в організації надання психіатричної допомоги, наявність стресоутворюючих факторів в умовах УВП, наявність та прогресування супутніх психічному відхиленню патологій, серед яких найпоширенішими є хвороби нервової системи, органів дихання та кровообігу (дод. П).

Своєчасному застосуванню спеціальних корегуючих методик до засуджених з психічними відхиленнями повинно передувати діагностоване виявлення психічної аномалії. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу», кожна особа вважається такою, яка не має психічного відхилення, доки наявність такого не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених законами України².

Для діагностики більшої частини психічних відхилень (не тяжких) немає суворо об'єктивних критеріїв. Відсутність чітких визначень клінічних критеріїв діагностики змушує фахівців діяти за своєю інтуїцією та виходячи з власного професійного досвіду³. Психічне відхилення відрізняється від інших хворобливих станів тим, що його неможливо визначити шляхом проведення аналізів

¹ Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: затв. наказом М-ва юстиції України, М-ва охорони здоров'я України від 15.08.2014 № 4991348/5/572. *Офіційний Вісник України*, 2014. № 69. Ст. 1949. Дата оновлення: 26.12.2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14> (дата звернення :11.01.2018).

² Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000р. № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2000. № 19. Ст. 143. Дата оновлення: 20.01.2018р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 24.02.2019).

³ Ленъ В.В., Книга М.М. Примусові заходи медичного характеру: історія, стан, тенденції: монографія. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2010. С. 22.

біологічного стану організму, візуально, а тільки в процесі спілкування та динамічного постійного спостереження. Оточуюче засуджених середовище в УВП може провокувати певні зміни в їх поведінці, вчинках, що відрізняє їх від нормальної загальноприйнятої і мають схожі риси з наявними аномаліями психічного характеру. В такому випадку відрізнити їх між собою, правильно діагностувати може лише фахівець в галузі психіатрії. Враховуючи, що укомплектованість лікарями психіатрами лікувальних закладів ДКВС України, яка перебуває на рівні 82 % – 87 % (в кращому випадку 1 лікар-психіатр на одну установу, де тримається декілька сотень засуджених) та їх значним навантаженням, ми допускаємо, що осіб, які потребують психіатричної допомоги в УВП значно більша кількість, а ніж перебуває на обліку. Фактів направлення за рішенням суду з відбування покарання на примусове лікування, а потім повернення для подальшого відбування покарання за час дисертаційного дослідження не зафіксовано. Ймовірно це пов'язано з витратами і довготривалими процедурами організації, переміщення тощо.

Отже, кримінально-виконавчий процес відносно засуджених, які мають психічні відхилення становить самотіну складну пенітенціарну проблему¹. Її важливість постає в тому, що без врахування особливостей поведінки таких осіб неможливо правильно організувати виховний вплив на них. В процесі СВР з даною категорією засуджених необхідно не залишати поза увагою і характер психічного відхилення.

¹ Кубрак Р.М. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно осіб з психічними відхиленнями, що не виключають осудності або обмежено осудних. *Влада. Людина. Закон.* 2010. № 8. С. 14.

4.2. Перспективні напрями та окремі методологічні питання удосконалення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо засуджених з психічними відхиленнями

Виходячи з мети покарання та завдань, які стоять перед УВП, спираючись на зібраний та проаналізований матеріал, статистичні дані, ми впевнені, що процес виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк потребує удосконалення з точки зору його оптимізації та результативності і є складною науковою та практично-прикладною не тільки пенітенціарною, а й кримінологічною проблемою.

До осіб з психічними та інтелектуальними порушеннями, які перебувають у конфлікті із законом, на жаль, і до сьогодні, переважно застосовується система покарання, а не реабілітації та ресоціалізації.

Проблемні питання психічного здоров'я мають системний характер їх діапазон притаманний для всього населення України прямо пропорційно відображається і серед засуджених УВП.

Визначені КМУ в Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 р. основні компоненти проблеми у сфері охорони психічного здоров'я в Україні прямо корелюються зі станом цих напрямків роботи в УВП, якими є:

- слабка обізнаність щодо психічного здоров'я у суспільстві, що призводить до стигматизації та несвоєчасного звернення по професійну допомогу;
- недосконалість національного законодавства у сфері психічного здоров'я та порушення прав людей з проблемами психічного здоров'я;
- відсутність системи профілактики психічних відхилень і розладів, що базується на фактичних даних, та ефективної популяризації психічного здоров'я;

- недосконалість регулювання діяльності у сфері охорони психічного здоров'я;

- низький рівень кадрового забезпечення психологами, психотерапевтами, соціальними працівниками та іншим персоналом, який залучається до надання допомоги у сфері психічного здоров'я, недостатність системи формування та підтримки професійних компетентностей серед фахівців у сфері психічного здоров'я та інших суміжних професій;

- відсутність системного впровадження галузевих та міжгалузевих стандартів у сфері охорони психічного здоров'я та контролю якості допомоги у зазначеній сфері;

- надмірна, певною мірою нав'язлива, нетолерантна, рудиментна допомога у сфері психічного здоров'я у спеціалізованих закладах охорони здоров'я та інтернатних закладах системи соціального захисту; низька доступність сучасної психологічної та психотерапевтичної допомоги; дефіцит служб, які б базувалися на рівні територіальних громад, реабілітаційних і соціальних європейського рівня послуг; відсутність систем підтриманого працевлаштування та зайнятості, підтриманого проживання; відсутність ефективної системи підтримки сімей осіб, що доглядають за особами з психічними захворюваннями, а також недостатній розвиток кризової психологічної допомоги та програм раннього втручання на рівні територіальних громад;

- обмежене використання сучасних світових технологій, методів та процедур оцінки у сфері психічного здоров'я та надання допомоги особам з проблемами психічного здоров'я під час надання первинної медичної допомоги;

- недостатня диференційованість надання допомоги у сфері охорони психічного здоров'я з урахуванням чутливості до потреб різних груп суспільства та обмежена участь і залучення осіб з психічними та інтелектуальними порушеннями та членів їх сімей до планування допомоги, її реалізації та оцінки;

- відсутність ефективного адміністрування та моніторингу у сфері охорони психічного здоров'я, недостатня координація між

різними державними органами у наданні допомоги особам з проблемами психічного здоров'я¹.

Як показали результати дослідження засуджені з психічними аномаліями не відрізняються від інших засуджених підвищеною суспільною небезпекою, не потребують додаткових засобів ізоляції та режимних обмежень, за виключенням окремих випадків, які на загальний профіль засуджених даної категорії не впливають. Рівень пенітенціарного рецидиву серед засуджених даної категорії порівняно невисокий і кардинально не відрізняється від показників інших категорій засуджених. Тому, на нашу думку, удосконалення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями повинно спрямовуватися пріоритетно на сектор організації СВР, зокрема: зміна та корегування особистісних якостей, психологічних установок, професійного та загально-освітнього навчання, залучення засуджених до трудової діяльності, вирішення питань їх соціально- патронажного супроводження перед закінченням строку покарання та після звільнення, медико-психіатричної допомоги, реабілітації та корекції. Удосконалення та оптимізація виконання даного виду покарання повинно стосуватися: а) результату або ступеню досягнення мети виконання покарання, б) практично-процедурного здійснення процесу виконання (відбування) кримінального покарання, в) нормативно-правового, законодавчого регулювання порядку виконання кримінального покарання. При цьому удосконалення повинно орієнтуватися не на сам процес та процедури, а на результат і полягати у визначенні кола існуючих проблем та обрання оптимальних шляхів їх вирішення. Під оптимальністю ми розуміємо досягнення максимально бажаного результату (перебування «колишнього засудженого» в умовах відкритого суспільства і відновлення його в статусі повноправного правослухняного громадянина, самостійне усвідомлене (без

¹Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р Урядовий кур'єр. 2018. № 30.

примусу) дотримання ним загально-прийнятого соціально-нормативного життя в суспільстві) при мінімальних затратах різних ресурсів. При цьому, економічна складова витрат для досягнення вказаної мети є похідною, вторинною.

Засуджені з психічними порушеннями усіх підкатегорій (п/л. ос. ч. ст., п/л. ос. ж. ст., н/л. ос. ч. ст., н/л. ос. ж. ст.) є окремою складною, з точки зору пенітенціарної та кримінологічної науки, категорією, яка, окрім загальновизнаних, потребує використання в процесі ресоціалізації специфічних психо-корекційних, педагогічно-виховних методик в СВР, паралельного застосування медико-психіатричних засобів діагностики, впливу та динамічного спостереження. Потреба в застосуванні психо-корекційних та медико-психіатричних заходів обумовлена не тільки причинами вчинення злочину, а й тим, що психічні аномалії в період відбування покарання значно ускладнюють, а в деяких випадках взагалі нейтралізують, застосування заходів корекційного впливу на засуджених. І тому їх вибір повинен ґрунтуватися на принципах допустимості та ефективної доцільності і враховувати вид наявної у засудженої особи психічної аномалії, соціальні криміногенні детермінанти, мотиви її злочинної поведінки. Кількість засуджених, у яких вперше діагностується в УВП психічне відхилення доволі значна (дод. Е). Враховуючи всю сукупність засуджених, що тримається в УВП (дод. А) і той фактор, що кваліфікованим виявленням та діагностикою психічних аномалій займається всього лише близько 140 лікарів- психіатрів, здебільшого це відбувається не на першому (початковому) етапі відбування покарання, а тільки після явних проявів відхилень у поведінці засуджених, при загостренні уже наявного чи виникненні вперше під впливом психотравмуючих факторів ізоляції психічного відхилення. Тому вкрай важливим для персоналу УВП є своєчасно, якомога раніше отримати інформацію про наявне у засудженої особи психічне відхилення та характер соціально обумовлених причин вчинення злочину. Персонал УВП отримує її зі стислих відомостей вироку суду, іноді наявних результатів проведених психіатричних

експертиз, окремих характеризуючих матеріалів, що містяться в особовій справі засудженої особи, під час бесід із нею та, в деяких випадках з рідними чи близькими. Інформація отримана персоналом опосередковано при бесідах із засудженими або їх родичами не завжди є об'єктивною та правдивою, тому безапеляційно її сприймати також неможливо. Відомості про наявний психічний недолік, соціальні умови, які впливали на формування особистості, вплив близького оточення, обстановка в сім'ї, поведінка під час навчання в закладах освіти, на підприємствах, організаціях, в трудових колективах, результатів оцінки ризиків вчинення повторних злочинів, проведених персоналом УОПП та інших характеризуючих матеріалів, тобто весь пласт відомостей, які можуть використовуватися персоналом УВП, лікарями- психіатрами для обрання з перших днів перебування в УВП (під час проведення слідства в СІЗО) необхідних методик впливу на дану особу, визначення вузького кола проблем, які потребують першочергового вирішення для запобігання в подальшому злочинній поведінці засудженої особи та корекції її психологічних установок знаходиться поза доступом. Збір та формування необхідної інформаційної бази відносно кожної засудженої особи вимагає затрат тривалого терміну часу, які включають ряд бюрократичних процедур, що призводить до прогресування психічної аномалії, вчинення засудженою особою правопорушень в УВП, застосування додатково примусових, дисциплінарних заходів впливу тощо. Тому вкрай важливим є процедурна організація взаємодії щодо обміну необхідною інформацією (шляхом зосередження копій документів в особовій справі особи, яка є обвинуваченою у вчиненні злочину) починаючи з етапу досудового розслідування між поліцією, судами, УОПП та персоналом УВП. Це значно прискорить процес визначення важливих індикаторів психічного та психологічного стану засудженої особи в УВП і надасть можливість з перших днів ізоляції (починаючи з моменту поміщення в СІЗО) залучення до СВР необхідних фахівців (корекційних педагогів, психологів,

лікарів-психіатрів) обрати необхідні методи, засоби впливу на цю особу та їх необхідну інтенсивність застосування.

Також стане можливим урахування даної інформації при проведенні первинної класифікації засуджених під час розподілу та визначення виду УВП для відбування встановленого судом покарання центральною, міжрегіональною комісією та комісією СІЗО з питань визначення особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, виду колонії. Направлення засуджених з психічними девіаціями до установ, які спеціалізуються на виконанні покарання у виді позбавлення волі відносно вказаної категорії засуджених (після спеціалізованого перепрофілювання вже існуючих УВП).

Стратегії охорони психічного здоров'я засуджених в умовах УВП та після закінчення строку покарання потребують міжгалузевої взаємодії та повинні передбачати заходи з урахуванням можливостей багатьох секторів та фахівців різного профілю.

При організації СВР не буде ефективним застосування загальних форм та методів виховного впливу для всіх без виключення засуджених. Засуджені з психічними відхиленнями відрізняються від інших особливостями психічних реакцій на події, вплив, стрес та оточення. Найбільш виражені порушення у засуджених спостерігаються в емоційній та вольовій сферах. Вони проявляються переважно у формі афективних реакцій, дратівливості, запальних рисах, жорстокості, неадекватними обставинам проявам гніву, дезадаптації, частих конфліктних ситуаціях з оточуючими, наявністю постійного невизначеного неспокою та стурбованістю, слабкими вольовими якостями, невпевненість в собі, песимізму, заниженою самооцінкою, емоційною тупість, замкнутості, значно важче пристосовуються до оточуючого середовища, неналежно сприймають та реагують на виховні заходи, при окремих формах психічного відхилення (олігофренії у формі дебільності) вони важко сприймають нову інформації, що ускладнює процес набуття ними навичок самоконтролю, контролю гніву, аутоагресії,

самопізнання, тощо. При цьому необхідно вказати, що поведінка психопатичних особистостей, осіб з легкою формою дебільності та органічними порушеннями важко піддається корегуванню порівняно, навіть, з іншими засудженими з психічними відхиленнями, не говорячи вже про психічно здорових осіб.

Враховуючи, що зовнішні подразники впливають більш інтенсивно на неповноцінну нервову систему, поряд із загальним запобіганням, заходами індивідуального запобігання, методами когнітивно-поведінкового втручання, направленими на корегування поведінки засуджених з психічними розладами та запобігання вчинення ними нових протиправних дій в майбутньому, може бути комплекс спеціальних психолого-психіатричних і лікувально-реабілітаційних заходів (програм), розроблених спеціалістами в галузі корекційної педагогіки, патопсихології, психіатрії та кримінології з урахуванням індивідуальних особливостей злочинця та апробованих в УВП. Для реалізації та вироблення сучасної практики ефективного застосування методів впливу на засуджених вказаної категорії безумовно потребує уваги і спеціальна підготовка персоналу УВП, який буде їх впроваджувати. Вона повинна, по-перше, мати характер циклічності, наступальності, з урахуванням змін в законодавстві, результатів практично-прикладного застосування розроблених методик впливу на засуджених, аналізу їх ефективності за результатами апробації, з урахуванням якого визначити необхідність проведення відповідних процедурних змін їх застосування; по-друге, включати вивчення особливостей психічних якостей та відмінностей засуджених з психічними аномаліями, основні закономірності їх протікання, фактори, які впливають на зміну психологічних та психічних станів осіб з різними психічними недоліками. Оскільки неможливо впливати на якийсь об'єкт і при цьому не розуміти його характеристик, суті впливу та нездатності прогнозувати бажаний результат. Безумовно основними суб'єктами реалізації вказаних закономірностей є начальники відділення СПС, у виховних колоніях – старші вихователі (вихователі), психологи СПС, лікарі-

психіатри та фахівці з питань корекції поведінки, освітньо-виховної роботи із особами, які мають психічні аномалії. Відповідно вищевказані особи в першу чергу мають проходити спеціалізовані курси підготовки, спрямовані на набуття знань та навичок роботи із особами з психічними недоліками.

СВР із засудженими, які мають психічні недоліки повинна включати збалансовано комбіноване застосування групових, масових та індивідуальних форм корегуючого впливу на поведінку засуджених з поступовим ускладненням виховних завдань. При цьому, застосування основних засобів впливу на поведінку засуджених з психічними відхиленнями повинно містити відмінності не тільки відносно здорових засуджених, а й для кожного виду психічного відхилення або їх групи зі схожими проявами.

Важливим є врахування впливу психічних аномалій при застосуванні дисциплінарного впливу на засуджених у разі вчинення ними порушень порядку відбування покарання, визначаючи ступінь провини особи, оцінити взаємозв'язок між протиправною поведінкою та психічним відхиленням. Це є можливо лише при постійному динамічному спостереженню та контролю за психічним і емоційним станом засуджених.

Примус в КВП включає багато видів заходів, що застосовуються за певними підставами до різних суб'єктів та учасників впливу в період виконання-відбування покарання¹.

Потребує визнання та закріплення на законодавчому рівні обставиною, що може, у деяких випадках, за висновком лікаря-психіатра виключати можливість притягнення засудженої особи з психічними відхиленнями до дисциплінарної відповідальності. Тому ми вважаємо доцільно доповнити ст. 131 КВК таким положенням *«якщо за висновком лікаря-психіатра буде встановлено причинно-наслідковий зв'язок між дисциплінарним проступком та наявним у засудженої особи психічним*

¹ Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених: монографія. Харків: Право, 2013. С. 87.

відхиленням».

У разі відсутності підстав для звільнення засудженої особи від дисциплінарної відповідальності потребує врахування дисциплінарною комісією УВП особливостей її поведінки, обумовлених психічним відхиленням. Ми вважаємо необхідним доповнити ч. 1 ст. 134 КВК *«вплив наявного психічного відхилення на поведінку засудженої особи в період вчинення дисциплінарного проступку».* Потребує також долучення до матеріалів про порушення, які надаються на засідання дисциплінарної комісії УВП мотивована позиція спеціаліста у галузі психіатрії або психології, щодо визначення стану психіки засудженої особи (є необхідним уточнення чи мають місце загострення психічних відхилень, декомпенсації, вплив психотравмуючих факторів на поведінку особи) на момент вчинення порушення та застосування до неї заходів дисциплінарного впливу (чи буде ефективним застосування дисциплінарного стягнення, його вид і чи буде воно мати негативний психотравмуючий характер для засудженої особи саме в цей період). Тому потребує доповнення ч. 6 ст. 135 КВК *«стосовно засуджених з психічними відхиленнями матеріали, в яких відображено думка лікаря-психіатра, психолога, щодо психічного стану особи під час вчинення порушення та застосування засобів дисциплінарного впливу».*

За результатами опитування засуджених 24 ос. (9,0 %) вказали, що з ними ґрунтовно начальник відділення СПС не спілкується взагалі під час відбування покарання, 118 ос. (44,0 %) вказали, що спілкування проходить систематично більше 5 раз на рік, 63 ос. (23,5 %) – один – два рази на рік. 112 ос. (41,8 %) за час відбування покарання ніколи не зверталися до психолога, раз на рік – 24 ос. (9,0 %), 22 ос. (8,2 %) – раз у півроку (дод. І). Частіше спілкування з психологом та начальником відділення СПС проходить у н/л. ос. ж. ст. Як бачимо інтенсивність спілкування засуджених саме з тими особами, які є першою і головною ланкою обліку результатів спостереження за психічним і емоційним станом засуджених є вкрай низькою. Це можна пояснити низькою факторів:

низький рівень довіри з боку засуджених до персоналу УВП, недостатня кількість вказаного персоналу, що призводить до перенавантаження і браку часу для проведення змістовних індивідуальних бесід із засудженими, відсутністю з їх боку порушень порядку відбування покарання, конфліктів, які б вимагали проведення заходів індивідуального реагування та запобігання, небажання самих засуджених брати участі у спілкуванні з персоналом УВП. Натомість, 179 засуджених (66,8 %) відзначають необхідність проведення з ними СВР (дод. Ї). Саме сучасна індивідуальна форма роботи із засудженими, що мають психічні відхилення повинна превалювати. Тому необхідно забезпечити належні умови для існування обов'язкового спілкування психологів СПС, психіатрів, начальників відділення СПС шляхом зменшення навантаження та збільшення окремих посад персоналу (психологів, лікарі-психіатрів, у виховних колоніях – корекційних педагогів, вихователів), окрім цього необхідно, хоча б на періодичній основі, залучати до заходів СВР і спеціалістів вузької спеціалізації в галузі патопсихології, корекційної педагогіки, психіатрії за окремими напрямками, які мають досвід роботи із особами з порушеннями психіки усіх підкатегорій (п/л. та н/л. ос. ч і ж. ст.). Психоемоційна стабільність засуджених підвищується правильно та професійно організованою методичною роботою психолога і начальника відділення СПС, у виховних колоніях – старших вихователів (вихователів).

Наявні психічні відхилення необхідно враховувати і при застосуванні до засуджених елементів прогресивної системи покарання та УДЗ. Так ч. 1. ст. 100 КВК передбачено зміну умов тримання засуджених залежно від поведінки і ставлення до праці, в разі наявності, та навчання умов відбування покарання змінюється в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду¹. Ч. 2 ст. 81 КК до переліку підстав застосування УДЗ засуджених від відбування покарання, окрім терміну відбутого

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21. Дата оновлення: 07.04.2017р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>. (дата звернення: 20.03.2019).

покарання відносить сумлінну поведінку і ставленням до праці, чим вони повинні довести своє виправлення¹. Третина засуджених з порушеннями психіки не залучалася до роботи в УВП. Причини цьому є наявність серед них, хоч і незначної частки, осіб, яким встановлена II та III групи інвалідності (до 100 осіб на рік), відсутність відповідного досвіду, кваліфікації, навичок, знань та наявність психічної неповноцінності, що значно ускладнює, а, подекуди, і унеможлиблює залучення їх до навчання та виробничої діяльності. Тому вони, порівняно з іншими засудженими, обмежені в застосуванні до них змін умов тримання або УДЗ. З чого випливає, що при застосуванні критеріїв оцінки ступеню їх виправлення, можливості забезпечення самокерованої та правослухняної поведінки необхідно враховувати, обумовлені наявним психічним відхиленням обмеження участі в трудовій діяльності та навчанні, а відповідно і при оцінці досягнутих ними результатів, порівняно з іншими засудженими. Було б несправедливим та необґрунтованим застосування для цього загально визнаних критеріїв, що використовуються відносно засуджених осіб зі здоровою психікою. Наприклад, олігофрени не зможуть добровільно та усвідомлено прийняти участь в культурно-масових та групових заходах виховного впливу, матимуть низькі показники в освітній діяльності, характеризуватимуться відсутністю мотивації до навчання та трудової діяльності, особи з органічними порушеннями та порушеннями психопатичного типу також мають ряд обмежень щодо залучення їх до праці, з причин, що виходять за межі їх усвідомленої вольової сфери діяльності. Також ст. 9 ЗУ «Про психіатричну допомогу» визначено, що особа може бути визнана тимчасово (до п'яти років) або постійно непридатною внаслідок психічного розладу до виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р. № 2341-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. Дата оновлення: 07.03.2018р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.05.2019).

безпосередню небезпеку для неї або оточуючих¹. Тому задля забезпечення принципів справедливості, індивідуалізації та диференціації виконання кримінального покарання ми вважаємо за доцільне доповнити ч. 1 ст. 100 КВК наступним словосполученням *«та можливістю залучення засудженого до трудової діяльності в установі у зв'язку зі станом психічного здоров'я»*.

Відповідно до п. 28.1 ЄПП кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням. П. 28.3 ЄПП Особливу увагу варто приділяти освіті молодих ув'язнених, а також ув'язнених з особливими потребами².

Однією з умов успішної профілактики негативних явищ у середовищі неповнолітніх засуджених є переосмислення, перебудова і інтенсифікація навчально-виховного процесу. Практика свідчить, що там де цієї умови дотримуються, ресоціалізація відбувається інтенсивніше, в декілька разів зменшується рецидиви злочинної поведінки, блокуються умови, які породжують злочинність³. Освітньо-виховний процес в УВП, а особливо в спеціальних виховних установах потребує залучення фахівців в галузі педагогіки з досвідом роботи з особами, які мають психічні недоліки, впровадженню педагогічних методик та освітніх програм підготовки з урахуванням не тільки самого факту наявності психічних відхилень, а й їх видів. Зазначені програми та методики потребують обов'язкового погодження та корекції за участю фахівців вузької спеціалізації в галузі патопсихології та психіатрії. Враховуючи незначну кількість виховних колоній та розміщення їх в містах, питання залучення вказаних фахівців до освітнього

¹ Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000р. № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2000. № 19. Ст. 143. Дата оновлення: 20.01.2018р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 24.02.2018).

² Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.05.2019).

³ Замула С.Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених, як соціально-педагогічна проблема. *Педагогічні науки*, 2011. Вип. 94. С. 118 URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/5153/1/Zamila.pdf> (дата звернення: 23.03.2018).

процесу із н/л. з психічними недоліками може реалізуватися в найближчій перспективі. Щодо ВК необхідно визнати той факт, що висококваліфікованих фахівців на постійній основі легше залучати установам, які розміщені в межах або безпосередній близькості міст.

П. 28.7 ЄПП визначає, що освіта ув'язнених повинна бути інтегрована до загальнонаціональної системи освіти та професійного навчання з тим, аби після звільнення вони могли без перешкод продовжити своє навчання та професійну підготовку¹. А ст. 5 ЗУ «Про психіатричну допомогу» передбачено гарантування державою здобуття безоплатно відповідної освіти особами з психічними відхиленнями у державних та комунальних навчальних закладах². Освітній процес в умовах УВП має на меті надання засудженим допомоги в набутті саме тих необхідних знань, умінь, професійних навичок та компетенцій, які вони можуть використовувати не тільки під час перебування в УВП, а й для працевлаштування після звільнення. Одночасно він має бути спрямований на надання того об'єму знань, який засуджений може засвоїти у зв'язку з наявним психічним відхиленням. А тому, в першу чергу, необхідно створити умови для оволодіння засудженими саме тими професійними компетентностями, які вони можуть застосовувати без обмежень, обумовлених психічним відхиленням. Тим більше, як показало опитування, кожен п'ятий засуджений планує після звільнення з УВП працювати за спеціальністю, отриманою під час відбування покарання. Ці питання потребують щільної співпраці педагогів з патопсихологами та психіатрами при підготовці методичних матеріалів та безпосереднього проведення занять. Враховуючи вище наведене необхідно доповнити ч. 6 ст. 126 КВК у такій редакції *«освітній процес із засудженими, які мають психічні відхилення*

¹ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.05.2019).

² Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000р. № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2000. № 19. Ст. 143. Дата оновлення: 20.01.2018р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 24.02.2018).

організується відповідно до освітніх програм підготовки та методик, які враховують особливості, обумовлені наявним окремим видом психічного відхилення у засудженої особи та залученням до проведення занять фахівців педагогіки, психології, які мають досвід роботи із повнолітніми та неповнолітніми особами з порушеннями психіки».

На відміну від інших категорій засуджених, виконання покарання стосовно осіб з психічними відхиленнями, окрім загальної мети має додаткову мету покарання – лікування та реабілітація. Без забезпечення ефективного лікувально-реабілітаційного супроводу виконання покарання з даною категорією засуджених, застосування засобів впливу на їх поведінку перетвориться на процес без результату.

Відповідно до п. 40.4. ЄПП медичні послуги в пенітенціарних установах мусять спрямовуватися на лікування фізичних та психічних хвороб або дефектів, на які можуть страждати ув'язнені. П. 42.3. вказує на обов'язок лікаря особливу увагу приділяти виявленню психічних вад, які можуть перешкоджати реінтеграції в суспільстві після звільнення¹. Виходячи з цих положень, забезпечення медико-психіатричного супроводу виконання кримінального покарання можна поділити на наступні етапи: а) виявлення психічної аномалії (при перебуванні в СІЗО під час досудового розслідування, за матеріалами наданими судом або слідчими, при прибутті та прийманні в УВП, при психологічній діагностиці або огляду лікаря-психіатра в дільниці КДіР, при отриманні інформації від начальника відділення СПС (у виховних колоніях – старшого вихователя, вихователя) або інших осіб персоналу УВП, під час періодичних, щорічних обов'язкових оглядів засуджених); б) діагностування і постановка на облік; в) динамічне спостереження та прогнозування протікання психічного порушення з урахуванням його виду, симптоматики,

¹ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.06.2019).

біологічних особливостей організму особи; г) лікування психічної аномалії, виявлення та максимальне зменшення психогенних факторів, які здійснюють вплив на процес корегування психологічних установок та лікування даної категорії засуджених; д) з урахуванням індивідуальних особливостей засудженого та виду психічного відхилення вироблення рекомендацій для організації з ним СВР, залучення до освітнього процесу, праці, розробка та застосування програм індивідуального диференційованого впливу; е) підтримання результатів психологічної та психіатричної реабілітації після звільнення засуджених з УВП, за рахунок організації інтегрованого процесу супроводу осіб з психічними аномаліями за межами установи закладами охорони здоров'я за місцем проживання засудженого.

На сьогодні, медико-психіатричний супровід не забезпечує повною мірою надання сучасної необхідної допомоги засудженим з психічними аномаліями, що визнається не тільки нами, а й практичними працівниками УВП. Так, за результатами проведеного опитування персоналу УВП 244 ос. (44,3 %) вказали, що засудженим з психічними відхиленнями надається психіатрична допомога на неналежному рівні (дод. І). Даний важливий напрям запобігання вчинення засудженими злочинів вимагає активізації. Утримання великого штату вузькопрофільних лікарів в системі УВП є фінансово затратним та неефективним. Тому залучення на договірній основі висококваліфікованих фахівців з системи охорони здоров'я є, на нашу думку, більш ефективною. На постійній штатній основі залучати до цього процесу медперсонал, який може виконувати рекомендації лікарів-психіатрів.

Залишається проблемою і небажання самих засуджених брати участь в заходах медико-психіатричного спрямування. Оскільки законодавством передбачено проведення психіатричного огляду та надання амбулаторної психіатричної допомоги, яка на сьогодні є найбільш поширеною формою в УВП, без усвідомленої згоди особи, лише у виключних випадках при тяжких психічних розладах, внаслідок, яких особа може завдати значної шкоди собі

або оточуючим, неспроможна задовольняти свої основні життєві потреби¹. При наявності у засуджених психічного відхилення отримувати медико- психіатричну допомогу, приймати участь у психолого-реабілітаційних заходах вони мають лише на виключно добровільній основі. Тому дуже важливою є роз'яснювально-методична робота з цих питань із засудженими у формі індивідуальних бесід, які повинні проводитися психологами та начальниками відділень СПС (у виховних колоніях – старшими вихователями та вихователями). Це ще раз підкреслює необхідність комплексного підходу до цієї проблеми та організації взаємодії вказаного персоналу. Важливим елементом стимулювання участі засуджених з психічними відхиленнями у медико-реабілітаційних заходах та отримання психіатричної допомоги є законодавче закріплення такої участі, як обов'язкової умови застосування до них прогресивної системи покарання та змін умов тримання в бік пом'якшення.

За результатами проведеного нами опитування засуджених, встановлено, що абсолютна більшість засуджених усіх підкатегорій мають позитивну життєву мету після звільнення, а саме: серед ч. 111 ос. (73,0 %), серед ж. – 31 ос. (75,6 %), н/л. ч. ст. – 47 ос. (94,0 %), серед н/л. ж. – 25 (100,0 %); визнали, що не мають планів щодо життя після звільнення серед ч. 12 ос. (7,9 %), серед ж. – 4 ос. (9,8 %), н/л. ч. ст. – 3 ос. (6,0 %) (дод. І). Це є дуже показовим і важливим фактором для формування моделі загальноприйнятної та правослухняної поведінки після звільнення. Щодо конкретних планів засудженими визнано, що після звільнення вони планують здобувати вищий рівень освіти серед ч. 37 ос. (24,3 %), серед ж. – 3 ос. (7,3 %), н/л. ч. ст. – 16 ос. (32,0 %), серед н/л. ж. – 17 (68,0 %); планують працювати за спеціальністю отриманій в колонії серед ч. 33 ос. (21,7 %), серед ж. – 4 ос. (9,8 %), н/л. ч. ст. – 9 ос. (18,0 %), серед н/л. ж. ст. – 8 (32,0 %). І лише серед п/л. ос. ч. ст. (51 ос.

¹ Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000р. № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2000. № 19. Ст. 143. Дата оновлення: 20.01.2018р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 24.02.2018).

(33,6 %) та ж. ст. (25 ос. (61,0 %)) визнали можливість повернення до злочинної поведінки. При цьому у відношенні до потерпілих від вчиненого ними злочину 112 ос. (41,8 %) відчують почуття провини перед ним (найбільше їх серед ос. ж. ст. п/л. – 63,4 % та н/л. – 72,0 %), бажають помститися після звільнення лише ос. ч. ст. п/л. – 7,9 % та н/л. – 6,0 %; відчуття злості відносно потерпілого, що виникло у зв'язку із засудженням виявили 33 ос. (12,3 %) (дод. Ї). Раннє діагностування негативних прокримінальних установок дає більше часу та можливостей їх змінити. При цьому потребує застосування методик формування позитивних психологічних установок, перспективних життєвих планів, душпастирської опіки, які б витіснили антисупільні, паразитичні, які є криміногенним підґрунтям для формування мотивації злочинної поведінки. В нашому випадку ситуація ускладнюється зрілим віком осіб, які потребують проведення корекційної роботи. В силу того, що вони мають сформовані погляди на життя, певний життєвий досвід, зачасту негативний, кримінальний, і все це ускладнюється наявним психічним відхиленням. Якщо не змінювати причини, які сприяють вчиненню злочинів, незмінними будуть і їх наслідки. Виховна та соціальна робота із засудженими повинна бути направлена на подолання скутості, замкнутості, станів фрустрації, сприяння розвитку здібностей та комунікативних компетентностей, створення міцного (стійкого) підґрунтя для формування довгострокових позитивних, корисних цілей засудженого.

У сучасних умовах значно підвищилася відповідальність ДКВС України перед суспільством за кінцевий результат своєї діяльності. Досягнення мети виконаного установою покарання залежить також і від готовності суспільства прийняти засуджену особу, після відбуття покарання або УДЗ з УВП у відкриту спільноту, забезпечити їй супровід та соціальну допомогу. Що передбачає існування взаємодії соціальних інституцій, УОПП та УВП як злагодженого механізму.

Процес ресоціалізації засуджених з психічними відхиленнями потребує залучення до нього персонал УОПП в

рамках здійснення заходів наглядової та пенітенціарної пробації, передбачених ст. 6,7,8,10,11 ЗУ «Про пробацію»¹, та суб'єктів соціального патронажу передбачених ст. 1 ЗУ «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»².

Для цього на наш погляд необхідно розширити напрямки діяльності УОПП щодо сприяння засудженим, які готуються до звільнення та доповнити ст. 11 ЗУ «Про пробацію» - *«в отриманні необхідної медико-психіатричної та психологічної допомоги для засуджених з психічними відхиленнями»*. В межах наглядової пробації необхідно передбачити отримання такої допомоги в рамках пробаційних програм та доповнити ч.1 ст.10 вказаного закону словосполученням: *«здійснення контролю за поведінкою, осіб з психічними відхиленнями, протягом одного року після їх звільнення з УВП»*. Під здійсненням контролю ми розуміємо проведення бесід запобіжного характеру з особами, щодо яких здійснюються контрольні заходи, отримання характеризуючих матеріалів з місця роботи, проживання, навчання, від членів сім'ї, рідних та інших осіб, виявлення факторів, які чинять криміногенний вплив на поведінку підконтрольної особи та вжиття необхідних заходів щодо їх своєчасного усунення шляхом взаємодії з правоохоронними органами, суб'єктами соціального патронажу та іншими соціальними інституціями, отримання інформації щодо участі особи у медико-психіатричних та психолого- реабілітаційних заходах.

Нашу пропозицію підтримують 61,6 % опитаних практичних працівників УОПП, при цьому 73,9 % опитаних вказали, що психіатрична допомога особам, до яких застосовується пробація, з

¹ Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Офіційний Вісник України*. 2015. № 17. Ст. 445. Дата оновлення: 01.01.2018р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 01.03.2019).

² Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3160-VI. *Офіційний Вісник України*. 2011. № 28. Ст. 1154. Дата оновлення: 20.01.2018р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3160-17> (дата звернення: 01.03.2019).

психічними відхиленнями після звільнення з УВП надається неякісно (дод. Ф).

В свою чергу для забезпечення вказаних форм контролю та запобіжних заходів УОПП повинен отримувати з УВП інформацію про наявні у засуджених, які готуються до звільнення, психічні відхилення в межах осудності та обмеженої осудності. Відомості про це можуть надаватися в межах заходів підготовки засуджених до звільнення. Тому потребує доповнення ст. 156 КВК ч. 5 у такій редакції: *«під час підготовки засудженої особи до звільнення інформація про наявне у неї психічне відхилення, разом з іншими характеризуючими матеріалами направляється УОПП за місцем майбутнього проживання цієї особи для здійснення контролю за її поведінкою, надання допомоги в отриманні необхідною медико-психіатричної, психологічної допомоги та вжиття заходів щодо усунення криміногенних факторів її соціального оточення».*

Прогнозовано забезпечення вищевказаних функцій збільшить професійне навантаження на персонал УОПП, враховуючи, що протягом 2017 р. з УВП звільнено 16942 ос. з них працевлаштовано лише 6786 ос. (40 %), 12087 ос. (71 %) зареєстровано за обраними ними місцем проживання¹. У 1 кварталі 2019 р. прогнозована чисельність осіб, які підлягають звільненню у зв'язку з відбуттям строку покарання та застосування умовно-дострокового звільнення, становить 9 тис. 423 ос., з яких 239 ос. втратили соціальні зв'язки, 425 ос. є непрацевдатними, 471 - не мають робітничої спеціальності, 560 ос. потребують лікування². Забезпечення зазначеної нами моделі комплексного підходу в процесі ресоціалізації засуджених потребує залучення значної кількості персоналу різних правоохоронних органів, суб'єктів соціального патронажу та інших соціальних інституцій, матеріальних та фінансових ресурсів, але, в свою чергу, надасть можливість, відповідно до мети покарання, запобігти вчиненню особами з психічними відхиленнями злочинів

¹ Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2017 р.

² Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 р.

після звільнення з УВП та відновлення їх у статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного самокерованого життя в суспільстві.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що проблема виконання кримінальних покарань засуджених з психічними відхиленнями є не тільки малодослідженою, але й набуває недостатнє нормативно-правове та законодавче регулювання.

Для здійснення результативного процесу ресоціалізації в умовах УВП із засудженими з психічними відхиленнями необхідний лише комплексний підхід. А саме, збільшення кількості спеціалізованих установ, в яких покарання буде здійснюватись у поєднання із застосуванням психолого-психіатричних лікувально-реабілітаційних заходів, збільшення кількості фахівців-психіатрів, психологів, педагогів, які мають досвід роботи із особами з порушеннями психіки і забезпечення на процедурному рівні їх плідної співпраці з персоналом СПС та інших підрозділів УВП. Отже, нами:

1. Визначено, що суб'єкти виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями утворюють чотирьохрівневу систему органів та установ, що складається з: 1) суб'єктів державного апарату, які здійснюють законодавче нормативно-правове регулювання діяльності з виконання кримінальних покарань та адміністративно-управлінські функції, шляхом видання керівних регулюючих вказівок, призначення посадових осіб на керівні посади в ОУВП. До них відносяться ВРУ, Президент України, КМУ; 2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, 3) територіальні органи управління, 4) УВП і СІЗО.

2. Одним з ключових суб'єктів пенітенціарного та постпенітенціарного впливу є і УОПП.

3. УВП, як безпосередній суб'єкт здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань включає матеріально-технічний ресурс (територію, будівлі, обладнання,

комплекс технічних та інженерних засобів) і осіб, які входять до персоналу установ.

4. Визначено, що рівень повторно вчинених злочинів, особами, які раніше відбували кримінальні покарання за останні 14 років є стабільно високим 23,4 % – 27,3 %, серед осіб, які звільнялися з УВП умовно-достроково 16 % – 24,9 %. Вказана проблема носить субсидіарну форму відповідальності ДКВС та соціальних інституцій держави.

5. Враховуючи мету покарання, та завдання УВП, доведено, що ефективність діяльності УВП та ДКВС у цілому повинна визначатися за рівнем рецидивної злочинності, що включає і пенітенціарний рецидив. Економічні показники роботи УВП є вторинними, похідними.

6. Важливим елементом у підтриманні з боку держави близько 100 підприємств (виробничих майстерень) УВП у межах рентабельності та прибутковості є запровадження монополій для УВП по виготовленню продукції, більшість виробничих операцій по випуску якої не вимагають високої кваліфікації робітників. Що надасть можливість залучати до праці засуджених з перших днів перебування в установі без тривалих термінів професійного навчання. Особливо це актуально при залученні до трудової діяльності засуджених з психічними відхиленнями, які за наявності окремих видів порушень, в періоди їх загострень, декомпенсацій або сталих форм таких порушень, як олігофренія значно обмежують сферу їх залучення до трудової діяльності, а в деяких випадках така можливість взагалі відсутня.

7. Склад персоналу, який безпосередньо бере участь в організації соціально-виховної роботи із засудженими характеризується наявністю осіб переважно віком від 22 р. до 35 р. з незначним, від 1 до 3 р., 379 ос. (75,7 %) опитаних нами ос. персоналу УВП вказали, що незадоволені умовами роботи, 366 ос. (73 %) відчували розчарування у своїй роботі. У значної частини персоналу відсутня внутрішня мотивація до виконання посадових обов'язків, обумовлена різним факторами.

8. Запропоновано у структурі кожного МУПВКПП перепрофілювання вже існуючих УВП в УВП медико-реабілітаційного спрямування усіх рівнів безпеки, де є можливим забезпечення тримання повнолітніх засуджених чоловічої та жіночої статі з психічними відхиленнями та 30 – 50 % засуджених, які не мають психічних недоліків. Це надасть можливість, не розпоршуючи по всіх УВП в межах України, сконцентрувати в декількох (12 – 15) окремих УВП, які розташовані поблизу великих міст, де є психоневрологічні диспансери та інші лікувальні, освітні заклади, засуджених з психічними відхиленнями. На постійній основі залучати до СВР із засудженими висококваліфікованих спеціалістів вузької спеціальності у галузі психіатрії, патопсихології, педагогіки, які мають досвід роботи із повнолітніми та неповнолітніми особами чоловічої і жіночої статі з порушеннями психіки, більш якісно організовувати загальноосвітнє та професійне навчання, застосовувати психолого-психіатричні лікувально-реабілітаційні заходи.

ВИСНОВКИ

У результаті монографічного дослідження виконаного на підставі теоретичного узагальнення, аналізу чинного національного законодавства України, КВК України, кодексів багатьох зарубіжних країн та практики його реалізації, авторами сформульовані висновки і пропозиції, спрямовані на удосконалення законодавства в питаннях: виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк засудженими з психічними відхиленнями та їх ресоціалізації. Основні з них такі:

1. Досліджено генезис кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями. Проведено умовний поділ на три історичні етапи: I – до XVII ст., II – XVII ст. – перша половина XIX ст., III – розпочався з другої половини XIX ст.

2. За результатами аналізу статистичних даних визначено, що на протязі 2004 – 2018 рр. відбулося значне зменшення кількості осіб, відносно яких судами застосовано кримінальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк, але не зважаючи на це даний вид покарання залишається одним з найпоширеніших і у процентному співвідношенні частка вказаної категорії засуджених серед загальної кількості засуджених осіб залишається сталою протягом останніх 15 років.

3. Встановлено, під впливом ряду факторів 2004 – 2018 рр. спостерігається значне зменшення загальної чисельності осіб, які трималися в УВП, що прямо корелюється і з кількістю осіб з психічними відхиленнями, які тримаються в УВП, яка зменшилась не тільки в кількісному, а й у процентному співвідношенні до загальної кількості осіб, які тримаються в цих установах. Не зважаючи на зазначену тенденцію, засуджені з психічними відхиленнями становлять окрему складну пенітенціарну категорію, з притаманними тільки їй особливостями, характеристиками.

4. На підставі вивчення зарубіжного досвіду визначено загальні підходи та відмінності порядку виконання даного виду

покарання щодо досліджуваної категорії засуджених, а саме: пенітенціарні системи держав пострадянського простору мають схожі риси законодавчої регламентації відбування покарання засудженими з психічними аномаліями, обумовлені спільними витоками кримінально-виконавчого законодавства, які полягали в наявності норм, що передбачали існування в системі органів та установ виконання покарань спеціальних лікувальних установ, призначених для тримання даної категорії засуджених, а також передбачається ряд обмежень застосування змін умов тримання відносно засуджених з психічним відхиленнями. Для держав європейського простору характерним є запровадження в ресоціалізаційний процес ефективних, науково обґрунтованих, апробованих програм корекції поведінки засуджених з психічними порушеннями і широке залучення до цього процесу громадськості, державних та волонтерських соціальних інституцій, служб пробації, спеціалістів у галузі психіатрії муніципальних медичних закладів.

5. Досліджено ознаки соціально-демографічної, соціально-психологічної, кримінально-правової характеристики засуджених осіб з психічними відхиленнями у виді позбавлення волі на певний строк.

6. Сформульовано авторське визначення кримінально-виконавчої характеристики засуджених осіб з психічними відхиленнями, під якою запропоновано розуміти сукупність взаємопов'язаних ознак, що визначають індивідуальні, особистісні якості засудженої особи та ті, які обумовлені наявним психічним відхиленням, в процесі відбування нею (виконання щодо неї установою виконання покарань) встановленого судом покарання, і на підставі яких визначається вид, об'єм, тривалість, інтенсивність застосування дисциплінарних, лікувально-профілактичних, соціально-виховних, корегуючих поведінку засобів, режимних заходів, направлених на ресоціалізацію засудженої особи і забезпечення особистої безпеки її та інших осіб.

7. Досліджено кількісно-якісні ознаки та показники засуджених з психічними відхиленнями, за результатами чого встановлено:

– серед засуджених з порушеннями психіки переважають особи працездатного зрілого віку, 25 р. – 49 р., при цьому за результатами вибірки осіб похилого віку серед них: 5 % - серед жінок, та 7 % – серед чоловіків, що є значно вищим показником, ніж кількість осіб, похилого віку серед загальної маси засуджених;

– переважна більшість засуджених з психічними відхиленнями не мають подружніх стосунків та не виховують дітей;

– сім'ї більшості засуджених усіх категорій жили дружньо і лише п'ята частина респондентів проживала в атмосфері конфліктів у родині. Незначна частина опитаних мали батьків, які притягувалися до кримінальної відпо- відальності, або позбавлені батьківських прав, найбільше їх серед неповнолітніх чоловічої статі. Більший відсоток батьків дорослих засуджених та неповнолітніх жіночої статі зловживали алкоголем. Ці показники в два рази перевищили такі ситуації у родинах порівняно з повнолітніми чоловіками та в дев'ять раз у порівнянні з неповнолітніми чоловічої статі;

– серед засуджених, що потрапили до нашої вибірки, на час вчинення злочину 70,5 % проживали в містах та селищах міського типу, 22,8 % – в сільській місцевості, не мали постійного місця проживання – 6,7 %, народилися в містах та селищах міського типу 72,4 %, в сільській місцевості – 27,6 %;

– освітній рівень дослідженої нами категорії засуджених є досить низьким, а саме: переважна більшість мають неповну загальну середню освіту, лише 4,0 % чоловіків та 2,0 % жінок мали вищу освіту. В більшості випадків це обумовлено наявними порушеннями психічної діяльності. Особливо, коли мова йде про осіб з порушеннями психіки у виді органічних включно симптоматичних відхилень, розумової відсталості (олігофренії);

– до засудження 34,7 % осіб працювали на низько кваліфікованих роботах, 23,5 % мали статус безробітних та вели паразитичний спосіб життя;

– за результатами обстеження комісією щорічно близько 100 засудженим з психічними відхиленнями встановлюються II та III групи інвалідності;

– значний відсоток засуджених, а особливо це виражено серед неповно-літніх жіночої статі (72,0 %), вважають умови перебування в УВП більш сприятливими, а ніж життя за межами установи.

– більшість засуджених сприймають призначене покарання, в першу чергу, як кару, відплату суспільства за вчинений злочин. П'ята частина опитаних вбачає в призначеному покаранні засіб виправлення злочинців, лише серед засуджених жінок переконані в цьому 73,2 % опитаних.

– за результатами анкетування персоналу УВП та засуджених встановлено, що існуюча система засобів пенітенціарного впливу все ж таки залишається більш репресивною, ніж ресоціалізуючою, при цьому переважно вважають покарання справедливим, серед неповнолітніх жіночої статі цей показник майже абсолютний – 96 %;

– кожен шостий засуджений з порушеннями психічної діяльності протягом року проходить лікування в спеціалізованому психіатричному лікувальному закладі ДКВС України;

– більшість засуджених злочин, за який відбувають покарання, вчинили умисно, передбачаючи та бажаючи настання злочинних наслідків, при цьому свою провину у вчиненому злочині визнали повністю 66,5 % чоловіків, 70,7 % жінок, 66,0 % неповнолітніх чоловічої статі та 100,0 % неповнолітніх жіночої статі;

– пенітенціарний рецидив серед досліджуваної категорії засуджених не вирізняється високими показниками: 2,67 % серед чоловіків, та 4,8 % – жінок.

8. Визначено закономірності криміногенного впливу психічних порушень, який полягає в наступному:

– наявність психічного порушення сприяє розвитку превалюючих агресивних рис у поведінці засуджених;

– мають визначальну роль у формуванні свідомих та несвідомих психологічних установок кримінальної спрямованості при вирішенні складних ситуацій, зачасти із застосуванням фізичної сили, насилля;

– сприяють легкому залученню іншими особам до вчинення злочинів як безпосередніх виконавців, в тому числі і у групах.

9. За результатами дослідження встановлено важливу криміногенну роль психічних порушень, та їх вплив на мотиваційну сферу вчинення протиправних дій.

10. Надано визначення поняття «персонал ОУВП», під яким ми розуміємо осіб рядового і начальницького складу, спеціалістів, які не мають спеціальних звань, та інші працівників, які працюють за трудовими договорами в ОУВП і виконують покладені на них державою завдання та функції в рамках реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

11. Запропоновано наступну класифікацію заходів дисциплінарного впливу на засуджених та їх заохочення. А саме: заходи дисциплінарних стягнень, встановлених КВК України за суттю передбачених обмежень можна поділити на три основні групи:

1. Профілактично-запобіжні (попередження, догана, сувородогана).

2. Обмежуючі матеріально-побутові потреби та блага засуджених (дисциплінарний штраф у сумі до двох мінімальних розмірів заробітної плати, скасування поліпшених умов тримання передбачених ст. 138-140 і 143 КВК).

3. Ізоляційно-запобіжні (поміщення засуджених ч., які тримаються у ВК в ДІЗО з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до 15 діб, а засуджених ж. – до 10 діб; поміщення засуджених, які тримаються у ВК максимального рівня безпеки, в карцер без виведення на роботу на строк до 15 діб; переведення засуджених, які тримаються у ВК, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиночної камери) на строк до трьох місяців).

В свою чергу заходи заохочення ми вважаємо за доцільне класифікувати наступним чином:

1. Схвально-стимулюючі (подяка, нагородження похвальною грамотою).

2. Матеріально-стимулюючі (грошова премія, нагородження подарунком, дозвіл витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потребив сумі до п'ятнадцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати)

3. Спрямовані на зменшення умов ізоляції (надання додаткового короткострокового чи тривалого побачення, збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в ДПК колоній і ПКТ ВК максимального рівня безпеки до двох годин).

4. Відновлювально-стимулюючі (дострокове зняття раніше накладеного стягнення).

12. Нами встановлено, як і для УВП, для УОПП характерний недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення в підрозділах, що негативно впливає на якість роботи персоналу. Зокрема, переважну більшість (60,3 %) опитаних нами співробітників УОПП лише частково задовольняють умови праці в підрозділі, в якому вони служать (працюють), повністю задовольняють умови праці або повністю не задовольняють п'яту частину опитаних. Четверта частина опитаних не мають окремого обладнаного належним чином робочого місця, 68,5% підрозділів, в яких працюють (служать) опитані не мають окремих спеціально обладнаних приміщень для проведення групових занять (тренінгів) з особами, до яких застосовується пробація. Хоч це є доволі новим видом роботи із суб'єктами пробації, але важливим.

13. Більшість (21,9%) опитаних нами осіб персоналу вказали, що прийшли на службу (роботу) в орган пробації у зв'язку з можливістю пільгового виходу на пенсію (схожі результати ми отримали при опитуванні персоналу УВП), аналогічна кількість опитаних вказали, що їм подобається робота. При цьому 75,3% опитаних визнали, що замислювалися над тим, щоб змінити місце служби (роботи), 69,9% відчували розчарування в своїй роботі. Що свідчить про наявність необхідності додаткових інструментів

мотивації та заохочення персоналу.

14. 82,2% опитаних осіб персоналу УОПП переконані в наявній потребі додаткового правового захисту персоналу УОПП під час виконання своїх професійних обов'язків. Також абсолютна більшість (86,3%) вважають, що є необхідним існування в штаті персоналу органів пробації посад середнього та старшого начальницького складу.

15. Серед персоналу органів пробації не спостерігається інтенсивна плінність кадрів, що характерно для персоналу УВП. Це свідчить про більш сприятливі умови служби (праці) аніж у виправних установах. Ця у цілому позитивна тенденція надає змогу накопичувати та вдосконалювати досвід роботи з суб'єктами пробації, напрацьовувати позитивні практики СВР з різними категоріями осіб щодо яких застосовується пробація.

16. Доведено, що суб'єкти виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями утворюють чотирьохрівневу систему органів та установ, що складається з 1) суб'єктів державного апарату, які здійснюють законодавче нормативно-правове регулювання діяльності з виконання кримінальних покарань та адміністративно-управлінські функції, шляхом видання керівних регулюючих вказівок, призначення посадових осіб на керівні посади в ОУВП, 2) центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, 3) територіальних органів управління, 4) УВП і СІЗО в особі персоналу цих установ. Окремим суб'єктом пенітенціарного та постпенітенціарного впливу на засуджених є УОПП;

17. Обгрунтовано наукову позицію відносно визначення індикаторів ефективності роботи УВП, серед яких визначальним є рівень рецидивної злочинності, що включає і пенітенціарний рецидив. Економічні показники роботи УВП є вторинними, похідними.

18. Запропонована класифікація засуджених з психічними

відхиленнями за такими типами: алкоголізований, психопатизований, інтелектуально обмежений, наркотизований, аутоагресивний.

19. Встановлено, персонал, який безпосередньо бере участь в організації соціально-виховної роботи із засудженими характеризується наявністю осіб переважно віком від 22 р. до 35 р. з незначним, від 1 до 3 р., стажем роботи за посадою. У значній частині персоналу відсутня внутрішня мотивація до виконання посадових обов'язків, обумовлена різним факторами.

20. Запропоновано у структурі кожного МУПВКПП перепрофілювати 12 – 15 вже існуючих УВП в УВП медико-реабілітаційного спрямування усіх рівнів безпеки, для тримання повнолітніх засуджених чоловічої та жіночої статі з психічними відхиленнями і 30 – 50 % засуджених, які не мають психічних недоліків, що надасть можливість більш якісно організовувати загальноосвітнє та професійне навчання, застосовувати психолого-психіатричні лікувально- реабілітаційні заходи та залучати до СВР висококваліфікованих фахівців у галузі педагогіки, психіатрії, психології. При цьому для забезпечення ефективної організації соціально-виховної роботи оптимальною чисельністю засуджених в одному відділенні СПС повинна бути 25 – 50 ос.

21. Доведено, оптимізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк повинна стосуватися:

- а) результату або ступеню досягнення мети виконання покарання,
- б) практично-процедурного здійснення процесу виконання (відбування) кримінального покарання, в) нормативно-правового, законодавчого регулювання порядку виконання кримінального покарання.

22. З урахуванням викладеного пропонуються найбільш суттєві зміни та доповнення до кримінально-виконавчого законодавства:

- доповнити наступними положеннями:

ч. 1 ст. 100 КВК *«і можливістю залучення засудженого до трудової діяльності в установі у зв'язку зі станом психічного здоров'я»;*

доповнити ч. 6 ст. 126 КВК у такій редакції *«освітній процес із засудженими, які мають психічні відхилення організується відповідно до освітніх програм підготовки та методик, які враховують особливості, обумовлені наявним окремим видом психічного відхилення у засудженої особи та залученням до проведення занять фахівців педагогіки, психології, які мають досвід роботи із повнолітніми і неповнолітніми особами з порушеннями психіки»;*

ст. 131² КВК *«а також якщо за висновком лікаря-психіатра буде встановлено причинно-наслідковий зв'язок між дисциплінарним проступком та наявним у засудженої особи психічним відхиленням»;*

ч. 1 ст. 134 КВК *«вплив наявного психічного відхилення на поведінку засудженого під час вчинення дисциплінарного проступку»;*

ч. 6 ст. 135 КВК *«стосовно засуджених з психічними відхиленнями- матеріали, в яких відображено думка лікаря-психіатра, психолога, щодо психічного стану особи під час вчинення порушення та застосування засобів дисциплінарного впливу»;*

доповнити ч. 5 ст. 156 КВК та викласти у такій редакції: *«під час підготовки засудженої особи до звільнення інформація про наявне у неї психічне відхилення, разом з іншими характеризуючими матеріалами направляється уповноваженому органу з питань пробації за місцем майбутнього проживання цієї особи для здійснення контролю за її поведінкою, надання допомоги в отриманні необхідної медико-психіатричної, психологічної допомоги та вжиття заходів щодо усунення криміногенних факторів її соціального оточення»;*

ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про пробацію» доповнити наступним положенням:

«здійснення контролю за поведінкою, осіб з психічними відхиленнями, протягом одного року після їх звільнення з установ виконання покарань»;

ст. 11 ЗУ «Про пробацію» - «в отриманні необхідної медико-психіатричної та психологічної допомоги засудженими з психічними відхиленнями».

23. У монографічному дослідженні містяться й інші висновки, які є важливими, перш за все, для кримінально-виконавчого права і законодавства та кримінології, пенітенціарної психології, юридичної психології тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов Г.А. Криминология: учебник / Г.А. Аванесов. 2-е изд., перер. и доп. Москва: Академия МВД СССР, 1989. 500 с.
2. Аналіз стану здійснення судочинства 2004 – 2017 рр.(за даними судової статистики). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/169E B9789B839EF9C2257B4B002E5 ABD](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/169E%20B9789B839EF9C2257B4B002E5ABD) (дата звернення: 20.05.2019).
3. Андрушко А.В. Геронтологічна злочинність: криминологічна характеристика та запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Київ, 2011. 18 с.
4. Антонян Ю.М. Личность преступника как объект предупредительного воздействия. Личность преступника и предупреждение преступлений: сборник науч. трудов. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1987. С. 3 – 13.
5. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии: монография. Москва, 1987. 208 с.
6. Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.Н. Психологические особенности осужденных за кражи личного имущества и индивидуальная работа с ними: учебное пособие / под ред. Ю.М. Антоняна. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1989. 72 с.
7. Антонян Ю.М., Гульдан В.В. Криминальная патопсихология. Москва: Наука, 1991. 356 с.
8. Антонян Ю.М. Наказание и исправление преступников: пособие. Москва: НИИ МВД РФ, 1992. 392 с.
9. Антонян Ю.М., Ткаченко А.А. Сексуальные преступления: Научно-популярное исследование. Москва: Амальтея, 1993. 320 с.
10. Антонян Ю.М. Насилие. Человек. Общество: монография. Москва: ВНИИ МВД России, 2001. 247 с.
11. Антонян Ю.М. Преступное поведение (новые исследования): сб. науч. трудов / под общ. ред. Ю.М. Антоняна. Москва: ВНИИ МВД России, 2002. 312 с.
12. Антонян Ю.М. Преступность в истории человечества: монография / Ю.М. Антонян, Ю.О. Звизжова. Москва: Норма:

ИНФРА-М, 2012. 208 с.

13. Антонян Ю.М. Особо опасный преступник. Москва: Проспект, 2014. 312 с.

14. Бабаян. С.Л. Правовое регулирование применения мер поощрения и взыскания в воспитательном воздействии на осужденных к лишению свободы: дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2003. 189 с.

15. Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання: дис...канд. юрид. наук: Львів, 2006. 244 с.

16. Бадира В.А., Денисова Т.А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: монографія. Запоріжжя, 2009. 168 с.

17. Байдаков Г.П., Крылов А.С. Изоляция осужденных к лишению свободы и вопросы предупреждения преступлений. Личность преступника и предупреждение преступлений: сборник науч. трудов. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1987. С. 34 – 43.

18. Байдаков Г.П. Основные принципы исправления и перевоспитания осужденных. Личность преступника и исполнение уголовных наказаний: сборник. науч. трудов. Москва, 1991. С. 56 – 66.

19. Бандурка А.М., Денисова Т.А., Трубников В.М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных). Харьков - Запорожье: НУВД, ЗГУ, 2002. 440 с.

20. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Гос спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с.

21. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: ХНУВС, 2011. 308 с.

22. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Стратегія і тактика протидії злочинності: монографія. Харків: Ніка Нова, 2012. 318 с.

23. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Механізм злочинної

поведінки. Вісник кримінологічної асоціації України. Сучасні та прикладні проблеми кримінології, 2016. № 3 (14) С.110 – 119.

24. Бандурка І.О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади: монографія / за наук. ред. О.М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2017. 432 с.

25. Баранов В.М. Поощрительные нормы советского социалистического права. / под ред. М.И. Байтина. Саратов: Саратов. ун-та, 1978. 147 с.

26. Батиргереева В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків: Право, 2009. 576 с.

27. Бачериков Н.Е., Михайлова К.В., Гавенко В.Л. и др. Клиническая психиатрия / под общ. ред. Н.Е. Бачерикова. Киев: Здоровье, 1989. 512 с.

28. Бернер А. Ф. Учебник уголовного права. Санкт-Петербург, 1865. 722 с.

29. Бесчасний В.М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: В. спрві, 2017. 360 с.

30. Біблія. Українське Біблійське Товариство. Київ. 2002. 1375 с.

31. Блажівський Є.М. Моніторинг протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2013. 372 с.

32. Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука: монографія. Харків: Харків юридичний, 2008. 294 с.

33. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України: підручник. Київ: Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 352 с.

34. Богатирьов І.Г., Царюк С.В. Кримінально – виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги»», 2010. 210 с.

35. Богатирьов І.Г., Кисельов М.О. Кримінологічні засади запобігання злочинності у великому місті на регіональному рівні: монографія. Бориспіль: ПФПА, 2010. 160 с.

36. Богатирьов І.Г., Копотун І.М., Пузирьов М.С. Порівняльне кримінально-виконавче право: навч. посібник / за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. 140 с.

37. Богатирьов І.Г., Богатирьова О.І., Пузирьов М.С. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні. Київ: ВД «Дакор», 2014. 96 с.

38. Бочелюк В.Й., Денисова Т.А. Кримінально-виконавча психологія: підруч. Київ: Істина, 2008. 328 с.

39. Брыка И.И. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика лиц с непатологическими психическими отклонениями, не исключающими вменяемости: дис. ... канд. юрид. наук: Москва, 2000. 184 с.

40. Бубнова Т.А. Предупреждение преступлений, совершаемых осужденными с психическими расстройствами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2009. 28 с.

41. Васильев В.Л. Юридическая психология: учебн. для ВУЗов. 6 - е изд. – СПб.: Питер, 2010. 608 с.

42. Ващенко Р.В. Організаційно-правові питання ресоціалізації засуджених. Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щоріч. бюл. Київ. ін.-ту внутр. справ, 2003. № 8. С. 29 – 37.

43. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2009. 356 с.

44. Веселова Л.В. Ответственность несовершеннолетних с психическими отклонениями: уголовно-правовые и криминологические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: Волгоград, 2005. 202 с.

45. Ветров Н.И. Криминологическая характеристика правонарушителей молодежного возраста. Москва, 1981. 108 с.

46. Ветров Н.И. Использование криминологических данных о молодых правонарушителях в деятельности органов внутренних дел. Москва: МССШМ МВД СССР, 1990. 52 с.

47. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про пенітенціарну систему» від

12.01.2018 p.URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення: 06.11.2017).

48.Высотина Л.А. Педагогические основы процесса исправления и перевоспитания осужденных в ИТУ. Москва: Юридическая литература, 1977. 200 с.

49.Власова М.В. Предупреждение убийств, совершенных лицами с психическими аномалиями: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 138 с.

50.Волков В.Б. Предупреждение рецидивной преступности в исправительных учреждениях: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2004. 163 с.

51. Волков В.Н. Судебная психиатрия. Курс лекций. Москва: Изд. «Юрист», 1998. 404 с.

52.Вопросъ о тюрьмахъ. *Журнал Министерства юстиции*. Москва, 1865. Т. XXIII. 288 с.

53.Малинин В. Б., Смирнов Л. Б. Уголовно-исполнительное право: учебник для юрид. вузов и фак-тов. Москва: Межрегион. ин-т экономики и права, 2009. 348 с.

54.Галай А.О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2003. 19 с.

55.Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1960. Т. 1: 1762 – 1825 гг. 384 с.

56.Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1961. Т. 2: 1825 – 1870 гг. 583 с.

57.Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1961. Т. 3: 1870 – 1900 гг. 430 с.

58.Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва: Гос. изд-во «Юридическая литература», 1962. Т. 4: 1900 – 1917 гг. 302 с.

59.Гернет М.Н. История царской тюрьмы: в 5 т. / Москва:

Гос. изд-во «Юридическая литература», 1963. Т. 5: 1907 – 1917 гг. 340 с.

60. Голіна В.В., Ємельянов В.П., Лукашевич С.Ю., Самойлова О.М., Колодяжний М.Г. Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми / за заг. ред. В.В.Голіни. Харків: «Кросроуд», 2007. 156 с.

61. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

62. Голіна В.В., Маршуба М.О. Кримінологическая характеристика личности несовершеннолетнего корысно-насильственного преступника в Украине. Харьков: Право, 2014. 280 с.

63. Гомонов Н.Д. Кримінологические аспекты противоправного поведения лиц с психическими девиациями: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 1999. 247 с.

64. Гомонов Н.Д. Психические девиации и преступное поведение (кримінологический и уголовно-правовой анализ): дис. ... д - ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. 492 с.

65. Даньшин І.М., Голіна В.В., Кальман О.Г., Лисодєд О.В. Кримінологія: Загальна та Особлива частин: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / за ред. проф. І.М.Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.

66. Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы кримінологии: монографія. Харьков: Прапор, 2005. 224 с.

67. Даньшин И.Н., Голина В.В. Курс лекций по кримінологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. 280 с.

68. Даньшин І.М., Голіна В.В., Валуйська М.Ю. та ін. Кримінологія: Загальна та Особлива частина: підруч. / за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.

69. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 р. № 343. Офіційний вісник України. 2016.

№ 42. Ст. 1578.

70. Детков М. Г. Тюрьмы, лагеря и колонии России. Москва: «Вердикт-IM», 1999. С. 448с.

71. Джон Рид. Оказание психиатрической помощи заключенным: проблемы и решения. *Advances in psychiatric treatment* 2002; vol. 8, p. 117 – 127.

72. Джужа О.М., Михайленко П.П., Кулик О.Г. та ін.. Курс кримінології: загальна частина: підручник / за заг. ред. О.М. Джужи. у 2 кн. Київ: Юрінком – Інтер, 2001. Кн.1. 352 с. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія. Київ: Атіка, 2009. 240 с.

73. Довідник про автореферати дисертацій з проблем кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права, що знаходяться у фондах Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого та Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського / укладачі: Денисов С.Ф., Мартиненко А.О. – Чернігів: Академія Державної пенітенціарної служби, 2017. 392 с.

74. Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Моногр. Москва: Юрлитинформ, 2009. 448 с.

75. Дотримання прав ув'язнених в Україні 2015. Доповідь «Донецького Меморіалу» / упоряд. О.П. Букалов. Харків, 2016. 48 с.

76. Дрижак В.В. Пенітенціарна педагогіка: навч. посібник. Чернігів: ЧЮК ДДУ ПВП, 2009. 270 с.

77. Емельянов В.П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями / под ред. И.С. Ноя. Саратов: Саратовский университет, 1980. 97 с.

78. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітетом Міністрів держав учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 06.05.2019).

79. Жариков Н.М. Судебная психиатрия: ученик / Н.М. Жариков, В.П. Котов, Г.В. Морозов, Д.Ф. Хритинин. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. 624 с.

80. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України URL: [http://kvs.gov.ua/harakteristika/01.03.2019.pdf\(documents\)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD](http://kvs.gov.ua/harakteristika/01.03.2019.pdf(documents)/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD) (дата звернення: 25.04.2019).

81. Зайцева О.В. Рецидивная преступность лиц с психическими отклонениями: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2003. 253 с.

82. Закалюк А.П., Коротченко А.И., Москалюк Л.Н.. Допреступное поведение и механизм совершения преступления при нарушениях психики пограничного характера. Проблемы изучения личности правонарушителя. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1984. С. 143 – 145.

83. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «ІнЮре», 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

84. Замула С.Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених, як соціально-педагогічна проблема. Педагогічні науки, 2011. Вип. 94. С. 112 – 119. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/5153/1/Zamila.pdf> (дата звернення: 23.03.2018).

85. Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом державної кримінально-виконавчої служби в Україні у сфері виконання покарань: монографія / А.В. Савченко, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, Е.М. Кісілюк та ін. за заг. ред. Коваленка В.В. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2017. 526 с.

86. Збірник Законів Української РСР 1938-1973 рр. Київ: Вид. «Політична література України». Т.2. 1974. 734 с.

87. Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Державної кримінально-виконавчої служби України за I півріччя 2017 р.

88. Звіт роботи Управління соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України за 2017 р.

89. Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений (Структура, связи, прогнозирование). Харьков: Высшая школа, 1980. 152 с.

90. Иванов Н.Г. Проблемы уголовной ответственности лиц с психическими аномалиями: дис. ... д - ра. юрид. наук. Москва, 2003. 459 с.

91. Иванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія: навч. посіб. 2-ге вид. доп. і перероб. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. 292 с.

92. Исполнительный кодекс Республики Молдова от 24.12.2004 г. № 443. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=336538&lang=2> (дата звернення: 16.04.2019).

93. Ізосімова К. С. Історичний огляд процесу створення установ виконання покарання у виді позбавлення волі. *Проблеми законності : зб. наук. праць*. 2013. Вип. 122. С. 260 – 267.

94. Інформаційний бюлетень про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2015 р. від 04.03.2016 р. № 2/2/1-861-Лк/2-16.

95. Ревякін С.Д. Історія запорізьких в'язниць 1806 – 2016 рр. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2017. 818 с.

96. Соцький Ю. Позбавлення волі в системі кримінальних покарань України. *Право України*. 2003. № 9. С. 118 – 120.

97. Калашник Н.Г. Пеналогія: виконання покарань у світі: монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. 260 с.

98. Кальман О.Г., Козьяков І.М., Куц В.В., Лизогуб Б.В., Мірошніченко С.С. та ін. Проблеми протидії злочинності: посіб. / за заг. ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «НОВАСОФТ», 2010. 352 с.

99. Кальман О.Г., Мірошніченко С.С., Подільчак О.М. Проблеми кримінально-виконавчого права: навчальн. посіб. / за заг. ред. проф. О.Г. Кальмана. Чернігів: Пат «ПВК «Десна», 2012. 336 с.

100. Карелін В.В., Яковець І. С., Автухов К.А. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених/ за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2014. 240с.

101. Карпец И.И. Проблемы преступности. Москва: Гос. изд-во

«Юридическая литература», 1969. 168 с.

102. Kisiliuk. E. About some international legal and domestic approaches on the implementation of the columns of personnel of the humanism principle / E. Kisiliuk, Y. Novosad // Knowledge. Education. Low. Management. – Lodz (Poland), 2017. – № 3(19). – P. 142 –153.

103. Кисляков А.В. Уголовная ответственность и исполнение наказания в отношении лиц, страдающих психическими расстройствами, не исключающими вменяемости: дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2004. 194 с.

104. Кистяковский А. Ф. Права, по которым судится малороссийский народ: в 3-х кн. Кн. 1. Киев, 1879. 944 с.

105. Ковалевский П.И. Судебно-психиатрические анализы: в 2 т. / 2 - е изд. Киев, 1881. Т.2. 444 с.

106. Коваленко О.И., Филонов В.П. Курс лекций по криминологии и профилактики преступности / под общ. ред. В.Б. Лихолоба. Донецк, 1995. 591 с.

107. Коваленко В.В., Джужа О.М., Колб О.Г., та ін. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: монографія / за заг. ред. В.В. Коваленка. Київ: Атіка-Н, 2011. 368 с.

108. Кодекс исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан от 06.08.2001 г. URL: http://www.legislationline.org/.../tajikistan_criminal_executive_code_2001_am2016_ru.p (дата звернення: 24.04.2019).

109. Кодекс об исполнении наказаний Азербайджанской республики от 14.07.2000 г. № 908-іq) URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420206 (дата звернення: 23.03.2019).

110. Козаченко И. Я. Уголовное право. Общая часть: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2008. 720 с.

111. Колб О.Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі: навч. посібник. Львів: РВВ «Вежа» Волин. держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. 494 с.

112. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт

запобігання злочинам: дис. ... д - ра. юрид. наук. Київ, 2007. 509 с.

113. Колб О.Г., Яцишин М.М., Кондратишина В.В. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі: монографія. Луцьк: ПП Іванюк, 2007. 544 с.

114. Коломытцев Н.О. Борьба с особо опасным рецидивом: теория и практика: дис. ... д - ра. юрид. наук. Москва, 2003. 599 с.

115. Колос М.І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: монографія. Київ: ВД «Освіта України», 2019. 836 с.

116. Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141. Дата оновлення: 21.02.2019 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/print1332838698986714> (дата звернення: 07.03.2019).

117. Концепція Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 року № 1511-р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3087. URL: <http://www.kmu.gov.ua/ua/npas/175664075> (дата звернення: 08.02.2019).

118. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. Офіційний вісник України. 2017. № 78. Ст. 2401. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 08.02.2019).

119. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що пизводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

120. Костенко О.М. Проблема № 1 сучасної цивілізації (в українському контексті): монографія. Черкаси: СУЕМ, 2008. 112 с.

121. Козаченко И. Я. Уголовное право. Общая часть: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2008. 720 с.

122. Крафт-Эбинг Р.В. (Krafft-Ebing R.V.) Учебник психиатрии: пер. с нем. Изд-во К.Л. Риккера, 1890. 890 с.

123. Краинский Д. В. Материалы к исследованию истории русских тюрем в связи с историей учреждения Общества попечительного о тюрьмах. Чернигов, 1912. 133 с.

124. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р. № 2341-III Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131. Дата оновлення: 19.05.2019 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.05.2019).

125. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1.12.2001 р. / за ред. С.С. Яценка. Київ: А.С.К, 2002. 936 с.

126. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): навч. посіб./ О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О.М.Джужі.- 2-ге вид., переробл. та допов. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

127. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3. Ст. 21. Дата оновлення: 04.11.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>. (дата звернення: 20.03.2019).

128. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець за заг. ред. А.Х. Степанюка. вид. друге, доп. і перероб. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 560 с.

129. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частина: підручник / О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець та ін. за заг. ред. О.М. Литвинова, А.Х. Степанюка. Київ: ВД «Дакор», 2015. 632 с.

130. Криминология: ученик / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. Москва: Юрист, 1995. 512 с.

131. Криминология: учебник / под общ. ред. А.И. Долговой.- 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2007. 912 с.

132. Криминологічний довідник / за наук. ред. О.М. Бандурки, за заг. ред. О.М. Джужі, О.М. Литвинова: довідкове видання. Харків: Діса плюс, 2013. 412 с.

133. Кримінально-виконавче право право України: підручник: Том 1 (у 2-х т.) / [Музика А.А., Конопельський В.Я., Письменський Є.О. та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук проф.Є.Ю. Бараша. Київ: Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т.П. 2018. 364 с.

134. Кримінально-виконавче право України: підручник: Том 2 (у 2-х т.) / [Музика А.А., Конопельський В.Я., Письменський Є.О. та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук проф.Є.Ю.Бараша. Київ: Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т.П. 2018. 622 с.

135. Кубрак Р.М. Соціально-виховна робота у виховній колонії – основа заходів профілактики рецидиву злочинів серед неповнолітніх осіб жіночої статі. *Влада. Людина. Закон.* 2007. № 12. С. 41 – 43.

136. Кубрак Р.М. Попередження рецидивної злочинності серед неповнолітніх осіб. *Актуальні проблеми відбування покарання в Україні:* матер. наук.-практ. семін. Кіровоград: КЮІ ХНУВС, 2007. С. 107 – 111.

137. Кубрак Р.М. Гуманізація покарання та профілактика рецидивної злочинності. *Гуманізація кримінальних покарань як складова процесу євроінтеграції України:* матер. міжвуз. наук.- практи. конф. Чернігів: ЧЮК, 2007. С. 84 – 90.

138. Кубрак Р.М. Особливості виховного процесу в межах виправної колонії відносно засуджених до позбавлення волі, які мають психічні розлади. *Захист прав людини як основа гуманізації суспільства:* матер. міжнар. наук.- практи. конф. Чернігів: ЧЮК, 2009. С. 122 – 124.

139. Кубрак Р.М. Український досвід виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх осіб жіночої статі на прикладі Мелітопольської виховної колонії УДДУ ПВП в Запорізькій області. *Проблеми протидії злочинності у сфері громадської безпеки:* матер. всеукр. наук.-практ. конф. (10 жовтня 2008 р.) Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т. внутр. справ, 2009. С.94 – 97.

140. Кубрак Р.М. Засоби регулювання поведінки осіб із психічними відхиленнями, засуджених до позбавлення волі на певний строк, в умовах кримінально-виконавчої установи. *Сучасне та майбутнє в тенденціях підготовки студентів ВНЗ*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів: ЧЮК, 2010. С. 87 – 91.

141. Кубрак Р.М. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно осіб з психічними відхиленнями, що не виключають осудності або обмежено осудних. *Влада. Людина. Закон*. 2010. № 8. С. 13 – 16.

142. Кубрак Р.М. Окремі питання надання психіатричної допомоги засудженим до позбавлення волі на певний строк, які мають психічні відхилення. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. С. 71 – 74.

143. Кубрак Р.М. Особливості виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями. *Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. Київ: НАВС, 2011. С. 96 – 98.

144. Кубрак Р.М. Особливості організації соціально-виховної роботи в межах установи виконання покарань із засудженими, які мають психічні відхилення. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 244 – 249.

145. Кубрак Р.М. Кримінально-виконавча характеристика засуджених до позбавлення волі на певний строк чоловіків, які мають психічні відхилення. *Науковий вісник Луганського держ. універ. внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка*. Луганськ: ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. № 4. С. 113 – 120.

146. Кубрак Р.М. Кримінологічна характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виправних колоніях. *Науковий вісник Львівського універ. імені Івана Франка*: зб. наук. праць. Львів: ЛДУВС, 2012. № 55. С. 234 – 239.

147. Кубрак Р.М. Окремі аспекти виконання покарання у виді

позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями. *Науковий вісник Дніпроп. держ. універ. внутр. справ*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. № 4. С. 450 – 458.

148. Кубрак Р.М. Отдельные вопросы ресоциализации несовершеннолетних осужденных к лишению свободы на определенный срок с психическими отклонениями, не исключаяющими вменяемости и ограниченной вменяемости. *Человек: преступление и наказание*. Рязань: Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний России, 2013. № 2. С. 105 – 108.

149. Кубрак Р.М. Окремі аспекти організації соціально-виховної роботи та ресоціалізації неповнолітніх засуджених з психічними відхиленнями. *Актуальні питання підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: досвід, проблеми, перспективи*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів: ЧЮК, 2013. С. 139 – 143.

150. Кубрак Р.М. Кримінально-виконавча характеристика засуджених до позбавлення волі на певний строк жінок з психічними відхиленнями, осудних та обмежено осудних. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Інститут кримінально-виконавчої системи, 2013. С. 252 – 255.

151. Кубрак Р.М. Соціально-демографічний профіль засуджених осіб із психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності, які відбувають покарання в установах виконання покарань. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. Научно-практическое правовое издание. Молдова, 2017. № 4 (26). С. 130 – 135.

152. Кубрак Р.М. Кримінально – виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. 293 с.

153. Кубрак Р.М. Лень В.В. Кримінально - виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк: монографія / Дніпро: Видавець

Біла К.О., 2018. 272 с.

154. Кубрак Р.М. Засуджені з психічними відхиленнями як окрема пенітенціарна категорія. *Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несовободи*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2018. С. 290 – 292.

155. Кубрак Р.М. Нормативно - правове регулювання професійної діяльності персоналу органів і установ виконання покарань. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 395 с.

156. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. Москва: «Юридическая литература», 1968. 176 с.

157. Кудрявцев В.Н. Борьба мотивов в преступном поведении. Москва: Норма, 2009. 128 с.

158. Кушнар'ов С.В. Геронтологічні проблеми пенітенціарної теорії та практики. Проблеми пенітенціарної теорії та практики, 2000. № 5. С. 179 – 182.

159. Лайне М. Криминология и социология отклоненного поведения. Хельсинки, 1994. 173 с.

160. Лебедев А.В. Оценка нервно-психического состояния подростков, состоящих на учете в инспекции по делам несовершеннолетних // *Психология и профилактика асоциального поведения несовершеннолетних* / под ред. С.А.Беличевой. Тюмень, 1985. С. 124 – 128.

161. Лень В.В., Кримінально – правові проблеми визначення осудності злочинця: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 18 с.

162. Лень В.В. Психічне здоров'я населення України – одне з першочергових завдань держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 8. С.70 – 79.

163. Лень В.В. Психіка людини: питання норми і відхилень. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 2. С.83 – 87.

164. Лень В.В., Мірошніченко С.С. Алкоголізм як соціальне підґрунтя злочинності. Науковий вісник Дніпроп. держ. універ. внутр. справ: зб. наук. праць. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2008. № 1.

С. 197 – 202.

165. Лень В.В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: монографія / передм. Ю.М. Антоняна. Дніпропетровськ: ДДУВС: Ліра ЛТД, 2008. 180 с.

166. Лень В.В., Книга М.М. Примусові заходи медичного характеру: історія, стан, тенденції: монографія. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2010. 212 с.

167. Лень В.В., Науково-практичний коментар статей IV, XIV Розділів Загальної частини Кримінального кодексу України. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2010. 43 с.

168. Лень В.В. Психічна хвороба: дискусійні питання щодо диференціації тяжкості ушкодження. Вісник прокуратури. 2010. № 8. С. 102 – 105.

169. Лень В.В. Психическая болезнь и (или) психическое отклонение: дискуссионный вопрос уголовно-правового значения. Научные труды. Российская юридическая наук. № 11. В 2-х томах. 2011. Т.2. С. 697 – 700.

170. Лень В.В., Книга М.М. Примусові заходи медичного характеру: цілі і підстави застосування: монографія. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2011. 92 с.

171. Лень В.В., Кубрак Р.М. Пенітенціарний та постпенітенціарний рецидив серед засуджених з психічними відхиленнями в межах осудності і обмеженої осудності: тенденції та запобігання. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць. Донецьк: Донецький юрид. інститут МВС України, 2013. № 1. С. 166 – 170.

172. Лень В.В. Окремі способи розбещення неповнолітніх: питання диференціації, кваліфікації та покарання. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: наук. збірн., вип. 2 Т.1. Дніпро: Дніпр. нац. універ. ім. Олеся Гончара, 2017. С. 102 – 105.

173. Лень В.В., Кубрак Р.М. Примусове лікування засуджених в Україні: порівняльно-правовий аналіз. Materialy XIII Mezinarodni vedecko – prakticka conference, « Pfedni vedecke novinky – 2017», 22 – 30 srpna 2017. С. 16 – 21 .

174. Лень В.В., Кубрак Р.М. Примусове лікування: європейський досвід. Materials of the XIII International scientific and practical Conference Proceedings of academic science – 2017, August 30 - September 7, 2017: Sheffield. Science and education LTD. С. 41 – 45.

175. Лень В.В., Олійников Г.В. Питання деінституціалізації психічно хворих в Україні. Право і суспільство, 2018. № 1. С. 247 – 251.

176. Лисодєд О. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції. Вісник прокуратури. 2003. № 6 (24). С. 111 – 116.

177. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство: параллель между великими людьми и помешательством / пер с итал. К.Тетюшиновой. Киев: Украина, 1995. 276 с.

178. Маляренко В.Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання. Вісник Верховного Суду України. 2002. № 3 (31). С. 32 – 44.

179. Мачулин Л. И. История тюремного Харькова (1668–1917 гг.). Харьков, 2005. 208 с.

180. Михайленко П.П., Кузнецов В.В. Рецидивна злочинність в Україні: монографія / за заг. П.П. Михайленка. Київ: ВБ «Аванпост – прим», 2009. 168 с.

181. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослужняної поведінки засуджених: монографія. Харків: Право, 2013. 200 с.

182. Михеев Р.И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та. 1983. 300 с.

183. Михлин А.С., Новиков А.А. Характеристика мужчин, отбывающих наказание в ИТК (по материалам переписи 1979г.). Москва: ВНИИ МВД, вып. 2, 1982. 86 с.

184. Митрофанов І.І. Протидія злочинності наркозалежних осіб у сфері наркообігу: монографія. Кременчук: Вид-во ПП Щербатих В.В., 2008. 450 с.

185. Морозова О.Ю. Рецидив преступлений и рецидивная

преступність жінок: дис. ... канд. юрид. наук: Москва, 2003. 207 с.

186. Музика А.А., Горох О.П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів: монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельн. унів. управл. та права, 2010. 256 с.

187. Назимко Є. С. Розвиток інституту покарання в Україні: історичний метод пізнання. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. №11. С. 11 – 17.

188. Назаров С.В. Уголовно-правовая ответственность за дезорганизацию деятельности учреждений, обеспечивающих изоляцию от общества: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. 263 с.

189. Немченко О.І. Запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми з психічними відхиленнями: кримінологічні засади: монографія. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2011. 212 с.

190. Неживець О.М. Забезпечення трудової та соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с.

191. Нідерландські в'язниці – це установи з найсучаснішими в Європі засобами охорони та психіатричної реабілітації засуджених. За матеріалами звіту делегації Державної пенітенціарної служби України про закордонне відрядження до Королівства Нідерландів у період з 25 по 30 листопада 2012 р. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/660950> (дата звернення: 20.11.2017).

192. Нові випадки психічних розладів в амбулаторних установах на 100 тис. (статистичні дані ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України») URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/news.html?id=203> (дата звернення: 16.01.2018).

193. Оксфордська історія в'язниць: практика покарання в західному суспільстві/ за ред. Норвала Моріса та Девіда Дж. Ротмена: пер. з англ. – Київ: «Всесвіт», 2009. 560 с.

194. Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: дис. ... канд.

юрид. наук. Дніпропетровськ, 2008. 211 с.

195. Осауленко О.І. Диференціація та індивідуалізація виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі. Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щоріч. бюл. КІВС. 2002. № 7. С. 60 – 61.

196. Остапко О.С. Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 203 с.

197. О лишении свободы, как о мере наказания, и о порядке отбывания такового (Временная инструкция): постановление НКЮ РСФСР. *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР*. Москва, 1942. № 53. С. 708 – 714.

198. Печников А. П. Тюремные учреждения российского государства (1649 – октябрь 1917 гг.) : Историческая хроника. Москва: Изд-во «Щит-М», 2004. 325 с.

199. Підсумкові огляди організації охорони здоров'я в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, згідно розпоряджень ДДУ ПВП України, ДПтС України, ДКВС України 2004 – 2017 рр.

200. Підсумкові довідки-звіти роботи Державної установи «Вільнянська виправна колонія № 20» за 2004 – 2017 рр.

201. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування: монографія / передм. д-ра. юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка; за наук. ред. д-ра юрид. наук О.О. Дудорова. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. 388 с.

202. Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки. Москва: Мосполиграф. 1923. 344 с.

203. Познышев С.В. Криминальная психология. Преступные типы. Ленинград: Гос.изд., 1926. 56 с.

204. Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права: Общая часть уголовного права. Москва, 1912. 669 с.

205. Познышев С.В. Криминальная психология. Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности / Сост. и предисл. В.С. Овчинского, А.В. Федорова. – Москва: ИНФРА – М, 2009. – IX. 302 с.

206. Познышев С.В. Мотив убийцы. О преступниках и жертвах. Москва: Алгоритм, 2018. 352 с.

207. Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2014 р. № 228. Офіційний вісник України. 2014 р., № 54, стор. 88, стаття 1455. Дата оновлення: 09.09.2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-D0%BF> (дата звернення: 01.03.2019).

208. Порядок взаємодії закладів охорони здоров'я Державної криміналь-новиконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги особам, узятим під варту: затв. наказом М-ва юстиції України, М-ва охорони здоров'я України від 10.02.2012 р. № 239/5/104. Офіційний Вісник України. 2012. № 13. Ст. 506. Дата оновлення: 02.06.2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0212-12/> (дата звернення: 01.03.2019).

209. Положення про програми диференційованого виховного впливу на засуджених: затв. наказом М-ва юстиції України 16.05.2015 р. № 1418/5. Офіційний вісник України. 2016. № 41. Ст. 1574.

210. Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь и Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 27.08.2003 г. № 202/39 «Об утверждении Инструкции по медицинскому обеспечению лиц, содержащихся в учреждениях уголовно-исполнительной системы министерства внутренних дел Республики Беларусь». URL: http://minzdrav.gov.by/lcfiles/000127_301166_n202-39_20032006.doc. (дата звернення: 05.12.2018).

211. Порядок взаємодії закладів охорони здоров'я Державної криміналь-новиконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги особам, узятим під

варту: затв. наказом М-ва юстиції України, М-ва охорони здоров'я України від 10.02.2012 р. № 239/5/104. Офіційний Вісник України. 2012. № 13. Ст. 506. Дата оновлення: 02.06.2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0212-12/> (дата звернення: 09.02.2019).

212. Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: затв. наказом М-ва юстиції України, М-ва охорони здоров'я України від 15.08.2014 р. № 4991348/5/572. Офіційний Вісник України. 2014. № 69. Ст. 1949. Дата оновлення: 26.12.2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14> (дата звернення :11.04.2019).

213. Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь и Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 27.08.2003 г. № 202/39 «Об утверждении Инструкции по медицинскому обеспечению лиц, содержащихся в учреждениях уголовно-исполнительной системы министерства внутренних дел Республики Беларусь». URL: http://minzdrav.gov.by/lcfiles/000127_301166_n202-39_20032006.doc. (дата звернення: 05.05.2019).

214. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. № 1489 - III. Відомості Верховної Ради України, 2000. № 19. Ст. 143. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 24.03.2019).

215. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 30. Ст. 409. Дата оновлення: 01.01.2019 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 25.02.2019).

216. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. Офіційний Вісник України. 2011. № 28. Ст. 1154. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3160-17> (дата звернення: 01.03.2019).

217. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Офіційний Вісник України. 2015. № 17. Ст. 445. Дата

оновлення: 01.01.2019 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 01.03.2019).

218. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 08.11.2012 № 631/2012 URL: <http://www/president.gov.ua/documents/15127.html> (дата звернення: 08.02.2019).

219. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 р. № 348. Офіційний вісник України. 2016. № 44. Ст. 1620.

220. Про утворення державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 648-р Урядовий кур'єр. 2017. № 192.

221. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р Урядовий кур'єр. 2018. № 30.

222. Про утворення державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 648-р Урядовий кур'єр. 2017. № 192.

223. Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 709. Офіційний Вісник України. 2017. № 95. Ст. 2918.

224. Про організацію виконання рішень колегії Департаменту від 03.02.2006 р. № 1 КД: Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 10.02.2006 р. № 30.

225. Про організацію виконання рішень колегії Департаменту від 18.08.2006 р. № 11 КД: Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.09.2006 р. № 175.

226. Про організацію виконання рішень колегії Департаменту від 27.04.2007 р. № 6 КД: Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 10.05.2007 р. № 106.

227. Про організацію виконання рішень колегії Департаменту від 27.02.2009 р. № 1 КД: Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 04.03.2009 р. № 39.

228. Про організацію виконання рішень колегії Державної пенітенціарної служби України від 25.02.2011 р. № 2 РК: Наказ Державної пенітенціарної служби України від 07.03.2011 р. № 63.

229. Про організацію виконання рішень колегії Державної пенітенціарної служби України від 22.05.2012 р. № 5 РК: Наказ Державної пенітенціарної служби України від 23.05.2012 р. № 345.

230. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, Положення про відділення соціально-психологічної служби: затв. наказом М-ва юстиції України від 04.11.2013 р. № 2300/5. Офіційний вісник України. 2013. № 89. Ст. 3297. Дата оновлення: 27.01.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0487-12> (дата звернення: 01.02.2019).

231. Про організацію виконання рішень колегії Державної пенітенціарної служби України від 16.05.2014 р. № 2 РК: Наказ Державної пенітенціарної служби України від 28.05.2014 р. № 261/ОД-14.

232. Про пенітенціарну систему: проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965j (дата звернення: 08.11.2017).

233. Прус В.М., Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: монографія. Одеса: Фенікс, 2006. 252 с.

234. Пузирьов М.С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: дис. ... канд. юрид. наук: Київ, 2012. 252 с.

235. Пузирьов М.С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: монографія / за ред. І.Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2014. 300 с.

236. Пузирьов М.С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія / Київ: ВД «Дакор», 2018. 514 с.

237. Радов Г. Права людини і кримінально-виконавча система. Права людини . 2000. № 31. С. 2 – 6.

238. Резніченко Г.С. Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 237 с.

239. Результати соціологічного дослідження «Соціально-психологічний мікроклімат у середовищі засуджених та персоналу установ виконання покарань України». Біла Церква, 2011. 89 с.

240. Рыбак М.С. Ресоциализация осужденных к лишению свободы: проблемы теории и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 2001. 480 с.

241. Розповсюдження психічних розладів, зареєстрованих в амбулаторних установах на 100 тис. (статистичні дані ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України»). URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/news.html?id=203> (дата звернення: 24.01.2018).

242. Россіхін В. В. Пенітенцарна система Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2005. 219 с.

243. Российское законодательство X – XX вв. // Законодательство периода расцвета абсолютизма. Москва, 1987. Т. 5. 528 с.

244. Рохлин Л.Л. Соотношение биологического социального в психиатрическом аспекте. 1977. 190 с.

245. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. 144 с.

246. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В., Вартилецька І.А., Микитчик О.В. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ: Нац. акад. внутр. Справ, 2010. 1021 с.

247. Сахаров А.Б., Саркисов Г.С. Проблема преступности в современных условиях. Ереван: Айстана, 1991. 208 с.

248. Северов А.П. О целях наказания (психолого - педагогический аспект). Проблемы юридической науки та правоохоронної практики. Київ: МВС України, 1994. С. 85 – 90.

249. Сергеевич В.И. Лекции и исследования по древней истории русского права/ под. редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2004. 488 с. (Серия «Русское юридическое наследие»).

250. Синьов В.М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарних установ Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Київ: КІВС, 1996. № 1. С. 17 – 24.

251. Синюкий О.В. Кримінально-виконавче право України (з основами кримінології): навч. Посібн / Запор. нац. універ. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. 172 с.

252. Синюкий О.В. Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології. Вступ до криміноперверсології: монографія / передм. О.О. Дудорова. Харків: Право, 2009. 752 с.

253. Синюкий О.В. Основи кримінальної сексопатології: навч. посіб / пердм. І.І. Горпинченка. Суми: Університетська книга, 2010. 572 с.

254. Словник основних кримінально-правових термінів / авт. – укл. І.О. Кисельов, В.В. Шаблистий, В.О. Лисенко, О.В. Чорна, Л.Г. Якименко. Дніпро: Дніпр. держ. ун-т внутр. Справ, 2017. 388 с.

255. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології: монографія / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків: Право, 2016. 192 с.

256. Солодовников С.А. Криминологический анализ грабежей и разбоев в системе преступного насилия и их противостояние интересам личности и общества: автореф. дис....канд. юрид. наук. Москва, 1997. 21 с.

257. Стан захворюваності на психічні розлади (статистичні дані ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України») URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/news.html?id=203> (дата звернення: 16.01.2018).

258. Степанюк А.Ф. Сущность исполнения наказания: монографія. Харків: Фолио, 1999. 256 с.

259. Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. 393 с.

260. Степанюк А.Х., Байлов А.В., Лисодєд О.В. та ін. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Кросроуд, 2011. 323 с.

261. Стефан Скот. Агрессивное поведение в детском возрасте. Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости: науч. журнал. Київ: вид-во «Сфера», 2002. № 1 (2). С. 132 – 147.

262. Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы общей части. М.: Юрид. лит, 1984. 240 с.

263. Стручков Н.А. Наказание как средство борьбы с преступностью. Советское государство и право. 1969. № 11. С. 91 – 98.

264. Тихомиров М. Н. Соборное Уложение 1649 года: учеб. пособие для высш. шк. Москва, 1961. 444 с.

265. Тимощук О. Тюремна реформа гетьмана П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). *Право України*, 2000. №3. С. 120 – 124.

266. Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины: учебник/ В.М.Трубников, В.П.Филонов, А.И.Фролов. Донецк: Дон. ин-т. внутр. Дел, 1999. 640 с.

267. Трубников В.М., Орел Ю.В. кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: монографія. Харків: Харків юрид., 2009. 326 с.

268. Уголовно-исполнительный кодекс Киргизской Республики от 31.01.2017 г. № 17. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111528> (дата звернення: 01.02.2018).

269. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Армения от 24.12.2010 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=>

show&ID=225 6 &lang=rus (дата звернення: 01.02.2018).

270. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь. Минск: Нац. центр правовой инф., 2016. 224 с.

271. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. Серия «Актуальное законодательство»: Эксмо, 2016. 160 с.

272. Укерманн Й. Реформировании уголовно-исполнительной системы Норвегии. Обеспечения процесса реформирования процесса исполнения наказания в Российской Федерации: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф., Рязань 20 – 30 октября 2009 г. / под общ. ред. А.А. Реймера. 2-е изд., доп. Рязань: Академия ФСИН России, 2010. 394 с.

273. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурєнка, упоряд. О.М. Джужа, О.М. Литвинов. Харків – Київ: Харк. нац. ун-т. внутр. справ., Нац. акад. внутр. справ, Крим. асоц. України, Золота миля. 2007. 804 с.

274. Упоров И. В. Пенитенциарная политика России в XVIII – XX вв.: Историко-правовой анализ тенденций развития. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 610 с.

275. Ферри Э. Уголовная социология. Москва, 1908. 615 с.

276. Філонов В.П. Причини злочинності. Дніпропетровськ: Січ, 1996. 200 с.

277. Фокс В. Введение в криминологию / пер. с англ. Л.А. Межинской, М.А. Тумановой. Москва. «Прогресс», 1985. 312 с.

278. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. Санкт-Петербург, 1889. 514 с.

279. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 332 с.

280. Фуко М. Надзирать и наказывать. М. 1999. 480 с.

281. Хохряков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы. Москва: Юрид. лит., 1991. 224 с.

282. Чебоненко С.О., Третяк О.С. Пенітенціарна психологія:

навчальний посібник. Чернігів, 2011. 219 с.

283. Човган В.О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування: монографія. Харків: Права людини, 2017. 608 с.

284. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентриське дослідження: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

285. Шаблистий В.В., Галемін О.А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія / за заг. ред. В.В. Шаблистого. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2017. 164 с.

286. Шаблистий В.В., Якименко Л.Г. Запобігання проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань: монографія / за заг. ред. В.В. Шаблистого. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2017. 168 с.

287. Шнайдер Г.Й. Криминологія / под общ. ред. Л.О. Иванова. Москва: Изд. группа «Прогресс» – «Универс», 1994. 504 с.

288. Шевченко А. Є., Бесчастний В. М., Кременовська І. В. Адміністративно-правове регулювання діяльності державних органів виконання покарань в Україні: монографія. Донецьк, 2010. 212 с.

289. Шлыков В. В. Эволюция пенитенциарного производства в России. *История государства и права*. 2008. № 21. С. 25–26.

290. Юридичний словник / за ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цвето́ва. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії. 1983. 872 с.

291. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: монографія. Дніпро: Біла К.О., 2016. 510 с.

292. Щодо діяльності органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів у Донецькій та Луганській областях. URL:

http:

[//www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/printable_article/757958](http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/printable_article/757958) (дата звернення: 05.02.2018).

293. Яворницький Д.В. Історія Запорозьких козаків [у 3 т.]. Київ: Наукова думка, 1990. Т.1 С. 592.

294. Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: монографія. 4-те вид., перероб. та доп. Одеса: Фенікс, 2011. 446 с.

295. Яковець І.С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: монографія. Харків: вид-во «Кросроуд», 2006. 208 с.

296. Яковець І.С. Система виконання покарань Швейцарії. *Питання боротьби зі злочинністю: зб.наук. пр.* 2011. Вип. 21. С.162-173.

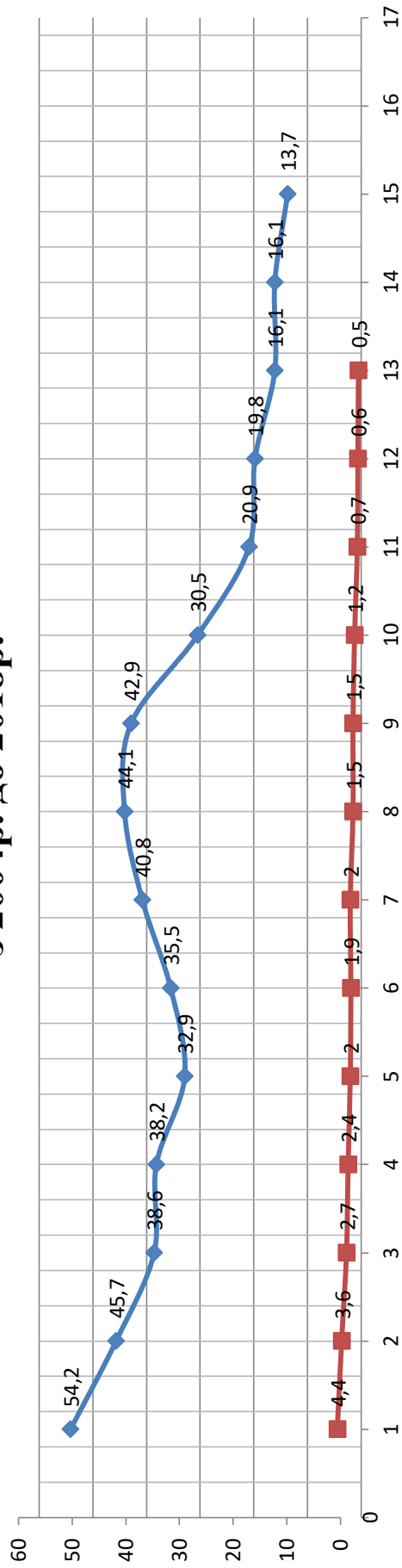
297. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.

298. Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх: дис. ...канд. юрид. наук: Харків, 2001. 210 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

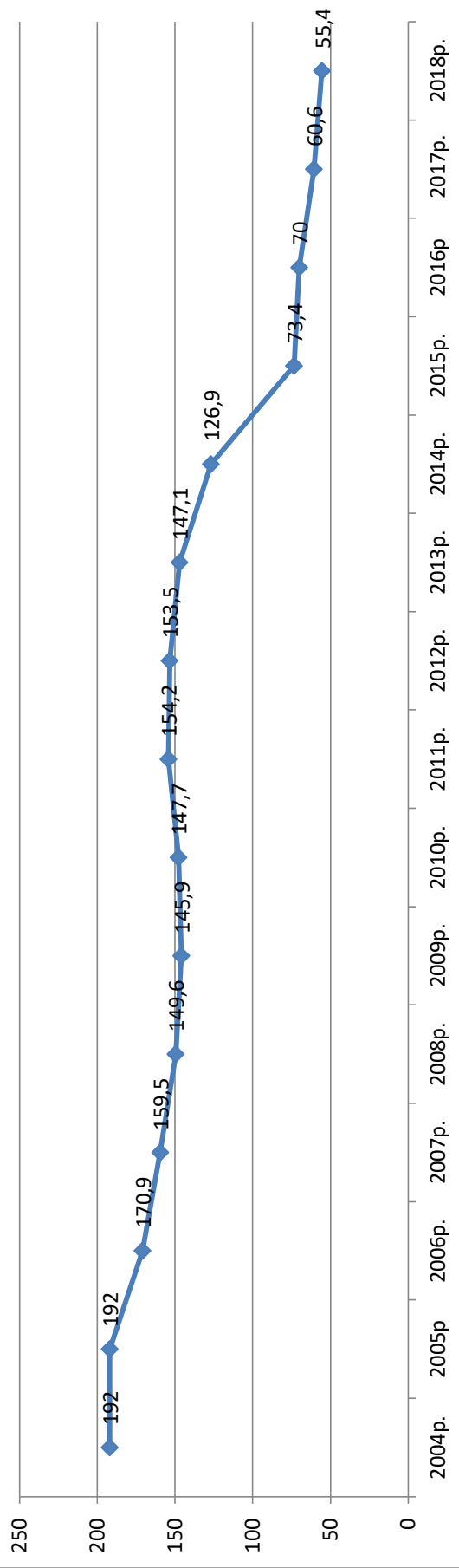
Динаміка зміни кількості осіб, засуджених судами до позбавлення волі на певний строк з 2004р. до 2018р.

Продовження Додатка А

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Рік	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість осіб (тис) * неповнолітні	54,2 4,4*	45,7 3,6*	38,6 2,7*	38,2 2,4*	32,9 2*	35,5 1,9*	40,8 2*	44,1 1,5*	42,9 1,5*	30,5 1,2*	20,9 0,7*	19,8 0,6*	16,1 0,5*	16,1	13,7
Процентна частка осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк відносно загальної кількості засуджених	26,7	25,8	24	25	22,4	24,3	24,2	28,6	26,4	24,8	20,4	20,8	21,2	21,02	18,7
Процентна частка неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк відносно загальної кількості засуджених до позбавлення волі на певний строк	8,1	7,8	6,9	6,2	6,07	5,3	4,9	3,4	3,9	3,9	3,3	3	3,1	-	-

**Динаміка зміни кількості осіб, які трималися в УВП та СІЗО
протягом 2004р.- 2018р.**

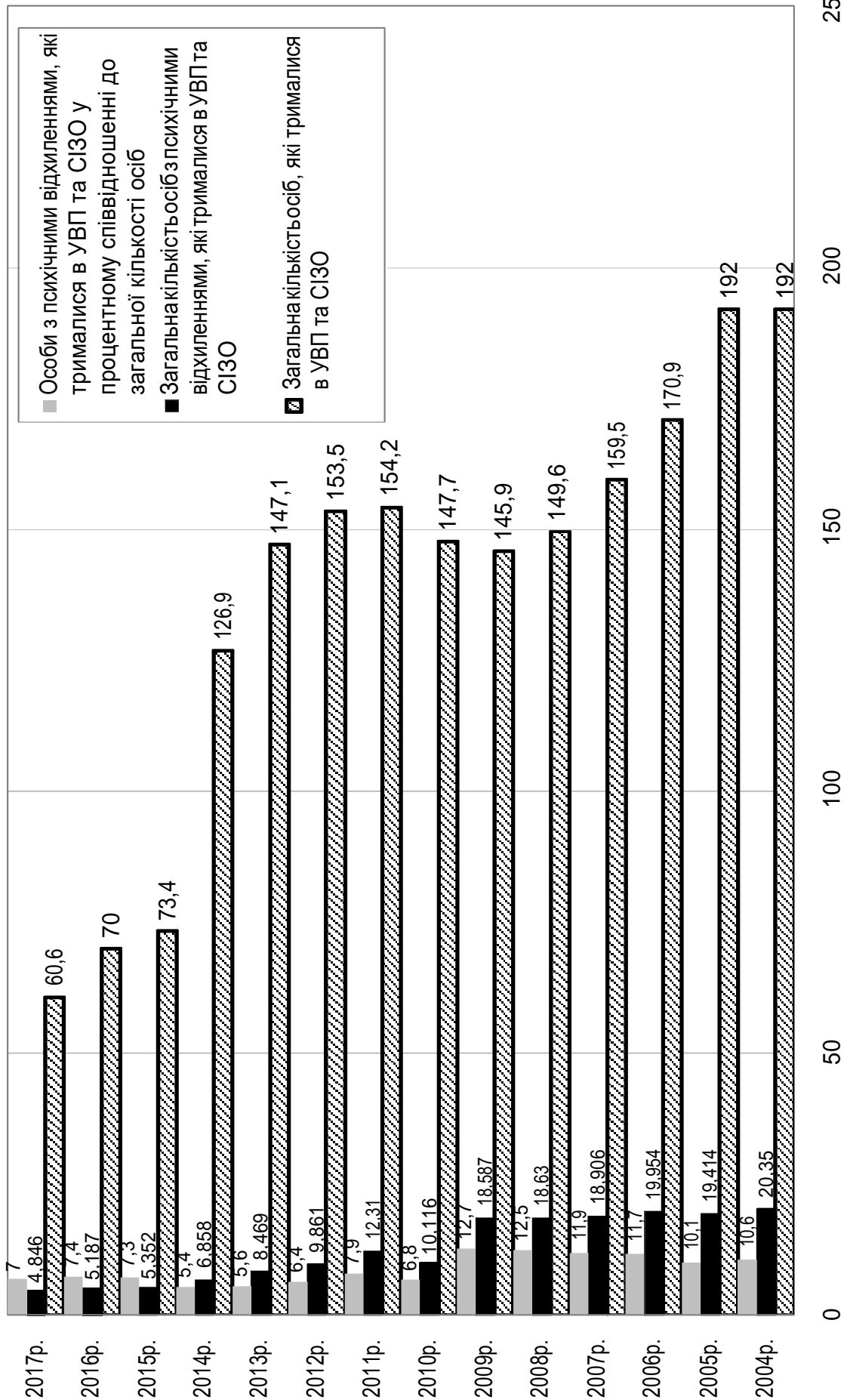
ДОДАТОК В

Кількісне та процентне співвідношення загальної кількості осіб, які трималися в УВП та СІЗО з особами, які мали психічні відхилення за період 2004 - 2017рр.

№ з/п	Рік	Загальна кількість осіб, які трималися в УВП та СІЗО	Загальна кількість осіб з психічними відхиленнями, які трималися в УВП та СІЗО	Особи з психічними відхиленнями, які трималися в УВП та СІЗО у процентному співвідношенні до загальної кількості осіб
1	2004р.	192	20,35	10,6
2	2005р.	192	19,414	10,1
3	2006р.	170,9	19,954	11,7
4	2007р.	159,5	18,906	11,9
5	2008р.	149,6	18,63	12,5
6	2009р.	145,9	18,587	12,7
7	2010р.	147,7	10,116	6,8
8	2011р.	154,2	12,31	7,9
9	2012р.	153,5	9,861	6,4
10	2013р.	147,1	8,469	5,6
11	2014р.	126,9	6,858	5,4
12	2015р.	73,4	5,352	7,3
13	2016р.	70	5,187	7,4
14	2017р.	60,6	4,846	7,0

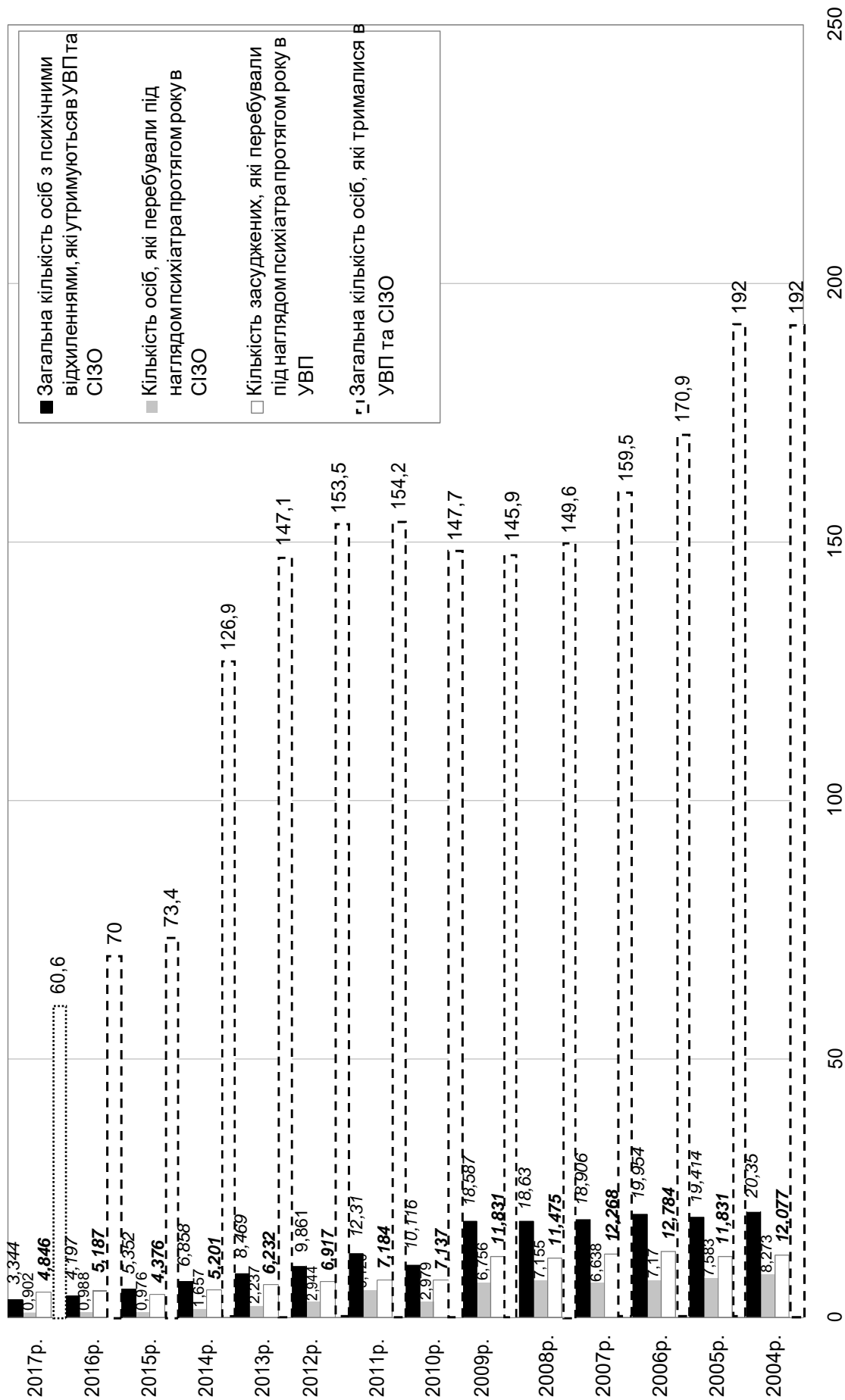
ДОДАТОК Г

Співвідношення кількості осіб з психічними відхиленнями і перебували під наглядом у психіатра із загальною кількістю осіб, які трималися в УВП та СІЗО 2004 - 2017рр.

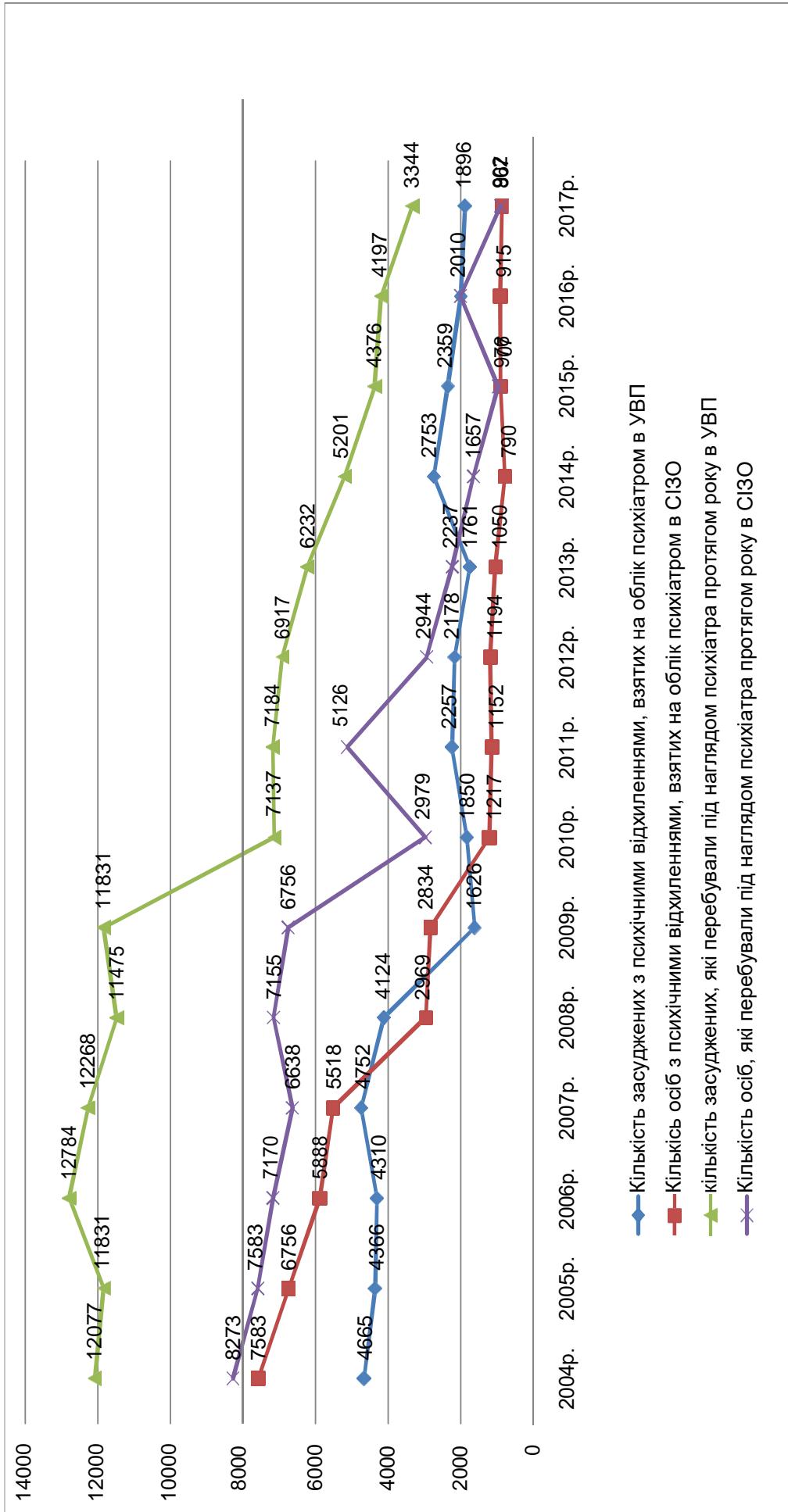

ДОДАТОК Д

Співвідношення кількості осіб з психічними відхиленнями, які перебували під наглядом у психіатра із загальною кількістю осіб, які трималися в УВП та СІЗО 2004 – 2017 рр.

Динаміка зміни кількості осіб з психічними відхиленнями, які трималися в УВП та СІЗО, перебуваючи під наглядом у психіатра 2004 – 2017 рр.

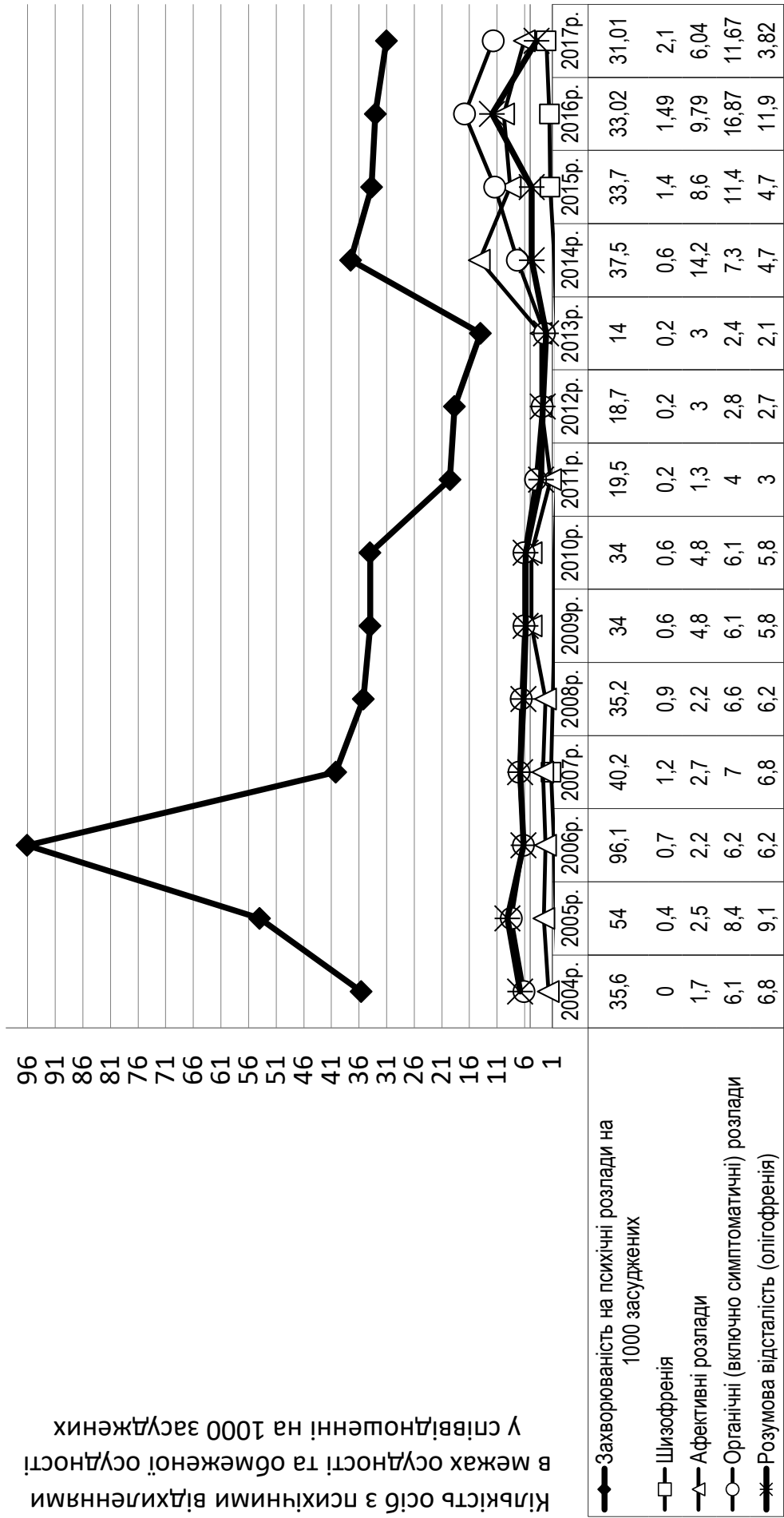

**Структура психічних відхилень в межах осудності та обмеженої осудності
серед засуджених в період 2004 – 2017 рр.**

№ з/п	Рік	Захворюваність на психічні розлади на 1000 засуджених	Шизофренія	Афективні розлади	Органічні (включно симптоматичні) розлади	Розумова відсталість (олігофренія)
1	2004	35,6	0,29	1,7	6,1	6,8
2	2005	54	0,4	2,5	8,4	9,1
3	2006	96,1	0,7	2,2	6,2	6,2
4	2007	40,2	1,2	2,7	7	6,8
5	2008	35,2	0,9	2,2	6,6	6,2
6	2009	34	0,6	4,8	6,1	5,8
7	2010	34	0,6	4,8	6,1	5,8
8	2011	19,5	0,2	1,3	4	3
9	2012	18,7	0,2	3	2,8	2,7
10	2013	14	0,2	3	2,4	2,1
11	2014	37,5	0,6	14,2	7,3	4,7
12	2015	33,5	1,4	8,6	11,4	4,7
13	2016	33,02	1,1	8,37	16,87	4,81
14	2017	31,01	2,1	6,04	11,67	3,82

ДОДАТОК Ж

Стан захворюваності (за видом психічного відхилення) осіб з психічними відхиленнями, які трималися в УВП 2004 - 2017 рр.

Порівняльний аналіз призначених судами кримінальні покарання щодо різних категорій осіб в період 2004 – 2016 рр.

№ з/п	Рік	Особи, які раніше були засуджені	Особи, які раніше були звільнені від відбування покарання умовно-достроково	Особи, які на час вчинення злочину не працювали, не навчалися	Особи, які вчинили злочини в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння	Неповнолітні особи (всього засуджено)	Неповнолітні особи, засуджені до позбавлення волі на певний строк	Всього засуджено жінок	Всього засуджено осіб
1	2004	47,9 тис (23,4%)	9 тис (18,7%)	128,8 тис (62,9%)	54,1 тис (26,5%)	21,8 тис	4,4 тис (20,9%)**	27,2 тис (13,3%)*	204,8 тис
2	2005	42,9 тис (24,2%)	8,6 тис (20,1%)	114,7 тис (64,8%)	45,8 тис (26%)	17,6 тис	3,6 тис (21,1%)**	22,7 тис (12,8%)*	176,9 тис
3	2006	38,6 тис (24,2%)	8,3 тис (21,5%)	105,2 тис (65,4%)	42,9 тис (26,8%)	13,3 тис	2,7 тис (20,7%)**	20,9 тис (13%)*	160,9 тис
4	2007	39,1 тис (25,6%)	9,3 тис (23,8%)	101,7 тис (67,8%)	41,3 тис (27,5%)	11,2 тис	2,4 тис (21,8%)**	18,3 тис (11,6%)*	152,8 тис
5	2008	34,8 тис (23,7%)	8,8 тис (18,7%)	97,5 тис (66,4%)	38,8 тис (25,8%)	10,1 тис	2 тис (20%)**	18,3 тис (12,4%)*	146,9 тис
6	2009	36,8 тис (25,1%)	9 тис (24,9%)	103,3 тис (70,6%)	39 тис (26,6%)	10,6 тис	1,9 тис (20%)**	18,5 тис (12,7%)*	146,4 тис
7	2010	41,5 тис (24,6%)	9,7 тис (23,2%)	120,2 тис (71,2%)	45,9 тис (27,2%)	10,9 тис	2 тис (20%)**	22,1 тис (13,1%)*	168,8 тис
8	2011	39,4 тис (25,5%)	8,2 тис (20,8%)	112,9 тис (73,1%)	54,1 тис (25%)	8,7 тис	1,6 тис (17%)**	19,5 тис (12,6%)*	154,4 тис
9	2012	42 тис (25,8%)	7,8 тис (18,6%)	120,6 тис (74%)	41,6 тис (25,6%)	9 тис	1,5 тис (16,6%)**	20,3 тис (12,5%)*	162,9 тис
10	2013	34,2 тис (27,9%)	5,8 тис (17%)	91 тис (74%)	29,9 тис (24,3%)	5,9 тис	1,2 тис (20%)**	15,5 тис (12,5%)*	123 тис
11	2014	27,7 тис (27,1%)	4,6 тис (17%)	75,9 тис (74,3%)	21 тис (20,5%)	4,9 тис	725 осіб (17,5%)**	12,8 тис (12,5%)*	102,2 тис
12	2015	25,7 тис (27,1%)	4 тис (16%)	69,9 тис (73,8%)	15,1 тис (16%)	4,6 тис	585 осіб (15%)**	11 тис (11,6%)*	94,8 тис
13	2016	20,8 тис (27,3%)	3,3 тис (18,7%)	56,2 тис (73,7%)	11,3 тис (14,8%)	3,5 тис	495 осіб (16,6%)**	8,9 тис (11,7%)*	76,2 тис

Примітка. Всі показники наведені в кількості осіб вказаної категорії, відносно яких судом призначено кримінальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк та процентному співвідношенні щодо загальної кількості осіб, засуджених до даного виду покарання протягом року.

*Примітка. В показниках наведено кількість жінок, відносно яких судом призначено кримінальне покарання, та їх процентне співвідношення щодо загальної кількості осіб, засуджених протягом року.

**Примітка. В показниках наведено кількість неповнолітніх осіб, відносно яких судом призначено кримінальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк та процентне співвідношення щодо загальної кількості неповнолітніх осіб, засуджених до інших видів кримінальних покарань протягом року.

ДОДАТОК І

АНКЕТА

вивчення думки персоналу установ виконання покарань (551 особа)

№ з/п	Перелік питань	Варіанти відповідей	Шифр та результат
1	2	3	4
1.	Область, де проходите службу	Автономна Республіка Крим Вінницька область Волинська область Дніпропетровська область Донецька область Житомирська область Закарпатська область Запорізька область Івано-Франківська область Місто Київ та Київська область Кіровоградська область Луганська область Львівська область Миколаївська область Одеська область Полтавська область Рівненська область Сумська область Тернопільська область Харківська область Хмельницька область Херсонська область Черкаська область Чернівецька область Чернігівська область	6 (1,1%) 25 (4,5%) 9 (1,6%) 137 (24,9%) 30 (5,4%) 11 (2,0%) 2 (0,4) 45 (8,2%) 8 (1,5%) 13 (2,4%) 11 (2,0%) 33 (6,0%) 14 (2,5%) 13 (2,4%) 18 (3,3%) 14 (2,5%) 24 (4,4%) 21 (3,8%) 11 (2,0%) 27 (4,9%) 20 (3,9%) 9 (1,6%) 8 (1,5%) 4 (0,7%) 38 (6,9%)
2.	Займана посада	Начальник відділення СПС Інша посада Психолог	1 403 (73,1%) 2 29 (5,3%) 3 119 (21,6%)
3.	Освіта	Незакінчена вища (гуманітарна) Незакінчена вища (технічна) Незакінчена вища (юридична) Повна вища (гуманітарна) Повна вища (технічна) Повна вища (юридична)	1 43 (7,8%) 2 38 (6,9%) 3 125 (22,7%) 4 96 (17,4%) 5 151 (27,4%) 6 98 (17,8%)
4.	Стаж роботи у Державній кримінально-виконавчій службі України	Від 1 до 3 років Від 3 до 5 років Від 5 до 10 років Від 10 до 15 років Від 15 до 20 років Понад 20 років	1 250 (45,4%) 2 78 (14,2%) 3 76 (13,8%) 4 94 (17,1%) 5 36 (6,5%) 6 17 (3,1%)
5.	Стаж роботи на займаній посаді	Від 1 до 3 років Від 3 до 5 років Від 5 до 10 років Понад 10 років	1 346 (6,8%) 2 80 (14,5%) 3 79 (14,3%) 4 46 (8,4%)

Продовження Додатку І

1	2	3	4
6.	Вкажіть, якою, на Вашу думку, має бути оптимальна чисельність засуджених на одного начальника відділення СПС для ефективної організації соціально-виховної роботи, процесу виправлення та ресоціалізації	До 25 засуджених Від 25 до 50 засуджених Від 50 до 75 засуджених Від 75 до 100 засуджених	1 158 (28,1%) 2 243 (44,1%) 3 129 (23,4%) 4 21 (3,8%)
7.	Яка форма соціально-виховної роботи із засудженими, які мають психічні відхилення, є, на Вашу думку, найефективнішою?	Індивідуальна Групова Масова	1 386 (70,1%) 2 127 (23,1%) 3 38 (6,9%)
8.	Чи повинні засуджені з психічними відхиленнями в межах виправної колонії (виховної колонії), на Вашу думку, триматися окремо?	Так Ні	1 428 (77,7%) 2 123 (22,3%)
9.	Які причини, на Вашу думку, вчинення правопорушень засудженими з психічними відхиленнями є основними?	Наявність психічного відхилення Відсутність фахових знань, навичок та професії Низький рівень освіти Недоліки виховання до відбування покарання Відсутність соціально-корисних зв'язків з рідними та близькими Складність адаптації до умов відбування кримінального покарання	1 272 (49,4%) 2 49 (8,9%) 3 20 (3,6%) 4 87 (15,8%) 5 59 (10,7%) 6 64 (11,6%)
10.	Що, на Вашу думку, повинно індивідуалізуватися в процесі виконання покарання у відношенні засуджених з психічними відхиленнями?	Умови тримання (режимні вимоги) Залучення до праці Соціально-виховна робота (виховний вплив) Навчання Матеріально-побутове забезпечення Медико-санітарне забезпечення	1 102 (18,5%) 2 97 (17,6%) 3 175 (31,8%) 4 36 (6,5%) 5 72 (13,1%) 6 59 (10,7%)
11.	Чи повинні засуджені з психічними відхиленнями залучатися до праці на підприємствах установ виконання покарань?	Так Ні	1 309 (56,1%) 2 242 (43,9%)
12.	Чи є ефективними існуючі на сьогодні заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до засуджених з психічними відхиленнями?	Так Ні	1 313 (56,8%) 2 238 (43,2%)
13.	Яке Ваше ставлення до можливості покращення певних умов відбування покарання (наприклад, харчування, медичних послуг тощо) за додаткову плату з боку засуджених?	Позитивне в усіх випадках Позитивне, але стосовно тих засуджених, які стають на шлях виправлення Негативне, бо у цьому випадку втрачається каральний елемент покарання Негативне, через нерівність фінансових можливостей засуджених	1 108 (19,6%) 2 173 (31,4%) 3 120 (21,8%) 4 128 (23,2%)

Продовження Додатку I

1	2	3	4
14.	Який із основних засобів виправлення і ресоціалізації, на Вашу думку, є найефективнішим у роботі із засудженими, які мають психічні відхилення?	Режим Суспільно корисна праця Соціально-виховна робота Загальноосвітнє та професійно-технічне навчання Громадський вплив Усі засоби у комплексі	1 83 (15,1%) 2 97 (17,6%) 3 104 (18,9%) 4 20 (3,6%) 5 50 (9,1%) 6 197 (35,8%)
15.	Чи надається якісно психіатрична допомога засудженим з психічними відхиленнями в межах установи виконання покарань?	Так Ні	1 307 (55,7%) 2 244 (44,3%)
16.	Що, на Вашу думку, має бути метою покарання?	Кара за вчинений злочин Виправлення засуджених Запобігання вчиненню нових злочинів засудженими Запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами Усі компоненти разом	1 108 (19,6%) 2 74 (13,4%) 3 94 (17,1%) 4 51 (9,3%) 5 224 (40,7%)
17.	Які складові характеристики засудженого, на Вашу думку, є важливими для вивчення його особи?	Кримінально-правові ознаки Соціально-демографічні ознаки Соціально-психологічні ознаки	1 170 (30,9%) 2 125 (22,7%) 3 242 (43,9%)
18.	Чи мають місце утиски, приниження, приниження засуджених з психічними відхиленнями з боку інших засуджених?	Так Ні	1 351 (63,7%) 2 200 (36,3%)
19.	Якими є основні причини виникнення конфліктних ситуацій між засудженими з психічними відхиленнями та іншими засудженими?	Наявність психічного відхилення Неадекватна ситуативна їх поведінка Замкнутість та самоізоляція засуджених з психічними відхиленнями Відсутність або наявність нестійких соціально-корисних зв'язків Порушення вимог режиму тримання	1 128 (23,2%) 2 186 (33,8%) 3 63 (11,4%) 4 79 (14,3%) 5 45 (8,2%)

**Узагальнення вивчення результату анкетування 268 засуджених з психічними відхиленнями, які відбуваються
покарання в УВП та інших характеризуючих матеріалів**

№ з/п	Перелік питань	Варіанти відповідей	Шифр	Засуджені чоловіки 152	Засуджені жінки 41	Засуджені чол. статі неповнолітні 50	Засуджені жін. статі неповнолітні 25	Всього
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Ваш вік (повних років)	Від 18 до 24 (14 – 15) років Від 25 до 34 (15 – 16) років Від 35 до 49 (16 – 17) років Від 50 до 59 (17 – 18) років 60 (18) і більше років	1 2 3 4 5	37 (24,3 %) 66 (43,4 %) 42 (27,6 %) 5 (3,3 %) 2 (1,3 %)	5 (12,2 %) 12 (29,3 %) 19 (46,3 %) 5 (12,2 %) -	- 5 (10,0 %) 10 (20,0 %) 21 (42,0 %) 14 (28,0 %)	- - 2 (8,0 %) 11 (44,0 %) 12 (48,0 %)	42 (15,7 %) 83 (31,0 %) 73 (27,2 %) 42 (15,7 %) 28 (10,5 %)
2.	Освіта	Не маю середньої освіти Базова загальна середня освіта Повна загальна середня Професійно-технічна освіта Перший рівень вищої освіти Другий рівень вищої освіти	1 2 3 4 5 6	19 (12,5 %) 43 (28,3 %) 18 (11,8 %) 63 (41,5 %) 3 (2,0 %) 6 (4,0 %)	4 (9,8 %) 8 (19,5 %) 8 (19,5 %) 20 (48,8 %) - 1 (2,4 %)	3 (6,0 %) 28 (56,0 %) 14 (28,0 %) 5 (10,0 %) - -	3 (12,0 %) 8 (32,0 %) 10 (40,0 %) 4 (16,0 %) - -	29 (10,8 %) 87 (32,5 %) 50 (18,7 %) 92 (34,3 %) 3 (1,1 %) 7 (2,6 %)
3.	Соціальне становище на момент вчинення злочину	Робітник (- ця) Службовець Студент (- ка) Військовослужбовець Безробітний (- а)	1 2 3 4 5	65 (42,8 %) 1 (0,7 %) 1 (0,7 %) 11 (7,2 %) 50 (32,9 %)	23 (56,1 %) 2 (4,9 %) 2 (4,9 %) - 13 (31,7 %)	5 (10,0 %) 15 (30,0 %) 25 (50,0 %) - -	- 5 (20,0 %) 20 (80,0 %) - -	93 (34,7 %) 23 (8,6 %) 48 (17,9 %) 11 (4,1 %) 63 (23,5 %)
4.	Ваше відношення до релігії	Байдуже Негативне Позитивне	1 2 3	71 (46,7 %) 31 (20,4 %) 50 (32,9 %)	15 (36,6 %) 4 (9,8 %) 22 (53,7 %)	12 (24,0 %) 4 (8,0 %) 34 (68,0 %)	7 (28,0 %) 14 (56,0 %) 4 (16,0 %)	105 (39,2 %) 53 (19,8 %) 110 (41,0 %)
5.	Чи брали Ви участь у громадському житті підприємства (установи, організації), де працювали до засудження?	Так Ні	1 2	92 (60,5 %) 60 (39,5 %)	10 (24,4 %) 31 (75,6 %)	29 (58,0 %) 21 (42,0 %)	3 (12,0 %) 22 (88,0 %)	134 (50,0 %) 134 (50,0 %)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
6.	Ваш сімейний стан	Неодружений (-а) Одружений (-а) Перебуваю у цивільному шлюбі Розлучений (-а)	1 2 3 4	75 (49,3 %) 21 (13,8 %) 31 (20,4 %) 25 (16,5 %)	20 (48,8 %) 11 (26,8 %) 4 (9,8 %) 6 (14,6 %)	- - - -	- - - -	96 (34,8 %) 32 (11,9 %) 59 (22,0 %) 31 (11,6 %)
7.	Якщо Ви розлучені, то шлюб розірвано	Під час відбування покарання До засудження Не бажаю відповідати	1 2 3	82 (54,0 %) 19 (12,5 %) 51 (33,6 %)	- 3 (7,3 %) 38 (92,7 %)	- - -	- - -	82 (30,6 %) 22 (8,2 %) 107 (39,9 %)
8.	Чи є у Вас діти?	Маю дитину Маю двох і більше дітей Не маю дітей Не бажаю відповідати	1 2 3 4	50 (32,9 %) 14 (9,2 %) 58 (38,2 %) 30 (19,7 %)	11 (26,8 %) 5 (12,2 %) 25 (61,0 %) -	3 (6,0 %) 4 (8,0 %) 37 (74,0 %) 6 (12,0 %)	2 (8,0 %) - 23 (92,0 %) -	66 (24,6 %) 23 (8,6 %) 143 (53,4 %) 36 (13,4 %)
9.	За яких умов Ви виховувались?	<i>Батьками:</i> Матір'ю та батьком Лише матір'ю Лише батьком У дитячому будинку В інтернаті Родичами	1 2 3 4 5 6	86 (56,6 %) 31 (20,4 %) 3 (2,0 %) - 6 (4,0 %) 26 (17,1 %)	13 (31,7 %) 9 (22,0 %) - 5 (12,2 %) 5 (12,2 %) 2 (4,9 %)	16 (32,0 %) 18 (36,0 %) 3 (6,0 %) 2 (4,0 %) 3 (6,0 %) 4 (8,0 %)	10 (40,0 %) 4 (16,0 %) 2 (8,0 %) 4 (16,0 %) 3 (12,0 %) 1 (4,0 %)	125 (46,6 %) 62 (23,1 %) 8 (3,0 %) 11 (4,1 %) 17 (6,3 %) 33 (12,3 %)
10.	Які відносини були у Вашій сім'ї?	Сім'я жила дружно У сім'ї постійно траплялися конфлікти Один із батьків зловживав алкогольними напоями Обидва зловживали алкогольними напоями Одного з батьків було засуджено за вчинення злочину Обох батьків було засуджено за вчинення злочину	1 2 3 4 5 6	99 (65,1 %) 12 (7,9 %) 11 (7,2 %) 15 (9,9 %) 3 (2,0 %) 7 (4,6 %)	15 (36,6 %) 8 (19,5 %) 8 (19,5 %) 5 (12,2 %) 2 (4,9 %) 2 (4,9 %)	28 (56,0 %) 8 (16,0 %) 2 (4,0 %) 2 (4,0 %) 3 (6,0 %) 1 (2,0 %)	9 (36,0 %) 4 (16,0 %) 9 (36,0 %) - - -	151 (56,3 %) 32 (11,9 %) 30 (11,2 %) 22 (8,2 %) 8 (3,0 %) 11 (4,1 %)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		Одного з батьків позбавлено батьківських прав Обох батьків позбавлено батьківських прав	7 8	- 5 (3,3%)	- 1 (2,4%)	2 (4,0%) 2 (4,0%)	- -	2 (0,8%) 8 (3,0%)
11.	Як до Вас ставилися батьки або особи, що їх заміняли?	Вас любили Вас не любили До Вас ставилися байдуже Вам забагато дозволялось Вас виховували строго До Вас застосовувалося насильство	1 2 3 4 5 6	89 (58,6%) 8 (5,3%) 15 (9,9%) 21 (13,8%) 9 (5,9%) 10 (6,6%)	15 (36,6%) 6 (14,6%) 11 (26,8%) 5 (12,2%) 2 (4,9%) 2 (4,9%)	21 (42,0%) 3 (6,0%) 9 (18,0%) 5 (10,0%) 8 (16,0%) 4 (8,0%)	7 (28,0%) 3 (12,0%) 4 (16,0%) 6 (24,0%) 5 (20,0%) -	132 (49,3%) 20 (7,5%) 39 (14,6%) 37 (3,84%) 24 (9,0%) 16 (6,0%)
12.	Чи читали Ви протягом останніх 3-х років перед засудженням книги, журнали, пресу (науково-популярного чи навчально-виховного характеру)?	Так Ні	1 2	119 (78,3%) 33 (21,7%)	32 (78,1%) 9 (22,0%)	39 (78,0%) 11 (22,0%)	20 (80,0%) 5 (20,0%)	210 (78,4%) 58 (21,6%)
13.	Яким чином було організовано Ваше дозвілля до засудження?	Займався підвищенням власного професійного (освітнього) рівня Проводив час із сім'єю Проводив час із друзями, колегами Відвідував театри, кінотеатри, музеї тощо Вів злочинний спосіб життя	1 2 3 4 5	36 (23,7%) 34 (22,4%) 44 (29,0%) 6 (4,0%) 18 (11,8%)	3 (7,3%) 20 (48,8%) 9 (22,0%) - 9 (22,0%)	8 (16,0%) 13 (26,0%) 17 (34,0%) 2 (4,0%) 8 (16,0%)	- 6 (24,0%) 13 (52,0%) - 5 (20,0%)	47 (17,5%) 73 (27,2%) 83 (31,0%) 8 (3,0%) 40 (14,9%)
14.	Чи притягувалися Ви до юридичної відповідальності до засудження?	Ні, не притягувався (-лася) Так, притягувався (-лася): До адміністративної відповідальності	1 2	86 (56,6%) 32 (21,1%)	39 (95,1%) 2 (4,9%)	26 (52,0%) 21 (42,0%)	17 (68,0%) -	168 (62,7%) 55 (20,5%)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
15.	Рівень безпеки виховної колонії, де Ви відбуваєте покарання	ВК мінімального рівня безпеки ВК середнього рівня безпеки ВК максимального рівня безпеки	1 2 3	33 (21,7%) 104 (68,4%) 15 (9,9%)	21 (51,2%) 20 (48,8%) -	- - -	- - -	54 (20,1%) 124 (46,3%) 15 (5,6%)
16.	Чи переведені Ви з виховної колонії для подальшого відбукання покарання?	Так Ні Не бажано відповідати	1 2	29 (19,1%) 90 (59,2%) 33 (21,7%)	- 41 (100,0%) -	- - -	- - -	29 (10,8%) 131 (48,9%) 33 (12,3%)
17.	Кількість судимостей	1 судимість 2 судимості 3 судимості 4 і більше судимостей	1 2 3 4	32 (21,1%) 41 (27,0%) 25 (16,5%) 54 (35,5%)	30 (73,2%) 9 (22,0%) 2 (4,9%) -	28 (56,0%) 22 (44,0%) - -	22 (88,0%) 3 (12,0%) - -	112 (41,8%) 75 (28,0%) 27 (10,1%) 54 (20,2%)
18.	Чи боялися Ви потрапити до місць позбавлення волі?	Боявся Не боявся Було цікаво, романтично Мені байдуже	1 2 3 4	89 (58,6%) 60 (39,5%) 3 (2,0%) -	36 (87,8%) 1 (2,4%) - 4 (9,8%)	26 (52,0%) 8 (16,0%) 7 (14,0%) 9 (18,0%)	8 (32,0%) 9 (36,0%) 7 (28,0%) 1 (4,0%)	159 (59,3%) 78 (29,1%) 17 (6,3%) 14 (5,2%)
19.	Як Ви вважаєте, у чому полягає мета покарання?	У карі за вчинений злочин У відновленні справедливості В утриманні засуджених від вчинення злочинів В утриманні інших осіб від вчинення злочинів У виправленні тих, хто вчинив злочин В ізоляції винних від суспільства	1 2 3 4 5 6	61 (40,1%) 19 (12,5%) 8 (5,3%) 2 (1,3%) 29 (19,1%) 26 (17,1%)	6 (14,6%) - - - 30 (73,2%) 5 (12,2%)	23 (46,0%) 7 (14,0%) 7 (14,0%) 2 (4,0%) 8 (16,0%) -	6 (24,0%) 3 (12,0%) 6 (24,0%) - 8 (32,0%) 2 (8,0%)	96 (35,8%) 29 (10,8%) 21 (7,8%) 4 (1,5%) 75 (28,0%) 33 (12,3%)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
20.	За якими статтями КК України відбуває покарання?	Статті КК України 115 ч 1 115 ч 2 121 ч 1 121 ч 2 149 ч 1, 2 166 185 ч 1 185 ч 2 185 ч 3 186 ч 2 187 ч 3 190 ч 1, 2 296 ч 2 307 ч 2 309 ч 2		26 (17,1%) 12 (7,9%) 9 (5,9%) 6 (4,0%) 5 (3,3%) 13 (8,6%) 12 (7,9%) 15 (9,9%) 10 (6,6%) 14 (9,2%) 6 (4,0%) 7 (4,6%) 4 (2,6%) 7 (4,6%) 6 (4,0%)	5 (12,2%) 7 (17,1%) 2 (4,9%) 2 (4,9%) - 1 (2,4%) 2 (4,9%) 4 (9,8%) 3 (7,3%) 3 (7,3%) 1 (2,4%) 1 (2,4%) 2 (4,9%) 4 (9,8%) 4 (9,8%)	5 (10,0%) 8 (16,0%) - 2 (4,0%) - - 5 (10,0%) 6 (12,0%) 12 (24,0%) 3 (6,0%) 4 (8,0%) 1 (2,0%) 4 (8,0%) - -	2 (8,0%) 6 (24,0%) - 1 (4,0%) - - 3 (12,0%) 4 (16,0%) 4 (16,0%) 1 (4,0%) 2 (8,0%) - 2 (8,0%) - -	38 (14,2%) 33 (12,3%) 11 (4,1%) 11 (4,1%) 5 (1,9%) 14 (5,2%) 22 (8,2%) 29 (10,8%) 29 (10,8%) 21 (7,8%) 13 (4,9%) 9 (3,4%) 12 (4,5%) 11 (4,1%) 10 (3,7%)
21.	Злочин вчинено	Умисно З необережності Не бажаю відповідати	1 2	85 (55,9%) 55 (36,2%) 12 (7,9%)	13 (31,7%) 22 (53,7%) 6 (14,6%)	32 (64,0%) 18 (36,0%)	25 (100,0%) - -	155 (57,8%) 95 (35,5%) 18 (6,7%)
22.	Злочин вчинено	Одноособово У складі групи без попередньої змови У складі групи за попередньою змовою У складі організованої групи У складі злочинної організації Не бажаю відповідати	1 2 3 4 5	105 (69,1%) 21 (13,8%) 9 (5,9%) 2 (1,3%) -	33 (80,5%) - - - -	25 (50,0%) 17 (34,0%) 6 (12,0%) 1 (2,0%) 1 (2,0%)	9 (36,0%) 4 (16,0%) 12 (48,0%) - -	172 (64,2%) 42 (15,7%) 27 (10,1%) 3 (1,1%) 1 (0,4%) 23 (8,6%)
23.	Строк покарання, призначеного вироком суду	До 2 років Від 2 до 5 років Від 5 до 10 років Понад 10 років	1 2 3 4	26 (17,1%) 77 (50,7%) 30 (19,7%) 19 (12,5%)	5 (12,2%) 22 (53,7%) 12 (29,3%) 2 (4,9%)	3 (6,0%) 41 (82,0%) 6 (12,0%) -	1 (4,0%) 21 (84,0%) 3 (12,0%) -	35 (13,1%) 161 (60,1%) 51 (19,0%) 21 (7,8%)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
24.	Відбута частина строку покарання	Менше 1/4 1/4 1/3 1/2 2/3 3/4	1 2 3 4 5 6	41 (27,0 %) 22 (14,5 %) 22 (14,5 %) 30 (19,7 %) 20 (13,2 %) 17 (11,2 %)	6 (14,6 %) 5 (12,2 %) 13 (31,7 %) 10 (24,4 %) 4 (9,8 %) 3 (7,3 %)	27 (54,0 %) 8 (16,0 %) 7 (14,0 %) 4 (8,0 %) 3 (6,0 %) 1 (2,0 %)	8 (32,0 %) 5 (20,0 %) 2 (8,0 %) 2 (8,0 %) 6 (24,0 %) 2 (8,0 %)	82 (30,6 %) 40 (14,9 %) 44 (16,4 %) 46 (17,2 %) 33 (12,3 %) 23 (8,6 %)
25.	Як Ви вважаєте, чи відповідає строк призначеного Вам покарання тяжкості вчиненого злочину та його наслідкам?	Так, відповідає <i>Ні, не відповідає:</i> Строк покарання завищено Строк покарання занижено Важко відповісти	1 2 3 4	63 (41,5 %) 39 (25,7 %) 4 (2,6 %) 46 (30,3 %)	29 (70,7 %) 9 (22,0 %) 1 (2,4 %) 2 (4,9 %)	24 (48,0 %) 15 (30,0 %) 7 (14,0 %) 4 (8,0 %)	24 (96,0 %) - - 1 (4,0 %)	140 (52,2 %) 63 (23,5 %) 12 (4,5 %) 53 (19,8 %)
26.	Чи визнаєте Ви свою вину у вчиненому злочині?	Визнаю повністю Визнаю, але частково Не визнаю	1 2 3	101 (66,5 %) 39 (25,7 %) 12 (7,9 %)	29 (70,7 %) 5 (12,2 %) 7 (17,1 %)	33 (66,0 %) 12 (24,0 %) 5 (10,0 %)	25 (100,0 %) - -	188 (70,2 %) 56 (20,9 %) 24 (9,0 %)
27.	Як Ви вважаєте, краще відбувати покарання у місцях позбавлення волі, ніж жити і працювати за законами суспільства?	Так Ні	1 2	45 (29,6 %) 107 (70,4 %)	4 (9,8 %) 37 (90,2 %)	13 (26,0 %) 37 (74,0 %)	18 (72,0 %) 7 (28,0 %)	80 (29,9 %) 188 (70,2 %)
28.	Чи підтримуєте Ви добрі стосунки з сім'єю?	Так, з дружиною (чоловіком) та дітьми Так, з дітьми Так, з батьками Так, з іншими родичами З іншими особами Не підтримую жодних стосунків	1 2 3 4 5 6	55 (36,2 %) 11 (7,2 %) 40 (26,3 %) 24 (15,8 %) 11 (7,2 %) 11 (7,2 %)	3 (7,3 %) 4 (9,8 %) 11 (26,8 %) 5 (12,2 %) 11 (26,8 %) 7 (17,1 %)	- 35 (70,0 %) 8 (16,0 %) 3 (6,0 %) 4 (8,0 %) -	- 17 (68,0 %) 6 (24,0 %) - 2 (8,0 %) -	58 (21,6 %) 15 (5,6 %) 103 (38,4 %) 43 (16,0 %) 25 (9,3 %) 24 (9,0 %)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
29.	Ваше ставлення до призначеного судом покарання	Вважаю покарання справедливим Вважаю покарання несправедливим Мені байдуже	1 2 3	86 (56,6 %) 38 (25,0 %) 28 (18,4 %)	28 (68,3 %) 11 (26,8 %) 2 (4,9 %)	21 (42,0 %) 29 (58,0 %) -	25 (100,0 %) - -	160 (59,7 %) 78 (29,1 %) 30 (11,2 %)
30.	Як саме до Вас доведені Ваші права та умови відбування покарання в колонії?	Довів представник адміністрації Дізналися зі слів інших засуджених	1 2	123 (80,9 %) 23 (15,1 %)	36 (87,8 %) 5 (12,2 %)	31 (62,0 %) 9 (18,0 %)	21 (84,0 %) 4 (16,0 %)	211 (78,7 %) 41 (15,3 %)
31.	Чи було Вам надано підтримку (допомогу) після прибуття в колонію?	Так Ні	1 2	95 (62,5 %) 57 (37,5 %)	15 (36,6 %) 26 (63,4 %)	35 (70,0 %) 15 (30,0 %)	25 (100,0 %) -	170 (63,4 %) 98 (36,6 %)
32.	Заохочення протягом строку відбування покарання	Правами начальника колонії Правами начальника відділення СПС Не заохочувалися	1 2 3	71 (46,7 %) 35 (23,0 %) 46 (30,0 %)	- 5 (12,2 %) 36 (87,8 %)	6 (12,0 %) 6 (12,0 %) 38 (76,0 %)	8 (32,0 %) 16 (64,0 %) 1 (4,0 %)	85 (31,7 %) 62 (23,1 %) 121 (45,2 %)
33.	Стягнення протягом строку відбування покарання	Правами начальника колонії Правами начальника відділення СПС Не накладалися	1 2 3	37 (24,3 %) 25 (16,5 %) 90 (59,2 %)	4 (9,8 %) 5 (12,2 %) 32 (78,1 %)	14 (28,0 %) 3 (6,0 %) 33 (66,0 %)	8 (32,0 %) 2 (8,0 %) 15 (60,0 %)	63 (23,5 %) 35 (13,1 %) 170 (63,4 %)
34.	Заходи заохочення, які застосовувались протягом строку відбування покарання	Подяка Нагородження похвальною грамотою Виплата грошової премії Нагородження подарунком Надання додаткового короткострокового або тривалого побачення Дострокове зняття раніше накладеного стягнення Дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби	1 2 3 4 5 6 7	101 (66,5 %) 7 (4,6 %) 3 (2,0 %) 2 (1,3 %) 11 (7,2 %) 16 (10,5 %)	38 (92,7 %) - - - - -	34 (68,0 %) 10 (20,0 %) - 5 (10,0 %) - 1 (2,0 %)	19 (76,0 %) 2 (8,0 %) - 1 (4,0 %) 1 (4,0 %) 1 (4,0 %)	192 (71,6 %) 19 (7,1 %) 3 (1,1 %) 8 (3,0 %) 12 (4,5 %) 18 (6,7 %) 7 (2,6 %)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		Збільшення тривалості прогулянки (у випадку тримання в дільниці посиленого контролю колонії або приміщенні камерного типу ВК максимального рівня безпеки) до 2 годин	8	6 (4,0 %)	3 (7,3%)	-	-	8 (3,0 %)
35.	Найчастіше до застосовувались наступні заходи стягнення	Попередження Догана Суворого догана Призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії Дисциплінарний штраф Скасування поліпшених умов тримання Поміщення у ДЗО Поміщення в карцер Переведення до ПКТ (ОК)	1 2 3 4 5 6 7 8 9	53 (34,9 %) 29 (19,1 %) 7 (4,6 %) 6 (4,0 %) - 4 (2,6 %) 16 (10,5 %) 3 (2,0 %) 4 (2,6 %)	9 (22,0 %) - - - - - - - -	18 (36,0 %) 8 (16,0 %) - 1 (2,0 %) - - - - -	1 (4,0 %) 1 (4,0 %) - - - - - - -	81 (30,2 %) 38 (14,2 %) 7 (2,6 %) 1 (0,4 %) - 4 (1,5 %) 16 (6,0 %) 3 (1,1 %) 4 (1,5 %)
36.	Які з перерахованих порушень, на Вашу думку, вчиняються частіше за все засудженими в колонії?	Невиконання розпорядку дня Відмова від праці Невиконання законних вимог адміністрації	1 2 3	77 (50,7 %) 8 (5,3 %) 37 (24,3 %)	8 (19,5 %) - 5 (12,2 %)	27 (54,0 %) 2 (4,0 %) 12 (24,0 %)	19 (76,0 %) - -	131 (48,9 %) 15 (5,6 %) 49 (18,3 %)
37.	Ваше ставлення до самодіяльних організацій	Позитивне Негативне Мені байдуже	1 2 3	82 (54,0 %) 11 (7,2 %) 59 (38,8 %)	29 (70,7 %) 5 (12,2 %) 7 (17,1 %)	28 (56,0 %) 10 (20,0 %) 12 (24,0 %)	10 (40,0 %) 9 (36,0 %) 6 (24,0 %)	149 (55,6 %) 35 (13,1 %) 84 (31,3 %)
38.	Чи бере участь у роботі цих організацій?	Так Ні	1 2	61 (40,1 %) 91 (59,9 %)	3 (7,3 %) 38 (92,7 %)	31 (62,0 %) 19 (38,0 %)	24 (96,0 %) 1 (4,0 %)	119 (44,4 %) 149 (55,6 %)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
39.	Ваше ставлення до заходів соціально-виховного характеру	Ставлюся позитивно Ставлюся негативно Мені байдуже	1 2 3	94 (61,8%) 8 (5,3%) 50 (32,9%)	29 (70,7%) 7 (17,1%) 5 (12,2%)	36 (72,0%) 6 (12,0%) 8 (16,0%)	24 (96,0%) 1 (4,0%) -	183 (68,3%) 22 (8,2%) 63 (23,5%)
40.	Яким чином організовано Ваше дозвілля у колонії?	Займаюся підвищенням власного професійного (освітнього) рівня Займаюся художньою самодіяльністю Займаюся у фізкультурно-спортивній секції Читаю книги, журнали, пресу Нічим не займаюся	1 2 3 4 5	58 (38,2%) 7 (4,6%) 20 (13,2%) 40 (26,3%) 27 (17,8%)	3 (7,3%) 5 (12,2%) 19 (46,3%) 12 (29,3%) 2 (4,9%)	21 (42,0%) 5 (10,0%) 8 (16,0%) 9 (18,0%) 1 (2,0%)	5 (20,0%) 7 (28,0%) 4 (16,0%) 8 (32,0%) 1 (4,0%)	87 (32,5%) 24 (9,0%) 51 (19,0%) 69 (25,8%) 31 (11,6%)
41.	Ваше ставлення до праці	Подобається працювати Працюю примусово Ставлення негативне Не забезпечений роботою в колонії	1 2 3 4	114 (75,0%) 14 (9,2%) 11 (7,2%) 13 (8,6%)	33 (80,5%) 2 (4,9%) 3 (7,3%) 3 (7,3%)	41 (82,0%) 1 (2,0%) 2 (4,0%) 6 (12,0%)	25 (100,0%)	213 (79,5%) 17 (6,3%) 16 (6,0%) 22 (8,2%)
42.	Ваше відношення до обов'язку засуджених працювати	Кожен засуджений зобов'язаний працювати Засуджений повинен працювати за бажанням Обов'язок працювати має покладатися лише на тих засуджених, які мають позов по справі Засуджені не повинні працювати	1 2 3 4	52 (34,2%) 79 (52,0%) 8 (5,3%) 13 (8,6%)	30 (73,2%) 6 (14,6%) 2 (4,9%) 3 (7,3%)	19 (38,0%) 28 (56,0%) 2 (4,0%) 1 (2,0%)	20 (80,0%) 5 (20,0%)	121 (45,2%) 118 (44,0%) 12 (4,5%) 17 (6,3%)
43.	Чи працюєте Ви в колонії за спеціальністю?	Працюю за спеціальністю Працюю не за спеціальністю, на некваліфікованих роботах Не працюю	1 2	56 (36,8%) 39 (25,7%) 57 (37,5%)	4 (9,8%) 29 (70,7%) 8 (19,5%)	23 (46,0%) 19 (38,0%) 8 (16,0%)	12 (48,0%) 13 (52,0%) -	95 (35,5%) 100 (37,3%) 73 (27,2%)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
44.	Якщо Ви не маєте повної загальної середньої освіти, то чи навчаєтесь у загально-освітньому закладі колонії?		1 2	85 (55,9 %) 67 (44,1 %)	11 (26,8 %) 30 (73,2 %)	42 (84 %) 8 (16 %)	14 (56 %) 11 (44 %)	152 (56,7 %) 116 (43,3 %)
45.	Якщо так, то чи подбається Вам навчатися?	Так Ні Мені байдуже Не бажаю відповідати	1 2 3 4	66 (43,4 %) 15 (9,9 %) 32 (21,1 %) 39 (25,7 %)	19 (46,3 %) 8 (9,5 %) 4 (9,8 %) 10 (24,4 %)	32 (64,0 %) 10 (20,0 %) 8 (16,0 %) -	15 (60,0 %) 4 (16,0 %) 6 (24,0 %) -	132 (49,3 %) 37 (13,8 %) 50 (18,7 %) 49 (18,3 %)
46.	Чи залучені Ви до професійно-технічного навчання?	Так Ні	1 2	57 (37,5 %) 95 (62,5 %)	4 (9,8 %) 37 (90,2 %)	41 (82,0 %) 9 (18,0 %)	1 (4,0 %) 24 (96,0 %)	103 (38,4 %) 165 (61,6 %)
47.	У чому для Вас проявляється каральний елемент призначеного покарання?	В обмеженні зв'язків із сім'єю В обмеженні зв'язків із суспільством загалом У накладенні режимних вимог У самому факті перебування в середовищі інших засуджених	1 2 3 4	47 (30,9 %) 49 (32,2 %) 11 (7,2 %) 14 (9,2 %)	16 (39,0 %) 19 (46,3 %) 2 (4,9 %) 4 (9,8 %)	25 (50,0 %) 12 (24,0 %) 8 (16,0 %) 5 (10,0 %)	14 (56,0 %) 6 (24,0 %) 5 (20,0 %) -	102 (38,1 %) 86 (32,1 %) 26 (9,7 %) 23 (8,6 %)
48.	Чи хотіли б Ви, щоб ваше харчування в колонії було покращено за додаткову плату з Вашого боку?	Так Ні, оскільки харчування в колонії мене цілком влаштовує	1 2	80 (52,6 %) 72 (47,4 %)	6 (14,6 %) 35 (85,4 %)	19 (38,0 %) 31 (62,0 %)	- 25 (100,0 %)	105 (39,2 %) 163 (60,8 %)
49.	Чи маєте Ви сформовану позитивну життєву мету?	Так Ні Не бажаю відповідати	1 2 3	111 (73,0 %) 12 (7,9 %) 29 (19,1 %)	31 (75,6 %) 4 (9,8 %) 6 (14,6 %)	47 (94,0 %) 3 (6,0 %) -	25 (100,0 %) - -	214 (79,9 %) 19 (7,1 %) 35 (13,1 %)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
50.	Чим Ви плануєте займатися після звільнення?	Здобути вищу освіту Працювати за спеціальністю, отриманою в колонії Займатися підприємництвом Повернутися у злочинний світ	1 2 3 4	37 (24,3 %) 33 (21,7 %) 31 (20,4 %) 51 (33,6 %)	3 (7,3 %) 4 (9,8 %) 25 (61,0 %) -	16 (32,0 %) 9 (18,0 %) 25 (50,0 %) -	17 (68,0 %) 8 (32,0 %) - -	73 (27,2 %) 54 (20,2 %) 56 (20,9 %) 76 (28,4 %)
51.	Чи відшкодований (відшкодовується) Вами заподіяний злочинним збиток потерпілому?	Так Ні Не бажано відповідати	1 2 3	65 (42,8 %) 44 (29,0 %) 43 (28,3 %)	10 (24,4 %) 26 (63,4 %) 5 (12,2 %)	33 (66,0 %) 14 (28,0 %) 3 (6,0 %)	18 (72,0 %) 4 (16,0 %) 3 (12,0 %)	126 (47,0 %) 88 (32,8 %) 54 (20,2 %)
52.	Ваше ставлення до потерпілого	Відчуття злості, що виникло у зв'язку із засудженням Байдуже Бажання помсти після звільнення Розкаяння перед ним через заподіяну шкоду його благам	1 2 3 4	25 (16,5 %) 31 (20,4 %) 12 (7,9 %) 52 (34,2 %)	7 (17,1 %) 2 (4,9 %) - 26 (63,4 %)	1 (2,0 %) 18 (36,0 %) 3 (6,0 %) 16 (32,0 %)	- - - 18 (72,0 %)	33 (12,3 %) 51 (19,0 %) 15 (5,6 %) 112 (41,8 %)
53.	Скільки разів протягом року з Вами грунтовно (а не формально) спілкується начальник відділення СПС в індивідуальному порядку?	Один-два рази Три-чотири рази Більше 5 разів Не спілкується взагалі Не бажано відповідати	1 2 3 4 5	45 (29,6 %) 13 (8,6 %) 66 (43,4 %) 18 (11,6 %) 10 (6,6 %)	5 (12,2 %) 13 (31,7 %) 15 (36,6 %) 2 (4,9 %) 6 (14,6 %)	12 (24,0 %) 4 (8,0 %) 15 (30,0 %) 4 (8,0 %) 15 (30,0 %)	1 (4,0 %) 2 (8,0 %) 22 (88,0 %) - -	63 (23,5 %) 32 (11,9 %) 118 (44,0 %) 24 (9,0 %) 31 (11,6 %)
54.	Чи придбували Ви продукти харчування та предмети першої необхідності в крамниці колонії?	Так Ні	1 2	98 (64,5 %) 41 (27,0 %)	33 (80,5 %) 3 (7,3 %)	6 (12,0 %) 31 (62,0 %)	24 (96,0 %) 1 (4,0 %)	161 (60,1 %) 76 (28,4 %)

Продовження Додатку І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
55.	Як часто Ви звертаєтесь за допомогою до психолога?	Щотижня Щомісяця Раз у півроку Раз на рік Ніколи не звертався	1 2 3 4 5	24 (15,8%) 5 (3,3%) 3 (2,0%) 7 (4,6%) 82 (54,0%)	4 (9,8%) 4 (9,8%) 13 (31,7%) 14 (34,2%) 6 (14,6%)	7 (14,0%) 5 (10,0%) 6 (12,0%) 3 (6,0%) 24 (48,0%)	5 (20,0%) 13 (52,0%) - - -	40 (14,9%) 27 (10,1%) 22 (8,2%) 24 (9,0%) 112 (41,8%)
56.	Чи необхідне проведення стосовно засуджених соціально-виховної роботи?	Так Ні Не надало відповіді	1 2 3	103 (67,8%) 21 (13,8%) 28 (18,4%)	35 (85,4%) 2 (4,9%) 4 (9,8%)	16 (3,0%) 24 (48,0%) -	25 (100,0%) - -	179 (66,8%) 33 (12,3%) 56 (20,9%)
57.	Як, на Вашу думку, організована соціально-психологічної служби колонії?	Незадовільно Задовільно Добре Важко відповіді	1 2 3 4	46 (30,3%) 37 (24,3%) 28 (18,4%) 41 (27,0%)	- 15 (36,6%) 17 (41,5%) 9 (22,0%)	3 (6,0%) 11 (22,0%) 28 (56,0%) 8 (16,0%)	- - 25 (100,0%) -	49 (18,3%) 63 (23,5%) 98 (36,6%) 58 (21,6%)
58.	Ви, безумовно, «ЗА» зміну умов тримання у бік пом'якшення. Що, на Вашу думку, має бути підставою для цього?	Сумлінне ставлення до праці Участь у роботі самодіяльних організацій Кількість заохочень Відбуття певного строку покарання	1 2 3 4	86 (56,6%) 11 (7,2%) 17 (11,2%) 27 (17,8%)	21 (51,2%) 2 (4,9%) 6 (14,6%) 12 (29,3%)	9 (18,0%) 6 (12,0%) 26 (52,0%) 9 (18,0%)	9 (36,0%) 2 (8,0%) 13 (52,0%) 1 (4,0%)	125 (46,6%) 21 (7,8%) 62 (23,1%) 49 (18,3%)
59.	Якщо Ви відбули більшу частину строку покарання, дайте відповідь на наступне питання: як особисто на Вас вплинуло перебування в колонії?	Допомогло розкаятися у вчиненому злочині, стати на шлях виправлення (виправитися) Ще більше озлобило Набув (-ла) значну кількість негативних звичок Підвищив(-ла) «злочинну майстерність» Втратив(-ла) віру у людей Здобув(-ла) багато друзів, готових прийти на допомогу у скрутній ситуації	1 2 3 4 5 6	98 (64,5%) 10 (6,6%) 4 (2,6%) 4 (2,6%) 11 (7,2%) 6 (4,0%)	19 (46,3%) 2 (4,9%) - - 6 (14,6%) 2 (4,9%)	21 (42,0%) 4 (8,0%) - - 3 (6,0%) 5 (10,0%)	23 (92,0%) - - - - 2 (8,0%)	161 (60,1%) 16 (6,0%) 4 (1,5%) 4 (1,5%) 20 (7,5%) 15 (5,6%)

ДОДАТОК Й

Структура нозології психічних відхилень в межах осудності та обмеженої осудності серед засуджених, які пройшли лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні при Державній установі «Вільнянській виправній колонії № 20» та психіатричних відділеннях УВП в період 2004 -2016 рр. згідно підсумкових річних звітів організації охорони здоров'я в УВП та СІЗО

№ з/п	Рік	Органічні розлади психіки (%)	Шизофенія (%)	Афективні розлади (%)	Розумова відсталість (%)	Гострі та транзиторно-маячні розлади (%)	Невротичні розлади пов'язані зі стресом (%)	Розлади особистості у зрілому віці (особи) (%)	Розлади психіки внаслідок вживання психоактивних речовин (%)
1	2004	32	0,4	4,1	9,8	11,0	14,3	20,0	2,1
2	2005	31	0,5	4,2	11,0	12,0	14,8	31,0	2,2
3	2006	31,7	0,8	4,2	9,0	11,0	17,3	22,0	1,8
4	2007	29,5	0,3	4,5	11,0	12,0	16,5	20,5	3,0
5	2008	28,8	0,4	6,0	13,0	9,6	17,0	22,0	1,0
6	2009	28,6	0,5	7,0	11,6	10,4	18,0	23,7	1,0
7	2010	28,2	0,8	4,0	11,6	9,4	13,5	25,1	3,9
8	2011	29,2	1,4	2,7	13,4	8,1	11,0	25,9	5,9
9	2012	24,1	2,3	2,5	12,2	6,5	19,9	22,9	9,5
10	2013	22,5	2,4	2,5	9,8	5,4	15,8	18,0	22,6
11	2014	27,7	2,2	4,6	15,9	5,7	12,9	23,2	7,6
12	2015	14,0	3,2	4,8	24,1	3,0	13,6	20,0	17,1
13	2016	12,0	2,2	3,8	16,1	3,0	12,4	19,1	12,1

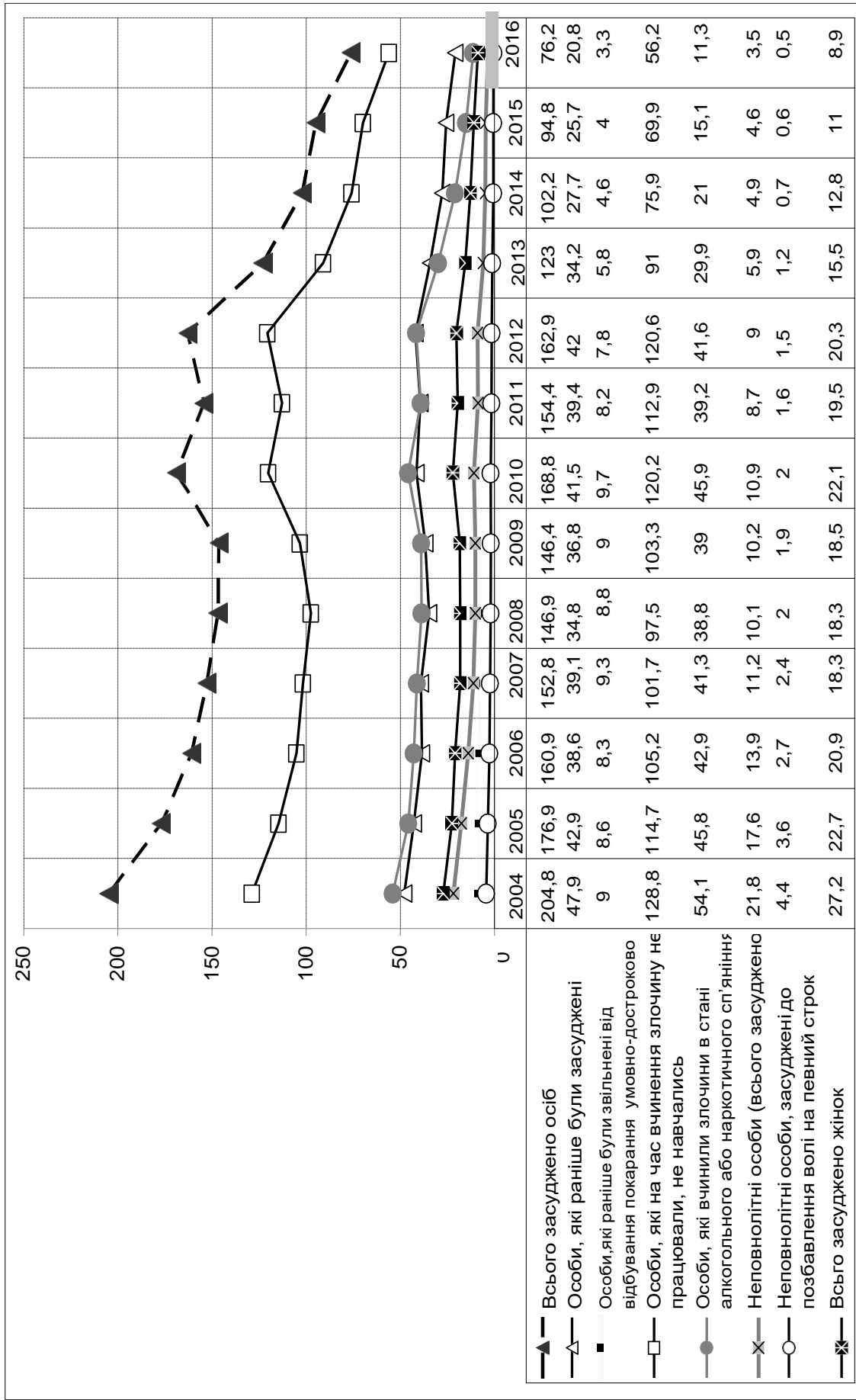
ДОДАТОК К

Статистичні дані надання засудженим наркологічної допомоги в УВП в період з 2004 – 2016 рр. згідно підсумкових річних звітів організації охорони здоров'я в УВП

№ з/п	Рік	Кількість залежних від наркотичних речовин, які перебувають на диспансерному обліку		Кількість залежних від алкоголю, які перебувають на диспансерному обліку		Кількість залежних від наркотичних засобів засуджених, до яких судами застосовано ст. 96 КК України
		Всього	Співвідношення чоловіків та жінок	Всього	Співвідношення чоловіків та жінок	
1	2004	11661	7:1	14326	7:1	10809
2	2005	14335	7:1	11589	7:1	10479
3	2006	10181	7:1	8889	7:1	6308
4	2007	8780	7:1	5985	7:1	5486
5	2008	7860	7:1	4758	7:1	2234
6	2009	7335	7:1	4589	7:1	1356
7	2010	4240	7:1	2418	7:1	930
8	2011	4588	7:1	2517	7:1	769
9	2012	2731	8:1	1623	8:1	769
10	2013	2571	8:1	1464	8:1	Не застосовувалося
11	2014	1945	13:1	772	13:1	Не застосовувалося
12	2015	1985	20:1	840	20:1	Не застосовувалося
13	2016	2141	30:1	788	30:1	Не застосовувалося

ДОДАТОК ЛІ

Кількісно-якісний склад засуджених до позбавлення волі на певний строк у період 2004 – 2016 рр.

ДОДАТОК М

**Результати анкетування персоналу УВП
на предмет визначення морально-психолгічного відношення до служби та
стану їх професійної деформації (501 особа)**

№ з/п	Перелік питань	Варіанти відповідей	К-сть та % спів-ння
1	2	3	4
1	Кількість опитаних	Чоловіки Жінки	416 (83,0 %) 85 (17,0 %)
2	Вік респондентів:	18-21 років 22-25 років 26-30 років 31-35 років 36-40 років Більше 40 років	57 (11,4 %) 96 (19,2 %) 77 (15,4 %) 109 (21,8 %) 114 (22,8 %) 48 (9,6 %)
3	Стаж служби:	До 1 року 1 – 5 років 6 – 10 років 11 – 15 років Більше 16 років	81(16,2 %) 73 (1,6%) 202 (40,3 %) 104 (20,8 %) 41 (8,2 %)
4	Сімейний стан респондентів:	Неодружений (незаміжня) Одружений (заміжня) Розлучений Цивільний шлюб Вдовець	148 (29,5 %) 297 (59,3 %) 45 (9,0 %) 9 (1,8 %) 2 (0,4 %)
5	Наявність дитини:	Є діти Немає дітей Не вказали	350 (69,9 %) 126 (25,2 %) 25 (5,0 %)
6	Чи є у Вас хобі, захоплення?	Є Ні Не вказали відповідь	381 (76,1 %) 28 (5,6 %) 92 (18,4 %)
7	Чи є у Вас шкідливі звички?	Паління Вживання алкоголю Вживання ненормативної лексики Лінь Вважають, що не мають шкідливих звичок Не відповіли <i>Також до власних шкідливих звичок окремі респонденти віднесли наступні: наявність особистих комплексів, надмірна любов до солодкого,</i>	266 (53,1 %) 85 (17,0 %) 26 (5,2 %) 4 (0,8 %) 73 (14,6 %) 47 (9,4 %)

Продовження Додатку М

1	2	3	4
		складний характер, наполегливість, емоційність, відповідальність, азарт, комп'ютерні ігри, агресивна поведінка, нетерплячість, звичка перебивати розмову, сон, серйозне ставлення до життя – по одній відповіді	
8	Що б ви хотіли змінити в умовах вашої роботи?	Відношення керівництва УВП Графік роботи Розмір заробітної плати Матеріально-технічне забезпечення Навантаження, яке не відповідає посадовим обов'язкам Нічого не змінювати <i>Власна відповідь:</i> врегулювати соціальний захист, збільшити час на відпочинок (сон) в колонії	261 (52,1 %) 92 (18,4 %) 427 (85,2 %) 169 (33,7 %) 149 (29,7 %) 5 (1,0 %)
9	Яким чином впливає робота в УВП на інтелектуальний рівень Ваших колег?	Позитивно Негативно Не впливає Важко відповісти	45 (9,0 %) 170 (34,0 %) 56 (11,2 %) 230 (45,9%)
10	Як відображається діяльність в УВП на Вашому особистому (сімейному) житті?	Ніяк Позитивно Негативно Важко відповісти	274 (54,7 %) 43 (8,6 %) 79 (15,8 %) 105 (21,0 %)
11	Із запропонованих рис та якостей виберіть ті, які стали у Ваших колег більш виразними за час роботи в УВП	Ініціативність Агресивність Відповідальність Жорстокість Працелюбність Підозрілість Байдужість Справедливість	57 (11,4 %) 163 (32,5 %) 180 (35,9 %) 72 (14,4 %) 46 (9,2 %) 92 (18,4 %) 213 (42,5 %) 110 (22,0 %)
12	З якої причини Ви прийшли на роботу в УВП?	Можливість пільгового виходу на пенсію Не було іншої роботи Мені подобається робота Скорочення з інших відомств	263 (52,5 %) 81 (16,2 %) 80 (16,0 %) 18 (3,6 %)

Продовження Додатку М

1	2	3	4
		Покликання Сімейна традиція Самореалізація Заробітна плата Порада знайомих Важко відповісти <i>Власні відповіді респондентів:</i> - привабливий графік роботи (доба через 3), - можливість отримати вищу освіту, – - можливість ухилитися від мобілізації в зону проведення АТО, - склалися обставини, стало цікаво «як там?», - можливість працювати в державній структурі, - так склалась доля, - віра в державне забезпечення ДКВС та стабільність заробітної плати, - з власної ініціативи, - мрія юнацтва	21 (4,2 %) 33 (6,6 %) 29 (5,8 %) 42 (8,4 %) 102 (20,4 %) 25 (5,0 %)
13	Хто більше піддається професійній деформації під час роботи в УВП – чоловіки чи жінки?	Чоловіки Жінки Не залежить від статі	132 (26,3 %) 64 (12,8 %) 305 (60,9 %)
14	Чи замислювалися Ви над тим, щоб змінити роботу?	Так Ні	369 (73,7 %) 132 (26,3 %)
15	Чи задовольняють Вас умови служби?	В повному обсязі Ні Частково Не відповіли	53 (10,6 %) 110 (22,0 %) 269 (53,7 %) 69 (13,8 %)
16	Чи стали Ви частіше вживати алкоголь за період роботи в УВП?	Так Ні Таких звичок не маю Не відповіли	134 (26,8 %) 98 (19,6 %) 191 (38,1 %) 78 (15,6 %)
17	Чи вірите Ви у виправлення засуджених?	Так Ні Частково Шанси є у всіх Відповідь відсутня	26 (5,2 %) 146 (29,1 %) 165 (32,9 %) 87 (17,4 %) 77 (15,4 %)

Продовження Додатку М

1	2	3	4
18	Чи подобається Вам демонструвати свою перевагу над засудженими?	Так Ні Інколи Відповідь відсутня	4 (0,8 %) 267 (53,3 %) 119 (23,8 %) 111(22,2 %)
19	Чи відчували Ви колись розчарування у своїй роботі?	Так Ні Інколи Відповідь відсутня	227 (45,3 %) 80 (16,0 %) 139 (27,7 %) 55 (11,0 %)
21	Яка робота по профілактиці та усуненню наслідків професійної деформації персоналу проводиться в установі?	Не проводиться взагалі Психологічне тестування, бесіда з психологом Участь в корпоративах Експерсії Спортивні заходи Медичні комісії Надання матеріальної допомоги Заохочення за добру службу Відпустки, премії, відгули, путівки на море Подарунки на свята персоналу установи та членам їх сімей Допомога від колективу Хороша робота наставників	413 (82,4 %) 57(11,4 %) 11 (2,2 %) 3 (0,6 %) 3 (0,6 %) 2 (0,4 %) 2 (0,4 %) 1 (0,2 %) 5 (1,0 %) 1 (0,2 %) 1 (0,2 %) 2 (0,4 %)

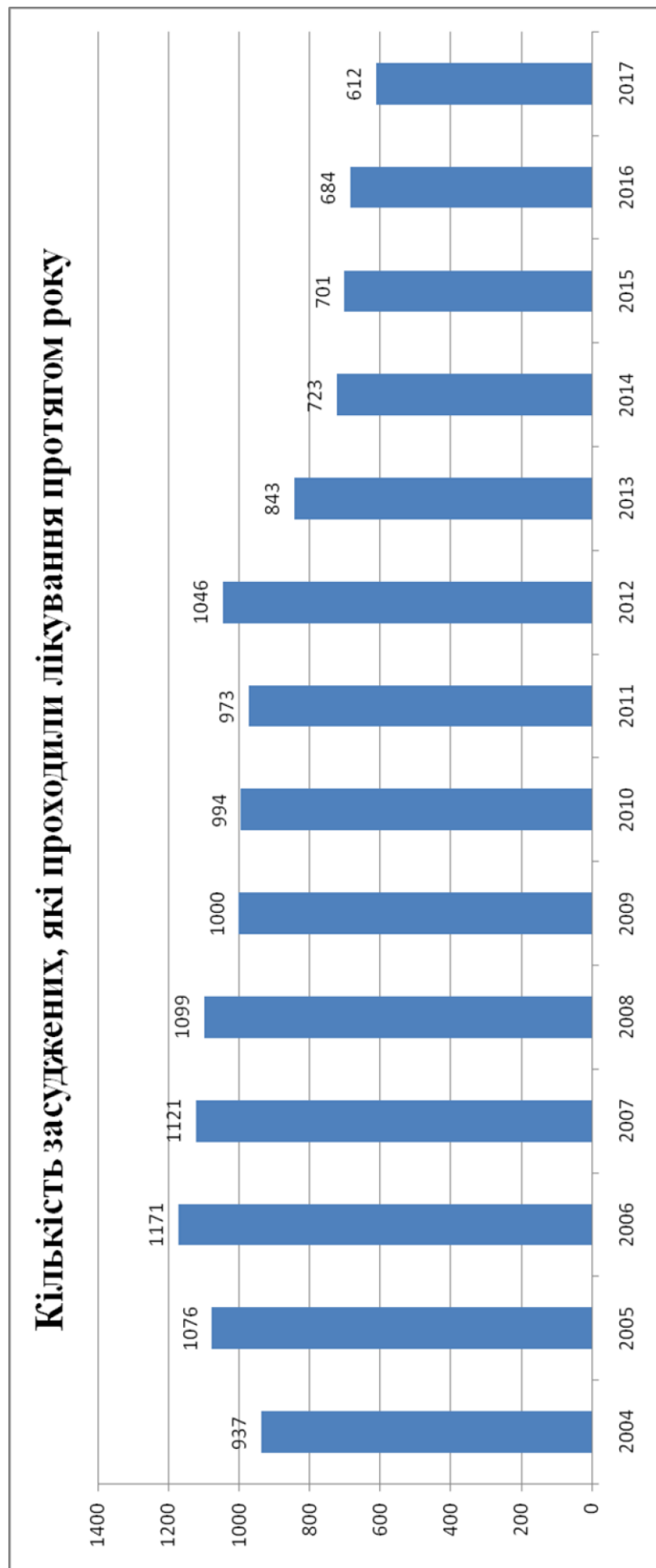
ДОДАТОК Н

Показник середньої тривалості перебування хворого по нозологіям психічних відхилень в межах осудності та обмеженої осудності серед засуджених, які пройшли лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні при Державній установі «Вільнянській виправній колонії № 20» в період 2004 - 2016 рр. згідно аналітичних довідок-звітів роботи за рік (середній ліжко день)

№ з/п	Рік	Органічні розлади психіки	Шизофренія	Афективні розлади	Розумова відсталість	Гострі та транзиторно-маячні розлади	Неврогічні розлади пов'язані зі стресом	Розлади особистості у зрілому віці (особи)	Розлади психіки внаслідок вживання психоактивних речовин
1	2004	36	42	41	34	49	24	32	32
2	2005	38	45	39	37	52	23	28	31
3	2006	40	41	44	40	59	25	32	39
4	2007	41	75	52	35	56	25	29	36
5	2008	45	62	44	35	63	39	31	36
6	2009	43	69	53	33	65	25	37	32
7	2010	43	52	50	34	53	30	31	39
8	2011	38	45	40	33	53	27	27	33
9	2012	40	18	53	30	60	31	28	36
10	2013	35	14	48	31	51	23	29	35
11	2014	41	24	46	32	49	21	27	34
12	2015	39	32	44	36	54	23	31	32
13	2016	37	40	40	38	56	26	27	37

ДОДАТОК О

Показник кількості хворих, які проходили протягом року лікування психічних відхилень в межах осудності та обмеженої осудності в спеціалізованій психіатричній лікарні при Державній установі «Вільнянській виправній колонії № 20» в період 2004 - 2017рр. згідно аналітичних довідок - звітів роботи за рік:

ДОДАТОК П

Показник супутньої патології у засуджених з психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності, які пройшли лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні при Державній установі «Вільнянській виправній колонії № 20» в період 2004 – 2016 рр. згідно аналітичних довідок-звітів роботи за рік

№ з/п	Рік	Нервової системи			Органів дихання			Кровообігу			Органів травлення			Шкіри та кістково м'язової системи			Сечостатевої системи			Туберкульоз		
		абс. к-сть осіб	% від заг. к-сті	від заг. к-сті	абс. к-сть осіб	% від заг. к-сті	від заг. к-сті	абс. к-сть осіб	% від заг. к-сті	від заг. к-сті	абс. к-сть осіб	% від заг. к-сті	від заг. к-сті	абс. к-сть осіб	% від заг. к-сті	від заг. к-сті	абс. к-сть осіб	% від заг. к-сті	від заг. к-сті			
1	2004	186	37	13	64	13	64	13	37	10	12	3	16	4	2	0,5						
2	2005	223	52	14	58	14	67	16	42	10	18	4	17	4	4	0,9						
3	2006	235	47	18	89	18	75	15	47	9	24	5	18	4	3	0,6						
4	2007	283	57	14	70	14	66	13	37	7	14	3	18	4	2	0,4						
5	2008	46	19	24	61	24	75	31	34	13	15	6	16	7	0	0						
6	2009	246	48	12	61	12	79	16	41	8	6	1	15	3	3	0,6						
7	2010	214	22	5	51	5	92	9	51	5	15	2	16	2	3	0,3						
8	2011	198	20	6	63	6	81	8	65	6	16	2	21	2	2	0,2						
9	2012	214	22	5	51	5	92	9	51	5	15	2	16	2	3	0,3						
10	2013	175	20	6	53	6	71	8	55	7	16	2	21	2	6	0,6						
11	2014	148	40	17	64	17	64	17	53	14	14	4	19	5	5	1						
12	2015	189	46	15	61	15	72	17	49	12	17	4	20	5	4	1						
13	2016	211	52	14	59	14	61	15	47	11	14	3	18	5	6	2						

ІНФОРМАЦІЯ ПРО УСТАНОВИ УПРАВЛІННЯ ДПТС УКРАЇНИ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Установи управління ДПтС України в Донецькій області, які у зв'язку з військовою агресією проти України у її східних регіонах залишилися на території, що тимчасово не контролюється українською владою

- Донецька УВП (№ 5) середнього рівня безпеки, що має у своїй структурі: слідчий ізолятор, арештний дім, сектор максимального рівня безпеки для засуджених до довічного позбавлення волі;
- Жданівська ВК (№ 3) виконує функції лікувального закладу, що має у своїй структурі: арештний дім, дільницю СІЗО;
- Калінінська ВК (№ 27) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, що має у своїй структурі: дільницю соціальної реабілітації, арештний дім;
- Торезька ВК (№ 28) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, вперше засуджених до позбавлення волі, що має у своїй структурі: дільницю соціальної реабілітації, арештний дім
- Макіївська ВК (№ 32) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, вперше засуджених до позбавлення волі, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації;
- Кіровська ВК (№ 33) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації;
- Єнакієвська ВК (№ 52) максимального рівня безпеки для тримання чоловіків (звичайні жилі приміщення), що має у своїй структурі сектор максимального рівня безпеки для засуджених до довічного позбавлення волі;
- Мічурінська ВК (№ 57) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, вперше засуджених до позбавлення волі, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації;
- Микитинська ВК (№ 87) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання для чоловіків, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації;

- Західна ВК (№ 97) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, що має у своїй структурі: дільницю соціальної реабілітації, сектор максимального рівня безпеки (ПКТ);
- Волноваська ВК (№ 120) середнього рівня безпеки для тримання тримання чоловіків, вперше засуджених до позбавлення волі, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації
- Донецька ВК (№ 124) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації, лікувальний заклад;
- Киселівський виправний центр (№ 125);
- Сніжнянська ВК (№ 127) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання для вперше засуджених до позбавлення волі жінок, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації.

**На підконтрольній українській владі території
на даний час розташовані:**

- Бахмутська УВП (№ 6), що виконує функцію СІЗО та має в своїй структурі: СІЗО, арештний дім, сектор максимального рівня безпеки (ПКТ), сектор максимального рівня безпеки для тримання засуджених до довічного позбавлення волі;
- Маріупольський СІЗО, що має в своїй структурі арештний дім;
- Торецька ВК (№ 2) колонія середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, вперше засуджених до позбавлення волі, що має в своїй структурі дільницю соціальної реабілітації;
- Селидівська ВК (№ 82) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, що має в своїй структурі: дільницю соціальної реабілітації, сектор максимального рівня безпеки (ПКТ);
- Приазовська ВК (№ 107) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання для тримання вперше засуджених до позбавлення волі жінок, що має в своїй структурі: дільниця соціальної реабілітації, арештний дім;
- Маріупольський виправний центр (№ 138)⁷.

⁷ Інформація про установи управління ДПтС України в Донецькій області. Заголовок з екрану. URL: http://kvs.gov.ua/zmi/chuselnist_donetsk.pdf (дата звернення: 16.01.2018).

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО УСТАНОВИ УПРАВЛІННЯ ДПТС УКРАЇНИ
В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

Установи управління ДПтС України в Луганській області, які у зв'язку з військовою агресією проти України у її східних регіонах залишились на території, що тимчасово не контролюється українською владою

- Луганська УВП (№ 17), що виконує функції СІЗО та має у своїй структурі: СІЗО, арештний дім, сектор максимального рівня безпеки для тримання засуджених до довічного позбавлення волі;
- Брянківська ВК (№ 11) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, що має у своїй структурі: дільницю соціальної реабілітації, арештний дім;
- Алчевська ВК (№ 13), що виконує функції лікувального закладу та має у своїй структурі: дільницю соціальної реабілітації, дільницю СІЗО, арештний дім;
- Перевальська ВК (№ 15) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації;
- Краснолуцька ВК (№ 19) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, вперше засуджених до позбавлення волі, що має у своїй структурі: дільницю соціальної реабілітації, сектор максимального рівня безпеки (ПКТ);
- Комісарівська ВК (№ 22) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання для чоловіків, що має у своїй структурі: дільницю соціальної реабілітації, арештний дім;
- Чорнухинська ВК (№ 23) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації;
- Петровська ВК (№ 24) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, вперше засуджених до позбавлення волі, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації;

- Суходільська ВК (№ 36) середнього рівня безпеки для тримання чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, що має у своїй структурі дільниця соціальної реабілітації;
- Свердловська ВК (№ 38) середнього рівня безпеки для чоловіків, вперше засуджених до позбавлення волі, що має у своїй структурі дільницю соціальної реабілітації;
- Слов'яносербська ВК (№ 60) максимального рівня безпеки (звичайні жилі приміщення), що має у своїй структурі: сектор максимального рівня безпеки (ПКТ), сектор максимального рівня безпеки для тримання засуджених до довічного позбавлення волі;
- Червонопартизанська ВК (№ 68) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання для вперше засуджених до позбавлення волі жінок, що має у своїй структурі: дільницю соціальної реабілітації, арештний дім;
- Селезнівська ВК (№ 143) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання для неодноразово засуджених до позбавлення волі жінок;
- Луганський виправний центр (№ 134);
- Штерівський виправний центр (№ 137)⁸.

⁸ Інформація про установи управління ДПтС України в Луганській області. Заголовок з екрану. URL: http://kvs.gov.ua/zmi/chuselnist_lugansk.pdf (дата звернення: 16.01.2018).

ДОДАТОК Т**Установи управління ДПтС України в Автономній республіці Крим, які у зв'язку з військовою агресією проти України залишилися на території, що тимчасово не контролюється українською владою**

На території АР Крим та м. Севастополі, що тимчасово не контролюється українською владою в УВП станом на 01.04.2014р. трималось 3295 осіб. Орієнтовна чисельність на 01.08.2015 р., а саме:

- Сімферопольський слідчий ізолятор -1086 осіб;

- Сімферопольська ВК (№ 102) середнього рівня безпеки для чоловіків, вперше засуджених до позбавлення волі, що має в своїй структурі: дільницю слідчого ізолятору, арештний дім, сектор максимального рівня безпеки (при-міщення камерного типу) - 1353 особи;

Керченська ВК (№ 126), що має в своїй структурі: дільницю соціальної реабілітації, дільницю слідчого ізолятору – 789 осіб;

- Керченський виправний центр (№ 139) – 67 осіб;

- Керченський слідчий ізолятор⁹.

⁹ Інформація отримана нами від ДКВС України.

ДОДАТОК У**ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПЕРЕМІЩЕНИХ ЗАСУДЖЕНИХ
З ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ**

На виконання постанови КМУ від 07.11.2014 р. № 595 «Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей», починаючи з 01.12.2014 р. зупинено фінансування ОУВП та СІЗО, розташованих на території, невідконтрольній українській владі. УВП та СІЗО, які розташовані в Донецькій та Луганській областях на території, тимчасово неконтрольованій українською владою, починаючи з 01.12.2014 р. поступово припинили зв'язок з апаратом ДПтС України.

На відконтрольній українській владі території на даний час розташовані:

- в Донецькій області – 6 установ, в яких станом на 01.08.2015 р. трималося 2 965 осіб;

- в Луганській області – Старобільський СІЗО, у якому станом на 01.08.2015 р. трималась 481 особа.

25.12.2014 р. здійснено переміщення 21 засудженого з Єнакіївської ВК управління ДПтС України в Донецькій області (№ 52) до Бахмутської УВП (№ 6) управління ДПтС України в Донецькій області.

08.07.2015 р. проведено прийом від представників так званої «ДНР» 9 засуджених (троє з яких – засуджені до довічного позбавлення волі) та переміщення їх до Маріупольського СІЗО управління ДПтС України в Донецькій області. Крім того, 05.08.2015 р. здійснено черговий прийом від представників так званої «ДНР» 20 узятих під варту осіб та переміщення їх до Маріупольського СІЗО в Донецькій області.

З початку антитерористичної операції ДПтС України здійснено евакуацію 170 засуджених жінок із Червонопартизанської ВК Луганської області (№ 68) та 21 засудженого із Єнакіївської ВК Донецької області (№ 52).

Також прийнято, ідентифіковано та вжито заходів з направлення для відбування покарання 23 засуджених, які відбували покарання в Чорнухинській ВК Луганської області (№ 23) і вчинили втечу внаслідок обстрілу установи¹⁰.

Проведено передачу 166 ув'язнених та засуджених, які утримувалися в УВП Донецької області та 12 засуджених з АРК, а саме:

08.07.2015 р. – 9 осіб; 05.08.2015 р. – 20 осіб; 08.12.2015 р. – 20 осіб; 05.02.2016 р. – 18 осіб; 20.04.2016 р. – 20 осіб; 21.07.2016 р. – 23 осіб; 19.10.2016 р. – 23 осіб; 11.04.2016 р. – 14 осіб; 14.09.2016 р. – 18 осіб.

Всього 166 осіб з «ДНР» та 17.03.2017 р. – 12 з АРК.

До того ж 12.12.2018 р. з тимчасово непідконтрольній Україні території Луганської області передано 42 засуджених, 13.12.2018 р. з тимчасово непідконтрольній Україні території Донецької області передано 13 засуджених, з початку 2019 р. з тимчасово непідконтрольній Україні території Луганської області 20.03.2019 р. передано 60 засуджених та 07.02.2019 р. - 33 засуджені особи, 22.04.2019 р.- 60 осіб, 25.05.2019 р.- 60 осіб)¹¹.

¹⁰ Чернишов Д. Установи виконання покарань в Донецькій та Луганській областях під юрисдикцією України забезпечені всім необхідним. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-chernishov-ustanovi-vikonannya-pokaran-v-donetskiy-ta-luganskiy-oblastyah-pid-yurisdiktsieyu-ukraini-zabezpecheni-vsime-neobhidnim>

¹¹ Інформація отримана нами від ДКВС України.

ДОДАТОК Ф

АНКЕТА

вивчення думки персоналу уповноважених органів з питань пробації (73 особи)

№ з/п	Перелік питань	Варіанти відповідей	Шифр
1.	Область, де проходите службу (працюєте)	Вінницька область Волинська область Дніпропетровська область Донецька область Житомирська область Закарпатська область Запорізька область Івано-Франківська область Київська область Кіровоградська область Луганська область Львівська область Миколаївська область Одеська область Полтавська область Рівненська область Сумська область Тернопільська область Харківська область Хмельницька область Херсонська область Черкаська область Чернівецька область Чернігівська область	4 8 3 2 2 1 7 2 9 3 2 2 5 3 1 2 2 1 2 2 2 1 2 3 2 3 4
2.	Освіта	Початковий або перший (бакалаврський) рівень вищої освіти (педагогічна) Початковий або перший (бакалаврський) рівень вищої освіти (психологічна) Початковий або перший (бакалаврський) рівень вищої освіти (гуманітарна) Початковий або перший (бакалаврський) рівень вищої освіти (технічна) Початковий або перший (бакалаврський) рівень вищої освіти (юридична) Другий (магістерський) рівень вищої освіти (гуманітарна) Другий (магістерський) рівень вищої освіти (психологічна) Другий (магістерський) рівень вищої освіти (педагогічна) Другий (магістерський) рівень вищої освіти (технічна) Другий (магістерський) рівень вищої освіти (юридична)	1(0,7%) 2(2,7%) 3(0,0%) 4(0,0%) 5(24,7%) 6(4,1%) 7(0,0%) 8(12,3%) 9(5,5%) 10(52,1%)
3.	Стаж роботи у Державній кримінально-виконавчій службі України (в тому числі в уповноваженому органі пробації)	Від 1 до 3 років Від 3 до 5 років Від 5 до 10 років Від 10 до 15 років Від 15 до 20 років Понад 20 років	1(5,5%) 2(16,5%) 3(34,3%) 4(26,0%) 5(13,7%) 6(4,1%)
4.	Стаж роботи на займаній посаді	Від 1 до 3 років Від 3 до 5 років Від 5 до 10 років Понад 10 років Понад 15 років Понад 20 років	1(45,2%) 2(19,2%) 3(24,7%) 4(4,1%) 5(0,7%) 6(0,7%)
5.	Сімейний стан	Неодружений (незаміжня) Одружений (заміжня) Розлучений (на)	1(27,4%) 2(60,3%) 3(6,9%)

		Перебуваю у цивільному шлюбі Вдівець (ва)	4(4,1%) 5(0,0%)
6.	Чи є у Вас діти?	Є діти Немає дітей	1(67,1%) 2(31,5%)
7.	Чи є у Вас хобі, захоплення?	Є Немає	1(86,3%) 2(8,2%)
8.	Чи є у Вас шкідливі звички?	Тютюнопаління Вживання алкоголю Вживання ненормативної лексики Лінь Пристрасть до азартних ігор Вважають, що не мають шкідливих звичок	1(42,5%) 2(9,59%) 3(16,9%) 4(6,9%) 5(0,0%) 6(28,8%)
9.	Чи задовольняють Вас умови праці в органі пробації, в якому ви служите (працюєте)?	Так Ні Частково	1(20,1%) 2(19,2%) 3(60,3%)
10.	Чи маєте Ви окреме робоче місце, обладнане необхідною оргтехнікою?	Так Ні Частково <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> маю окреме робоче місце, яке самі облаштували васною оргтехнікою та іншим приладдям; в підрозділі відсутні опалення та електропостачання.	1(37,0%) 2(26,0%) 3(26,0%) 4(11,0%)
11.	Чи маєте Ви спеціально обладнане приміщення для проведення групових занять (тренінгів) з особами, до яких застосовується пробація?	Так Ні Частково	1(15,0%) 2(68,5%) 3(16,5%)
12.	Як відображається Ваша професійна діяльність на Вашому особистому (сімейному) житті?	Ніяк Позитивно Негативно	1(56,2%) 2(21,9%) 3(10,9%)
13.	Із запропонованих рис та якостей виберіть ті, які стали у ваших колег більш виразними за час роботи в органі пробації.	Ініціативність Агресивність Відповідальність Жорстокість Працелюбність Підозрілість Байдужість Справедливість	1(21,9%) 2(21,9%) 3(36,9%) 4(6,8%) 5(20,6%) 6(13,7%) 7(21,9%) 8(15,0%)
14.	З якої причини Ви прийшли на роботу в орган пробації?	Можливість пільгового виходу на пенсію Не було іншої роботи Мені подобається робота Скорочення з інших відомств Покликання Сімейна традиція Самореалізація Заробітна плата Порада знайомих	1(21,9%) 2(17,8%) 3(21,9%) 4(5,5%) 5(2,7%) 6(8,2%) 7(5,5%) 8(6,9%) 9(16,4%)
15.	Хто більше піддається професійній деформації під час роботи в органі пробації – чоловіки чи жінки?	Чоловіки Жінки Не залежить від статі	1(19,2%) 2(16,4%) 3(64,4%)
16.	Чи замислювалися Ви коли-небудь над тим, щоб змінити роботу?	Так Ні	1(75,3%) 2(24,6%)
17.	Чи стали Ви частіше вживати алкоголь за період роботи в органі пробації?	Так Ні	1(10,9%) 2(84,9%)
18.	Чи вірите Ви у виправлення осіб, до яких застосовується пробація, без умов ізоляції?	Так Ні <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> частково; не всіх осіб; тих у кого є власне бажання; частину засуджених виправити неможливо; більшість засуджених не зможуть виправитися; виправитися можуть лише особи вперше засуджені або ті, які не перебували в УВП.	1(32,9%) 2(24,6%) 3(24,6%)
19.	Чи подобається Вам демонструвати свою перевагу над суб'єктами пробації?	Так Ні Інколи	1(0,0%) 2(78,0%) 3(23,3%)
20.	Чи відчували Ви колись розчарування	Так	1(69,9%)

	у своїй роботі?	Ні Інколи	2(5,5%) 3(2,9%)
21.	Яка робота по профілактиці та усуненню наслідків професійної деформації персоналу проводиться у вашому секторі (відділі) пробації ?	Не проводяться жодні заходи Бесіди психолога <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> підтримка начальника відділу та колег; сумісне проведення різних святкових заходів.	1(61,64%) 2(21,9%) 3(16,4%)
22.	Вкажіть, якою, на Вашу думку, має бути оптимальна чисельність суб'єктів пробації, на одну особу персоналу органу пробації.	До 10 осіб Від 11 до 20 осіб Від 21 до 30 осіб Від 31 до 40 осіб Від 41 до 50 осіб Від 51 до 60 осіб Від 61 до 70 осіб Від 71 до 80 осіб Від 81 до 90 осіб Від 91 до 100 осіб Від 101 до 120 осіб	1(21,9%) 2(61,6%) 3(13,7%) 4(0,0%) 5(1,7%) 6(0,0%) 7(0,0%) 8(0,0%) 9(0,0%) 10(0,0%) 11(0,0%)
23.	Яка форма соціально-виховної роботи із повнолітніми особами, які перебувають на обліку в службі пробації є, на Вашу думку, найефективнішою?	Індивідуальна Групова <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> всі вищевказані; залежно від конкретного суб'єкта.	1(71,23%) 2(20,5%) 3(9,6%)
24.	Яка форма соціально-виховної роботи із неповнолітніми особами, які перебувають на обліку в службі пробації є, на Вашу думку, найефективнішою?	Індивідуальна Групова <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> необхідно застосовувати обидві форми роботи; в кожному випадку по-різному	1(68,5%) 2(24,6%) 3(9,6%)
25.	Яка форма соціально-виховної роботи з суб'єктами пробації, що мають психічні відхилення, є, на Вашу думку, найефективнішою?	Індивідуальна Групова <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> до проведення заходів залучати психіатра, психолога.	1(84,93) 2(8,2%) 3(6,85%)
26.	Які причини, на Вашу думку, вчинення правопорушень суб'єктами пробації, є основними?	Відсутність фахових знань, навичок та професії Низький рівень освіти Недоліки виховання Відсутність соціально-корисних зв'язків Складність адаптації до умов відбування кримінального покарання Складність адаптації до умов проживання в соціумі після звільнення з УВП Відсутність соціального патронату та супроводу «колишнього засудженого» після звільнення з УВП Наслідки криміналізації під час відбування кримінального покарання в умовах УВП Наслідки психологічних змін особи, обумовлених ізоляцією під час відбування покарання Неефективність заходів ресоціалізації засуджених Відсутність коштів для проживання <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> фіктивні показники поліції; економічна ситуація в державі.	1(24,7%) 2(32,9%) 3(53,4%) 4(20,6%) 5(8,2%) 6(16,4%) 7(9,6%) 8(21,9%) 9(8,2%) 10(5,5%) 11(56,2%) 12(8,2%)
27.	Які причини, на Вашу думку, вчинення правопорушень суб'єктами пробації, з психічними відхиленнями є основними?	Наявність психічного відхилення Відсутність фахових знань, навичок та професії Низький рівень освіти Недоліки виховання до відбування покарання Відсутність соціально-корисних зв'язків Складність адаптації до умов відбування кримінального покарання Складність адаптації до умов проживання в	1(79,5%) 2(12,3%) 3(13,7%) 4(26,0%) 5(10,9%) 6(2,7%)

		соціумі після звільнення з УВП Відсутність соціального патронату та супроводу «колишнього засудженого» після звільнення з УВП Наслідки криміналізації під час відбування кримінального покарання в умовах УВП Наслідки психологічних змін особи, обумовлених ізоляцією під час відбування покарання Неефективність заходів ресоціалізації засуджених <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> фіктивні показники поліції; економічна ситуація в державі; відсутність медичного нагляду та своєчасної психіатричної допомоги.	7(2,7%) 8(6,8%) 9(10,9%) 10(8,2%) 11(4,1%) 12(5,5%)
28.	Які причини, на Вашу думку, вчинення правопорушень неповнолітніми суб'єктами пробації, є основними?	Відсутність фахових знань, навичок та професії Низький рівень освіти Недоліки виховання до відбування покарання Відсутність соціально-корисних зв'язків Відсутність підтримки та контролю за поведінкою з боку батьків, навчальних закладів Складність адаптації до умов відбування кримінального покарання Складність адаптації до умов проживання в соціумі після звільнення з УВП Відсутність соціального патронату та супроводу «колишнього засудженого» після звільнення з УВП Наслідки криміналізації під час відбування кримінального покарання в умовах УВП Наслідки психологічних змін особи, обумовлених ізоляцією під час відбування покарання Незначні результати ресоціалізації засуджених <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> економічна ситуація в державі; байдужість батьків та освітніх закладів; негативний вплив батьків та оточення; діти – віддзеркалення батьків; незайнятість підлітків у вільний час в секціях, гуртках.	1(19,2%) 2(26,0%) 3(76,7%) 4(21,9%) 5(53,4%) 6(4,1%) 7(6,9%) 8(11,0%) 9(9,59%) 10(10,96%) 11(2,73%) 12(4,1%)
29.	Чи повинні суб'єкти пробації з психічними відхиленнями залучатися до праці на підприємствах за умови відсутності протипоказань?	Так Ні	1(53,4%) 2(45,2%)
30.	Чи є ефективними існуючі на сьогодні заходи впливу органів пробації, що застосовуються до суб'єктів пробації?	Так Ні <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> незавжди; недостатня кількість заходів впливу.	1(16,4%) 2(58,9%) 3(21,9%)
31.	Які, на Вашу думку, додаткові заходи правового чи дисциплінарного впливу на суб'єктів пробації, органами пробації доцільно було б передбачити в законодавстві?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> Встановлення додаткових видів відповідальності для осіб, які звільняються з УВП, про неповідомлення про прибуття або несвоєчасного прибуття до постійного місця проживання; застосування, за необхідністю, приводу засуджених поліцією до органу пробації; підтримка суду та прокуратури позицію органів пробації по скасуванню звільнень від відбування покарання; можливість притягнення до відповідальності за прибуття на реєстрацію в нетверезому стані; встановлення за	

		суб'єктами цілодобовий нагляд та електронний моніторинг; можливість складати протокол про адміністративне правопорушення, вчинені суб'єктами пробації.	
32.	Чи надається якісно психіатрична допомога особам, до яких застосовується пробація, з психічними відхиленнями після звільнення з УВП?	Так Ні <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> не всім; не надається з причини небажання самого суб'єкта отримувати її.	1(4,1%) 2(73,9%) 3(19,2%)
33.	Чи є необхідним введення контролю за якістю надання психіатричної допомоги особам, з психічними відхиленнями, до яких застосовується пробація, після звільнення з УВП?	Так Ні <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> незавжди.	1(61,6%) 2(28,7%) 3(8,2%)
34.	Чи є доцільною організація контролю за поведінкою осіб з психічними відхиленнями протягом року після звільнення з УВП, з метою профілактики вчинення ними рецидиву?	Так Ні <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> так, але не тільки з боку органу пробації.	1(53,4%) 2(32,8%) 3(12,3%)
35.	Чи є доцільною організація контролю за отриманням особами, що звільнилися з УВП та мають психічні відхилення, необхідної медико-психіатричної та психологічної допомоги протягом 1-3 років?	Так Ні <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> в окремих випадках.	1(61,6%) 2(28,7%) 3(8,2%)
36.	Що, на Вашу думку, має бути метою покарання?	Кара за вчинений злочин Виправлення засуджених Запобігання вчиненню нових злочинів засудженими Запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами Усі компоненти разом	1(20,55%) 2(20,55%) 3(24,66%) 4(10,96%) 5(60,27%)
37.	Які, на Вашу думку, додаткові заходи, засоби (крім основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених) можуть сприяти досягненню мети покарання відносно суб'єктів пробації?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> дієва робота та співпраця з психологом; комплексне застосування різних заходів; систематичні бесіди профілактичного характеру; примусове лікування; культурно-просвітницька робота.	
38.	Які складові характеристики засудженого, на Вашу думку, є важливими для вивчення його особистості?	Кримінально-правові ознаки Соціально-демографічні ознаки Соціально-психологічні ознаки	1(42,5%) 2(23,3%) 3(67,1%)
39.	Ваші конкретні пропозиції з удосконалення порядку виконання покарань відносно суб'єктів пробації з психічними відхиленнями.	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> систематичне лікування в спеціалізованих лікувальних закладах; до всіх заходів залучати психологів та психіатрів; до роботи з ними залучати спеціально підготовлених фахівців; зобов'язувати таких осіб рішенням суду проходити обов'язкове психіатричне лікування.	
40.	Чи виникають конфліктні ситуації між персоналом органу пробації та суб'єктами пробації з психічними відхиленнями?	Так Ні Іноді Такі особи на об'їзді не перебувають	1(12,3%) 2(26,0%) 3(39,7%) 4(21,9%)
41.	Якщо так, то які основні їх причини?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> у засуджених відсутня зацікавленість в нашій допомозі; підвищена збудливість та агресивність суб'єктів з психічними відхиленнями; нерозуміння суб'єктом суті всіх обов'язків накладених судом.	
42.	Як суб'єкти пробації з психічними відхиленнями відносяться до заходів виховного впливу?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> здебільшого байдуже; особливо складно з особами, які мають слабкі інтелектуальні здібності.	

43.	Які складності виникають при організації виховного процесу з даною категорією осіб, які перебувають на обліку?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> нерозуміння суб'єктом суті заходів та вимог персоналу органів пробачії; небажання участі; неприбуття до органу пробачії для проведення заходу.	
44.	Які проблемні питання порушують суб'єктами пробачії, під час проведення з ними бесід виховного і профілактичного характеру?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> порядок виїзду за кордон; відсутність коштів для прибуття до органу пробачії; питання працевлаштування; скаржаться на свій поганий матеріальний стан та нездорові сімейні стосунки; просять розтлумачити суть контрольних заходів з боку органу пробачії та їх законні підстави; підстави УДЗ від покарання; допомога в оформленні документів; пошук місця проживання.	
45.	Як суб'єкти пробачії з психічними відхиленнями відносяться до трудової діяльності?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> Байдуже; більшість взагалі не працює і не має внутрішнього бажання це робити.	
46.	Які заходи, на вашу думку, першочергово необхідно провести із засудженими під час відбування покарання та після звільнення з установ виконання покарань з метою профілактики вчинення ними злочинів, працевлаштування, соціальної адаптації, відновлення соціально-корисних зв'язків?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> оформлення документів; надання можливості працювати; забезпечення житлом, хоча б тимчасово; профілактичні роз'яснювальні бесіди; робота психолога та соціальних партнерів; правова просвітницька робота із засудженими; вивчення та аналіз його соціального оточення, профілактична робота з ним; нагляд та контроль за поведінкою певний період; сприяти відновленню соціально-корисних зв'язків; створити окремі установи – притулки для звільнених з УВП.	
47.	Чи є ефективними існуючі пробачієві програми?	Так Ні <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> частково, індивідуально; потрібен час для визначення результатів.	1(10,9%) 2(39,7%) 3(47,9%)
48.	Які з них є найбільш ефективними та доцільними для реалізації?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> «Зміна прокримінального мислення», «Формування життєвих навичок», «Подолання агресивної поведінки».	
49.	Чи є належні умови у персоналу органів пробачії для реалізації пробачієвих програм?	Так Ні <i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> відсутні окремі спеціально обладнані приміщення.	1(10,7%) 2(93,2%) 3(8,2%)
50.	Які найбільш суттєві проблеми виникають у практичних працівників органу пробачії під час реалізації пробачієвих програм?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> відсутні окремі спеціально обладнані приміщення; відсутність ресурсів.	
51.	Які найбільш суттєві проблеми виникають у персоналу органів пробачії при роботі з неповнолітніми суб'єктами пробачії?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> батьки не співпрацюють з органами пробачії; не розуміють суті встановлених судом обмежень та контрольних заходів; халатне відношення до заходів, які проводяться персоналом пробачії.	
52.	Які, на Вашу думку, заходи необхідно проводити персоналом органів пробачії при роботі з неповнолітніми суб'єктами пробачії для запобігання вчинення ними повторних злочинів?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> залучати професійних психологів; проводити індивідуальні профілактичні бесіди; проводити бесіди з батьками та персоналом навчального закладу суб'єкта;	
53.	Які, на Вашу думку, заходи необхідно проводити соціальними службами з метою ефективного супроводу неповнолітніх суб'єктів пробачії з метою запобігання вчинення ними повторних злочинів?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> залучати до просвітницьких та виховних заходів; заповнювати вільний час корисними заняттями, які розвивають здібності підлітка.	

54.	Що в роботі органів пробації потребує змін для підвищення їх ефективності ?	<p>Умови праці Матеріальне заохочення персоналу Освітньо-кваліфікаційний рівень персоналу Робоче навантаження (кількість суб'єктів пробації та інтенсивність заходів, які з ним проводяться) Матеріальне забезпечення підрозділів Недосконала структура органів пробації Підвищення ефективності управління філіями та окремими підрозділами органів пробації</p> <p><i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> залучення професійних психологів в штат органу пробації; зменшити надмірне навантаження на одну особу персоналу; належне матеріально-ресурсне забезпечення відділів (секторів) пробації; запровадити спільне відвідування за місцем проживання суб'єктів пробації; зменшити кількість звітної документації та більше робочого часу приділяти для практичної роботи з суб'єктами пробації та їх оточенням; забезпечення спеціально обладнаних приміщень для тренінгів та групової роботи з суб'єктами.</p>	<p>1(57,5%) 2(57,5%) 3(41,1%) 4(75,3%) 5(20,5%) 6(19,9%) 7(6,9%)</p>
55.	Чи потребує персонал органів пробації додаткового правового захисту під час виконання своїх професійних обов'язків?	<p>Так Ні Інколи</p>	<p>1(82,2%) 2(8,2%) 3(8,2%)</p>
56.	Якщо так, то які саме, на Вашу думку, заходи захисту необхідно впровадити для забезпечення повноцінної та ефективної роботи персоналу органів пробації?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> надання можливості мати та застосовувати засоби активної оборони; забезпечення засобами подачі тривоги; забезпечення можливості безкоштовно користуватися транспортом загального користування в службових цілях.	
57.	Чи є необхідним існування в штаті персоналу органів пробації посад середнього та старшого начальницького складу?	<p>Так Ні</p>	<p>1(86,3%) 2(8,2%)</p>
58.	В штаті персоналу органів пробації повинен бути лише вільнонайманий персонал?	<p>Так Ні</p>	<p>1(0,7%) 2(96%)</p>
59.	Чи є ефективними волонтери пробації при організації нагляду за суб'єктами пробації та соціально-виховної роботи з ними?	<p>Так Ні</p> <p><i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> мало досвіду волонтерської роботи.</p>	<p>1(24,7%) 2(45,2%) 3(26,0%)</p>
60.	Які проблемні виникають при залучають волонтерів пробації до організації нагляду за суб'єктами пробації та соціально-виховної роботи з ними?	<i>Власний варіант відповіді респондентів:</i> в районних відділах волонтерів важко залучити тому їх немає; волонтери зачату формально відносяться до своїх функцій; відсутність зацікавленості та стимулів у волонтерській діяльності; мало повноважень у волонтерів для продуктивної діяльності; безоплатність їх роботи і тому незацікавленість волонтерів і складності залучення до роботи.	

Порівняльна таблиця запропонованих змін до Кримінально-виконавчого кодексу України та Закону України «Про пробачення»

Поточна редакція	Запропоновані зміни
1	1
Кримінально-виконавчий кодекс України	
<p>Стаття 100. Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі</p> <p>1. Залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці, в разі її наявності, та навчання умови відбування покарання змінюються в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду</p>	<p>Стаття 100. Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі</p> <p>1. Залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці, в разі її наявності <i>і можливістю залучення засудженого до трудової діяльності в установі у зв'язку зі станом психічного здоров'я</i> та навчання умови відбування покарання змінюються в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду</p>
<p>Стаття 126. Організація загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі</p> <p>1. Організація загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених, у тому числі професійно-технічного навчання на виробництві, здійснюється відповідно до законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» і «Про професійно-технічну освіту» в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.</p> <p>2. На період проходження державної підсумкової атестації засуджені, які навчаються, звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством. Заробітна плата їм за цей період не нараховується, харчування надається безоплатно.</p> <p>3. Засудженим, які займаються самоосвітою, адміністрація колонії створює необхідні умови для занять у вільний від роботи час.</p> <p>4. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених заохочується і враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення.</p> <p>5. Педагогічні працівники загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів надають допомогу адміністрації колонії в соціально-виховній роботі із засудженими</p>	<p>Статтю 126 КВК доповнити ч.6 у такій редакції «Освітній процес із засудженими, які мають психічні відхилення організується відповідно до освітніх програм підготовки та методик, які враховують особливості, обумовлені наявним окремим видом психічного відхилення у засудженої особи та залученням до проведення занять фахівців педагогіки, психології, які мають досвід роботи із повнолітніми та неповнолітніми особами з порушеннями психіки</p>

Продовження Додатку Х

1	1
<p>Стаття 131². Обставини, що виключають дисциплінарну відповідальність 1. Особа, яка діяла у стані крайньої необхідності, під дією психологічного або фізичного примусу, виконувала наказ або розпорядження, не підлягає дисциплінарній відповідальності</p>	<p>Стаття 131². Обставини, що виключають дисциплінарну відповідальність 1. Особа, яка діяла у стані крайньої необхідності, під дією психологічного або фізичного примусу, виконувала наказ або розпорядження, <i>а також якщо за висновком лікаря-психіатра буде встановлено причинно-наслідковий зв'язок між дисциплінарним проступком та наявним у засудженої особи психічним відхиленням</i> не підлягає дисциплінарній відповідальності</p>
<p>Стаття 134. Порядок застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі 1. При призначенні заходів стягнення враховуються причини, обставини і мотиви вчинення порушення, поведінка засудженого до вчинення проступку, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого щодо суті проступку. Стягнення, що накладаються, мають відповідати тяжкості і характеру проступку засудженого</p>	<p>Стаття 134. Порядок застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі 1. При призначенні заходів стягнення враховуються причини, обставини і мотиви вчинення порушення, <i>вплив наявного психічного відхилення на поведінку засудженого під час вчинення дисциплінарного проступку</i> поведінка засудженого до вчинення проступку, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого щодо суті проступку. Стягнення, що накладаються, мають відповідати тяжкості і характеру проступку засудженого</p>
<p>Стаття 135. Процедура дисциплінарного провадження Ч.6 Матеріали про порушення доповідаються на засіданні дисциплінарної комісії начальником відділення соціально-психологічної служби у присутності особи, яка вчинила порушення, та інших запрошених осіб. Під час засідання дисциплінарної комісії заслуховуються пояснення засудженого та його представника, свідків, інших осіб, залучених відповідно до частини третьої та абзацу сьомого частини п'ятої цієї статті, адміністрації установи виконання покарань, особи, яка ініціювала притягнення до дисциплінарної відповідальності, та осіб, які мають право дорадчого голосу</p>	<p>Стаття 135. Процедура дисциплінарного провадження Ч.6 Матеріали про порушення доповідаються на засіданні дисциплінарної комісії начальником відділення соціально-психологічної служби у присутності особи, яка вчинила порушення, та інших запрошених осіб. Під час засідання дисциплінарної комісії заслуховуються пояснення засудженого та його представника, свідків, інших осіб, залучених відповідно до частини третьої та абзацу сьомого частини п'ятої цієї статті, адміністрації установи виконання покарань, <i>стосовно засуджених з психічними відхиленнями - матеріали, в яких відображено думка лікаря-психіатра, психолога, щодо психічного стану особи під час вчинення порушення та застосування засобів дисциплінарного впливу</i>, особи, яка ініціювала</p>

Продовження Додатку Х

1	1
	притягнення до дисциплінарної відповідальності, та осіб, які мають право дорадчого голосу
<p>Стаття 156. Надання допомоги засудженим у трудовому і побутовому влаштуванні</p> <p>1. Уповноважений орган з питань пробації спільно з адміністрацією установи виконання покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк організовує здійснення заходів щодо сприяння засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення, влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я (за потреби), працевлаштуванні після звільнення працездатних осіб.</p> <p>2. В установах виконання покарань організовуються курси підготовки засуджених до звільнення.</p> <p>3. Інваліди першої та другої груп, а також особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у разі потреби, за їхньою згодою направляються у будинки інвалідів і престарілих. Неповнолітні, які позбавлені батьківського піклування, у необхідних випадках направляються службами у справах дітей до шкіл-інтернатів або над ними встановлюється опіка чи піклування.</p> <p>4. Заходи щодо соціального патронажу осіб, звільнених від покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, визначаються Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», а порядок взаємодії суб'єктів соціального патронажу - Міністерством соціальної політики України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством юстиції України</p>	<p>Стаття 156. Надання допомоги засудженим у трудовому і побутовому влаштуванні</p> <p>Доповнити ч.5 та викласти у такій редакції: <i>«під час підготовки засудженої особи до звільнення інформація про наявне у неї психічне відхилення, разом з іншими характеризуючими матеріалами направляється уповноваженому органу з питань пробації за місцем майбутнього проживання цієї особи для здійснення контролю за її поведінкою, надання допомоги в отриманні необхідної медико-психіатричної, психологічної допомоги та вжиття заходів щодо усунення криміногенних факторів її соціального оточення»</i></p>

Продовження Додатку Х

1	1
Закон України «Про пробацію»	
<p>Стаття 10. Наглядова пробація</p> <p>1. Наглядова пробація - це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів</p>	<p>Стаття 10. Наглядова пробація</p> <p>1. Наглядова пробація - це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів, здійснення контролю за поведінкою, осіб з психічними відхиленнями, протягом одного року після їх звільнення з установ виконання покарань</p>
<p>Стаття 11. Пенітенціарна пробація</p> <p>1. Пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання</p> <p>2. Орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяють засудженим, які готуються до звільнення, у: визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб</p>	<p>Стаття 11. Пенітенціарна пробація</p> <p>1. Пенітенціарна пробація ☐ це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання</p> <p>2. Орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяють засудженим, які готуються до звільнення, у: визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб; в отриманні необхідної медико-психіатричної та психологічної допомоги засудженими з психічними відхиленнями</p>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Кубрак Руслан Миколайович – український вчений-правознавець, кандидат юридичних наук, перший заступник начальника Дніпровського центру підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, підполковник внутрішньої служби.

У 2000 р. закінчив Чернігівське юридичне училище Державного департаменту України з питань виконання покарань за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» та здобув кваліфікацію юриста-молодшого спеціаліста.

З 2000 р. по 2005 р. служив в Солонянській виправній колонії УДДУ ПВП у Дніпропетровській області № 21 на посадах начальника відділення соціально-психологічної служби та оперуповноваженого, з 2005 р. по теперішній час – в Дніпровському центрі підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України на посадах викладача, начальника циклу спеціальних дисциплін та першого заступника начальника центру.

В 2007 р. закінчив Національну юридичну академію України імені Ярослава Мудрого за спеціальністю «Правознавство» та здобув кваліфікацію юриста – спеціаліста, 2008 р. – магістратуру Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» та здобув кваліфікацію юриста, в 2018 р. – магістратуру Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» за спеціальністю «Науки про освіту» та здобув кваліфікацію «викладач вищих навчальних закладів».

У 2018 р. у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ захистив дисертацію за темою «Кримінально-виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право). Автор, співавтор понад 30 наукових, зокрема 2 монографій, науково-практичних, навчальних, навчально-методичних та методичних праць, з них 4 опубліковано у закордонних виданнях.

Нагороджений відомчими відзнаками ДПтС: нагрудним знаком «За відзнаку в службі» та медаллю «15 років сумлінної служби».

А також відзнакою міського голови м.Кам'янське.

Лень Валентин Валентинович – український вчений-правознавець, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», полковник міліції у відставці, ветеран ОВС, член Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права», Кримінологічної асоціації України, Наукової ради МОН України.

Автор, співавтор понад 170 наукових, науково-практичних, навчальних, навчально-методичних та методичних праць, зокрема 10 монографій, 12 посібників, коментар, словник, 37 наукових праці опубліковано у закордонних виданнях, а саме: Білорусь, Болгарія, Великобританія, Казахстан, Молдова, ОАЕ, Росія, Румунія, Польща, Чехія.

Підготував 3-х кандидатів юридичних наук.

Нагороджений орденом «За личное мужество» та 11-ма державними, відомчими медалями, а також багатьма відомчими відзнаками МВС, МО, МОН та прокуратури.

Н а у к о в е в и д а н н я

Кубрак Руслан Миколайович
Лень Валентин Валентинович

ЗАСУДЖЕНІ З ПСИХІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК:
СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Монографія

Видання друкується в авторській редакції

Відповідальний редактор *Біла К. О.*
Технічний редактор *Біла К. О.*
Дизайн обкладинки *Дем'янчук М. О.*

Підп. до друку 21.06.19. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 17,85. Тираж 300 пр. Зам. № 0619-03/2.

Видавець та виготовлювач СПД Біла К. О.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3618 від 06.11.09

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.
Україна, 49000, м. Дніпро, пр. Д. Яворницького, 111, оф. 2

+38 (099) 7805049; +38 (067) 2100256

www.impact.dp.ua
e-mail: impact.dnepr@gmail.com